

EL DEBAT PRO I ANTIFEMINISIA
A LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL

Tesi doctoral presentada per
Rosanna Cantavella Chiva
sota la direcció del professor
Dr. Joan Oleza Simó
Juliol, 1987

Facultat de Filologia
Universitat de València

INDEX

<u>INTRODUCCIO</u>	7
Pla de l'obra	14
Abreviatures	15
Aclariments tècnics	17
<u>CAPITOL 1. EL MALDIT BENDIT I LA SEUA EPOCA</u> ...	18
EL MARC CULTURAL I LITERARI DE CERVERI	19
Literatura secular	19
Literatura clerical i qüestió femenina	29
LA PRODUCCIO LITERARIA DEL XIII SOBRE LA DONA ..	35
LA LITERATURA CATALANA DEL XIII I LA DONA	42
Ramon Llull	43
Llibres de màximes, proverbis i moralitats	47
L'OBRA DE CERVERI DE GIRONA	52
Canço del comte	55
Mig vers car e vil	64
Lo vers de la falsa femna	70
En mal punh fon creada	72
<u>MALDIT BENDIT</u>	75
ESTRUCTURA ARGUMENTAL	76
a) Primer parlament de Cerverí	76
b) Rèplica d'una segona veu	88
c) Segon parlament de Cerverí	97
d) Intervenció d'una tercera veu	104
e) Tercer parlament de Cerverí	105

CONCLUSIONS I COMENTARIS AL LIBRE DE LA DONA..... 110

000003

CAPITOL 2. LO SOMNI I LA SEUA EPOCA 119

EL SEGLE XIU120

-LA PRODUCCIO LITERARIA DEL XIU SOBRE LA DONA ... 123

-El cas castellà131

-LA LITERATURA CATALANA DEL XIU I EL DEBAT 137

LA LIRICA 137

-L'antologia d'Eiximenis 137

-Jacme i Pere March 145

TEXTOS MORALS 148

FRANCESC EIXIMENIS 150

-El Crestià 150

-Libre de les dones 158

NARRATIUA I SAIIRA 170

-El Sermó del bisbetó 171

TRADUCCIONS 180

-El Facet 180

-L'OBRA DE BERNAT METGE 187

-El Sermó 188

LO SOMNI 193

DESCRIPCIO DEL TEXT I ELS SEUS ELEMENTS 195

- <u>Llibre tercer</u>	195
- <u>Llibre quart</u>	235
<u>COMENTARIS I CONCLUSIONS</u>	257
CAPITOL 3. <u>L'ESPILL I LA SEUA EPOCA</u>	283
EL DEBAT AL SEGLE XV	284
EL CAS CASTELLA	289
<u>Los doze trabajos de Hércules</u>	290
<u>Arcipreste de Talavera</u>	292
Pere Torroella	296
LA LITERATURA CATALANA DEL XV I EL DEBAT	303
<u>La lírica</u>	304
Jordi de Sant Jordi	304
Ausiàs March	307
Ramon Boter	314
El <u>Conhort</u>	317
El <u>Bendir de dones</u>	326
<u>Textos narratius</u>	332
<u>Libre de fra Bernat</u>	332
<u>Tirant lo Blanc</u>	337
<u>Curial e Güelfa</u>	347
<u>Vita Christi</u>	353
<u>Triumfo de les dones</u>	362
JAUME ROIG I L' <u>ESPILL</u>	377
DESCRIPCIO DEL TEXT I DELS SEUS ELEMENTS	378

Consulta	378
Prefaci. Part 1	380
Part 2	381
Part 3	387
Part 4	393
Primer llibre. Part 1	397
Part 2	400
Part 3	401
Part 4	402
Segon llibre. Part 1	403
Part 2	413
Part 3	415
Part 4	419
Tercer llibre. Part 1	425
Part 2	451
Part 3	457
Part 4	460
Quart llibre. Part 1	463
Part 2	464
Part 3	465
Part 4	466
COMENTARIS I CONCLUSIONS	467
<u>Els estaments femenins</u>	467
<u>Relacions amb altres textos</u>	473
<u>El Matheolus</u>	474
<u>Arcipreste de Talavera</u>	481
<u>Corbaccio - Somni</u>	487
<u>Conclusions</u>	492
<u>CONCLUSIONS GENERALS</u>	498

Projecció del present treball 504

000006

BIBLIOGRAFIA 505

-Ripetete con me:

così fan tutte.

INTRODUCCIO

La realitat de la condició femenina a l'Edat Mitjana és un tema que desperta gran interès des de fa dècades. La importància social del moviment feminista ha impulsat estudis de molt diversa mena, i ara comencem a conèixer moltes dades d'importància social sobre la dona en aquella època.

Aquest no és un treball sobre la dona real. No pretenem estudiar què feien de veritat les dones als segles XIII, XIV i XV, què pensaven o quins eren els seus sentiments. El nostre és un estudi sobre la consideració que la dona mereixia als escriptors en diverses circumstàncies. Ens interessa esbrinar quin és el discurs literari sobre el sexe femení en expressió romànica i específicament catalana. Així, la nostra mirada es referirà preferentment al món català, però, per millor aprofundir-hi, es faran imprescindibles les referències al conjunt de la cultura cristiana occidental.

Evidentment, la literatura medieval, com la de qualsevol altra època, està plena d'al·lusions a personatges femenins en particular. Intentar, en un sol treball, sistematitzar totes aquestes referències fóra una tasca impossible. Ací ens limitarem a investigar quines són les opinions dels escriptors quan tracten el sexe femení en conjunt, quan declaren: "Les dones són així".

Aquest punt de partida ens ha portat a l'estudi d'un debat literari que es dóna a Europa als segles XIII, XIV i XV: la discussió sobre si la dona -entesa com el conjunt del seu sexe- té valors positius o negatius.

A tal fi volem aclarir que ens servirem sovint dels termes profeminisme, per designar els textos on les dones són lloades o defenses, i antifeminisme o misogínia -emprats

com a sinònims-, per referir-nos a les obres on el sexe femení és blasmat. No entrem, doncs, a considerar el valor semàntic exacte d'aquests dos mots; ja es pot suposar, així, que quan qualifiquem un llibre de misogin no ens referim al fet que pugui reflectir en particular un odi a la dona, ni qüestionarem si es tracta d'odi o de por. Sovint no hi ha ni una cosa ni l'altra. Fem servir les paraules assenyalades perquè són les que, en el vocabulari actual, poden ajustar-se més pròpiament als referents d'aquest treball.

Pel que fa al discurs sobre la dona com a tema literari, en iniciar les nostres investigacions ens va cridar l'atenció el fet que gran part de la bibliografia específica havia estat publicada a la segona meitat del segle passat i a inicis d'aquest. Fou una època pròdiga en l'edició i estudi de textos literaris al voltant de la dona. En donaré una breu panoràmica representativa.

A Itàlia, Francesco Novati publicà uns quants poemes en llatí sota el títol genèric "Contra foeminas", a Carmina Medii Aevi. Era un llibre on no apareixien citats els manuscrits usats per a l'edició, que ni tan sols eren localitzats al temps ni l'espai. Tanmateix, fou molt citat a la seua època, i ell mateix els comentà a Attraverso il Medio Evo (1). Un altre erudit italià, Carlo Pascal, publicà l'article "Misoginia medievale" i, posteriorment, dedicà un lúcid apartat especial al tema dins Poesia latina medievale i Letteratura latina medievale (2). A Alemanya, A. Wulf edita el treball Die frauenfeindliche Dichtung in den romanischen Literaturen des Mittelalters bis zum Ende des XIII Jahrhundert (3). Més en concret sobre la literatura italiana, Egidio Gorra analitza el Reggimento e costume di donna, del Barberino, i Bertana el tema de les dones en Ariosto. El francès Philippe Monnier assenyala la persistència de les tendències misògines al renaixement italià (4).

(1) Firenze 1883 i Bari 1905, respectivament.

(2) a Studi Medievali, II, 1906, pgs. 242 i ss.; Concetto

és de destacar, d'altra banda, la tasca d'Eileen Power, que estudia les dones des d'un punt de vista social, però acudeix sovint als textos literaris. És d'ella l'article "The Position of Women", i les diverses conferències que pronuncià sobre el tema es recolliren pòstumament a Medieval Women; el seu treball més extens i important és Medieval English Nunneries c. 1275 to 1535 (5).

En aquesta època és poc el que s'edita sobre dones a la literatura castellana. Hi ha, però, l'obra de Serrano y Sanz, Apuntes para una biblioteca de escritoras españolas. Menéndez y Pelayo no oblidà el tema a Orígenes de la novela; Erasmo Buceta publicà una nota, brevíssima però interessant, sobre el joc Ave-Eva, i Farinelli recollí en Italia e Spagna els seus treballs sobre la incidència de Boccaccio a la literatura peninsular (6).

Battiato, Bari 1907 i 1909.

(3) Max Niemeyer, Halle, 1914.

(4) Studii di critica letteraria, Zanichelli, Bologna 1892; "L'Ariosto e le donne", a Miscellanea di studi critici etida in onore di Arturo Graf, Bergamo, 1903, pgs. 161 i ss.; Le quattrocento, Perrin, Paris 1901, I.

(5) a Crump, C.G. i Jacob, E.F. eds., The Legacy of the Middle Ages, Clarendon Press, Oxford, 1926, pgs. 401-33; Cambridge Univ. Press, Cambridge 1975; Cambridge Univ. Press, Cambridge 1922.

(6) Madrid 1903-5 (reimpressió BAE, toms 268-71, Atlas, Madrid, 1975); NBAE, I, Bailly-Baillière, Madrid 1905, pg.

Pel que fa als estudis francesos, hi trobem una allau de treballs on és tractat el tema. Així, Jubinal inicia l'edició de petites composicions en vers que intervenen en la polèmica a favor o en contra, a Jongleurs et trouvères i Nouveau recueil de contes, dits et fabliaux; així mateix publica el Chastie-Musart, la peça més coneguda del grup, que aleshores s'atribuïa a Rutebeuf (7). Anatole de Montaiglon també n'edita algunes tardanes al Recueil de poésies francaises des XV et XVI ss.; són publicats també altres autors que intervingueren en el debat: Symphorien Champier, per Allut; Baudouin i Jean de Condé, per Scheler; Guillaume Alexis, per Piaget - Picot (8).

Fonamental és també el treball de Paul Meyer a Romania, revista on edità i comentà molts textos breus del debat (9).

 CXVII i ss.; "Sobre una paronomasia en Gonzalo de Berceo", RFE VIII, 1921, pgs. 63-4; I, Torino, 1929.

(7) Paris, 1835; Paris 1839-42, 2 vols.; Oeuvres complètes de Rutebeuf, III, Paris 1875, pgs. 382-93.

(8) Paris, 1872-90, 5 vols.; étude biographique et bibliographique sur Symphorien Champier, Lyon 1859; Dits et contes de Baudouin et de son fils Jean de Condé, Bruxelles, 1866-8, 2 vols.; Oeuvres poétiques de Guillaume Alexis, prieur de Bucy, Sociêté des Anciens Textes Français, Paris 1896 -1908, 2 vols.

(9) Vid. Romania vols. VI, 1877, pg. 499 i ss.; V, 1886, pg. 236 i ss., i pg. 603 i ss.; XXXVI, 1907, pg. 1 i ss., pg. 75 i ss., pg. 79 i ss.

Quan encara no s'havia descobert l'original llatí de les Lamentationes Matheoluli -també conegut com Matheolus-, Tricotet publicà la traducció francesa de Jean Lefèvre (s. XIV); la posterior edició de Van Hamel inclogué el manuscrit llatí més la traducció francesa, seguides del Livre de leesse que Lefèvre escrigué per justificar-se front a les dames (10).

Pel que fa als estudis sobre la qüestió femenina, ja Campaux pronuncià una conferència el 1864; Arthur Piaget féu una història del tema -molt citada després- en la seua tesi sobre Martin le Franc, i Theodore Lee Neff en publicà un estudi per motius, bé que asistemàtic i fragmentari (11).

Abel Lefranc desenvolupà el tema a partir del tercer llibre de Pantagruel, i Myrrha Lot-Borodine -una de les poques dones estudioses de la qüestió a l'època- féu una interessant anàlisi de la Quête du Graal. Bédier, a propòsit dels fabliaux, en dedica un apartat al tractament de la dona (12).

(10) Jean Lefevre, Le Livre de Matheolus, Bruxelles, 1864, 2 vols.; Liber lamentationum Matheoluli, Bibliothéque de l'École des Hautes Études, ns. 61-62, Paris 1892, 2 vols.

(11) "La question des femmes au XV siècle", a Autors Diversos, Société Littéraire de Strasbourg, Lectures Publiques, Paris 1864; Martin le Franc, prévôt de Lausanne, Paris 1888; La Satire des femmes dans la poésie lyrique du moyen-âge, Girard-Brière, Paris 1900.

(12) "Le Tiers Livre de Pantagruel et la querelle des femmes", a Revue des Études Rabelaisiennes, II, 1904, pgs. 1 a 10 i 78 a 109; "L'Eve pécheresse et la rédemption de la

Més tard, Italo Siciliano presenta un interessant estat de la qüestió al seu llibre sobre Villon, i Blanche Hinman Dow analitza el panorama al s. XV (13).

L'interés d'aquestes obres comentades és molt irregular; en determinats casos, la visió resulta obsoleta. Però almenys les dades presentades tenen un gran interés. D'altra banda, moltes obres del debat no han estat reeditades des d'aleshores, i llavors resulten de consulta imprescindible. El nostre desig seria que es revitalitzés la qüestió de les dones en la literatura, i que els nous estudis que es vagen realitzant estiguen a l'altura del que en altres camps com economia i sociologia ja es va atenyant.

 Femme dans la Quête du Graal", dins Lot, Ferdinand, Étude sur le Lancelot en prose, Champion, Paris, 1918, pgs. 418 a 442; Les Fabliaux, Bouillon, Paris, 1893.

(13) François Villon et les thèmes poétiques du Moyen-Âge, Librairie Armand Colin, Paris 1934; The Varying Attitude towards Women in French Literature of the Fifteenth Century, Institute of French Studies, New York, 1936.

Pla de l'obra

El present estudi està dividit en tres capítols referits als ss. XIII, XIV i XV, construïts respectivament al voltant de tres obres de la literatura catalana, les més destacades sobre la qüestió en cada època. S'introdueixen a través, de panoràmiques de la literatura europea que tracta el tema, per donar a continuació un estat de la qüestió a la cultura catalana i seguir amb l'anàlisi detallada de cada un dels textos.

Respecte d'aquesta anàlisi, donada d'una banda la dificultat d'incloure-hi els textos -de vegades molt extensos, com en el cas del Somni i de l'Espill-, i interessats com érem, de l'altra, a copsar l'argumentació interna d'aquestes obres, la seua lògica específica, l'aparició i reaparició dels motius tradicionals, interessos que ens obligaven a mantenir-nos molt lligats a la redacció i al flux linial, respectant-ne l'ordre seqüencial, ens hem vist obligats a una mena de solució eclèctica per la qual substituïm el text (extens i que exigiria en tot cas una proposta d'edició crítica, llunyana dels nostres objectius actuals) per la seua paràfrasi, cosa que ens permet d'estructurar els comentaris acordant-los a la seqüència mateixa de cada text considerat.

CanterburuI: Canterbury Tales

DCVB: Diccionari català - valencià - balear

HLC: Història de la literatura catalana

Jafuda: Libre de paraules e dits de savis e filòsofs, de
Jafuda Bonsenyor

JJ: Jongleurs et trouvères

LBA: Libro de Buan Amor

Ldones: Libre de les dones

Liber: Liber de consolatione et de consilio

Llibre: Llibre de consolació i de consell

Lsaviesa: Libre de saviesa del rei Jaume

Ltres: Libre de tres

Maldezir: Maldezir de mugeres

Matheolus: Liber lamentationum Matheoluli

MB: Maldit bendit

NRC: Nouveau recueil de contes, dits et fabliaux

OCR: Oeuvres complètes de Rutebeuf

000016

Pachs: Doctrina moral d'en Pachis

PL: Patrologia latina

P saturiques: Poésies saturiques

A aquesta llista cal sumar, a més, les sigles
convencionals de les revistes (BRABLB, CCM, etc.).

Degut a les limitacions tècniques de la màquina impressora utilitzada en aquest treball, hem hagut de suplir la mancança de claudàtors amb la barra vertical (/).

Així mateix, no apareixen accentuades les majúscules, excepte la E amb accent agut (É), Única possible.

r

CAPITOL 1

EL MALDIT BENDIT I LA SEUA EPOCA

Literatura secular

Tots els estudiosos de l'amor cortès coincideixen a afirmar que la literatura trobadoresca -i el grup social en què aquesta s'origina- dugué a terme una dignificació de la dona (1). Efectivament, dins l'aristocràcia, el paper social femení es va revelar molt important. També hem de valorar, però, que la cortezia és una marca de classe, i que per tant d'aquesta dignificació estan excloses les dones d'estaments inferiors -és a dir, la immensa majoria.

Començarem assenyalant la diferència de tractament literari de la domna (senyora, dama) i el de la femna, terme que designa l'individu de sexe femení en general, inclosos, doncs, tots els grups socials.

Tota domna és, lògicament, també femna, per bé que els trobadors no ho expliciten més que en contades ocasions, i sempre en contextos de crítica. Així ho veiem al "Perilhós tractat" del Breviari d'amor (s.XIII), on Matfrè Ermengaud polemítza amb "li aimador contra las donas, se rancuran d'elas" (vv.29.486 i ss.). L'un i els altres en fonamenten l'argumentació en cites de trobadors. Les invectives d'aquests fan alternar indiferentment els mots femna i domna. A les autoritats de Matfrè emprades com a defensa trobem únicament domna.

Però potser el cas més arquetípic són els versos de

(1) S'han utilitzat també els termes sobreestimació, idealització i adoració. Vid., per exemple, Paul, Jacques, Histoire intellectuelle de l'Occident Médiéval, Armand Colin, Paris, 1973. Pg. 251.

Bernat de Ventadorn a "Can vei la lauzeta mover" (70, 43). A la cobla IV ens diu que ja no confiarà més en les dames (domnas), perquè una l'ha desenganyat i sap molt bé que les altres són iguals. Expressa, doncs, que la deslleialtat és una característica intrínsecament femenina. La idea queda plenament explicitada a la cobla V:

D'aisso.s fa be femna parer
 ma donna, per qu'elh o retrai,
 car no vol so c'om deu voler,
 e s'ó c'om li deveda, fai. vv. 33-6 (2)

És a dir, aqueixa senyora manifesta bé que és una femella, perquè (com totes) contravé les normes per sistema.

No he trobat mai el mot femna amb connotacions positives als textos trobadorescos. En canvi, és paraula imprescindible quan s'ataca les dones com a col·lectiu, la natura femenina.

No és casualitat que, a les obres medievals amb pretensió científica (mèdiques, teològiques i morals) on s'estudia i s'intenta caracteritzar l'individu de sexe femení -caracterització invariablement negativa-, la paraula emprada siga femina -poques vegades mulier (però aquesta designa també l'esposa), i mai domina, és clar. Els escriptors medievals devien ser ben conscients de les accepcions d'aquesta terminologia.

Femina és el terme dels clergues, dels predicadors, dels monjos; molt utilitzat en contextos "tècnics" que posen en

(2) Els versos de trobadors citats en aquest capítol, excepte indicació contrària, es poden consultar a Riquer, Martí de, Los trovadores, 3 vols., Planeta, Barcelona, 1975. Les xifres que apareixen al costat corresponen a les assignades en el catàleg Pillat-Carstens.

evidència la misèria física i moral de la dona: la seua animalitat, en definitiva. Femna és també el terme popular, dels rustici, d'aquells que fan l'amor "sicut equus et mulus" (3).

Potser no hi ha res que la societat cortesa defuja tant com l'impuls primari, el record de l'animalitat humana pel que fa al sexe. El ritual de les normes corteses, destinades a assaborir-ne l'espera, i la gràcia feta a les dames de posar les seues pròpies condicions en són la prova.

Ni per motius de classe, doncs, ni per les connotacions científiques ni morals, esqueia que un trobador apel·làs la seua dama amb el mot femna - excepte si volia rebaixar-la, o òdhuc insultar-la.

Ben al contrari, l'enamorat cortès desitjaria desmarcar la seua estimada de les implicacions d'aquest col·lectiu sexual que no semblava tenir res de positiu per a la ciència i el pensament culte -per a la religió. I, de fet, els trobadors ho fan en les seues lloes, una de les característiques principals de les quals és el tòpic de l'excepcionalitat de l'estimada, no sols entre les dones, sinó també en relació a altres dames de valor. Una petita mostra:

Tota la genser qu'anc hom vis
 encontra lieys no pretz un guan
 (Cercamon, "Quant l'aura douza s'amarzis", 112,4; v.19-20)

 (3) "Naturaliter sicut equus et mulus ad Veneris opera promoventur, quemadmodum impetus eis naturae demonstrat". ("ellos ejecutan las obras de Venus tan naturalmente como el caballo y la mula, tal como les enseña el instinto natural") Creixell, Inés, Andrea Capellani De Amore, ed. bilingüe, El festín de Esopo - Quaderns Crema, Barcelona, 1985. Pg. 282-3, 1.1 cap. XI.

E no farai pus lonc sermo,
 quar on pus la lauzaria
 del laus sol que.n romanria
 cent dompnas ne aurian pro.

(Berenguer de Palou, "S'ieu sabi'aver guiardo", 47,10;
 vv.26-8)

Mil'vets lo jorn em badaill e.m n'estendi
 per la bella que totas autras sopra

(Arnaut Daniel, "Doutz brais e critz", 29,8; vv,14-5)

De totz bos ayps avia mais ab se
 qu'otra del mon, e de beutat, so cre.

(Aimeric de Peguilhan, "De tot en tot es er de mi partitz",
 10,22; vv.23-4)

També al roman de Flamenca (s.XIII), text narratiu però nascut al si de la societat occitana, hi ha la descripció de la bellesa natural de la protagonista, que inclou aquest comentari:

Anz dis per nien si trebailla
 tot'otra donna d'esser bella
 lai on es cesta damaisella vv.548-50 (4)

La caracterització superlativa sol fer referència en especial, com hem vist, a la bellesa, i açò inclou sovint el tòpic de la dama com a obra mestra:

Ja no cre c'ab lieis parei
 beutatz d'otra dompna mais,

(4) Gschwind, Ulrich, ed., Le roman de Flamenca, 2 vols., eds. Francke, Berna, 1976. Pg.37 vol.I.

que flors de rosier qan nais
 non es plus fresca de lei,
 cors ben fait e gen cregut,
 boch'et oills del mon esclaire;
 c'anc Beutatz plus no.i saup faire,
 se.i mes tota sa vertut
 qe res no.il n'es remasut.

(Raimon de Miraval, "Bel m'es q'ieu chant e
 coindei", 406,12; vv.36-45)

Anc pus n'Adam culhic del fust
 lo fruig don tug em en tabust
 tam bella no.n aspiret Crist

(Guillem de Cabestany, "Ar vey qu'em vengut als jorns
 loncs", 213,3; vv.15-7) (5)

Excepcional en vālua, en gentilesa, en bellesa,
 l'autēntica domna no pot ser-ho sols per naixement:

"Sunt tamen quam plurimae dominae vel domicellae quae
 mendaciter sibi nomen usurpant, se dominas vel
 domicellas ex eo solo fallaciter esse credentes, quod a
 nobiliori sunt sanguine propagatae vel viro nobiliori
 coniunctae, quum sola morum probitas et sapientia
 feminas constituat tali nomine dignas." (6)

 (5) Molts més exemples es poden trobar a l'article de Lida
 de Malkiel, María Rosa, "La dama como obra maestra de
 Dios", Estudios sobre la literatura española del s. XU,
 Porrúa, Madrid, 1977. Pg. 216 i ss. per als trobadors.

(6) "Sin embargo, hay muchas damas y doncellas que han
 usurpado ese apelativo, creyendo equivocadamente que lo son
 sólo porque descienden de sangre noble o están casadas con

Són aquestes les que lloa Guillem de Cabestany:

Quar dompnas fan valer ades
 los desvalens e. ls fels engres;
 que tals es franc et agradius
 que si ja dompna non ames
 vas tot lo mon fora esquius;
 qu'ieu.n suy als pros plus humilius
 e plus orgulos al savays.

("Ar vey qu'em vengut als jorns loncs", 213,3; vv. 43-9)

Els trobadors ho repeteixen sovint: les dames -les bones dames, és clar- tenen la virtut de dignificar l'home, d'ennobrir-lo moralment. A aquestes no se les pot blasmar.

Així com l'enamorat ha de guanyar-se a pois l'acceptació i el reconeixement de l'estimada, vençant les dificultats que aquella impose, i purificant d'aquesta manera el seu desig, així també la dona ha d'arribar a ser una autèntica dama. Si ella no aconpleix les lleis de la cortezia, si es nega a estimar o bé no es mostra ensenhada -discreta-, llavors el trobador pot queixar-se'n, estenent la queixa a tot aquell sexe (7).

 un varón de alta nobleza, cuando únicamente la integridad moral y la sabiduría hace a las mujeres dignas de ese apelativo", De amora, l.I,VI,H, (ed. Creixell, pg. 224-5).
 Més exemples de la qüestió en aquesta obra: l.I,VI,E (ibid., pg.166-7); l.I, VI, H, (pg. 204-5).

(7) Recordem que fins i tot hi ha un infern literari per a les dames cruels i les libidinoses: apareix en la faula sobre les fantasmals dames a cavall, separades en tres grups que corren sorts diferents segons el comportament que

El blasme femení als textos trobadorescos ve, així, bàsicament per causa -almenys per causa literària- d'una negativa amorosa o d'un engany de la dama, i està mogut pel despit. La inconstància, la deslleialtat i l'engany en són els temes fonamentals (8), així com la negativa a ser clement amb el trobador. D'aquests retrets a l'etiqueta de "dama cruel" no hi ha més que un pas. La lírica posterior conservarà intactes els motius: La belle dame sans merci serà una conseqüència natural del repetit ús dels temes anomenats.

No és estrany que amor i dona es confonguen -per a bé i per a mal- entre els trobadors. La tenso entre Ugo Catola -el monjo de Montaudon- i Marcabru (peça VI ed. Dejeanne), que prefigura el futur debat del XIII sobre les dones, es desenvolupa al voltant d'"Amors", per bé que els temes -falsia, mentida, traïció, baixesa moral, grans homes decebutos...- ens indiquen que és la dona la jutjada.

Sens dubte és Marcabru el trobador clàssic que posa major èmfasi a criticar el sexe femení, i en especial la seua lleugeresa moral. Però també hem de tenir en compte que, a banda la tenso anomenada i el poema XIX (ed.

tingueren en vida amb els anamorats. Es pot consultar al De amore, l.1, VI,E (ed. Creixell pg. 142 i ss.). La versió catalana es troba a l'argument del Salut d'amor. Aquest es pot consultar a Meyer, Paul, ed., "Salut d'amour, Nouvelles catalanes inédites, II", Romania, XX, 1891, pgs. 193-209. O bé a la tesi doctoral de Ors i Muntanyà, Joan, Els Saluts d'amor provençals: estudi i edició del Salut-lai del còdex de Carpentras, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985. En premsa a Quaderns Crema.

(8) Se'n poden trobar diversos exemples a Thiolièr-Mejean, Suzanne, Les poésies satyriques et morales des troubadours, Nizet, Paris, 1978. Pgs. 209 a 273.

Dejeanne, estr. UI), la resta de referències van dirigides específicament contra la prostituta (peces XVIII i XLIV).

Els trobadors, doncs, expressaven opinions no sols a favor, sinó també en contra de les dones, però en general el nostre tema els despertà poc d'interès específic.

El concepte trobadoresc de la dona no xoca frontalment amb el religiós. Els trobadors no expressen que la natura femenina siga bona, ni intenten defensar les dones (no dames) com a col·lectiu; simplement diuen que hi ha dames excepcionals, dones que no són com les altres. En donar-los el tractament d'excepció, tàcitament n'estaven confirmant la regla. O almenys produïren un discurs suficientment ambigu com perquè ja al s. XIII se'n construís una mateixa obra composta de laus i vituperatio -el "Perilhos tractat" del Breviari d'amor- usant com a auctoritates en ambdós propòsits un ampli ventall de cites únicament de trobadors.

No podem acabar aquest apartat sense fer un esment, bé que ràpid, de la literatura de cavalleries i aventures. La primera fornada de la literatura de cavalleries reflecteix la mateixa mentalitat que la poesia trobadoresca respecte de la dona. No debades es manifesta com un altre vessant de la cortezia. El nostre objectiu, però, no és l'estudi dels personatges femenins que hi puguem aparèixer, sinó els judicis que s'hi realitzen al voltant del gènere femení. De tota manera, com oblidar certs personatges provinents d'aquestes obres, que seran citats a bastament en el debat? L'astúcia d'Iseu la rossa, jurant que no ha rebut entre les cames més que al seu marit i al pobre llebrós (Tristany) que l'ha transportada. El ressentiment d'Iseu la de les blanques mans, que amb la seua mentida talla l'esperança i

la vida del marit, Tristany, La malignitat de Morgana, la pèrfida germana d'Artús, sempre presta a crear la discòrdia. El desagraiment de Uiviana/Niniana, la deixebla de Merli, que acaba tancant-lo per sempre en una roca. El notori adulteri de Ginebra amb Lançalot...(1) Tanmateix, el judici i les moralitzacions d'aquesta actitud són posteriors a la redacció de les obres, que no entraven en aquestes consideracions.

La narrativa dels primitius romans, de tota manera, no bandejà completament el blasme del sexe femení. Se'n troben exemples en Amadas et Ydoine, al Roman d'Eneas i al Roman de Troie (2).

Amb l'inici del XIII, la moralització arribarà a la narrativa d'aventures, i ens hi trobarem severes censurens, i una perspectiva radicalment distinta, a les prosificacions de la matèria de Bretanya (3). Potser el símbol més evident n'és aquell Lançalot, que abans devia les seues victòries a l'amor per la reina Ginebra, que es veurà impossibilitat de trobar el Graal pel seu greu pecat d'adulteri: el brillant cavaller victoriós ara és un

 (1) Per al tractament dels personatges femenins, remet a l'imprescindible article de Lejeune, Rita, "La femme dans les littératures française et occitane du XI au XIII". CCM, XX Année, n.2-3, 1977. Pgs. 201-17.

(2) Vid. Siciliano, Italo, François Villon et les thèmes poétiques du Moyen-Age, Librairie A-G Nezet, Paris 1936. Pgs. 354-5.

(3) La qüestió és analitzada en detall per M. Lot-Borodine, "L'Eve pécherasse et la rédemption de la femme dans la Quête du Graal", dins Lot, Ferdinand, Etude sur le Lancelot

penitent buscant el perdó. Tant el mèrit en un cas com la culpa en l'altre eren d'aquella dama/ d'aquella femella .

en prose". Champion, Paris, 1918, pgs. 418-42. També toquen el tema de la dona a aquesta literatura -bé que marginalment-, Frappier, Jean, Amour courtois et table ronde, Droz, Genève, 1973. I Koehler, Erich, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours" CCM, VII, 1964, pgs. 27-51. Sobre l'evolució d'aquest tipus de narrativa es pot veure Beltran LLavador, Rafael, "Tirant lo Blanc". Evolució i revolta en la novel·la de cavalleries, "Col·lecció politècnica" n.12, Alfons el Magnànim, València, 1983. Pgs. 13-72.

Mentre creixien i es difonien les maneres cortesanes, l'Església com a institució se'n mantenia al marge. La cultura eclesiàstica del XII comença a utilitzar un sistema de raonament que serà conegut com escolàstic, i alhora busca la recuperació o cristianització dels clàssics, en un interès sense precedents que ha portat als estudiosos a parlar d'un "renaixement" del segle XII, i fins i tot d'"humanisme medieval" (1).

L'efervescència cultural de l'època 'es, doncs, notòria, i portarà al redescobriment o nou aprofitament de textos anteriors. Pel que fa al nostre tema, l'antic Adversus Jovinianum de sant Jeroni serà rellegit pels erudits amb atenció. La composició havia estat escrita originàriament com a refutació a les tesis de Jovinià, el qual sostenia la conveniència del matrimoni per als clergues. Jeroni elabora el seu dossier de greuges a partir

(1) Es pot consultar el tema a Curtius, E.R., Literatura europea, y edad media latina, 2 vols., F.C.E., Mèxico 1955; i a Highet, G., La tradició clàssica, 2 vols., F.C.E., Mèxico 1954. Més en concret hi ha el llibre de Haskins, C.H., The Renaissance of the 12th Century, Harvard, 1927 (reprint Cleveland-New York, 1968) i també Nitze, W.A., "The So-Called Twelfth - Century Renaissance", Speculum, XXIII, 1948, pgs. 464-71; Holmes Jr., U.I., "The Idea of a Twelfth Century Renaissance", Speculum, XXVI, 1951, pgs. 543-51; Grandillac, M. de i Jauneau, E., eds., Entretiens sur la Renaissance du XIIe siècle, Paris, 1968; Gilson, Étienne, "Humanisme médiéval et Renaissance", dins Les idées et les lettres, Paris, 1955 2ed., pgs. 171-96.

de passatges de l'Antic Testament (Proverbis, Eclesiastés, etc.), així com d'autors grecollatins: cita Aristòtil, Plutarc, Sèneca, Porfiri, i en especial el De nuptiis de Teofrast, que qualifica d'"aureolus liber". Els homes del XII, que no en coneixien l'obra més que a través de Jeroni, sovint confondran el qualificatiu amb el títol. Delhaye ha estudiat en un interessant article la influència de l'Adversus Jovinianum en aquest segle: Pere Abelard, Pere Lombard, el Policraticus de Joan de Salisbury, la Dissuasio Valerii de Walter Map, Pere de Blois... (2) Tots en copiaren sentències i alguns reproduïren bona part del tractat.

A través d'aquests autors, la influència de l'obra arribarà a les literatures en romanç.

Al mateix temps, la literatura monàstica continua produint textos, sovint poemes, del tipus contemptus mundi: en aquests rebuigs a la vanitat i pompes del món, se sol dedicar un apartat especial al menyspreu, sovint duríssim, de la dona, que és presentada com inductora a tots els mals i en especial -és clar!- a la luxúria. Bernat de Morlas continuarà a Roger de Caen; en el pas del XII al XIII Lotari, el futur Innocenci III, escriurà De miseria conditionis humanae (3).

En qualsevol cas, la prevenció de l'Església contra la

 (2) Philippe Delhaye, "Le dossier Anti-Matrimonial de l'Adversus Jovinianum et Son Influence sur Quelques écrits Latins du XII Siècle", Mediaeval Studies, XIII, 1951, pgs. 65-86.

(3) Sobre aquest tema existeix la impressionant obra de Robert Bultot, La doctrine du mépris du monde, en Occident, de S. Ambroise à Innocent III, 6 vols. (11 toms), Béatrice-Nawelaerts, Louvain-Paris, 1963-4.

dona sembla limitar-se exclusivament al perill que representa per als religiosos, als monjos en particular: les advertències encara no van dirigides a tots els homes, com començarà a passar ja al segle següent.

El XIII comença amb la croada contra els càtars d'Occitània, empresa per a la qual s'alien el rei francès i el papa Innocenci III. S'inicien temps difícils per a la terra on nasqué la cultura cortesa. El papat patrocina ara una guerra que no és contra musulmans, sinó contra terres de senyors cristians; entre ells, el rei d'Aragó Pere el Catòlic, que lluità i morí defenent els seus vassalls occitans, entre els quals es trobaven molts càtars.

D'heretgies sempre n'hi havia hagut dins el cristianisme, des dels temps més remots. Papes i concilis castigaven els heterodoxos amb l'excomunió i l'anatema. Al XIII la condemna de l'Església comença a concretar-se també en el càstig massiu dels heretges. Es tracta del segle en què naix la Inquisició.

Alguna cosa ha passat dins la institució cristiana. D'una banda, l'amillorament progressiu de les comunicacions farà arribar més lluny l'ull i el braç de l'Església. De l'altra, l'enriquiment cultural iniciat el segle anterior comença a donar els seus fruits en la societat i l'èlite cristianes.

La predicació, sistema adoptat en un principi pels dominicans, per competir amb les mateixes armes amb els càtars, es revelarà un instrument d'adoctrinament tan fort que encara perdura als nostres dies. La predicació determinarà nous hàbits en el poble, que acudirà a veure l'espectacle de la xarrada pública dels frares, i alhora anirà impregnant-se d'un conjunt d'idees que l'ortodòxia

cristiana demanava que fossen cregudes (1).

La cultura eclesiàstica donarà a llum dos tipus de fenòmens: l'escolasticisme i la mística.

El XIII veurà el triomf del mètode escolàstic com a pràctica intel·lectual de coneixement, la figura més important del qual és Tomàs d'Aquino. Amb ell es realitzarà la domesticació de l'aristotelisme que es pot observar en les *Summae* tomistes. El seu mètode d'assimilació serà el que s'imposarà front al corrent -ratllant en l'heterodòxia- de l'anomenat averroisme cristià, el qual pretenia separar fe i raó (2).

L'emoció religiosa no racionalista serà el motor d'una altra sèrie de textos que considerem manifestacions de la mística cristiana. Aquesta destaca sobretot al pensament dels grans mestres de l'orde franciscà, com sant Bonaventura.

Ambdues, l'escolàstica i la mística, generaran opinions sobre la dona. Joan Ferrante n'agafa com a representants

 (1) Vid. Zink, Michel, La prédication en langue romane avant 1300, Champion, Paris, 1976, i per al cas espanyol, Rico, Francisco, Predicación y literatura en la España medieval, U.N.E.D. Cádiz, 1977, i Deyermond, Alan, "The Preaching of the Friars", La Corónica n.8 .

(2) Sobre l'escolàstica vid. Grabmann, Martin, Die Geschichte der Scholastischen Methode, 2 vols., Freiburg 1909-11 (trad. italiana, Storia del metodo scolastico, La Nuova Italia editrice, Firenze 1980), i també Kretzman, Norman, Kenny, Anthony, i Pinborg, Jan eds., The Cambridge History of Later Medieval Philosophy, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1982.

Tomàs d'Aquino i Bonaventura (3). El filòsof-moralista insisteix en la idea de mancaça i defecte de la dona: recull i estableix definitivament la idea aristotèlica del mas _ocasionatus (4). Bonaventura tendeix a representar les al·legories en forma de dona: l'Anima, esposa de Déu, la Sapiència Eterna, i altres. Proposa al pecador penedit la identificació amb la Magdalena i el model de Maria. Recorda que elles no abandonaren Jesucrist en la Passió pel seu major amor, motiu pel qual ell, ressucitat, se'ls aparegué primer (5).

Ferrante conclou d'aquestes diferències entre els dos que

it is not religion that determines the positive or negative attitude towards women, but the nature of the religious impulse; the philosopher-moralist tends to be antifeminist in attitude and imagery, the mystic does not. (6)

Certament, doncs, no hi haurà al s. XIII una actitud unànim en la condemnaçió de la dona -per bé que els místics, fills també de la seua època, no defendran el gènere femení com a tal-; hem de pensar, però, que la predicació difondrà entre totes les capes socials la visió

 (3) Woman as Image in Mediaeval Literature, Columbia Univ. Press, New York - London, 1975. Pgs. 101-8.

(4) Summa Theologica 1, q.92, a.1, i q.99, a.2; SI 2-1, q. 102, a.3. Vid. també el treball de Borresen, Kari E., Natura e ruolo della donna in Agostino e Tommaso d'Aquino, Cittadella Editrice, Assisi, 1977.

(5) Lignum vitae III, 34.

(6) Woman as Image, pg. 108.

dels moralistes, rarament la dels místics, i per tant, serà l'enfocament misogin el que s'imposarà a nivell popular.

Un altre fet es deriva de la concepció racionalista del coneixement: l'estudi, tant al XII com al XIII, del cos de la dona per intel·lectuals cristians. La "impuresa" que s'hi troba -unida a la tradicional associació de dona i sensualitat-, influeix en el fet que l'individu femení siga considerat absolutament indigne de produir un discurs intel·lectual, pur per definició i apartat de tot aire de carnalitat. Ja no tornaran a aparèixer Hildegardes o Dhuodes (7).

(7) Sobre aquest apartament de la dona, vid. Pereira, Michela, "Imperfetta e impura: testi filosofici sulla donna fra il XII e il XIII secolo", conferència llegida al debat Il mostro donna come segno letterario e antropologico nella cultura dell'Occidente cristiano, Venezia, 12 maig 1984. Dec el text a Lola Badia. Pereira ha treballat també l'obra d'Hildegarda de Bingen: "Maternità e sessualità femminile in Ildegarda di Bingen: proposte di lettura" Quaderni Storici n. 44, agost 1980, pgs. 564-79; "Le visioni di Ildegarda di Bingen" Memoria. Rivista delle donne n.5, nov. 1982, pgs. 34-45. Respecte de Dhuoda, la dona que al IX escriu un manual per l'educació del seu fill, vid. Biffi, Inos, ed., Dhuoda, Educare nel medioevo. Per la formazione di mio figlio. Manuale, "Biblioteca di cultura medievale", Jaca book, Milano, 1982.

Començarem assenyalant el canvi observable en la poesia trobadoresca. Només els aspectes formals es mantenen exactament igual. Una guerra de religió ha assolat Occitània, ha quedat com a guardiana la Inquisició, i a més, s'assisteix a una lenta decadència del feudalisme cortesà i rural -punt de referència inicial de la societat cortesana^f, mentre la vida urbana va prenent una força social desconeguda anteriorment.

Això fa que les metàfores cortesanes vagin esdevenint cada volta més una convenció estereotipada que no una vivència: al costat de les lloes a l'estimada, els trobadors inserien als seus versos els referents de la religió cristiana (1). Potser el tret més simptomàtic siga el floriment de composicions no dedicades a una dama de carn i ossos, sinó a la Mare de Déu.

A les motivacions socio-econòmiques del canvi podem afegir certes novetats en l'educació dels trobadors. Poc es coneix d'aquest aspecte, però cas que aquests estudiassen, com era fàcil, a l'escola, iniciarien la seua educació literària amb textos tradicionals, com els Disticha Catonis o les elegies senils de Maximià, ambdues contenint comentaris crítics sobre el sexe femení. Però és que a

(1) "qar amors non es peccatz", diu Guillem de Montanhagol -qui s'havia preocupat de si era pecat o no al segle anterior?-, sembla que justificant-se ("Ar ab lo coinde pascor", 225,2; v. 13). La major part de la producció del seu contemporani Peire Cardenal és de caire ètic, polític o religiós (vid. p. ex. "Dels quatre caps que a la cros", 335,15).

aquests textos, segons les notícies d'E.K. Rand (2), caldria sumar-ne un altre, incorporació del segle XIII: els Remedia amoris d'Ovidi. No sabem quina repercussió podia tenir en els nous aprenents de trobador la ironia ovidiana, però és segur que no els deixaria indiferents.

Quant a l'ambient dels ja ben importants nuclis urbans, no era necessària la predicació -bé que ajudà moltíssim- per tal que s'inventassen acudits a expenses de les dones; als contes populars sempre havien existit personatges femenins en el paper dels dolents, sobretot en aquells que contaven anècdotes matrimonials. I això no sols a la cultura cristiana, sinó també a l'hebrea i la musulmana. A banda de la freqüència amb què apareixen als fabliaux les dones astutes que enganxen els marits (3), recordem com es tradueix de l'àrab i corre ràpidament per Europa en aquest segle el recull conegut com a Llibre dels set savis de Roma, on una dona -tota sola, per cert- competeix en enginy amb el grup dels savis, que han de desplegar tota la seua sapiència per vèncer-la. Una de les versions castellanes del Sendebar, per cert, és coneguda actualment amb l'expressiu títol de Libro de los engaños e asayamientos de las mugeres. Maria Jesús Lacarra ha estudiat aquest tipus de contística a la literatura castellana (3 bis).

 (2) "The Classics in the Thirteenth Century", Speculum, IV, 1929. Pg. 260-1.

(3) Cfr. Bédier, J.: "Fabliaux où se marque le mépris des femmes", dins Les fabliaux, Bouillon, Paris, 1925 4ed. Pgs. 319-25.

(3 bis) "Algunos datos para la historia de la misoginia en la Edad Media", en premsa al vol. I dels Studia in honorem

Però a banda de les narracions urbanes en què les dones apareixen fent determinats papers, el s.XIII coneix un esclat, sense precedents històrics, de textos que, de diverses maneres i en diferents llocs, tindran com a objecte únic o molt destacat la crítica de la natura femenina, l'opinió sobre què siga una dona. Resultat: el blasme sovint, però també la defensa, en algunes ocasions.

La datació d'aquestes obres és, en la major part dels casos, només aproximativa, raó per la qual és impossible fer una anàlisi del fenomen amb exactitud cronològica. No sabem quina seria la primera obra que iniciaria la moda -i la polèmica-; potser ni tan sols es conserva. Ens inclinarem més aviat per donar-ne una panoràmica per territoris.

A Itàlia foren escrits, a la primera meitat del s. XIII, els Proverbia quae dicuntur super natura feminarum. Malgrat l'encapçalament llatí, està escrit en vulgar per un anònim vènet. Consta de més de 700 versos i sembla estar mutilat al final. Ofereix comentaris de moralitats i proverbis sobre la natura femenina. Tradicionalment se'l considera influït pel francès Chastie-Musart (4).

En llatí, en canvi, escrigué Albertano da Brescia el seu Liber de consolatione et de consilio, que inclou en tres capítols un debat amb arguments en contra i a favor de la dona (5).

M. de Riquer, Quaderns Crema, Barcelona..

(4) L'estudia Pasquini a La letteratura didattica e la poesia popolare del Duecento, Laterza, Bari, 1971. Edició per Contini, dins Poeti del Duecento, tom I, Ricciardi, Milano, 1960, pgs. 521-55.

Francesco Novati considera italià l'autor de l'Anticerberus, llarg poema religiós en llatí, que al final del seu tercer llibre inclou un blasme al gènere femení, ferotge però no original, ja que recull bona part dels motius que es donaven als contemptus mundi anteriors (6).

D'Occitània només en conservem una mostra: el "Perillos tractat" dins el Breviari d'amor, on Matfre Ermengaud polemiza amb els "falsos amadors" sobre la bondat o maldat de l'amor i de les dames (7).

Quant a la literatura castellana, segons el que es conserva de l'època, no sembla haver sentit interès pel debat, malgrat que sí que aporta una obra a la coetània disputa del clergue i del cavaller: Elena y María (7 bis).

 (5) Sundby, Thor, ed., Albertani Brixienis Liber de consolatione et de consilio. Host & filium, Trubner & Co., London 1873. Versió catalana del XIV: Sansone, Giuseppe ed., Albertano da Brescia Llibre de consolació i de consell, ENC Barcino, Barcelona, 1965. Vid. infra els comentaris d'aquesta obra a les Conclusions del Maldit bendit.

(6) Novati l'estudia a "Un poema francescano del Duecento", dins Attraverso il Medio Evo, Bari 1905. Edita els versos misògins a Carmina medii aevi, Firenze, 1883: "Contra foeminas" II, pg. 22-4.

(7) Vid. infra, comentaris a les Conclusions del Maldit bendit. Ricketts, Peter ed., Le "Breviari d'amor" de Matfre Ermengaud, Brill, Leiden, vol V, 1976.

(7 bis) Menéndez Pidal, Ramón ed., "Elena y María (disputa del clérigo y del caballero). Poesía leonesa inédita del s. XIII", REFE, 1, 1914, pgs. 52-96.

En canvi, els textos francesos són els que, amb diferència, abunden més en el tema. Ja hem anomenat el Chastie-Musart, considerat una de les obres primerenques. Els seus versos estan construïts amb una clara intenció satírica, i blasmen el sexe femení per provocar el somriure. Acaba, però, en una retractació a favor de les bones dones i la Mare de Déu (8).

Una sèrie de blasmes versificats anaren apareixent sota diversos títols, variant en extensió i motius segons manuscrits: Li epustles des femes, Le blastange des fames, Le blasme des fames, Des cornetes (ed. Jubinal, JII); De la femme et de la pie, La contenance des fames, L'évangile des femmes (9)...Front a aquesta allau literària, hi hagué una rèplica profeminista ferma, però no tan abundant: Le bien des fames (ed. Jubinal, JII), Le dit des femmes (ed. Jubinal, NRC II), i el més complet, La bounté des femmes, també en francès però que Meyer considera redactat a terres angleses (10).

També l'autor del Livre des manières dedicà un apartat a criticar les dones de tota condició social (vv. 965 i ss.), però acaba també fent una excepció en favor de les

(8) Jubinal en publicà la versió més extensa a Oeuvres Complètes de Rutebeuf, vol. III; Meyer edità la variant d'una altre manuscrit a Romania XV.

(9) A Jubinal, Nouveau recueil de contes, dits et fabliaux, vol. II, 1842. La darrera obra, a més, es pot consultar a P. Meyer "Deux nouveaux manuscrits de l'évangile des femmes" Romania, XXXVI, 1907, pgs. 1-11.

(10) Meyer l'edita: "Manuscrits français de Cambidge (Gg 1.1)", Romania XV, 1886 pg. 315-21.

bones (11).

Un altre autor francès escrigué en llatí les seues Lamentationes: Matheolus, contant en forma autobiogràfica les terribles desgràcies que hagué de patir pel seu matrimoni. Tornarem sobre aquest llibre més endavant, ja que no va aconseguir una gran difussió fins que el traduí al francès Jean Lefèvre, al s. XIU.

Finalment, queda la segona part del Roman de la rose, redactada per Jean de Meun, el qual, front al model de cortesia que representava la part primera de Guillaume de Lorris, desenvolupà un discurs que beu en el naturalisme iniciat al XII. El caràcter de clergue de Jean de Meun es manifesta en el desenvolupament escolàstic de moltes qüestions, resultant així una antítesi del de Lorris.

La importància de l'obra per al nostre debat es deu encara més a l'extraordinària fama de què gaudí, que a l'extensió de les seues crítiques a la dona. En realitat aquestes, tot i ser considerables, apareixen entre molts altres temes i no d'una manera protagonista. Però fou justament aquest llibre el principal centre d'atenció del debat que, en el pas del XIU al XV, enfrontà Christine de Pizan i altres intel·lectuals coetanis (vid. capítol següent).

El fragment que connecta d'una manera més directa amb el nostre debat és el monòleg del marit gelós (vv. 8.459-9.420), tret en gran part de l'Adversus Jovinianum, la sàtira VI de Juvenal i la Dissuasio Valerii. I també el més breu discurs de Genius a Natura (vv. 16.323-706). La lliçó de la Uella Guardiana és una extensa descripció dels artificis femenins, que acaba amb la recança per no haver-los conegut tots en la joventut (vv. 12.740-14.546).

 (11) Lodge, Anthony ed., Etienne de Fougères, Le livre des manières, Droz, Genève 1979.

000041

Quant a les lletres catalanes, l'única producció conservada que demostra interès pel tema en el XIII són les obres de Cerverí, i en especial el Maldit bedit. Aquest i el Roman de la rose de Meun s'escriuen quasi simultàniament, així que Cerverí no pogué ser influït encara per l'autor parisenc. Però és segur que coneixeria almenys una part d'aquella munió de textos francesos que participaren en el debat. Com veurem en estudiar la seua producció, els motius emprats pel nostre trobador apareixen sovint en aquells, que d'altra banda eren en gran part obres joquiàresques.

Entre les obres més antigues de la producció literària catalana, hi ha un planctus Mariae: "Augats seyós qui credets Déu lo Payre"; així mateix, potser daten de finals del s. XIII diverses composicions poètiques en llaor de Maria, del tipus "goigs" que tant es popularitzaran després. La literatura dedicada a la Mare de Déu mostra com el seu culte era ben arrelat a terres catalanes en aquest segle, com a la resta d'Europa. Però que es manifestàs interès literari per aquesta dona especialíssima no és excessivament significatiu per al nostre propòsit.

Una altra cosa és la tradició catalana del Cant de la Sibilla, mostra del respecte i la fama inspirats per aquella dona pagana que segons la tradició havia predit el naixement de Jesucrist.

Dues dones, doncs, es destaquen, com a referència, a la nostra primerenca literatura. Si es demostràs, a més, la catalanitat de la Cançó de santa Fe, podríem afegir-n'hi una tercera (1). Però això és tot. Cap de les obres anomenades no s'ocupa del debat sobre virtuts i defectes de dones: no podem esperar-ne gaire informació. Al segle XIII, només Cerverí el tractarà directament.

Ianmateix, serà bo de fer una ràpida ullada a dos grups de textos catalans que podrien haver opinat sobre la dona: la producció de Ramon Llull i les obres de caire proverbial.

(1) Aquesta breu notícia està extreta de Riquer, Història de la literatura catalana vol. I, "Clàssics catalans" Ariel, 1980 2ed., pgs. 197-203.

Naturalment, l'anàlisi directa dels llibres de Llull a la recerca d'opinions sobre la dona desbordava les dimensions del nostre estudi. La notícia d'aquest apartat serà extreta de les informacions donades per dos estudiosos lul·listes: Lola Badia i Armand Llinarès.

La preocupació principal de Llull respecte de la dona és "com treure-se-la del davant" , en paraules de Lola Badia (2). Això ja resulta un indicatiu prou clar del poc interès positiu que té per a ell el sexe femení. Ara bé: original, com en tants altres aspectes, Ramon tampoc dedicarà la seua atenció a fustigar els vicis de la dona amb cap especial deteniment.

Així, en ocasions Llull anomena el perjudici que li causà en la joventut la bellesa femenina (3), però en aquestes declaracions el beat no responsabilitza mai dels pecats d'ell les dones que ha conegut, en una època en què és un lloc comú parlar de la culpa femenina en la caiguda del baró.

Altres comentaris sobre aspectes referents a les dones es poden rastrejar a l'obra del beat: declarats per ell directament o bé a través d'una figura exemplar (un ermità, p. ex.). Així, la idea que l'ociositat femenina porta a mals pensaments i, com a conseqüència, a males accions (4). Llull compartia el criteri en aquest punt amb el moralista Vicent de Beauvais (5).

(2) "A propòsit del models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma", Estudi general n.II, 1981, pg. 24.

(3) Lola Badia, "Natana i Aloma" pg. 23 nota 2.

L'opini6 de com, entre l'enveja i la lux6ria, l'home mostra major prefer6ncia per la primera i la dona per la segona, 6s una nova mostra de l'originalitat lul.liana, ja que generalment, els textos morals que tracten de la dona no li solen recon6ixer menor propensió a cap dels vicis: ella els té tots. També són singulars els motius que, per al nostre autor, justifiquen aquell fet; primer, que "aucune femme ne recherche l'argent autant qu'un homme", amb la qual cosa contradiu el t6pic de l'avarícia femenina, i segon, que "toute volont6 contrainte d6sire 6tre libre" (6). Aquesta darrera afirmaci6 referida a la dona 6s encara m6s sorprenent que la primera: un dels arguments m6s emprats per la literatura mis6gina, des de l'6poca clàssica, per demostrar la inconsist6ncia del caràcter femení en general, 6s l'afirmaci6 que les dones sempre volen portar la contrària -i transgredir les prohibicions-

(4) Cap. I de Blanquerna, citat per Llinar6s, Armand, "La Femme chez Raymond Lulle", a AA. VV., La Femme dans la pens6e espagnole, eds. CNRS, Paris, 1984, pg. 23; també a l'Arbre de ci6ncia sobre com l'ac6dia es manifesta en les dones nobles (les m6s desfeinades) en forma de lux6ria (Llinar6s ibid., pg. 26).

(5) Al De eruditione filiorum nobilium (cap. XLIII, 3-7), citat per Michela Pereira, "L'educazione femminile alla fine del medioevo. Considerazioni sul De Eruditione filiorum nobilium di Vincenzo di Beauvais", Quaderni n. 23, 1983 pg. 115.

(6) Arbre de ci6ncia, qüest. 524. Comentat i citat en franc6s per Llinar6s, "La Femme" pgs. 26-7.

perquè sí. El comentari lul·lià canvia el sentit de l'actitud, significant-hi el desig de llibertat. La propensió femenina al mal, i a la luxúria en particular, és així conseqüència precisament d'un excés de repressió. Es tracta d'una opinió òbvia per a nosaltres però insòlita a la seua època.

A les obres narratives del beat la dona té poc de paper; així hi apareix alguna "folla fembra" que amb la seua presència tempta l'heroi. De tota manera, en destaquen dos personatges femenins de gran força al Blanquerna: Natana i Aloma. Com diu Llinarès, representen l'ideal femení de religiosa, la primera, i de mare i esposa, la segona. Lola Badia fa veure que no són dones passives, sinó plenament actives, valentes i combatives quan cal, capaces d'entendre "raons subtils" -també és de destacar que Llull crega en la capacitat de raciocini femenina- i de discursar amb habilitat -fet, si no insòlit, almenys estrany. De tota manera, Ramon no pot prescindir de la tradicional associació patristica home-racionalitat, dona-emotivitat, cosa que fa que actualment puguem comprendre millor la psicologia de Natana que la del fredíssim Blanquerna (7).

Unes altres figures femenines apareixen molt més sovint als textos de Llull: les diverses alegories (les virtuts, per exemple). Però considere que aquestes no representen en absolut el que opinava el beat de les dones de carn i ossos -de tota manera, ja és quelcom que no les jutjäs indignes de representar les celestials idees. Tot al més, ens poden servir per retrobar els ecos cortesos de la joventut de Ramon: aquestes abstraccions femenines de vegades són presentades com a donzelles (les tres facultats de

(7) Lola Badia, "Natana i Aloma" pg. 23 i 25-8.

l'ànima), però generalment s'hi tracten de dames, "domnes" (8). Potser aquesta presència femenina tan freqüent siga simplement un mitjà més del nostre autor per amenitzar el seu discurs teòric.

Acabem els comentaris a Llull amb una referència necessària a la Mare de Déu: ella ocupa el lloc que, en l'anterior vida mundana, corresponia a les dames que Ramon havia tractat. És la destinatària de multitud de poemes lul·lians que conserven l'estructura i llocs comuns (la natura marc de l'amor, l'excepcionalitat de l'estimada, fins i tot el tema de l'alba...) dels referent trobadorescos en els quals devia tenir bona pràctica. Recordem que, a més, escriurà el Libre de sancta Maria. No podia ser menys; si els trobadors contemporanis -com Cerverí de Girona- dedicaven trobes a Maria, per què no ell?

(8) Lola Badia, "Natana i Aloma", pg. 25 nota 16.

Sota aquest epígraf he reunit els textos que Riquer inclou a l'apartat "Màximes i proverbis" de la MLC (vol. II, pgs. 125-32): del segle XIII, els Proverbis de Cerverí de Girona i els de Ramon Llull; el Libre de saviesa del rei Jaume, i el Libre de paraules e dits de savis e filòsofs, del jueu Jafuda Bonsenyor. Del s. XIV el Libre de tres; del XV, la Doctrina moral de Pachs.

Haurem de començar bandejant els Proverbis de Llull, que només se semblen a la resta de peces en el nom; es tracta d'un text de formació religiosa i espiritual del beat, on la dona no té lloc. A penes he pogut trobar un parell de referències marginals, sense cap importància al nostre propòsit.

Quant a la resta, són obres bastant diferents entre elles, però que tenen en comú de donar una sèrie de normes de formació moral o bé de sapiència popular. Totes contenen referències a les dones. Algunes molt ocasionals: el L saviesa i el L tres. El primer no s'ocupa a penes del tema; fins i tot a la part copiada del Proverbis de Salomó, sols hi ha una al·lusió al sexe femení. El segon és un text atípic on, contra la norma general, hi ha poca moralització a propòsit de la dona. Jafuda, en canvi, presenta juntes quasi totes les al·lusions al tema: l'autor sembla considerar-ho un epígraf a part (1). Pachs concentra la

(1)Ed. Balari, pgs. 28-9. Les edicions emprades són: Balari, Joseph ed., Sentències morals per Jafuda, jueu de Barcelona Fidel Giró, Barcelona, 1889. Bofarull, Pròsper de ed., Sentències morals (Doctrina moral d'en Pachs), LDIACA XIII, Barcelona, 1857, pgs. 186-302. Solà-Solà, J.M. ed.,

major part de les referències en dos capítols: "De luxúria" i "De muller" (pgs. 198-9 i 256-8).

Els Proverbis de Cerverí tracten tota mena de circumstàncies vitals, potser a destacar les relacions senyor-vassall, molt abundants, i la preocupació per les relacions humanes: els amics, com educar els fills. La devoció a Déu també ocupa un lloc important, i la crítica suau als mals clergues. Sovint es parteix de citacions bíbliques o de pares de l'Església. Als 1.200 proverbis de què consta el text del trobador, n'hi ha 126 de relacionats directament amb la dona, cosa que fa més d'un 10 % del total. Aquesta obra supera amb escreix totes les altres pel que fa al nostre tema.

A continuació veurem quines són les idees referides al sexe femení més repetides als diferents textos:

-Qui es fia de les dones és un foll; més en concret, cal evitar confessar els secrets a la dona.

Be es orbs qui orbs guia, e orbs qui orbs enten,
e orbs qui n femnas fia: tall m. au qui no. m enten."

Cerverí pg. 4 n. 49

"Tres coses son perilloses a fer: beure tuxech per asagar, anar per mar per a guanyar, i descobrir secret a fembra"

L_saviesa pg. 141.

"Tres coses son perilloses de fer: beure tuxech per

El Llibre de doctrina del rei Jaume d'Aragó (Libre de saviesa), Hispam, Borràs eds., Barcelona 1977. Morel-Fatio, A., "Le livre des trois choses" Romania XII, 1883, pgs. 230-42. Llabrés, Gabriel ed., Proverbis de Guillem de Cervera, a Cançoner del comtes d'Urgell, Barcelona, 1906, pgs. 1-88.

assaig; e anar per mar per guanyar; e descobrir son secret a fembra."

Jafuda pg. 23.

"Pero guardatsvos de secreteiar ab fembra, que secret de fembra solament cela ço que no sap, car natura es de fembra e cosa comuna que no saben callar ni cobrir les coses secretes, e en aço semblen en part la segonya..."

Pachs, pg. 250.

-Sobre la rivalitat entre la criada i la senyora:

"Si mes ames la sirventa que la dompna no fas, cascuna n.er dolenta e.l dol tot tu l.auras.

Si la sirventa.s vestia miis que la dona, dans t.er, que.l dona n.er marrida e rendra.t mal loguer."

Cerverí pg. 25, ns. 332-3.

"Tres coses fan hom alegra: honor inflada, mala muller soterrada e bela serventa sots flassada."

L_tres pg. 233.

"No loets cativa que cost poch, ni dona que port gran exovar".

Jafuda, pg. 28.

"...mas si volets viure priment haiaats cativa de gran preu e muller ab poch dot."

Pachs pg. 256-7.

-La bona o mala vida depenen de la muller que escolliràs:

"Muller es gauig durables o durables turments; muller gen rasonables tempren marit dolents."

Cerverí, pg. 29 n. 390.

"La vida es en III coses: ampla casa, e molts servidors, e avinent dona. Avol vida es en III coses: mal vehi, e foyl fill, e muler ab avols costumes."

Jafuda pg. 29.

"O tant bella vida es ampla casa, molts servidors e muller avinent, e mala vida es foll fill, e mal vei e muller d'avols costums."

Pachs pg. 256.

-Contrast entre bellesa i castedat:

"Agreu ensemps seran folldats e saviessa:
ab gfan contrast estan castedat e bellesa."

Cerverí pg. 7 n. 89.

"Bella fembra âvol de son cos és aytal com fust podrit pintat de fora."

L_saviessa pg. 121.

"Tres coses son menyspresades en lo mon: balea de avol fembra, forsa de bastaix e conseyll de hom pobre."

L_tres, pg. 242.

-Engany de les males dones; commouen amb falses llàgrimes:

"Entre XV o XX arts foch de jove pus:
qui vol saber d.engans, ab avols femnas us."

Cerverí pg. 29 n.386.

"La muyler despagada no creses tota hora:
dits de muyler yrada decep marit, quan plora."

Cerverí pg. 80 n. 1.109.

"Tres coses enganen l'om jove: pluge manuda, vi dolset e lagremes de putana."

L_tres pg. 234.

"E diu Cerveri (...) 'ta muller despagada no cregues tota hora, dits de muller irada decep son marit quan plora', car la mala fembra despen lagremes qui saben falseiar."

Pachs pg. 257.

Molts més comentaris apareixen alhora en més d'un text del grup. M'he limitat a apuntar els més repetits.

La impressió que fan els llibres proverbials en relació a la dona és la d'una postura a la defensiva. Evidentment, no es compta per a res amb una possible lectora dona. Els seus consells van destinats a prevenir i aconsellar especialment els barons joves: el caràcter femení enganyador, les falses llàgrimes, el contrast entre bellesa i castedat, la importància en l'elecció d'una esposa avinent, la necessitat de contrapesar la influència de la muller amb la criada...

Pels textos proverbials passen idees que trobarem a obres del debat, però ací apareixen arreglerades, i dissimulades per tant, al costat de molts altres temes. Realment, llevat del cas de Cerverí, no dediquen una atenció gaire important a la qüestió.

Aquest català, trobador d'ofici (...1.259- 1.285...) estigué al servei del comte de Cardona, i també dels reis Jaume I i Pere el Gran. Se sap ben poc de la seua biografia personal (s'hi pot consultar Riquer, HLC I, pg. 125 i ss.), però se n'ha conservat una obra extensa. Riquer en féu la primera edició completa, de la qual seran citats els versos ací. Recèntment n'acaba d'eixir, a més, una altra, del filòleg Joan Coromines, a la qual ens referirem sovint (1).

Hem de tenir en compte que, a la seua edició, Riquer encara no havia identificat el nostre trobador amb Guillem de Cervera (2), i que, per tant, no s'hi editen els Proverbis, que l'autor signà amb el seu autèntic nom.

L'obra proverbial de Cerverí ha estat ja vista (supra, "Textos proverbials") i ens revelava un interès per la dona molt superior a la resta d'obres catalanes de la mateixa mena. Aqueixa inquietud crítica pel sexe femení es manifesta a nombroses composicions de caire trobadoresc que Cerverí realitzà al llarg de la seua producció. Els Proverbis semblen estar escrits a l'època de maduresa de l'autor; el Maldit bedit, en canvi, data del primer període. Entre l'un i l'altre, recorden i mantenen aquesta

(1) Riquer, Martín de ed., Obras completas del trovador Cerverí de Girona. Texto, traducción y comentarios. Instituto español de estudios mediterráneos, Barcelona, 1947. Coromines, Joan ed., Cerverí de Girona. I Narrativa, "Autors catalans antics", Curial, Barcelona, 1985.

(2) Ho faria pocs anys després, a l'article "La personalidad del trovador Cerverí", BRABLB, XXIII, 1.950.

visió crítica algunes peces, sobre les quals farem una ullada abans de passar a l'obra principal.

hem de tenir en compte que Cerverí diferencia entre vers i canço: per a ell, el primer té caire moral i la segona, caire amorós, segons explica a la composició 108 (ed. Riquer, pg. 305 i ss.). Així comprendrem que els blasmes femenins solguen aparèixer sota el títol de "Vers". Potser el caire humorístic i la suavitat fossen determinants perquè l'autor retolàs Canço del comte una composició satírica.

Al Vers lleuger, dedicat a atacar els poderosos vils, Cerverí inclou una referència, en la cobla V, a algunes que tenen "Falsas beutatz/ c'om ve soven desfar" (vv. 37-8). El caràcter efímer de la bellesa enganyosa és un tema moral, molt del gust dels contemptus mundi de l'època.

Cerverí recorda també la Mare de Déu en algunes composicions. A la seua "Alba", capgira el tòpic preferint a la nit el dia, la claror d'aquesta dona que "no tem laucenjar ne mal dir" (v. 26). Cerverí destaca la diferència de Maria respecte de les altres dones:

e anc no fo domna d'aytal natura
c'on mays sofre de preyadors, melura. vv. 37-8

Hi veiem, com és propi de l'època, la transposició del tòpic de l'excepcionalitat de la dama terrenal a la que és dama celestial.

A la Canço de Madona Santa Maria, Cerverí es dirigeix a Alfons X el Savi per lloar la dama a qui ell canta: amb ella sempre vencerà els enemics i sentirà una alegria que no acaba en dolor -com totes les altres-, si n'és un lleial servidor. Maria apareix, doncs, caracteritzada amb els atributs d'una dama cortesa totpoderosa. Hi ha, però, una diferència; a la cobla IV es manifesta un motiu usat per

molts com a argument profeminista: ella sola es mantingué ferma ("il retenc tota la ley latina", v. 22) quan el seu fill fou sacrificat. Si no hagués estat per això, tots seríem a l'infern. Cerverí, però, no li trau més punta a la qüestió; es tracta, segons sembla, d'una poesia de compromís.

A continuació estudiarem més en detall les composicions de major importància.

Riquer la data abans de juny de 1276, per l'al·lusió de la tornada a l'"Enfans", que ell identifica amb l'infant Pere (1). A la seua edició, l'erudit emparenta la referència al consell donat per Renart al llop (sobre l'estupidesa de qui "sap de lletra") amb un passatge anàleg als Proverbis (ed. Llabrés n.551). Tenint en compte que aquest^s estan datats cap al final de la seua producció, poc abans de 1280 ("Cronologia", pg. 393 i 412), és de la Canço del comte d'on estaria adaptat el proverbi i no a la inversa, com suposava Riquer quan féu l'edició (pg. 132, nota).

La peça és, com diu l'editor, una "sàtira contra las mujeres que presumen de sabiduría" (pg. 130). És cert que aquesta mena de crítica podia aplicar-se a tot tipus de dones, i no hi ha dubts que així ho devia pensar l'autor. Però Cerverí parla ací de la dona i no de la femna. Aquest i altres indicis ens fan suposar que el blasme va dirigit especialment a les dames. En primer lloc, les dones que podien tenir accés a la cultura al segle XIII eren, evidentment, les de la noblesa i, en tot cas, l'alta burgesia de ciutat. A més, es tracta d'una burla molt benèvola si la comparem, per exemple, amb Lo vers de la falsa femna. Evidentment, el trobador no podia permetre's la mateixa llibertat de crítica amb les senyores que parlant de la malignitat del sexe femení en general, de la qual es dóna per suposat que la domna està absent.

(1) "Para la cronología del trovador Cerverí", Estudios dedicados a Menéndez Pidal, CSIC, Madrid, vol.3 1952. Pg. 410.

A la primera cobla ens trobem amb un plantejament paradoxal: el trobador comença afirmant que qualsevol dama "val mays can letr'apren" (1 bis), i que ell coneix el cas per "un'avinen" ("una simpàtica", tradueix Riquer amb fortuna, pg. 132). Continua dient:

car letra fa dona pus entenden

c'ab argumen sab parlar e reprendre vv.3-4

L'estudi, doncs, dóna a la dama la possibilitat d'argumentar, és a dir, d'exposar raons i adduir autoritats. Ja veurem més endavant quins són aquests "arguments".

L'acabament de la cobla ens revela la ironia dels primers versos; es tracta de l'al·lusió a l'estupidesa dels lletrats (vv.5-6):

per ço Raynartz dix al lop que legia:

tals era pecs qui de letra sabia (2).

Les tres cobles que segueixen (II a IV) són una exemplificació de com raona la dama lletrada. Possiblement Cerverí s'hi refereix en concret al cas d'aquella dama "avinen" de qui ens parlava al vers 2, però de tota manera és inequívoc que vol donar a l'exemple un valor general: totes les dames amb afició a l'estudi estan criticades en

(1 bis) Cfr. el vers de Carvajales al Cancionero de St. Oniga: "Quanto más sabe mujer, menos vale" (p. 1478), ed. Fuensanta del Valle i J. Sancho Rayón, Madrid 1872, pg. 335.

(2) Aquesta estructura irònica apareix també a la composició francesa de l'Évangile as fames, en la qual el darrer vers de cada estrofa palesa que s'han d'entendre a l'inrevés els diversos comentaris previs sobre la bondat femenina (vid. p. ex. l'edició de Meyer a Romania XXXVI).

aquesta.

I açò és el que ocorre quan una dona estudia: queda en ridícul intentant demostrar absurdeses. Cerverí recorre a un referent aritmètic elemental (les xifres són incontestables): aquesta dama saberuda diu que cinc és igual a quatre. La seua explicació, transcrita en estil directe, es limita a la repetició incessant d'aquesta idea. Ni exposició de raons, ni adducció d'autoritats; no dona més afegiment que la seua caboteria i l'insult a qui se li opose:

e, car no me'n faran manz pecs contendre,
cinc son catre, catre cinc vv.10-11

Justament per evidenciar la tossuderia i agressivitat de la lletrada, Cerverí pregunta: qui és el valent que la corregiria?, ja que aquesta, embalada, promet demostrar altres proporcions igualment absurdes (estr.IV, vv.19-24):

e que mays son caranta cinc que cen
-mon escien gen sab comprar e vendre-,
e cen /qu/e mil, que va.n tot egalmen
-qui la.n repren? Molt o sab gen defendre-,
car tres son mil, e tres cen, qui.l ver tria,
cen mil son seys, ses pus. Qui.l non diria?

Amb açò acaben l'exemple i les burles, i les dues cobles darreres ens plantejaren l'ensenyament que n'extrau Cerverí. La dama que intenta ser saberuda pot quedar en ridícul:

Gran temor ay que no.s perda ligen,
car aprenen pot d'aut en baix dexendre vv.25-6.

La saviesa no fa cap falta en una dama:

c'una no.n say per trob saber valen
c'ab falimen no.s pot en pretz estendre vv.27-8 (3)

A continuació el trobador retrata el model alternatiu de dama. Ell vol que siga

"cuynt'e plasen, simpla ses maestria" v.30,

"no trob saben, ne pauc" v.32,

"qu'en lays veser es tot quant plaser sia:

ve.us lo menor be c'om en dir poria" vv. 35-6.

És a dir, una dama senzilla, que no vulga saber massa però, és clar, que no siga una ignorant. No ha d'equivocar-se gens; en definitiva, per què ha de posar-se a raonar si el major bé que hi ha és mirar-la? -no escoltar-la (4).

Realment, la poesia trobadoresca dedica molt poc interès a les paraules de la dama. Tot el que en fa saber són les seues actituds i, més sovint, el plaer que proporciona la seua contemplació.

El fet que Ceriverí ens diga que, quan una dama intenta aprendre, només aconseguix desbarrar, ens du a una conclusió immediata: la dona no està feta per a pensar, per a discórrer (5). El saber eclesiàstic, de fet, així ho

(3) Riquer tradueix: "ya que no conozco ninguna que valga por saber demasiado y que por ignorancia no pueda llegar al mérito" (pg.132). Jo proposaria una traducció més literal del v. 28: "perquè amb errades no es pot arribar al mèrit". El sentit redunda així en la idea dels vv. 25-6.

(4) Cfr. el proverbi del mateix Ceriverí: "Melor estar faria ab dues grans serpens/ que ab femna que sia mala e trop sabens".

(5) La tradició popular ha desconfiat sempre de les dones lletrades. Observe's, per exemple, aquest eloqüent refrany

havia postulat. "Mulier...nihil omnino sciens", deia el proverbi bíblic (IX, 13). Des dels temps de sant Ambrós i sant Agustí se simbolitzà l'home per la intel·ligència (mens), i la dona per la sensibilitat (sensus), perquè es creia que eren les característiques que més els definien respectivament. En quant que la capacitat de raciocini era, doncs, més feble al sexe femení, l'home la devia prendre sota la seua custòdia, i ella subordinar-s'hi (6).

castellà que recull Correas: "Mula que haze 'hin' y muxer que parla latín nunca hizieron buen fin". El professor Deyermont em proporciona aquesta variant mexicana: "Mujer que sabe latín, no encuentra marido ni tiene buen fin". En francès, "Femme qui parle comme home et geline qui chante comme coq ne sont bonnes à tenir", Morawski, Joseph, Proverbes français antérieurs au XV siècle, Champion, Paris, 1925. N. 737. En català, "Dona que parla llatí no la vull yo per a mi" (Bayenni, Enric, Refraner català de la comarca de Tortosa, vol. I, La Gráfica, Tortosa 1936. Pg. 514).

(6) Ambrós agafa la dicotomia mens/sensus de Filó. Agustí (Quaestiones in Heptateuchum, q.153) ja en dedueix la servitud que deu la dona a l'home: "quia et illic haec iustitia est ut infirmior ratio serviat fortiori". Molts, com Alain de Lille, Ernaud o Adam de Courlandon seguiran repetint la proposició ambrosiana (Cfr. D'Alverny, "Comment les théologiens et les philosophes voient la femme", CCM, XX Année, n. 2-3, 1977, pgs. 109, 113 i 114). La fixació definitiva de la idea vindrà, però, en aquest segle XIII de la mà de Tomàs d'Aquino: "Naturaliter femina subiecta est viro, quia naturaliter in homo magis abundat discretio rationis" (Summa Theologica, I, q.92, art.1)

Trobem doncs en aquesta manca de capacitat de raciocini un argument ^{bu} fonamental, ja que és un dels pilars fonamentals on descansa la consideració de la dona com a individu que ha de ser posat sota tutela masculina, i apartat de qualsevol forma de poder.

Evidentment, Cerverí no arriba a dir tot això: a la dama dels nostre trobador se la serveix, se l'admira... però només si no se n'ix del paper que té marcat. El feminisme actual ja ha explicat a bastament com subordinació i idealització són dues cares de la mateixa moneda. Per dir-ho en paraules d'un home d'Església:

hay dos formas de situar a la mujer al margen de toda la vida pública o de negarle unos derechos monopolizados por los hombres: considerarla como una imbécil y ponerla decididamente bajo tutela (como, por ejemplo, hizo el código civil francés) o ensalzaria en una especie de sublimación que hace indignas de ella las tareas temporales. En general, ambas tácticas han sido utilizadas conjuntamente, permitiendo la segunda la legitimación de la primera (7)

D'aquest fet es podria deduir una posició hostil a l'educació del sexe femení a l'Edat Mitjana. Hauríem de matisar. Evidentment, es reconeixia i s'aconsellava d'ensenyar a la dona els treballs que es consideren propis del seu sexe: com portar una casa, atendre el marit, conduir-se en societat, complir els preceptes religiosos... Una ullada al clàssic llibre d'Alice Henstch, De la littérature didactique au Moyen-Age s'adressant spécialement aux femmes (Cahors, 1903), ens revela que és aqueixa la finalitat de les esmentades obres.

(7) Jean-Marie Aubert, La mujer, antifeminismo u cristianismo, Herder, Barcelona, 1976. Pg. 125.

Una altra cosa és, però, la qüestió del saber "seriós", començant per llegir i escriure. El domini de l'escriptura possibilitava una gran llibertat per a la dona: l'exemple més significatiu potser és que ella podia així escriure i rebre cartes.

De tota manera, l'accés de les dones a la cultura és minoritari però inevitable. A l'època en què Cerverí escriu, a banda de l'ensenyament a domicili que rebien filles de la noblesa i l'alta burgesia, ja hi havia a París una escola per a xiques (8).

Tanmateix, sempre hi haurà veus en contra de l'aprenentatge femení. Paolo da Certaldo, al XIV, escriurà:

E s'el è fancella femina, polla a chuscire, e non a leggere, che non istà troppo bene a una femina sapere leggere (9).

Un dels molts retrets que farà el protagonista de l'Espill a la seua primera esposa és que aquesta, d'amagat, escrivia (vv.2.589-2.601).

La producció literària medieval conté, doncs, mostres d'opinions adverses a l'aprenentatge de la dona. Però també hi ha testimonis a favor.

Al roman de Flamenca, contemporani de Cerverí, una de les dames de la protagonista li fa veure com el coneixement

 (8) En 1272, segons Tobin, Rosemary B., Vincent of Beauvais' "De Eruditione Filiorum Nobilium". The Education of Women. Peter Lang, New York, 1984. Nota 50 pg. 39. Recordem que fou amb les classes particulars que Abelard donava a Heloïsa que començà la seua història amorosa.

(9) Breve consiglio di Paolo da Certaldo, citat per Monnier, Le Quattrocento, I, Perrin, Paris, 1901, pg. 66.

de la lectura ha servit a Flamenca per suportar les adversitats, ja que llegint se n'oblidava (10).

Una opinió semblant expressa Eiximenis per boca d'"una santa regina appellada Constança (...) qui era stada filla del rey de Mallorca":

Deus açí saber que la dita santa regina fort conseylava e aprovava que tota dona sabés letra, car deys que havia major ocasió de ésser devota e de ocupar si metexa, e de informar-se en tot bé, e de estar més en casa, e de consolar-se en ses tribulacions. E deya que gran follia havia en los hòmens qui, per mills guardar llurs muyllers, no volien que sabessen letres, con saber letres e molt ligir sia a la dona ocasió de saber molt de bé (...), car lo saber letres fa a la dona los dits béns. E ultra açò que lo marit se pot mills secretejar ab ella que no si ella no.n sab. Car si no.n sab e lo marit li escriu, per força ho ha a saber altre; e si mala vol ésser, més la.n poden destolre bons libres que no la y poden empènyer ligir letres qui li vinguen. Car sens letres ab senyals e ab paraules clares e escures d'uns e d'altres se poden fer los mals, ne.y són necessàries letres (11).

 (10) Citat per E. Power, Mujeres medievales, Encuentro, Madrid, 1979 pg. 97. Les dones eren considerades grans destinatàries de la literatura de tema amorós, de la qual cosa hi ha abundant testimonis. Vid. Riquer-Badia, Les poesies de Jordi de Sant Jordi, 314, València 1984, pg. 157 nota 1.

(11) Naccarato, Franck ed., Francesc Eiximenis Lo libre de les dones, BTA - Curial, Barcelona, 1981. Vol. I pg. 91.

Hem vist com Eiximenis desmunta amb la seua argumentació els perills que molts contemporanis seus veien implícits en l'accés a les lletres de les dones.

Als dos casos de defensa citats, els autors posen la idea en boca de dones, no l'expressen clarament ells mateixos. N'hi hauria un propòsit deliberat? Però hi ha també una altra característica comuna: l'al·lusió a la lectura com a mitjà d'evasió per als problemes femenins (12). La dona, així, sublimaria les seues frustracions i evitaria actes de rebel·lia. Sens dubte, una defensa que bé podia convèncer els moralistes.

(12) "Con mucha frecuencia, al parecer, la dama de la Edad Media debe de haber escuchado o leído la historia de la "Châtelaine de Vargi" o el "Roman de Tristan" o la "Morte d'Arthur", con un espíritu muy semejante al de la muchacha trabajadora de hoy en día que, aislada de la aventura, se queda traspuesta frente a las historias románticas de las revistas." E. Power, Mujeres medievales pg. 43.

Riquer aventura la seua datació com a posterior a 1276, i vol veure en l'al·lusió al "rey" de la tornada una referència a Pere el Gran, però ja hi adverteix que no es pot assegurar ("Cronologia", pg. 411).

L'editor ens recorda la semblança de to entre aquesta composició i Lo vers de la falsa femna, posterior també a 1276. En l'estructura mètrica hi ha semblances: el metre és el mateix (deca-síl·labs), i la rima ben pareguda: abbab a MU car e vil, i abbacc al Ufalsa femna. Aquell té tres cobles, i aquest cinc, però en ambdues composicions s'hi veu un desinterés per la filigrana formal (absència de rima interna, d'al·literacions) en benefici de la claredat de comprensió del poema, del seu missatge. Poca cosa podem deduir d'afinitats tan generals, però no seria difícil que haguessen estat escrits en una mateixa època. El tema tampoc ajuda gaire: apareix tractat de la mateixa manera a tots els períodes de la seua producció.

Cerverí comença invocant un llibre que recomana fugir de la "vil femna", "que'l veser tol, e'l ausir, e'l parlar" v.3; és a dir, aquesta mena de dones trastornen als sentits. La merma sensorial ací atribuïda a les dones, generalment es considerava una conseqüència de la luxúria, de l'abús de les energies sexuals (1). Probablement el

(1) Així ho creien la medicina medieval i els moralistes, i així ho recull, per exemple, Innocenci III a De miseria humanae conditionis, (ed. Lewis, Univ. of Georgia Press, Athens, 1978) pars 2, cap. 23, l. 14 i ss.: "Hec /luxuria/ vires enervat, sensus diminuit, dies consumit, opes effundit". El De amore mateix desenvolupa en detall el tema

trobador hi vol indicar que aquestes dones indueixen a la concupiscència desenfrenada i, per tant, consumeixen el qui les estima.

La imatge que, a la cultura contemporània, simbolitza aquest desgast fatal és la del vampir/vampiressa, que atreu la víctima per consumir-la i matar-la. A l'Edat Mitjana, el seu equivalent bé pot ser la figura de la dona-serp:

car femnas vils an natura de vibres,
per c'om se'n deu aytant com pot luynar vv.4-5 (2)

del debilitament del cos: "Nam ex amore et Veneris opere corpora debilitantur humana..." (ed. Creixell, pg. 388-91). Tot el paràgraf és dedicat a explicar les causes d'aquest debilitament. Cerverí ja ha tret la idea al Maldit bendit, vv. 23-4: "e toyl seny e saber/ e ausir e veser".

(2) La comparança dona-vibra s'utilitza tant als cultes poemes monacals com en composicions joglaresques: "vipera pessima", diu l'al.literat vers de Bernat de Morlas De contemptu feminae, v. 69, a Spitzmuller ed., Poésie latine chrétienne du moyen-âge (Desclée de Brouwer, Paris, 1971), pgs. 516 i 520. "Fame est serpens por granment poindre" (Le blasma des femmes (Jubinal, Jongleurs et trouvères, Paris, 1835 pg. 80). Le blastange des femmes ho explica bé: "Culuevre et fame ont une loi (...)/ quant ele veut l'omme mal fère/ de la langue le lèche et oint,/, et puis de l'aguillon le point;/ et samblanz est fame à culuevre,/ bien le puet-on prouver à l'uevre;/ quar quant plus fet samblant d'amer,/ tant à en s'uevre plus d'amer." (Jubinal, JII pgs. 75-6). Jean de Meun, que està redactant el Roman de la rose a la vegada que Cerverí les seues trobes, es refereix a la dona com a "li froiz sarpanz en l'erbe" (v.16.561) per boca de Genius, "car tant est venimeuse beste (...)/ qu'il mort et point en traïson/ quan

A la segona cobla Cerverí ens explica el perquè d'aquest allunyament: per molt poderós que hom fos, no podria res contra l'astúcia femenina (vv.6-7). Els versos següents donen alguns exemples d'aquest enginy: responsabilitzaran l'home de les seues pròpies errades e si fan mal volran lo vos cargar v.8

Aconseguiran enganyar-lo en coses manifestes:

e faran vos creyre que Surs es Cipres v.9 (3)

↑

La comprensió del v.10 és difícil:

si.l pus malvat can vos fan apuynar

Riquer tradueix: "de este modo, os hacen apuñear con el perro más fiero"(pg.283), però ja adverteix que és una versió aventurada.

El trobador ens explica a la tercera cobla el tipus d'home que els agrada realment. És un individu sense moralitat:

layre, tritxayre, ybres v.11

violent:

qu'il ateint, sans guerison;(...)/riens n'i vaut herbe ne racine,/ seul foir an est medecine" (vv.16.577-86): fugir-ne, la mateixa recomanació de Cerverí.

(3) Motiu també molt general, apareix reiteradament als vènets Proverbia quae dicuntur super natura feminarum contemporanis de Cerverí: "spesora fa l'om creere qe lo blanco sea negro" v. 548; "qualor vol, li fai credere qe la note sia çorno" v.602 (ed. Contini, pgs. 546 i 548).

e que sapxa nit e jorn be arpar v.12 (4)

que no tinga més voluntat que la d'elles:

e que.s vulla a tot son pro guardar v.13

i que siga capaç de fer les bogeries més extravagants:

e can d'ivern nutz, can xay neus e gibres v.14

r

Les tornades, dedicades com tan sovint a la "domna'ls Cartz", a Sobrepretz i al rei, no tenen més relació argumental amb les cobles que la darrera frase:

"Aycest libres

de femna vil no ditz mal ses pognar." vv.18-9

El poema sembla ser una glossa del llibre a què al·ludeix Cerverí. Quina obra pot ser aquesta? Els temes

(4) L'atracció de les dones per individus que les maltracten físicament havia estat tema usat ja per un altre trobador, Raimbaut d'Aurenga, que aconsella conquerir-les pegant-los punyades al nas (citada per Siciliano, F. Villon, pg. 350). El Chastie-Musart dedica a la qüestió molts versos (Jubinal OCR III, vv.57-72), p. ex.: "Celui qui plus la fert et du sien plus li done/ et qui plus li fait honte, ã celui s'abandone" (vv.59-60), "mais celui qui la bat tant qu'il la laisse morte/ ã celui se déduit et solace et deporte" (vv.71-72). Fins i tot l'astuta Vella del Roman de la rose confessarà que només coneguè la passió amb un individu d'aquesta mena (vv.14.446-507). Cerverí expressa una idea semblant als Proverbis: "Femna e diable fan peits a çell qui.l servu mais/ c.a çell no te gens dan qui contra lor s'iraxs" (ed. Llabrés, pg. 53, n. 730).

misògins exposats succintament pel trobador són tan generals que fóra aventurada qualsevol identificació: hi ha al s. XIII molts textos que els contenen, en llatí i en romanç, moralitats i sàtires. Potser, en tot cas, aquest "poynar" de l'últim vers fes referència al caire satíric de l'obra.

Riquer suggereix una autocitació del trobador (pg.283): es referiria al seu propi Maldit bendit. Coromines (Cerverí I. pg. 39) va més enllà i diu que aquesta composició va ser escrita "a manera de pròleg, epíleg o comentari" al MB. La hipòtesi és interessant, però s'hi poden observar alguns inconvenients. En primer lloc, si això fos així, Cerverí n'estaria oblidant deliberadament la llarga part de defensa femenina, així com la seua retractació final.

A més, el MB toca diversos motius misògins, però no el de la tercera cobla del MU car e vil: l'atracció femenina per individus vils, violents i bojos, que ocupa tot un terç del poema.

Una última qüestió. La paraula libres es pot referir a l'objecte material, un conjunt de fulls relligats, o bé a una obra que ha estat escrita en aquests fulls.

En el primer cas, sabem que era freqüent que a l'Edat Mitjana un mateix manuscrit -un mateix llibre- inclogués diverses peces. Aleshores Cerverí podria estar referint-se a la vegada a diversos textos units en un sol volum.

El segon cas em sembla, però, més probable. Es tractaria llavors d'una sola obra, sencera, posada per escrit. Ara bé, ¿es podia aplicar la paraula llibre a qualsevol mena de text escrit, fos quina fos la seua extensió o el seu tema? ¿Es considerava llibre el Chastie-Musart, per exemple? En concret, ¿podia una composició trobadoresca i breu com el MB ser designada com a llibre?

Els testimonis més antics de la paraula que recull el

DCUB estan relacionats amb la saviesa, la Història i la filosofia (5). És probable que la consideració d'una obra com a llibre implicàs un respecte de què, certament, no devien gaudir tots els textos literaris.

De fet, Cerverí no qualifica de llibre l'obra pròpia que considerava més seriosa: els Proverbis, als quals es refereix amb els mots obra i ditz (ed. Llabrés, provs. 1 i 12). Tanmateix, explicant-hi la seua ànsia de saber, diu que desitjaria llegir llibres

on conagues cals suy,
 e coi mon vay, con gibre(s),
 cals seray e cals fui prov.11

El llibre és un objecte de coneixement: d'on s'extreuen les auctoritates. És això el que fa el nostre trobador al MU car e vil: referir-se a una obra sencera per autoritzar el seu discurs, per donar-li un caire de veritat indiscutible: "e no men", v.1.

 (5) "Ab sos llibres e ab la saviesa en aquell boscatge Déu adorava", LLullí Fèlix; "Lexam aquest libre per memòria", Crònica de Jaume I; "Segons appar en los libres de les cròniques dels fets antichs", Crònica Pere IV; "Els filosofos en los llibres que escriuen" Metge Somni (vol.7 pg.3)

Riquer el data després del 1276 per l'al·lusió al rei Pere ("Cronologia", pg. 411).

L'estructura n'és senzilla: en cada cobla hi ha l'exposició d'un o més impossibilia (veure el camí d'una nau en la mar, saber l'itinerari d'una au, el d'una serp per la roca, tancar els quatre vents dins de casa, enfrenar un leó, aturar el sol...(1), per acabar dient que és més difícil eixir sense dany del contacte -o la convivència- amb una dona "falsa" o "vil". El trobador no s'extén a detallar en què consisteix aquesta falsia o viltat; de tota manera, era innecessari. El clergat, principalment, ja s'havia encarregat de fer que l'expressió "falsa femna" fos equivalent a la suma de tots els vicis, sense paliatius. Explicar-ho era quasi una reiteració, i tenia per tant una funció eminentment retòrica, a banda de moral.

El punt de partida de la peça són els Proverbis bíblics (XXX, 18 i 19). Als seus propis Proverbis, Cerverí toca el tema referint-s'hi a la muller, és a dir, a l'esposa (ed. Llabrés pg.31, ns. 423 i 426).

És evident que aquest text no té connexió amb els temes de la cortezia (si n'exceptuem la ritual tornada, sense cap relació amb l'anterior), i que Cerverí no està

(1) Potser l'exemple literari més famós a l'Edat Mitjana d'impossibilia, en relació a la dona és el d'un rimador francès del XII: "Femina fallere, falsaque dicere, quando cavebit?/ Secana piscibus et mare fluctibus ante carebit", molt difós al XIII. Vid. Novati, Attraverso il Medioevo, pgs. 52-3.

000071

parlant de senyores (domnas). L'advertència sobre la mala dona sembla anar dirigida a la institució matrimonial, o, almenys, a la convivència quotidiana amb la dona:

qui femna vil acull dins en son trap ,v.12

s'ab mala femna beu en un anap v.24

s'ab femna vil vol jazer sotz un drap v.30.

En mal punh fon creada

La datació d'aquest text és, com en tants d'altres, dubtosa. Riquer, però, a la seua "Cronologia" (pgs. 393-4), especula amb la idea que la darrera tornada fes referència a una expedició contra Tunis que realitzà Pere el Gran en 1.282. En aqueix cas, ens trobaríem amb la darrera peça de Cerverí en l'ordre temporal. En qualsevol cas, el criteri del nostre trobador sobre les dones segueix essent el mateix.

Les cinc cobles d'aquesta composició presenten una estructura paral·lela. S'inicien amb la lamentació del trobador per alguna cosa perjudicial per a les persones, i a continuació s'exposa com igualment són nocives les dones dolentes, confrontant-les per acabar l'estrofa amb les bones dones, i els beneficis que aquestes proporcionen.

El sentit de la paraula dona sembla ser ací el de 'muller', 'companya', segons sembla pels vv.5-6:

qu'a tota creatura
es dona autreyada

(és a dir, una companya està a l'abast de qualsevol), i també ho fan pensar així els temes, propis de la convivència quotidiana amb la dona.

D'aquesta manera, a la primera cobla, després de lamentar que nasquen dones malvades, explica que la bona dignifica "totz selhs don es privada" (v.8) és a dir, aquell amb qui comparteix la intimitat.

La segona cobla lamenta l'existència de la dona "quan pert bon'aventura" (v.13) (1). En canvi, la bona dona és estimada molt

quan fa contra natura,
so don es mais prezada
quar de valh ven l'errada vv. 16-19

Les errades femenines vénen de lluny (d'Eva); elles, doncs, ho porten en la natura, i per tant l'han de vèncer -anar contra natura- per comportar-se bé (2).

La resta de cobles insisteixen en la idea vista fins ara: la III menysprea la dona que jura en fals i lloa en conseqüència la que és lleial. A la IV, resulta interessant la comparança de la que actua amb maldat amb la roba guardada "dins avol tancadura", idea que ens suggereix la recomanació d'una vigilància ferma sobre les dones.

A la cobla V, hi ha associades les idees de còlera i falta de castedat femenines:

e pus don'azirada
 cuy castedatz fraitura;
 qu'entre clam e rancura
 s'es ab blasme liada vv. 39-42.

Aquesta associació connecta amb la recomanació de vigilància feta anteriorment. La idea seria: quan s'intenta reprendre a la dona que no és recatada, ella s'enfureix, i

 (1) "Que pierde la felicidad", tradueix Riquer (pg 304). Possiblement es refereix Cerverí no a la capacitat femenina de sentir felicitat, sinó a la de transmetre-la.

(2) Uid. també el Maldit bendit, vv. 83-4. La idea que la malignitat femenina és natural s'aprofita a molts textos burlescos. Així diu la ironia de l'èvanqile as_fames: "Femme quant el fait bien c'est reson et droiture:/ se c'elle est pute et fole ce n'est que sa nature"(Jubinal JI pg 32). I el Chastie-Musart: "Feme, s'ele fait mal, fait bien que faire doit" (Jubinal OCR III, pg 385).

la seua còlera no fa més que embolicar-la en el seu propi blasme. Una cosa més fa la dona quan és acusada: ho nega tot, és a dir, menteix, idea present a la cobla III. El repte a la dona coqueta i la seua reacció estan àmpliament desenvolupats al Maldit_bendit, vv. 58-72.

Si bé Cerverí no ho explicita, pense que el nucli al voltant del qual gira el poema és aquest: seria a partir d'un comportament femení poc honest i la indignada negació del repte que Cerverí construiria "En mal punh fon creada", començant per dir generalitats sobre maldat i bondat femenina, i acabant a l'Última cobla per concretar el fet.

Les tres darreres peces de Cerverí que hem estudiat incorporen una dimensió de quotidianitat, de cita familiar i en comú, de la muller com a concepte domèstic, que no era a la primera, que escapa a l'ambient cortesà. Aquest podria ser un indicatiu per esbrinar la motivació del blasme a la dona en Cerverí, segons les ocasions.

MALDII_BENDII

La peça està explícitament datada el 10 de març de 1.271 (segons Riquer ed., pg. 341, nota). Consta de 694 versos, i està escrit en noves rimades hexasil·làbiques. Malgrat això, no es tracta d'una obra pròpiament narrativa, sinó que gira bàsicament al voltant d'una simulada contenció entre dues veus que mantenen postures contràries sobre el tema de la dona.

Per estudiar més còmodament aquesta llarga composició, la dividirem en cinc parts, prenent com a base cada una de les intervencions que tenen les diferents veus que la constitueixen:

- A) Primer parlament de Cerverí (vv. 1-184).
- B) Ràplica d'una segona veu (vv. 185-352).
- C) Segon parlament de Cerverí (vv. 353-476).
- D) Intervenció d'una tercera veu (vv. 477-524).
- E) Tercer parlament de Cerverí (vv. 525-694).

A) Primer parlament de Cerverí

Vv. 1-30. El trobador comença el poema amb un vers que sembla formulari:

Ascout qui vol ausir v.1

Els joglars es dirigien a la gent de les places públiques per cridar l'atenció i convocar a l'audició de les seues composicions, amb frases semblants a aquesta. Molt pareguda és la fórmula amb què comencen els pregons: "Ara ojats", imitada per un altre líric al s. XV, Jordi de sant Jordi, en un poema en què, per cert, també es queixa de les dones: "Ara hojats, dompnas, que.us fau saber" (1). Cerverí ens marca així que es dirigeix a un ampli públic, i que per tant l'auditori pot reaccionar front a la seua recitació -com efectivament ocorrerà. Ell mateix, doncs, emmarca el seu discurs en uns paràmetres de comunicació amb altres.

Els versos que vénen a continuació són una presentació del tema: parlarà de la dona ("de femna" v.7), prèvia justificació del seu coneixement de l'objecte. I no hi ha major autoritat que la que proporciona l'experiència, com vol expressar Cerverí en citar un refrany:

que çell sab de la maça
qui n'es estat ferits vv.4-5

El mateix refrany serà citat per Jaume Roig, en idèntic

(1) Sobre les fórmules dels pregons i el préstec de Jordi de sant Jordi, vid. nota 1 al poema susdit, ed.

context: "Bé sap de maça/ qui n'és ferit" vv. 382-3 de l'Espill.

La idea que només coneix de veritat la dona aquell que n'ha estat víctima ja figura a la Dissuassio Valerii. Comentant una frase de Cató d'Utica (si no existissien les dones no necessitariem els déus en la vida quotidiana), Gautier Map diu: "nec quisquam feminarum execratur ludibria nisi lusus, nisi expertus, nisi pene conscius" ("and no one curses the tricks of women but he who has been tricked, and has tried them and knows the penalty") (2). El mateix Carverí repeteix en un proverbi: "La muller al marit fets la torta tener;/ cel tem per excarnit qu.a femna pot sauber" (ed. Llabrés, pg. 86, n.1.193).

El tema, per fàcil, devia ser popular. De fet, al Bisbetó haurà d'explicar que coneix les dones malgrat ser un xiquet -i no tenir, per tant, edat per haver-ne adquirit experiència, vv. 601-3: "Sapiats que si be.m so fadri/ jo.m prenh a/s/ment/ de dones, lur comportament/ e lurs maneras." (3).

La seqüència següent (vv. 9-30) ens parla de com el saber "de femna" l'ha portat al penediment d'aquesta experiència, i inicia una llarga enumeració de les desgràcies que reporta: causa disgustos i provoca

Riquer-Badia, pg 161.

(2) James. M.R. ed., Dissuassio Valerii ad Ruffinum philosophum ne uxore ducat, dins Walter Map, De nugis curialium, Clarendon Press, Oxford, 1983. Pgs. 302-3.

(3) Faraudo, Lluís ed., Sermó del bisbetó. Recull de textos catalans antics, III.Barcelona, 1910.

preocupacions (vv. 12-6), hom perd la bona consideració social i és tingut en menys (vv. 17-8), s'hi perden les amistats i es guanyen enemistats (vv. 19-20), hom s'aparta de Déu (v. 21 i 27-8), s'arruïna (v. 22), perd seny i saviesa (v. 23) i els sentits (v. 24) (4). És un temerari qui vol estimar la dona vil (vv.25-6), i per ella perd tot el bé que pogués haver fet (vv. 29-30). Totes les idees que Cerverí hi apunta brevíssimament apareixen desenvolupades extensament a la reprobatio amoris que tanca el De amore (5).

Uv. 31-99. A partir d'ara, l'exposició es va centrant explícitament en els problemes que la dona causa al servidor enamorat, que és la riota de tots (vv. 31-2): el qui més la serveix i l'estima (6), més prompte la perdrà, perquè ella ja està buscant-ne un altre que li preoporcione major plaer (vv. 33-8). Cfr. l'Espill, vv. 561-2: "Qui més bé.ls fa/ pigós las ha". Roig es refereix als marits, no als enamorats, però la circumstància és idèntica.

 (4) Sobre els sentits, vid. supra la nota al v.3 del "Mig vers car e vil".

(5) Ed. Creixell: preocupacions, pg 376-7; substitució d'amics per enemics, pg. 370-1; pecat-apartament de Déu pgs. 376-7 i 382-3; pèrdua de la consideració social, pg. 380-1; ruïna pgs. 374-7; debilitament corporal, pgs. 388-91; follia (obsessió amorosa), pgs. 372-5.

(6) Crec encertada, pel context, la consideració de Coromines (pg. 41, nota 25): serv' és ací 'serveix' més que no 'conserva', per bé que Cerverí juga sens dubte amb l'aparent paradoxa que crea l'homonímia, respecte del vers següent.

Cerverí continuarà desenvolupant la idea a partir del vers 52, però ara introduïx un incís (vv. 39-51) per insistir en les generalitats de l'inici: perdre una cosa perjudicial és un guany (vv. 39-44), i la dona vil no pot ser més nociva, ja que fa desgraciats a tots, clergues i laics, nobles i reis, segons diuen llibres i savis:

qu'eu ay libres ausits,
 e mans homs savis dits,
 e latis e abraychs vv. 45-7.

Queda un poc ambigu si el predicat llatins i hebreus es refereix a savis o a llibres. La traducció de Riquer sembla inclinar-se per la primera possibilitat, que a la vegada pot incloure-hi l'altra. Com que Coromines capgira l'ordre de les dues paraules als versos basant-se en Eiximenis (pg. 41, notes 37 -molt discutible el seu comentari- a 40), sembla preferir llibres com a referent d'aquell predicat. En realitat, és possible que Cerverí referís el predicat a tots dos: els savis llatins, és a dir, els clergues, que incloïen a les seues lliçons i prèdiques la prevenció contra la dona, i també els doctors hebreus, tan misògins com els cristians, que feien exègesis igualment del Gènesi, dels Proverbis o de l'Eclesiastès. Aquests podien ser els llibres "abraychs" que Cerverí coneixeria bé; quant als llibres "latis" que tractaven el tema, n'eren munió.

El trobador reprèn el tema que havia tallat al v.38 (vv.53-76). En aquesta seqüència, per primera vegada l'autor es digna exposar-nos un exemple que justifiqui els estralls que provoquen les dones entre els enamorats. I què fa la dona vil? S'insinua i coqueteja amb tots: parla amb un, mira un altre (7), bromeja amb un tercer, i mentrestant ja està planejant de posar-se en contacte amb un quart,

però el servidor que té oficialment no és cap de tots ells (vv.53-60).

Una semblant il·lustració de la volubilitat femenina

(7) Coromines, a partir de la hipòtesi que el vers 56 fos en origen diferent ("e guardara a l'autre" per "e l'autre guardara"), prefereix suposar un guardar vers/a, intransitiu, 'mirar vers' (en comptes del simple guardar transitiu, 'mirar'). Per reforçar la teoria, comenta: "és més propi d'una dona coqueta llançar mirades en direcció a l'home que esguardar-lo de fit a fit" (pg.42, nota47). No hi puc estar d'acord. El descarament en una dona es notava precisament en l'atreuiment de mirar de fit a fit l'home, i no a dirigir-li tímides mirades furtives. Cerverí no està apuntant insinuacions, sinó evidències ("E vos haurets ho vist", v.66). Langlois ens conta el que observa Robert de Blois al seu Chastoiement des dames, ap. IV: "Beaucoup de dames se font blâmer à cause de la façon qu'elles ont de regarder les gens, à peu près comme l'épervier qui fond sur une alouette. Prenez-y garde: les regards sont 'messagers d'amour'; les hommes sont prompts à s'y tromper: 145" "Sovant regarder ne devez/ nul home, se voz ne l'amez,/ par droite amor..." (La vie en France au moyen-âge, de la fin du XII au milieu du XIV siècle, d'après les moralistes du temps, Hachette, Paris, 1925, pg. 196). Cf. també el blasme del Breviari d'amor: "Ab els trop rizen e jogan,/ o parlan desonestamen,/ o regardan trop fençamen" (vv. 18733-5, ed. Azaïs pg. 109). Eiximenis reprèn aquesta actitud, fins i tot en monges (Ldones, cap. CLXII, "Com deu hom regir la vista per esquivar desordonats delits", ed. Naccarato, pg. 242). La reprensió del frare menor ens indica precisament que el comportament existia.

havia fet Marcabru a la composició XVIII, vv. 20-1 : "De sai guarda, de lai guigna/ sai baiza, de lai rechigna" (8). Hi ha també un precedent molt anterior; un antic poema llatí (Pascal, PLatMed, pg. 182): "...quasi in foro pila/ ludens datatim dat se et communem facit,/ alium tenet, alii nutat, alibi manus/ est occupata, alii (pede) percellit pedem,/ alii dat anulum aspectandum, (isdem) a labris/ alium invocat, cumque alio cantat, attamen/ alii dat digito literas (9). Isidor el va citar a les Etimologies (I, 25), d'on devia ser ben conegut al s. XIII. El paregut amb el fragment del MB és evident.

Si l'enamorat s'atreveix a retraure-li la seua actitud, llavors ella ho negarà tot amb plors i juraments, fins i tot quan ell n'ha estat testimoni directe, i acabarà encoleritzant-se amb el pobre enamorat, que ho suportarà tot per por que l'abandoni per un altre (vv.61-72). Cfr. el Blasme des fames: "De femne ce est la nature/ meynz la creez come plus jure", (10). I el Chastie-Musart: "Car ce que les genz servent XIII ou XIIIII ou XX,/ comment cil i alla et uns autres en vint,/ noie ele, tence et jure la mort que Deus sostint,/ que c'est orde mençonge, c'onques ne li avint" (ed. Meyer, Romania XV, pg. 610). Així mateix Peire Cardenal: "En jurar de femna no-m fi/ ni son sagramen non vuelh ja,/ car si-l metias en la ma/ per ver dir un maraboti/ e per mentir un barbari,/ lo barbaris gazanhera." (Thiolier, P_saturiques, pg. 270). També citat al "Perilhos

 (8) Dejeanne, J.M.L. ed., Poésies complètes du troubadour Marcabrun, Privat, Tolosa, 1909. Pg. 79.

(9) Pascal, Carlo, Poesia latina medievale, Battiato, Catania, 1907. Pg. 182.

tractat" del Breviari d'amor, que poc abans comenta: "si d'aquo pueis hom las repren,/ jurar vos han de mantenen/ per totz los sanhs de paradís/ que non es ver sso qu'om cre dis/ ans son a tort encolpadas..."(ed. Ricketts, pg. 131, vv. 29.634 i ss.).

Cfr, també el Capellà de Bolquera, poema XIX del C.Ripoll, vv. 23-4: "un en te, altre.n volria,/ e ab sos fals cembeyls/ ço qui veus negaria" (11). Sobre el comportament de la dona que rebutja la reprensió, vid. supra els comentaris a la darrera cobla de "En mal punh fon creada".

Reprenent el tema de l'astuta capacitat d'engany femenina (vv. 73-6), Cerverí considera incontestable que la dona siga capaç de fer-vos sostenir un cresol encés a migdia:

que femna de mig jorn
vos fara.l lum tener, vv.74-5.

La imatge és suficientment expressiva com per poder ser un refrany o frase feta, i apareixerà en el mateix context de blasme misogin en Francesc de la Via, el Sermó del bisbetó i Jaume Roig, que insisteixen, però, més manifestament en l'aspecte de burla (de presa de pèl) que en el de pur engany: Libre de fra Bernat, vv. 1.048-53: "totes són

(10) Jubinal, Nouveau recueil de contes, dits et fabliaux, vol. II, Paris, 1842, pg. 330.

(11) Badia, Lola ed., Poesia catalana del s. XIU, Quaderns crema, Barcelona, 1983. Pg. 286.

unes, / e fan hom pescar les lunes / ab un crivell; / encar ab fort petit simbell / caure.n laçol; / puys fan tenir hom lo cresol / al mig del dia" (12); i el Bisbetó, sobre les monges: "E fan lurs tenir al mig del jorn / lo lumaner" (ed. Faraudo, pg. 39, vv. 825-6. A l'Espill, vv. 530-1 : "sens lum cresol / li fan tenir", es capgira la idea donant-li el mateix significat.

El discurs, lligant amb la idea de la mentida femenina, insisteix amb la qüestió avançada als vv.19-20: l'apartament dels amics, aquesta vegada reforçada pel fet que açò es deu a la seua parleria, que ens recomanarà l'amistat dels que no ho valen (vv. 77-82).

Cerverí intentarà tot seguit explicar la causa d'aquesta maldat (vv. 83-99): ho duen en la natura, perquè, com dirà a continuació, ja la primera dona va causar la perdició d'Adam, i així ha estat sempre al llarg de la història, segons ho mostren els llibres ("la letra o despon" v.92), quan els herois més savis, poderosos, rics, castos, forts n'han estat víctimes. Els exemples proposats per Cerverí són els de David, Salomó, Lot, Samsó i Tristany: quatre noms de l'Antic Testament i un de medieval.

Sobre la natura perversa que ve de la primera dona, vid. supra els comentaris als vv. 16-9 de "En mal punh fon creada".

Eva és la favorita en les enumeracions medievals de dones malignes; un prototipus primigeni femení, utilitzat per demostrar, com en aquests versos, que el poder d'inducció al mal el porten en la sang, en la natura, ja

 (12) Pacheco, Arseni, ed., Francesc de la Via Obres, vol. II, Biblioteca catalana d'obres antigues. Barcelona, 1968. Pg. 76.

que s'ha manifestat des de sempre. Com a conseqüència, Adam sol aparèixer a la literatura medieval com un infeliç -sense els atributs de saviesa, riquesa, força, que tenen els altres personatges de l'antiga llei-, el pecat del qual va ser bàsicament haver-se deixat guiar pel consell de la seua muller, més que no haver desobeït Déu.

El tema de l'enumeració de víctimes il·lustres de la dona és ben antic (ja figura a l'Adversus Jovinianum de sant Jeroni), i es donava pertot, però fonamentalment a la literatura religiosa llatina dels contemptus mundi, que citen únicament personatges bíblics. Els casos més freqüentment adduïts són els de Salomó i Samsó: el savi i el guerrer. A David se'l sol citar per l'episodi en què, per l'amor de Betsabé, féu matar Urias. Quant a Lot, assaltat sexualment per les pròpies filles, aportava amb la seua història l'inquietant tabú de l'incest. Carverí torna a Lot en un proverbi: "Lot cant fo embriachs ab sa filla pequet:/ per so de vi no.t pachs, c.ab Lot mans homs n.erret" (ed. Llabrés, pg. 41, n. 557). També als Proverbis apareixen citats els casos de Salomó, Samsó, Virgili (atribuint a aquest la història d'Aristòtil) i altres: ed. Llabrés, pgs. 74-5, ns. 1.025-32. Quan el tema passa al debat romànic, se l'enriqueix amb exemples d'herois provinents del món greco-romà i del mateix medieval, com Tristany, que va morir per la mentida de la seua esposa, Iseu la de les blanques mans (13). Entre els trobadors, toquen el tema també Marcabrú (tenso, p. VI, ed. Dejeanne pg.24 i ss.) i Pau de Bellviure (14). L'èxit del tòpic als innombrables exemples dels ss. XIII, XIV i XV, indica que el públic devia fruir veient la debilitat humana reflectida en els gran herois.

(13) Vid. Comparetti, Vergil in the Middle Ages, Swan,

Vv. 100-50. Cerverí continua: després d'açò que he exposat, és un estúpid qui pensa que pot dominar les dones (vv. 100-2); no hi ha res més poderós que la seua voluntat, que aconsegueixen realitzar amb els seus enginys (vv. 103-7) (17). Temeu-ne la falsia, l'astúcia i el malvat comportament (108-10). Cfr. la Dissuasio Valerii: "Et vix pauca invenies impossibilia mulieri" ("And you will find that there are hardly even a few things impossible to woman"), ed. M.R. James, pg. 310-1. I el refrany castellà: "La muxer i el oro, lo pueden todo" (Correas, pg. 204).

Hi ha moltes adversitats que es poden combatre i tenen, per tant, remei: foc, aigua, tempestes, malaltia... (vv. 111-136), però en la dona falsa no s'ha trobat ni es podrà trobar més que mal (vv. 137-140). És tan difícil guardar-se'n com evitar la mort: aquesta la podeu buscar o fugir-ne -és fàcil morir-, i el mateix amb les dones (vv. 141-9). L'associació dona-mort era natural, pel pecat d'Eva, que ens convertí en mortals. Ací, però, Cerverí en vol destacar la inevitabilitat i la magnitud del dany. Cfr. el Chastie-Musart (ed. Jubinal, QCR, III, pg. 384), vv. 51-2: "qui en amer les dames s'acostume et s'amort/ bien porchace sa honte, son domaige et sa mort", i el Blâme des femmes: "ki femme (...) ou femme creit,/ sa mort brace et sa mort beit" (Meyer, Rom XV, pg. 339).

Vv. 151-84. Les males accions de les vils perjudiquen també la reputació de les dames "honrrades" que, per

Sonnenschein & Co., London, 1895, pg. 325 i ss.

(14) Milà i Fontanals, De los trovadores en España, CSIC, Barcelona, 1966, pg. 435.

extensió, també són menyspreades. Però, al contrari, degut a l'abundància de les dolentes, hom deu apreciar aquelles molt més, ja que -diu Cerverí citant Perdigon- el bé millora al costat del mal, i el mal empitjora al costat del bé; per això no hi ha res pitjor que la dona dolenta, i la bona és més preada que cap altra cosa (19):

E tot axi con es
femna pus vil que res
can es avols, la bona
pofta de prets corona
sobre tot'altra re." vv. 169-73 (20)

Idea també a aquest proverbi de Cerverí: "La causa pus malvada del mon, e la mays bona/ es femna be usada, o quan a mal se dona" (ed. Llabrés, pg. 75, n. 1.033).

A l'Edat Mitjana va nàixer una matisació a l'adagi antic femina nulla bona. Aquesta afegia , amb variants: ...sed, si bona, digna corona (vid. H. Walther, Proverbia II-2, pgs. 72-3). Es tracta justament de la idea que dóna Cerverí a tot aquest paràgraf de disculpa front a les bones dones, idea que reprendrà a "En mal punh fon creada". El motiu de la corona no ha estat escollit, doncs, per atzar.

Això ha de ser així "per rayso natural" v.175, diu el trobador, que insisteix en la idea de contrast entre una i altra: la bona es preocupa d'honrar tots els seus "amichs" (té el mot el sentit d' 'enamorats'?), mentre que la dolenta només vol escarnir.

El primer parlament de Cerverí ha acabat, com molts altres textos misògins, en l'excusació final de les dones bones, que no perden mèrit, ans el guanyen, per aquests blasmes a les dolentes.

Peire Cerdenal (ed. Lavaud, pg. 18-9), al poema III, vv.37 i ss., estr. V, diu que les dones fan cas al

descortesos, i fan patir els "leials amanz", però acaba amb la disculpa: "Ieu dic las qu'eu sai: de las falsas vos dic uèi". Als textos satírics, la disculpa no és tan general, però s'hi dóna també. El mateix Chastie-Musart ho fa a la part final (Jubinal, OCR III, pg. 392), v.309 i ss.: "Ne l'font pas totes teles, ne il n'est pas mestiers;/ ainz en i a qui ont cuers loiax et entiers,/ et servent lor seignors de grè et volantiers..."

Vv. 185-218. Acabada la seua intervenció, Cerveri suposa una reacció de part de l'audiència; reacció per a la qual ens havia preparat des del primer vers ("Ascout qui vol ausir"):

E podets dir pus leu

contr'el xastiar meu: vv. 185-6

 s lògic que precedint aquest parell de versos se supose una petita pausa de descans, com fa Riquer. Es tracta d'una inversió en la perspectiva, posada per Cerveri en boca d'un altre -o d'uns altres-; en realitat, qui puga ser aqueix altre  s qüestió que al trobador no l'importa. Es tracta d'una veu alternativa que podria pertànyer a qualsevol de la seua audiència. Ara bé, l'interlocutor que Cerveri es crea sap raonar, argumentar d'una forma lògica, i fins i tot es permet donar-ne alguna lli o al trobador (vv. 219-20). La veu que refuta al nostre trobador és, doncs, la d'algun esperit cort s, sense més determinació.

La reprensió de la segona veu  s ordenada, met dica, i comença contrastant per ordre l'exposició de Cerveri.

Com el trobador havia començat la intervenció al.ludint a la seua experiència, amarga, de les dones (vv.2-10), l'interlocutor li recorda que no sempre ho ve e aix , i que hi hagué un temps que l'amor li proporcion  "gran dousor"; aleshores les seues composicions el lloaven (vv. 187-92). Ara maldiu de les dones (havia explicat com degradaven l'individu), però sap bé que elles dignifiquen: fan rics els més pobres, amables els feréstecs (1), els covards, valents, etc.: elles fan comportar-se amb cortesia

n'est par fames./ Bien sai que por l'amor des dames/
 devienent li vilains cortois (...)/ fame si fet simples et
 dous/ cels qui mult son fel et estous (...)/qu'ele fet les
 coars hardis (...)/ devienent large li aver (...)/ si fet
 fère chevaleries,/ et les beles joustes furnies./ Fame si
 fet lances brisier,/ et les granz tornois commencier (...)/
 Fame si fet à mienuit,/ les bacheliers plains de dâduit,/
 alers aus festes et aus veilles." Malgrat donar-se al
 MB altres arguments a favor de la dona, aquest (rebatut,
 però, a la segona intervenció de Cerverí) serà el
 considerat definitiu a la darrera part de l'obra.

Tant de bo, continua el defensor, Déu no permetès que
 ningú parlàs o actuàs malament contra les dones (vv.
 209-12). Que per què? "Car Déus hi vench" v. 213: perquè
 Déu vingué (al món) en una dona (3); aquesta raó és tan
 bona que no crec que ningú me la pugua llevar, per sumes ni
 per parts, per molt que sàpiga d'arts (vv. 214-8).

El petit document conservat al ms. Gg 1.1 de Cambridge
 -no a les Etimologies, com cita Riquer (pg. 340, nota)-
 (Meyer, Rom VI, pg. 501, i XV, pg. 321) n'inclou la idea

 (3) L'argument està sintàcticament tan comprimit que és
 difícil de veure. La traducció de Riquer no explicitava
 quina era la raó, perquè considerava la frase "car Déus..."
 com a temporal i no com a causal. El canvi de puntuació de
 Coromines (pg.49 i nota 178) és revelador; considera que el
 "per què" previ és una interrogació que realitza Cerverí,
 tallant el discurs de l'altra veu. Si és el trobador o el
 mateix interlocutor qui es pregunta, poc importa: la
 qüestió a destacar és que en un mateix vers es donen
 interrogació i resposta.

i evitar la vilania (vv. 193-204), per elles es despén, i es fan corts, festeigs i presents, guerres i torneigs, i es porten bells arnesos (vv. 205-8) (2). És a dir -sembla donar a entendre-, gràcies a les dones la vida és bonica, entretinguda i excitant.

La dignificació que la dama opera en l'enamorat era una premissa importantíssima per als trobadors; recordem els versos de Guillem de Cabestany citats a la introducció. El tema no podia faltar, a més, en obres d'específica defensa femenina¹ en aquesta primera època: al Plaidoyer en faveur des femmes (Meyer, Rom VI, pg. 502) vv. 61-72: "...hardis en devient mains cowars/ et largues qui seut iestre escars./ Mainte joie en est deménée./ et mainte guerre racordée:/ mains vilans rudes et despiers/ devient pour les dames apiers...". Encara més el Bien des fames (Jubinal II, pgs. 84-6): "Quar nous véons poi avenir/ cortoise, se

 (1) Sembla correcta la puntualització de Coromines al mot "enichs" (pg. 48, nota 155)

(2) La traducció d'aquests versos és summament delicada. Segons el matís que s'hi done, hom justifica les dones o bé, al contrari, les acusa. No seria estrany que Cerverí fos conscient de la facilitat amb què es podia capgirar l'argument (ell les acusarà de causar la guerra en la segona intervenció, v. 377), i que hi hagués un punt d'ironia en posar en boca del defensor aquesta exposició. En qualsevol cas, romandria com a segona intenció; la comprensió primera havia de ser favorable. Per això no em sembla correcte el matís que hi veu Coromines (pg. 49, nota 167): "I fan gastar en reunions, menjars i presents, susciten guerres...", que sembla una clara acusació més que no una defensa. Riquer resulta més neutral (pg. 336): "...y ocasionan lujos, cortes, festejos y presentes, querras y torneos, y que se luzcan hermosos arneses".

entre les cinc raons teològiques que exposa, per les quals les dones són preferides (per Déu) als homes: "Mulier preferetur viro, scilicet: (...) In conceptione. Quia mulier concepit Deum, quod homo non potuit." La idea es farà summament popular, ja que fa referència a Maria, i no falta quasi mai als textos de defensa femenina. Albertano ca Brescia (Liber, ed. Sundby, pg 14) fa replicar així a Prudència contra Melibeu: "nam si nulla bona mulier inveniretur, Jhesus Christus in muliere venire dedignatus fuisset, et et carnem humanam de virgine non sumpsisset" ("e si ninguna fembra no era bona, Jesucrist no dignara de venir en fembra e no fóra encarnat de la Verge". Llibre, ed. Sansone, pg. 45). Si al MB no hi ha un major detallament del tema és perquè devia ser ben conegut de tots. Les defenses de la dona d'aquest període el registren ja: el Plaidouer en faveur des femmes (Meyer, Rom VI, pg. 502), vv. 89 i ss.: "Apriès, quant Dieu vint a plassir/ qu'il vout por nous hom devenir,/ sans oeuvre d'oume, purement,/ nasqui de feme, voirement."; la Bounté des femmes (Meyer, Rom XV, pg. 319) vv. 172: "De femme feseit Dieu sa mere,/ ne fist pas de home sun pere;/ e dunc devom plus obeier/ femme par droit, e bien server..."; el Bien des fames (Jubinal II, pg. 83): "Quar il n'est en cest mont nus hom/ por que il ait sens ne rëson,/ ne doie honor porter à fame,/ por l'onor à la haute dame/ que Jhésu-Crist tant d'onor fist/ que dessus les angles l'assist." Fins i tot l'autor del Lhastie-Musart n'addueix la qüestió per "perdonar" les dones al final del seu blasma (Jubinal OCR III, pg. 392), vv. 325-8: "Feme est mult haute chose (...)/ bien le vos mostre Diez quant il daigna descendre/ en la virge Marie et char i daigna penre."

Vv. 219-306. El defensor està tan satisfet per la raó de l'encarnació, incontestable, que continua fent veure a

Cerverí la mala exposició dels seus arguments: hom ha d'arquir raons per les quals no puga ser censurat (vv. 219-20):

E vos prendets raso
 don enamich vos so
 tuit li fi amador,
 car disets gran follor
 e sq don hom no.us cre vv. 221-5

A banda, doncs, de buscar-vos l'antipatia dels enamorats, ningú no us creurà.

Déu va fer les dones imprescindibles, com els elements (vv. 226-30). A propòsit d'aquesta referència, l'interlocutor de Cerverí s'esplaia a detallar la necessitat de l'existència dels elements (vv. 231-48), i en especial de la terra, mare de tots, que ens fa per tant germans (vv. 249-54). Uns germans molt mal avinguts; alguns bons, però molts més, dolents, cosa que ve pel mal exemple dels "princeps majors" (vv. 255-78); si aquests no fessen mal i visqueren "sens peccat", el poble els imitaria, i per això s'excusa en què els mals costums els fan també els seus superiors, per justificar-se. Segur que no es matarien, si ho fes el seu rei (279-89).

Cerverí, evidentment, ha perdut el rumb a aquestes altures, després d'un incís de 59 versos -que ens fa preguntar-nos si hi hauria una raó oculta per la redacció de la peça. Ha de reprendre el fil amb aquestes paraules:

Tornem a la rayso
 c'aviem començada vv. 290-1.

I aquesta raó era el valor que els homes donen a la terra. Doncs bé, Cerverí: tu saps ja que si no existís la dona, tot s'hauria perdut; llavors, "per dreyt conegut", la dona val més que res (vv. 296-301). I, a més, se li concedí

major honor que a l'home: aquest fou fet de terra, i la dona no (vv. 302-6).

L'ambigua explicació que les dones són el que val més pot remetre a dues causes: la primera, que sense elles no existiria el món que coneixem (perquè fan nàixer els homes). Com diu la Bounté des femmes (Meyer, Rom XV pg. 319) vv. 162-3: "Fruit ne poet sanz l'arbre crestre, / sanz femme nê put nul neestre". La segona causa es basaria en el fet que la paraula emprada és "perdut", i seria aquesta: una dona salvã el nostre món, la humanitat, en acceptar ser mare de Dêu: "Desprisonés sumes nous par li; qe femme porta le raunçoun/ qe nous reint de enferral prisoun" (Bounté, ibid., pg. 317, vv. 51-3). La idea té antiga tradició en la patristica cristiana. M'incline més aviat per aquesta darrera possibilitat: així podem llegir-la com a prefiguració del contrast Maria-Eva que desenvoluparà Cerverí a la rèplica.

Quant a la formació fang/carn, es tracta d'un altre dels arguments teològics en favor de la superioritat femenina que apareixen registrats al ms. Gg 1.1 de Cambridge (Meyer, Rom VI, pg. 501, i XV, pg. 321): "Mulier preferetur viro, scilicet: Materia. Quia Adam factus de limo terre, Eva de costa Ade". Meyer (Rom XV, pg. 321), assenyala la presència d'aquest argument a altres textos: "dans Robert de Blois (1.1), dans le commentaire de Francesco da Barberino, où se lit cette sentence, attribuée a la comtesse de Die, que la femme est plus noble que l'homme 'quoniam vir de humo et terra lutosa creatus seu formatus extiterit, femina vero de nobilissima costa humana jam mundificata Dei presidio, quod ex utriusque manus lavatione probabat'". Així mateix apareix l'argument a la Bounté des femmes (Meyer, Rom XV pg. 317) vv. 58 i ss: "De Dieu ad fet plus grant honor/ e mustré greignur amur/ a

femme par sa curtaisie/ qe a home que soit en vie (...)/ si
 fist Adam, e Eve de un os;/ os saunz char en sei est pure,/
 seec e nette, redde e dure,/ os est blanche come flour de
 may./ E Adam qe su fet de tay,/ de vile terre, ceo dist
 l'escrit;/ comment pourroit estre parfit/ chose fete de
 purretura?..."

Novament es produeix un incís en l'exposició (vv.
 307-27), en el qual sembla haver-hi una discussió entre la
 segona veu i Cerverí (els editors no coincideixen a l'hora
 de delimitar les paraules de l'un i de l'altre). Aquell
 repren el trobador perquè sap que, malgrat el que recomana
 Cerverí, no seguirà el seus propis consells, així com ho
 fan els clerques, que recomanen fer el que diuen però no
 imitar les seues obres; més valdria que predicassen amb
 l'exemple.

Una darrera raó aporta el defensor: la dona és com el
 diamant. Que és caríssima d'aconseguir ho mostra el fet que
 hom és capaç de donar-ho tot per tenir-la (vv. 328-33) (4).

 (4) No veig motiu per a la rectificació de Coromines (pg.
 56), v. 330, de diaman en d'aziman. El fet que l'imant
 aparega més avall (v. 337) no té per què descartar la
 imatge del diamant. No és tan insòlita la comparança de la
 dona amb les pedres precioses. Cfr. Albertano da Brescia,
Liber (ed. Sundby, pg. 18): "Tertia vero ratio ad hoc
 inducitur, quia mulier melior est auro et lapide pretioso
 et etiam ipso sensu, et ejus sensus acutior est et alios
 exsuperat, quare pre versus dici consuevit: 'Quid melius
 auro? Jaspis/ Quid jaspide? Sensus. Quid sensu? Mulier./
 Quid muliere? Nihil'" ("Encara demostra hom la terça raho:
 que bona fembra és meylor que aur ne pera preciosa, e
 encara que seun; e.l seu senu és pus prim e sobremunta los

Per ella es travessa la mar (5), i, així com l'imant atrau l'acer, les dones et fan anar allà on siguen: si un home fos en Roma i la seua estimada en Compostela, a ell no

 altres. f Per què I vers és qui diu: 'Meylor cosa es jaspis que aur, e seny que jaspis, e fembra que seyn, mas res no es meylor que fembra'." ed. Sansone, pq. 49). Segons Sundby (ibid.), la referència es troba en el Graecismus Edwardi Bethuniensis, però el referent en aquest és Deus i no muller. Que aquesta dita no era coneguda en català ho testimonia el fet que l'adaptador no tradueix literalment: com se sol dir, sinó que es limita a donar notícia que existeix aquest vers.

(5) Podria tractar-se d'una referència -molt velada- a l'ovidiana història de Leandre i Hero. Aquell travessava nadant cada nit l'Hel·lespont per veure la seua amiga.

(6) Em sembla interessant la puntualització de Coromines a la sintaxi d'aquests versos (pg. 56-7, nota 306). No seria tan absurde, però, que algun trobador hagués emprat aquesta imatge. De tota manera, estic d'acord que l'arrel de la idea és popular. Coromines cita el refrany andalús "Más tiran dos tetas que tres carretas". En castellà hi ha un testimoni medieval més directe: "Más tira moça que soça" (Seniloquium, 1450-1500, ed. F. Navarro Santín, RABM, X, 1.904, pq. 256). És una llàstima que Coromines no registre un refrany valencià viu encara, tan bròfec com expressiu: "Iira més un pèl de figa que una maroma de barco". No em cap el menor dubte que, a banda certes variacions lèxiques, la dita és antiquíssima.

li semblaria llarg el camí, i l'anada li passaria com un descans (vv. 334-46). Per això, si hom ho pensa, diu: "mays tir'amors que corda" (vv. 347-8) (6). En canvi, mil homes no el podrien arrossegar (si ella no hi fos) (vv. 349-52). Aci acaba la rèplica del defensor.

Vv. 353-80. El trobador reprén la paraula per defendre's, i ho fa d'una manera més clara i dura que la primera vegada.

Comença amb aquesta observació: M'heu reprovat amb unes paraules que són veritat només en part; en canvi, jo no dic mentida ni en una paraula (vv. 353-6).

I retrau una variació del tema femina nulla bona: no és que no n'hi haja una bona; és que aquestes bones són rares. S'atreveix fins i tot a establir-ne el percentatge: el 3% del col·lectiu femení. Hem de reconèixer que és ben poc, però no tan poc com es pensa al seu contemporani Roman de la rose, que comparava la "prode fame" amb el cigne negre i el fènix (1). Per cada tres dones lleials, gentils, amables, repartidores de gràcia, n'hi ha cent de deslleials, vils, desconeixents, escarnidores (vv. 357-64) (2).

 (1) Versos 8.658 i 8.676, ed. Lecoy vol. II, pgs. 14 i 15. La idea del cigne negre està extreta de Juvenal (sàtira VI, 165), i la del fènix de la Dissuassio Valerii (ed. James pg. 292).

(2) Els participis grasides i escarnides, a la meua manera de veure, no tenen ací sentit passiu. Coromines (pg. 58, n.317) fa venir el sentit del darrer mot de l'expressió donzella escarnida, 'deshonrada (violada)'. Em sembla massa forçat: la paraula, entesa així, podria arribar a significar 'dona sense valor' -sense valor de canvi en el mercat feudal del matrimoni-, però de cap manera 'dona malvada'.
 La senzilla explicació que aquests

Si elles fan fer cortesia, despeses generoses, liberalitat, també provoquen la vilania, la traïció, la maldat. Si podeu ensenyar-me tres homes que les dones hagen salvat, jo us en mostraré mil de morts (vv. 365-74). A veure si us ve a la memòria un mal, un patiment, una guerra que no haja provocat la dona (vv. 375-80).

Cfr. el poema XVIII de Marcabrú (ed. Dejeanne, pg. 81), estr. VIII, vv. 43-8: "Amors es mout de mal avi;/ mil homes a mortz ses glavi,/ Dieus non fetz tant fort gramavi;/ -Escoutatz!-/que tot nasci del pus savi/ non fassa, si.l ten al latz." I el Libre de fra Bernat: "Car dones han mesa.n tristor/ nostra natura,/ axi.u mostra Santa Scriptura,/ en moltes parts,/ qu.ab lurs falsos engans e arts/ molts ne són morts,/ e moltes guerres e discorts/ ne són partides./ Contar-vos-n'ia infinides,/ si yo.m volia" (vv. 928-37, ed. Pacheco pg. 72-3).

Vv. 381-450. Cerverí passa a rebatre un altre dels arguments profeministes: és cert que Déu va fer Adam de terra, i Eva d'una costella d'Adam. Però, per això mateix, "rayso fina, bona" ens diu que, si ella va ser feta del cos d'ell, que era de terra,
qu'Eva de terra fo,

participis hi tenen sentit actiu no és tan estranya. N'extrac dos exemples de l'Espill: "al bell del dia/ hira honrada,/ alt cavalcada/ en cosser blanch" (v. 2.232); "la humanal/ he paternal/ mare parida,/ verge fon dida" (v. 11.605). En l'actualitat encara en queden alguns exemples; pense's en el sentit d'agraït com a adjectiu: el que sent o expressa agraïment (no el que en rep). Així, entenc el significat de grazides com 'que plauen', i el d'escarnides, 'que enganyen, que deceben'.

a ley del companyo vv. 393-4

Aquest rebutiment d'una teoria profeminista tan difosa, no l'he trobat repetit enlloc.

Si Eva no hagués existit, tots seriem feliços; per això podem dir que, si una dona ens ha salvat, una altra ens havia mort (vv. 395-400).

La idea de la dona que ens ha salvat és un probable esment de l'argument dels vv. 297-9, si realment aquells es refereixen a Maria.

Quant al tema que Eva tingué la culpa de la condemnaió de la humanitat està tan estès que els exemples en serien innombrables; ens limitarem a assenyalar que l'origen de la idea dins el món cristià ve del mateix sant Pau: "Et Adam non est seductus; mulier autem seducta in prevaricatione fuit" (1 Iim, 2, 14). Els textos misògins no obliden mai aquesta primària culpa femenina: "Par feme somes-nos trestuit mis à torment, / feme nos gita fors du disne firmament" (Chastie-Musart, ed. Jubinal OCR III, pg. 392, vv. 307-8).

Si Eva perdé el gènere humà, ella és la responsable que existesca la mort al món. Això ho expressa Rupert de Deutz, un exègeta del XII, i la idea es generalitzarà: "non vivorum, sed mortuorum mater esse meruit dicente Deo: Multiplicabo conceptus tuos" (3). La idea serà desenvolupada per Cerverí a partir del v. 415 i el joc de paraules, que identifica Eva amb mort (v. 430).

Aquest petit apunt és el pròleg d'un llarg fragment

 (3) Haacke, Hrabanus ed., Ruperti Tuitiensis De Sancta Trinitate et operibus eius, Corpus Christianorum continuatio medievalis, vol. XI, Turnholti, 1971. Cap. 2, pg. 258, tom 1.

(vv. 401-76), el tema del qual és la responsabilitat femenina pel patiment i la mort de Déu en la redempció (ja que sense la falta d'Eva no hagués calgut).

Déu, com el prohòmic que recupera el que perd, va voler recobrar el món, prenent mort (vv. 401-10). Volgué que fos "per aytal via" com l'havia perdut, i per la mateixa paraula: Eva és com Ave, si els canviem les lletres de posició (vv. 411-28). Eva vol dir 'mort', perquè hom mor en a (dient paraules que acaben en a): es diu "e va!, e va!", "mal'aventura", o "vida mesquina"; sempre acaba malament (4) : no podem dir Eva i que puga acabar bé (vv. 429-38).

En canvi, Ave sempre acaba bé. Ave significa "Deus te sal"; per tant, Ave vol dir 'salvació', i això per quatre motius: Ave serveix per saludar; "Deus te sal" (=Ave), per

(4) Em sembla molt més acordada amb el joc de paraules la versió de Riquer del v. 431: "per c'om trespasa en a" (pg. 328; trad. pg. 337, 'porque se muere en a'), que no la reconstrucció de Coromines, que s'empenya a no fer cas de les lliçons dels manuscrits i dóna la següent versió: "per c'om, trespàs con ã", 'i per això hom, quan hi ha traspàs (en el moment de morir algú)', pg. 62 i nota 380.

Quant al vers 436, estic d'acord amb l'anàlisi que fa Coromines (pg. 63 i nota 383) : "totor'en mal s'afina", 'sempre fa mal cap (acaba malament)'. La lliçó de Riquer no resultava clara: "tot or en mal s'afina", pg. 328; 'todo acaba mal'. Ara bé, considere el vers lligat pel sentit als dos que el segueixen ("qu'Eva no podets dir / qu'en be pusca fenir"), més que no a l'expressió del vers anterior (com fa Coromines). El que sempre acaba malament, llavors, és el nom d'Eva, i no la vida de l'home, que podia gaudir d'una bona mort.

salvar; a. va el que ens porta la salvació i la salut; i avè (convè) que ens salvem per aquesta paraula (vv. 439-50).

L'etimologia del mot Eva havia estat estudiada per Isidor: "Eva interpretatur 'vita', sive 'calamitas', sive 'vae'. 'Vita', quia origo fuit nascendi; 'calamitas' et 'vae', quia praevaricatione causa extiti moriendi. A cadendo enim nomen sumpsit 'calamitas'. Alii autem dicunt: Ob hoc Eva vita et calamitas appellata, quia saepe mulier viro causa salutis est, saepe calamitatis et mortis, quod est vae." (Etymologiae, VII, VI, 5-6), i així va ser citada a l'Edat Mitjana. Innocenci III, en el pas del XII al XIII, ho recorda i matisa: "Quid est, igitur, Eva? Utrum dolentis est interiectio, doloris exprimens magnitudinem. Hinc enim ante peccatum virago, post peccatum Eva, meruit appellari, ex quo sibi dictum audivit: 'In dolore paries'" (De miseria humanae conditionis, prima pars, cap.6). Respecte de la combinació, o del capgirament, d'Eva en Ave, també sembla ser antiquíssim. Adalbert Daniel diu que aquest joc de paraules és usual des dels temps de sant Ireneu: "Mariae cum Eva comparatio iam ab Ireanei temporibus est notissima. Postea versabantur poetae in mystica vocum Eva et Ave permutatione et affinitate. Narrat Clichtovaeus, alios eo processisse audaciae, ut in voce ave a existimarent a privativum, ve pro Graecorum quai vel Latinorum vae venditarent" (Thesaurus Hymnologicus, Lipsiae, 1841-56, tom 1, pgs. 205-6). Igualment el joc va passar als himnes eclesiàstics: el Fulget dies specialis diu a l'estr. III: "Caro verbo tam suave/ fit non viri semine,/ et ex Eva format Ave/ Evae verso nomine." ; així mateix l'Ave maris stella: "Sumens illud Ave/ Gabrielis ore,/ funda nos in pace/ mutans Hevae nomen." Uid. Erasmo Buceta, "Sobre una paronomasia en Gonzalo de Berceo" (RFE, VIII, 1921, pgs. 63-4). També el trobem a la literatura medieval en llatí,

que recull versos com aquest: "Eva, tuum nomen dic retro! fiet Ave" (H. Walther, Proverbia sententiaeque latinitatis mediæ ævi, II/1, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1963, n. 8.213). Naturalment, el joc de paraules passà molt prompta ja a les literatures en romanç: "Le nom Eve fu tost turné/ qe de Eve fist l'angle Ave" (Bounté des femmes, Meyer Rom XU, pg. 317). Ja n'èussons paine se Eve/ n'èust ou fust devêe mors; (...)/ Mainte dolor commence en E,/ fols, entendez bien que sanz E/ ne puet estre nommêe Evain,/ en cest mont sommes par E vain" (La Sènefiance de l'ABC, Jubinal CD II, pg. 277). També el sei de Castella Alfonso X el savi, de qui Cerverí coneixia les Cantigas, registra el tema: "Entre Ave Eva/ gran departiment'ã./ Ca Eva nos tolleu/ o Parays' e Deus/ Ave nos y mateu;/ porend'amigos meus,/ entre Ave Eva/ gran departiment'ã..." (García Solalinde, Antología de Alfonso X, pg. 33. Altres exemples semblants a les cantigas 270 i 320). Cerverí també sucumbeix al joc de paraules, però dins d'aquest no explota l'aspecte iniciat amb Pere Comestor (Historia scolastica, PL CXCVIII, cap. 18, 1.070-1), qui deriva de la paraula Eva el tipus de plor del xiquet quan naix: si és baró, crida a; si és femella, e: "Omnes dicent e vel a,/ quotquot nascuntur ab Eva". El trobador sembla preferir una explicació més original (per bé que s'hi palesa el paregut amb el fragment citat de la Bounté des femmes). És d'assenyalar que el joc Ave-Eva sol aparèixer a les lloances a Maria, o bé en un context clarament profeminista. És simptomàtic que Cerverí l'utilitze no per recordar que el mèrit de Maria fa oblidar la falta d'Eva, sinó per tal d'assenyalar que, si calgué la salvació per Ave, és perquè abans pecà Eva.

El món va ser perdut per tres lletres, i fou redimit per tres causes: la Trinitat. Déu vingué a patir la vida

mesquina "qui'l nom d'Eva declina" (vv. 451-67). Jesucrist va haver de morir per culpa de la dona; no us n'estranyeu si també vosaltres en preneu mal, si no us en guardeu (vv. 468-76).

La culpa d'Eva en la mort de Jesucrist serà recordada per un altre autor català: l'adaptador del Facet, vv. 1.641-8 (5): "Garda Eva quants mals bastí (...)/ d.on Jesu Christ n'a presa morts/ d.on nos e ella ne som storts".

(5) Farauo, Lluís ed., Facet co es Libre de corteria. Recull de textos catalans antics, III. Barcelona, 1912. Pg. 64.

D) Parlament d'una tercera veu

Aquesta petita part (vv. 477-524) només ens interessa indirectament. Cerverí comença simulant la sorpresa dels qui no el coneixen, que pregunten qui és aquest que maldia de les dones. Els "repres" contestaran que no és més que un joglar descortès. En canvi, els cortesos els defensaran: sí, joglar, si joglaria és acompanyar els bons, dir coses agradables amb bona música, dir veritats i reprendre els malvats. És "joglar" perquè no vol la companyia dels dolents. Si reprén els seus amics, és perquè se'ls serveix millor fent-los veure el que fan malament. Els "conexens" saben com retribuir-li-ho, i llavors no necessita captar. Citant Gui d'Uissel es diu que és tan propi de la cortesia enutjar els envejosos com obeir els complaents.

Aquesta lloa del propi Cerverí defenent la seua posició davant la vida, sembla tenir per objecte dins de la peça, afirmar el seu caràcter just, i així reforçar l'autoritat dels seus judicis sobre les dones, ja que obeirien a una motivació d'estricta equanimitat.

E) Tercer parlament de Cerverí

Vv. 525-42. El trobador reprén la primera persona per dirigir-se a Jaume I: Pregue al rei d'Aragó, que té tant de seny, cavalleria i cortesia, que si "en est scrit" he dit malament alguna cosa, que m'ho esmene, ja que el savi ha d'ensenyar a l'ignorant.

Ací acaba la petició, i el que a continuació és un comentari sobre la contestació del rei. Sembla ser el resultat^f de la consulta que acaba de fer el trobador. Podria, doncs, haver estat escrit en un segon temps; això significaria que la primera redacció del poema finalitzaria ací (Vid. comentaris a les conclusions del MB).

Vv. 543-95. Continua el text amb repetides lloances al rei que ha conquistat tants regnes (vv. 343-66). Bo, savi i cortés, no necessita assessorament per prendre decisions, i diu amb bon seny que la raó segona deu vèncer la primera i la darrera (vv. 367-78). Jaume I dóna en aquests versos el seu veredict, i ho fa inclinant-se per la postura contrària a Cerverí (la de la segona veu): aquest es veurà obligat a rectificar (1).

(1) Estic d'acord amb Coromines (pg. 72-3, notes 486-91) que l'oració completiva dels vv. 576-8 està regida pel dits (referit al rei) del v. 575. El que no puc acceptar és la interpretació aventurada que fa del fragment. Coromines creu que el rei diu "en el fons, que val més consell de dona que consell de cort." Per molt boig d'amor que es poqués haver tornat Jaume I, la discreció més elemental li vedaria de propugnar públicament el consell de les dones en afers importants. Com a dada indicativa, cap de les

e c'om l'anes retrayre
lo mal en son repayre vv. 594-6 (2).

Vv. 597-641. Cerverí continua, testimoniant que el rei havia dit "rayso d'amor molt bella": que enfront del lloc on el cel és més lluent, ell creia que es trobaria la seua dama. Realment (en l'època en què digué això) el rei era un expert en fin'amors, i encara ho és (vv. 596-610).

Per reforçar aquest argument -el del valor que donen les dames-, el rei cità autoritats, reis i emperadors antics i moderns en presència de "frayre Ramon" (de Penyafort), el dominicà que el confessava (vv. 611-6). El trobador ens explicita que, en la llista de noms que vénen a continuació, n'hi ha alguns "que ja havets ausits": Salomó, Virgili, Homer, Porfiri, David, Plató, Lot, Samsó, Lançalot, Tristany, Perceval, Yvain... ¿On hem "ausits" bona part dels noms que formen part de la llista dels grans

(2) Riquer tradueix "Y de que alguien fuese a contar el mal a su morada" (pg. 339), és a dir, a casa de la seua dama. Coromines (pg. 74) ho interpreta de manera diferent: "algú de la seva llar li anés a retreure aquest mal a fora" (a la nota 510); el sentit seria "que la dona de casa seva, anés a delatar el seu adulteri (sigui al confessor, o al seu pare Alfons X de Castella, o a altri)" (nota 512). No comprenc en què es basa Coromines per creure que aquest fragment parla de "greus desavinences conjugals sofertes per Jaume I" (nota 508). A la meua manera de veure, el temor del rei es dóna en relació a la dama, no davant l'esposa. Com un enamorat cortès més, Jaume I temeria que, en conèixer les seues errades, la dama no el tingués en tan alta consideració.

homes que feren coses memorables gràcies a les dones? Es tracta dels infeliços decebuts que Cerverí havia anomenat als vv. 97-9 (David, Salomó, Lot, Samsó i Iristany) per reforçar la idea de la perniciositat de la dona. ¿S'hi pot veure, per molts esforços que es facen, el pobre Lot víctima de l'incest com un "fin'aymador"? I Samsó, o Salomó, o Virgili, exposat a la vergonya pública? ¿Era tal vegada una manera de fer l'ullet de Cerverí, que no es resignava a rebutjar del tot el que havia mantingut?

El fragment acaba assenyalant que tots aquests, i altres com el "bo rey Ricart" o "el rey de Castella/ qui Alfonso hac nom" no haguessen tingut tanta fama "si no aguessen amat" (vv. 617-41). I, efectivament, això no ho podem negar ni en el cas dels que foren víctimes de la dona.

Vv. 642-94. Ens apropem al final i el trobador arriba a la conclusió: un home sense amor és més pesat que el plom, i més foll i esquiú que un grifó. Tots els béns - i els mals - del món vénen de l'amor: valor, amargor, dolçor, mal i bè, servir i mercès... i aquesta raó ja es suficient (vv. 642-55).

Cerverí intenta ara justificar el seu canvi d'actitud entre un començament desafiant i un final conciliador, i acut al dit de "us nostres savis": el començament està en funció de la fi, i no a l'inrevés. El trobador cedeix afegint-hi: la raó la té el bon acabament (la té el rei, la té la veu profeminista), i per aquest "mor mal comensamens" (vv. 656-66). Ho reforça recurrent a la irrefutable prova de la Mare de Déu: ja que Santa Maria, amb Déu, ens dóna "gaug tan fi", seria un error queixar-se de les dames, ja que una dama ha salvat el món (vv. 667-73). Epíleg: una mena de petita oració a la Trinitat i Maria, per tal que perdonen els pecats, donen llarga vida al rei, i després de

la mort el paradís (vv. 674-88). Els darrers versos daten
el judici de Cerverí (el MB), el 10 de març de 1271 (segons
Riquer, pg. 341 nota).

raonament anterior, i accepta com a irrefutable l'argument de la dignificació per la dama, que ell mateix havia desmuntat en la seua segona intervenció. Llavors, malgrat les declaracions de sinceritat i justícia insubornables que li atribueix la tercera veu, el trobador es plega al punt de vista reial, i fa com que en reconeix la validesa incontestable (1).

Si Cerverí hagués sabut de bestreta el veredicta del rei Jaume, segurament hauria planificat d'una manera menys contradictòria el MB. La conclusió en arribar al v. 542 és una: una altra de contrària, a l'acabament definitiu. Aquesta aparent incongruència és molt més explicable si partiem que la primera redacció de la peça, la que s'exposà com a primícia davant del rei, acabava al vers anomenat. L'estructura és així clara i estable: Cerverí ha començat expressant uns judicis, que han volgut ser impugnats per un altre, els arguments del qual ell ha rebutjat després. Amb la presentació de la seua actitud com a mesurada i justa, per una tercera veu, i l'endrega i consulta finals al rei, acabaria l'obra de manera rodona i coherent.

Després, el trobador llegiria o cantaria el MB al rei, que donaria el veredicta. A continuació, Cerverí compondria o improvisaria la part final glossant la sentència reial. De fet, la lloança de Jaume I -desmesurada si considerem que acaba de fer-se-li'n una altra immediatament abans-, té més sentit si la considerem una represa després de la

 (1) Era lògic. Cerverí, a "Lo vers d'esguardar" (Riquer, pg. 226. est. III), feia el següent comentari: "Que s'eu totz sen de Salamo dezia, / e.l reys c'a vist un cabirol volar, / tuit dirion -per que.ls ditz deu temer?-/ qu'eu mentria e.l reys diria ver."

interrupció entre aquesta i els versos anteriors.

Si ens hi fixem, en aquesta part final Cerverí no es retracta explícitament: no arriba a dir en cap moment "jo estava enganxat". Tot el més que fa és declarar que l'inici de la composició (el seu blasme) és redimit per la fi. La resta de comentaris en aquesta darrera part, els considera transcripció del que ha dit Jaume I. Només al rei deuríem, doncs, la determinació final en favor de les dames. És clar que la^f defensa del rei no es deuria a una anacrònica convicció de feminisme, sinó que simplement obeiria a un joc cortesà. No podem oblidar que aquesta literatura és pur entreteniment.

Altres indicis ens fan sospitar: el de Girona comenta (vv. 642-55) que el no enamorat ignora el que és la dolçor, el bé...però tampoc coneix l'amargor ni el mal. Ja hem vist com en la llista de famosos gràcies a la dona, figuren personatges abans identificats com a víctimes d'aquella. Si pensem que l'esmentada actitud obeeix a la ironia, deduirem que el trobador vol indicar de manera velada que continua en la seua creença (com ho demostrarà en altres poemes de la seua producció, vid. supra), malgrat haver de manifestar el seu acord amb el rei.

Algunes preguntes queden en l'aire, però: per què Jaume I defèn les dones? I per què Cerverí considera important que el rei ho declaràs davant Ramon de Penyafort? ¿Era un acte de rebel·lia del monarca respecte dels adoctrinaments morals del seu confessor?.

Una altra qüestió ve a sumar-se a les incògnites: segons notícia de Riquer ("Cronologia", pg. 383), dos dies després de la data que figura al MB, Jaume I concedia a la seua amant la donació de quatre castells. L'erudit es pregunta: "¿Es el MB de Cerverí una poesia de

circunstancias destinada a celebrar tan magnánima donación del Rey a su amiga?" Recordada també que aquells dies Jaume I residia a València, i suposa acabada en aquesta ciutat la nostra composició. Aquestes questions, però, no poden ser contestades -per ara.

Llavors, tornem al debat del text per observar-ne la poca varietat de motius. En realitat, són pocs els arguments donats, i a més es desenvolupen entre enumeracions i excursos que poc o no res tenen a veure amb el tema: les penalitats que es curen, els quatre elements i el mal exemple dels "princeps majors", la hipocresia dels clergues, l'auto-lloca de Cerverí i els elogis al rei (en total, prop de dos-cents versos sobre els 594 de la composició). L'acusació diu que la dona causa la perdició, i sols concreta una mica més per mostrar-nos-en una actitud voluble i mentidera en amor. La defensa encara és menys concreta, limitant-se a exposar com la dona dignifica el qui l'estima.

¿On son, per exemple, els blasmes a les robes i araits femenins, o a la radical follia femenina, a la caboteria, la luxúria, l'amistat amb el dimoni i altres enormes malvestats? ¿On la lloanca de la dona forta, les variades defenses teològiques -de les quals a penes en surt un parell-, la companyonia femenina?

Iots aquests temes apareixen als diversos textos contemporanis de Cerverí, en francès -uns satírics, i uns altres de seriosa defensa-: el Blasme des femmes, l'Évangile, el Chastie-Musart; el Plaidoyer, la important i extensa Bounté, que comparteix tants trets amb el nostre ME... Els títols han aparegut referits continuament als comentaris de l'estructura argumental del ME. No em cap el menor dubte que Cerverí coneixia una bona part d'aquests, o d'altres de ben semblants que en presentarien poques

plantejarà contemporàniament un debat semblant al de Ceriverí: Matfré Ermengaud, al "Perilhos tractat" del Breviari d'amor. Malgrat que en aquesta obra Matfré ja havia caracteritzat les "femnas" al capítol corresponent -i de manera ben dura, amb una perspectiva pròpia més del frare que del trobador- (vv. 18.498-869, pgs. 100-13, ed. Azais), a partir del v. 27.791 (pg. 53 ed. Ricketts, vol. V), l'autor inicia una mena d'antologia de fragments de trobadors clàssics, lligats entre si per un fil argumental: el blasme i la defensa de l'amor (cortés), ambdós per autoritats, del qual se'n deriva el blasme i la defensa de les dames ("Aysi parion li aimador contra las donas", vv. 29.594-30.219, pg. 129-155, ed. Ricketts). Els enamorats se'n queixen, i Matfré les defèn, triomfant a la fi, com era de suposar; en un cas i en l'altre, es fa recolzar les opinions en cites de trobadors. També Ceriverí en cità al MB, però només una vegada, a Gui d'Uissel (vv. 522-4). El debat sobre les dames dins el "Perilhos tractat" ocupa un espai prou semblant al del MB (són 625 octosíl.labs front a 694 hexasíl.labs d'aquest), i els temes en són ben semblants: també els "aimadors", com Ceriverí, creuen que la dama és incapaç de sentir amor sincer: és enganyosa, mentidera, voluble, folla, i condueix a la perdició. Els exemples que Matfré proposa en defensa d'elles seran també semblants: la dignificació que produeix el seu tracte, bàsicament en observacions diverses que condueixen a aquesta idea. Algunes dones són dolentes, és clar; però n'hi ha moltíssimes de bones, que inspiraren les moltes cansos dels trobadors (la proporció és ben contrària als càlculs de Ceriverí). Les justificacions teològiques estan totalment absents al "Perilhos tractat".

Les coincidències i la reiteració dels mateixos pocs motius ens mostren que l'elecció d'arguments en el debat ve mediatitzada pel gènere emprat: sí, com al cas de Ceriverí i

Matfré, s'utilitza el registre líric, llavors es bandegen determinats blasmes que hom dirigiria a l'esposa -no a una enamorada-. Ho tornarem a veure més en detall als capítols següents.

El breviarí d'amor es redactà entre 1.288 i 1.292 (ed. Ferrando, pg. XII): uns vint anys després que Cerverí composés el seu MB. El coneixeria Matfré? No fóra gens estrany.

Un altre text redactat al segle XIII (1.246, anterior als dos vists), però a la Itàlia de les ciutats-estat, fou el Liber de consolatione et de consilio d'Albertano da Brescia, jutge i polític. G. Sansone fa observar que l'autor, que redacta al Liber una sèrie de normes morals, no les recolza en la patrística cristiana, sinó en textos de clàssics, fonamentalment de Sèneca (ed. Llibre, pg. 13 i nota 8). Aquestes normes de ben viure són dictades en un marc narratiu per una esposa, Prudència, al seu marit Melibeu. A l'inici del llibre, hi ha uns capítols que precedeixen i justifiquen aquests consells. Prudència, que vol refrenar les ànsies de venjança del seu marit -respecte d'uns agressors de la família-, li prega que l'escolte, però ell es nega arguint una sèrie d'autoritats que aconsellen no escoltar el consell de l'esposa -que sempre és dolent, i intenta així manejar el marit-, ni confiar-li secrets perquè és incapaç de callar. Prudència, fent gala d'una àmplia sapiència, li citarà diversos arguments per rebatre la mala opinió sobre les dones: raons teològiques, la mala sort d'alguns autors (Salomó) que només trobaren dones dolentes, i la pròpia experiència de Melibeu respecte d'ella, així com l'enumeració de dones virtuoses i diversos autors que ho afirmen. El marit quedarà plenament convençut.

La popularitat del Liber comença realment amb la seua

traducció al francès l'any 1.336-7, raó per la qual és difícil que Cerverí l'hagués conegut.

La diferència del Liber respecte dels dos textos anteriors és notòria: la redacció en prosa i en llatí ja determina un enfocament i unes intencions ben diferents. El propòsit d'Albertano és instruir, a partir d'unes normes de convivència sana, el nou ciutadà, el burgès. En aquesta comunitat urbana les esposes també tenen el seu lloc, i una flexibilitat de criteri respecte d'elles pot ser profitosa.

Però fixem-nos en els motius de blasme: el desig de poder femení, la incontinent parleria, la condemna sense excepció... Està clar que no coincideixen gaire amb els emprats al registre líric, i en canvi, es troben ben a prop de tots aquells fabliaux, exemples, apòlegs de procedència oriental en què la dona -i especialment la casada- es presenta com l'astúcia i la malícia en persona (2). Com ja hem dit, són més generals i més dures les acusacions quan es parla de la convivència matrimonial que quan la referència és als desenganys amorosos. Tots els arguments a favor i en contra es troben comprimits al Liber en tres breus capítols (IV, V i VI de l'edició catalana de G. Sansone, pgs. 42-50).

El Liber, el MB i el "Perihos tractat" tenen en comú d'haver representat una discussió al voltant de la dona, amb abrandades opinions en contra i a favor. És cert que al s. XIII hi hagué també moltes altres obres que hi opinaren, però no feren més que prendre partit per una o per altra opció, no reproduïren el debat de les dues parts al seu si. En cap de les tres obres no es veu una directa influència

 (2) Sobre els contes misògins, cfr. l'excel·lent article, ja citat, de M. Jesús Lacarra "Algunos datos para la historia de la misoginia en la Edad Media".

religiosa: Cerverí i Matfré citen trobadors; Albertano, clàssics. S'hi fa notar l'absència directa dels pares de l'Església. Als tres s'acaba amb la victòria de la defensa (però en el cas de Cerverí, per pèls). Si s'hi hagués enfocat el debat des d'un angle explícitament religiós, aquest final no hauria estat possible. En el futur ja no ho serà.

000119

CAPITOL 2

LO SOMNI I LA SEUA EPOCA

En aquesta època ja ha desaparegut aquella societat feudal en què es va conrear la poesia trobadoresca. En queden els usos, els gestos, però no l'esperit que els va motivar. La prova més fefaent és que la poesia trobadoresca intenta reviscolar-se, des de Tolosa, no ja sota el patrocini de la noblesa, sinó a través de la iniciativa ciutadana, urbana i burgesa. L'intent del Consistori de Tolosa naix mediatitzat per la vigilància política i religiosa que s'exerceix sobre Occitània. No es podran cantar les esposes d'altri, i florirà extraordinàriament la poesia mariana: la Mare de Déu rivalitza amb la dama terrenal (1).

És ja una altra època. El procés moralitzador iniciat al s. XIII per l'Església i els nous ordes mendicants està consolidat. I aquesta nova moral ha definit molt concretament el lloc i el paper social de la dona: l'ajut del baró, subordinada a ell.

Cada volta sovintegen més els retrets dels religiosos

(1) Vid., Jeanroy, A., La poésie provençale dans le sud-ouest de la France et en Catalogne, a Histoire Littéraire de la France, vol. XXXVIII, Paris, 1941, esp. pg. 121. Quatre trobadors havien preparat el canvi: Guiraut Riquier, Peire Cardenal, el propi Cerverí i Guilhem de Montanhagol, grans defensors de la castedat, especialment el darrer. Vid. Topsisfield, L.I., "The Theme of Courtly Love in the Poems of Guilhem Montanhagol", French Studies, XI, 1957, pgs. 127-34. També Noulet, J.B. i Chabaneau, C., Deux manuscrits provençaux du XIU siècle, Montpellier, 1888 (Reprint Slatkine, Genève, 1973).

contra el mas occasionatus arreu d'Europa (2). La dona vol agradar i s'orna, per a irritació dels predicadors; sovint no és submissa al marit i intenta compartir amb ell les responsabilitats. Damunt, segueix marcant condicions als enamorats.

De la posició misògina tenim moltes mostres en la literatura moral i la predicació, les composicions satíriques i la lírica. L'actitud profeminista no desapareix en absolut, però els testimonis que en queden no són tan nombrosos ni directes.

Ja vam dir com la pràctica de la predicació marcant la difusió del punt de vista dels moralistes, bàsicament contraris a la dona. Owt n'estudià motius i temes a la seua clàssica obra, i recentment Pedro Càtedra n'ha perfilat el panorama al món hispànic. Eileen Power

(2) El rebuig de la dona, com sabem, forma part de la postura cristiana de menyspreu del món: "Pendant de nombreux siècles, on ne dira rien de plus dans l'Eglise catholique sur la fuga mundi, la honte et la peur de soi que ce qu'en avaient écrit saint Augustin, les Pères du désert et les religieux des X-XIII siècles (...). Et il nous faut surtout mettre en relief la grande nouveauté que sera la diffusion démesurée d'une culpabilisation et d'une éthique qu'on aurait pu croire destinées seulement à une étroite élite d'ascètes héroïques." Jean Delumeau, Le Pêché et la peur: la culpabilisation en Occident (XIII - XVIII siècles). Fayard, Paris, 1983, pg. 25.

assenyalã, però, que aquesta no fou una posició absolutament unànim, i citã el cas de sant Bernardí de Siena, favorable al sexe femení (3).

(3) Owst, G.R., Literature and Pulpit in Medieval England, Basil Blackwell, Oxford 1966 (1 ed. 1933), cap. VII, pgs. 375 - 470. Càtedra, P., "La mujer en el sermón medieval (a través de textos españoles)", a Fonquerne, Y-R. i Esteban, A. eds., La condición de la mujer en la Edad Media, Casa de Velázquez - Univ. Complutense, Madrid, 1986, pgs. 39 - 50. Power, E., "The position of Women", a Crump, C.G. i Jacob, E.F. eds., The Legacy of the Middle Ages, Clarendon Press, Oxford 1969 (1 ed. 1926); per al cas de sant Bernardí, pg. 409. També els clàssics treballs d'aquesta autora a Mujeres medievales, Encuentro, Madrid, 1979.

Per tot arreu de l'Occident cristià continuen apareixent en aquest segle textos d'opinió al voltant del debat pro i antifeminista; la majoria en vulgar però alguns encara en llatí. Intentarem donar-ne una panoràmica representativa, ja que fóra massa extens realitzar un despullament sistemàtic.

Així, per exemple, al territori italià, a inicis de segle, Francesco da Barberino redacta el Reggimento e costume di donna (1314-5). La seua idea és escriure un tractat per a l'ensenyament femení, no només referint-se als coneixements culturals que ha de tenir una dona, sinó també, i principalment, amb la intenció d'exposar els hàbits i comportament del nostre sexe en societat, en les relacions amoroses, a casa i al carrer. No és un text pròpiament misogin o profeminista, però el caràcter del tema tractat facilita que l'autor emeta judicis diversos, unes voltes lloant el col·lectiu femení i altres posant de manifest les seues carències i limitacions (1).

El mateix segle escrigué Antonio Pucci -un funcionari municipal- el Contrasto delle donne, obra poc considerada

(1) Sansone, G. ed., Francesco da Barberino Reggimento e costumi di donna, Loescher-Chiantore, Torino, 1957. Sobre la qüestió de les dones en aquesta obra vid. Thomas, Antoine, Francesco da Barberino et la littérature provençale au Moyen Age, Paris, 1883; i Gorra, Egidio, "Il Reggimento e costume di donna del Barberino ne'suoi rapporti colla letteratura provençale e francese", dins Studi di critica letteraria, Zanichelli, Bologna, 1892, pgs. 354 - 88.

pels italianistes i que no he tingut la sort de poder consultar (2).

Molt més coneguda, però, és la producció sobre el tema que redactaren Petrarca i Boccaccio.

Francesco Petrarca escrigué dos textos importants jutjant les dones en conjunt:

-La carta que va dirigir a l'emperadriu Anna, consolant-la per haver infantat una filla i no un baró. L'autor fa una llarga enumeració de dones que destacaren per diversos motius en la història de la humanitat. Aquesta obra serà àmpliament citada per Bernat Metge al llibre quart de Lo Somni (3).

-En una altra epístola, però, Petrarca es queixa que la dona és un autèntic diable que fa perdre la paciència; qui valora la tranquil·litat se'n deu allunyar. Els que es casen l'han d'aguantar contínuament, i suportar també els xiquets. Per contra, la gent que és com l'autor, perpetua el seu nom pel talent i no pel matrimoni, pels llibres i no pels fills, per la virtut i no per la dona (4).

(2) Pace, Antonio ed., Antonio Pucci Il contrasto delle donne George Banta Publishing Co., Menasha (Wisconsin), 1944.

(3) Rossi, U. i Bosco, U. eds., Petrarca, Familiarum rerum libri, vol. IV, Edizione Nazionale, Firenze 1942, liber XXI, 8, pg. 61-8.

(4) "...et foemina (...) veurs est diabolus, hostis pacis, fons impatientiae, materia iurgiorum, qua caruisse tranquillitas certa est. (...) Uxores habeant, qui muliebri

En qualsevol cas, el darrer passatge no va gaudir de la popularitat de l'epístola a Anna.

El cas de Giovanni Boccaccio és més conegut. Intentarem oferir una mostra dels textos d'aquest autor on el tema de la dona apareix tractat amb major interès.

-Al seu comentari sobre la Divina comèdia, cant XVI -a partir del vers "e certo, la fiera moglie, piū ch'altro, mi nuoce"-^f, va reproduir el De nuptiis de Teofrast, via Adversus Jovinianum (5).

-A De Casibus virorum illustrium, I, dedicà el capítol XVIII contra les dones ("In mulieres"). Ací s'ocupà de blasmar l'engany que produeixen els ornaments i afaits que utilitzen, i a continuació feu la típica enumeració de víctimes il·lustres del sexe femení. Ara bé, dels noms bíblics que hi solen figurar només apareix Samsó. Els altres estan presos de les històries greco-romanes que omplien el De Casibus: les dones perderen els més grans herois: Hèrcules, Paris, Pirro, Anfiarau, Agamènon...

sine fine, consortio et nocturnis amplexibus atque convitiis vagituque infantium, et insomni negotio delectantur (...). Nos si dabitur, nostrum nomen non coniugio, sed ingenio, non filiis sed libris, non foeminae, sed virtutis auxilio propagamus..." A Iobardo de Sirico, Epistolae seniles, lib. XIV ep. 4. Petrarca, Opera omnia, Venetia 1554, vol. II pgs. 1034-5. Dec la localització de la referència als professors Francisco Rico i Lola Badia.

(5) Padoan, Giorgio ed., Boccaccio Esposizioni sopra la Comedia, a "Tutte le opere" vol. 6, Mondadori, Verona, 1965, pgs. 692-7 i 972-4.

Parlen els fets, diu l'autor, que exposa una ratafila de defectes femenins per acabar aconsellant als joves que no es posen en mans d'elles. Acaba el capítol, però, recordant que hi ha excepcions, i animant a racverenciar-les perquè tenen més mèrit (6).

-A partir bàsicament d'aquestes excepcions -sumades a altres casos de dones dolentes- construí Boccaccio el *De mulieribus claris*, bàsicament un inventari de figures femenines de la mitologia, la història i la literatura greco-romanes. Aquest llibre -com l'epístola a Anna de Petrarca- serà utilitzat posteriorment pels defensors del sexe femení que optarien per enumerar casos de dones virtuoses(7). Així ho féu Metge .

-L'altra cara de la moneda fou el Corbaccio. En ell l'autor, ja major, a través d'un somni és alligonat per l'esperit del marit d'aquella viuda a qui pretén. Ell li revela l'autèntica natura de les dones en general, i de la seua en particular, amb un atreviment en els detalls acusadors que el féu enormement popular a bona part d'Europa. D'aquesta obra prové el major bloc de blasmes continguts a Lo Somni (8).

 (6) Ricci, P.G. i Zaccaria U. eds., Boccaccio De Casibus virorum illustrium, "Tutte le opere", vol. 9, Mondadori, Milano, 1983, pgs. 90 - 101 i 926 -7.

(7) Zaccaria, U. ed., De Mulieribus claris, "Tutte le opere", vol. 10, Mondadori, Verona, 1967. Sobre aquesta obra en el context de la consideració femenina, vid. Torretta, Laura, "Il Liber de claris mulieribus di Giovanni Boccaccio", *Giornale storico della letteratura italiana*, XXXIX, 1902, pgs. 252 -92.

Els protohumanistes italians, llavors, mantenen front a la dona, en els seus tractats i narracions -hem deixat al marge la lírica, que no s'ocupa del debat-, una posició paral·lela a la dels seus antecessors literaris. La dona és dolenta quan refusa l'enamorat, quan es tracta de la muller casera que fastidia la solitud i concentració del savi. És bona, però, quan és heroica; en realitat, aténuer la bondat és per al sexe femení una heroicitat:

Nam sicuti magis quam in Briareo in pigmeo miranda esset virtus herculea, sic in muliere quam in homine commendata est (9)

Sota un embolcall referencial en part nou, persisteixen els mateixos temes -i les mateixes motivacions- de sempre.

Pel que fa al camp francès, començarem indicant que continuen difonent-se, potser també component-se, peces petites, del tipus del Chastie-Musart, l''Evangile des femmes... Les obres d'atac, però també les de defensa: l'exemplar de la Bounté des femmes s'ha conservat en un manuscrit d'inicis del s.XIV (10).

Aquest és el segle en què viu Jean Lefèvre, el

 (8) Nurmela, Tauno ed., Giovanni Boccaccio Il Corbaccio, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1968.

(9) 'Infatti come, piú che in Briareo, in un pigmeo sarebbe da stupire la forza d'Ercole, così nella donna, piú che nell'uomo, la virtù è da lodare'. Boccaccio, De Casibus, cap. XVIII "In mulieres", ed. Ricci-Zaccaria, pg. 100-1.

(10) P. Meyer, "Manuscripts français de Cambridge", Romania XV 1886, pg. 283.

traductor de les Lamentationes que l'ex-clergue Matheolus (Mahieu), havia compost el segle anterior, queixant-se de la seua vida de casat i dels turments que li feia passar la seua esposa. El text no havia arribat a ser gaire conegut abans que Lefèvre en realitzàs la versió francesa. Però a partir d'aqueix moment, la fama de l'obra va anar en augment. La seua difusió va provocar la indignació de molts, i va obligar el traductor a redactar un altre text on s'exculpà de les acusacions que Mahieu havia vessat contra el sexe femení: el Livre de leesc. Tanmateix l'escàndol no es va aturar, i a final de segle Matheolus figurava al costat de Jean de Meun com el prototipus del misogin (11).

La segona part del Roman de la rose, en efecte, s'havia difós assolint una gran fama, i a meitat del XIV ja trobem una obra on Jean de Meun és defès per una Venus d'esgarrifador aspecte: el Pelerinage de la vie humaine (12).

És, però, a les acaballes del segle XIV quan s'inicia

(11) Van Hamel, A.-G. ed., Les "Lamentations" de Matheolus et le "Livre de leesc" de Jehan Le Fèvre de Resson, Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Bouillon, Paris 1892 - 1905, 2 vols. Langlois comenta les Lamentationes a La Vie en France... d'après les moralistes, pgs. 241 - 90. Curtius arriba a afirmar: "La obra más expresamente misógina de la Edad Media son las Lamentationes Matheoli", Literatura europea y Edad Media Latina, F.C.E., México, 1955, vol.1, pg. 225 nota 31.

(12) Lecoy ed., G. de Lorris et J. de Meun, Le Roman de la rose, pg. XXIX.

un autèntic procés, contra la literatura misògina en un principi, bé que aviat es desemboca en la discussió particular sobre Jean de Meun i el Roman de la rose. Tot comença amb l'aparició a l'escena literària de la primera dona coneguda que intervé al nostre debat: Christine de Pisan. Aquesta escriptora, que es guanya la vida amb la seua producció intel·lectual, comença el treball en pro de la rehabilitació moral de les dones amb l'épître au Dieu d'Amourç. Christine hi fa parlar aquest déu contra els clergues que blasmen les dones, i contra els arguments de la literatura misògina, que va rebatent alhora que exposa un inventari dels tradicionals motius profeministes. Poc després esclata la polèmica al voltant del Roman de la rose, en la qual la de Pisan trobarà el suport de Jean Gerson per blasmar Jean de Meun, mentre que en seran encesos defensors Gontier i Pierre Col, i Jean de Montreuil (13).

(13) Per a l'épître vid. Rou, Maurice ed., Christine de Pisan Oeuvres poétiques, Société des anciens textes français, Paris 1886 - 96. Vol. 2, pgs. 1 - 27. Sobre el debat, Hicks, Eric ed., Le Débat sur le Roman de la rose, Champion, Paris, 1977. Sobre l'escriptora, hi ha la bella biografia novel·lada de Régine Pernoud, Christine de Pisan, "Le livre de poche", Calmann-Lévi, Paris, 1982, amb una bibliografia final. També Blum Ephard, A., "Christine de Pisan. Un pioniere del lavoro intellettuale femminile", a De Matteis, M.C. ed., Idee sulla donna nel Medioevo, Pàtron editore, Bologna 1981, pgs. 305 - 13. Sobre ella i el context històric francès, vid. Albistur, M. - Armogathe, D. Histoire du féminisme français, Eds. des femmes, Paris 1977: "La condition de la femme et son image littéraire au Moyen Age", pg. 17 i ss.

Altres obres franceses fan referència també a la dona, en aquest segle, com Les Quinze joies de mariage, el Ménagier de Paris (ambdues de finals del s. XIV), o el Livre du chevalier de la Tour-Landry (1372).

També a terres angleses ha arribat el debat: al cap i a la fi, la redacció de la Bounté des femmes, per exemple, bé que en francès, s'atribueix a un anònim anglès (14). Molt més famosos, però, arribaren a ser els Canterbury Tales (acabats vers 1386). Chaucer hi inclogué la transcripció de bona part del Liber de consolatione et de consilio d'Albertano da Brescia, al Tale of Melibeus, amb la discussió sobre les dones de Melibeus i Prudència (15).

És igualment interessant el pròleg del Wife of Bath Tale, on, a través de les vicissituds d'aquesta i el seu tracte amb els marits, se'ns mostra com Chaucer coneixia molt bé els temes del nostre debat: els misògins expressats per la conducta llicenciosa i burlesca de la dona, i els profeministes, exposats per ella mateixa com a autodefensa i justificació. Recordem, a més, que aquest autor traduí el Roman de la rose i compongué també la Legend of Good Women i el poema "Against Women Inconstant" (16).

(14) Segons Meyer, "Manuscripts français de Cambridge", Romania XV, pg. 316.

(15) Vid. supra, cap. sobre el s. XIII i conclusions al Maldit Bandit.

(16) Es poden consultar, per exemple, a l'ed. de Skeat, Walter W., Chaucer, Complete Works, Oxford Univ. Press, London, 1912.

La literatura castellana no sembla haver descobert encara, al segle XIV, l'atractiu del debat entorn de les dones: no en trobem manifestacions a la producció lírica. Tanmateix, hi ha almenys dues obres d'autors castellans on el tema apareix. En un, anecdòticament; en l'altre, en profunditat: el Libro de Buen Amor i el De Planctu Ecclesiae.

Perquè fa a l'obra de l'Arcipreste de Hita, en alguns passatges sembla suggerir-ne una certa coneixença de la qüestió per part de Juan Ruiz. Vegem-los (1).

Després de ser refusat per una dona a qui pretenia, el protagonista es resigna a deixar-la. Llavors explica la seua actitud:

Sabe Dios que aquesta dueña e quantas yo vi.
siempre quise guardarlas e siempre las serví;
si servir non las pude, nunca las deserví:
de dueña mesurada siempre bien escreví.
(quart. 107, pg. 23).

(1) Cite de l'edició d'Alberto Blecua, Arcipreste de Hita Libro de Buen Amor, "Clásicos universales", Planeta, Barcelona, 1983. Vid. sobre el tema Gimeno, Rosalie, "Women in the Book of Good Love", a Miller, Beth ed., Women in Hispanic Literature, Univ. of California Press, Berkeley - Los Angeles - London, 1983, pgs. 84-96. I també Lida de Malkiel, María Rosa, "Notas para la interpretación, influencia, fuentes y texto del Libro de Buen Amor", a Juan Ruiz. Selección del "Libro de Buen Amor" u estudios críticos, Eudeba, Buenos Aires 1973, pgs. 153 - 202. Esp. pgs. 181-3.

Si Juan Ruiz considera necessària la precisió que no escrigués mai malament de les que refusaren als seus amors, podem suposar que blaslava indirectament altres que escrigueren contra aquelles que no els acceptaven. Naturalment, el rebuig del sexe femení podia tenir el seu origen en un desengany amorós. Uns catalans contemporanis de l'Arcipreste acusaven Cerverí i el Capellà de Bolquera d'escriure contra les dones motivats pel ressentiment (2). Per a l'autor del LBA, el que parla contra la "muger noble" és un "villano e torpe pagès" (quart. 108, pg. 23). Els versos que vénen a continuació són una corroboració de l'actitud de Juan Ruiz front als blasmes a la dona:

Si Dios, quando formó el omne, entendiera
 que era mala cosa la muger, non la diera
 al omne por compañera nin d'él non la feziera;
 si para bien non fuera, tan noble non saliera.
 (quart. 109, pgs. 23-4).

Aquest mateix motiu serà emprat més tard per Eiximenis:

Per tal, diu Moysès, en lo primer libre de la lig, que
 aprés que nostre Senyor ach creat lo món attès a tot ço
 que fet havia e vèu que tot era fort bo. E, per
 consegüent, la dona feta per nostre Senyor Déu sí era
 fort bona (3).

 (2) Vid. infra, a l'apartat de literatura catalana, el que pertoca a la lírica.

(3) Libre de les dones, cap. VII (I, pg. 15). El menoret cironí, però, contarà després que, en la caiguda, la dona perdé els béns de què l'havia dotada Déu. Vid. infra, a l'apartat de literatura catalana el referent al Libre de les dones.

En un altre passatge de l'obra trobem un motiu usat pels misògins. Entre les acusacions que fa l'Arcipreste a Don Amor, figura aquesta: l'amor fa que "la locana" es torne folla, i es comporte "como faze la loba", que escull per parella "al más astroso lobo" (quart. 402, pg. 67-8). Enceses per l'amor, les dones belles no curen de seleccionar el company: "quier feo, quier natío, aquisado non catan" (quart. 403, pg. 68). És de destacar, però, que l'Arcipreste en fa responsable l'amor, no la natura femenina: en certa manera, exculpa les dones d'aquesta acusació tradicional (4).

Quant a l'apartat de la luxúria que acompanya don Amor, era inevitable l'al·lusió als famosos caiguts, però no per la dona, sinó per la pròpia luxúria: David i Virgili són els anomenats, i la llegenda d'aquest darrer està molt desenvolupada (quarts. 257 - 69, pgs. 46-8).

La darrera referència es troba cloent la lloa de la "dueña chica". Després dels molts elogis que ha fet l'autor a les dones petites, acaba l'apartat així:

Siempre quis muger chica más que grande nin mauor:
 non es desaquisado dal grand mal ser foidor,
 del mal tomar lo menos, dízelo el sabidor,
 por ende de las mugeres la mejor es la menor.
 (quart. 1.617, pg. 237).

En principi, podríem deduir d'aquesta cita que ens trobem davant d'una actitud contrària al sexe femení. No ho crec així, però; no encaixa amb la posició cortesa que

(4) Sobre aquest motiu, vid. infra nota al Sermó de Bernat Metge, vv. 148 - 51.

abans havia declarat l'Arcipreste front a les dones. Em sembla que es tracta d'una simple broma que, si d'una banda sembla posar en qüestió les lloances anteriors -la dona seria "grand mal"-, de l'altra podria interpretar-se com una burla a la posició misògina de moralistes i predicadors -l'opinió dels quals devia conèixer en detall Juan Ruiz, com a clergue que era-, ja que es manipula un motiu misogin no per rebutjar la dona, sinó justament per triar-ne un tipus determinat.

Degut a les característiques d'aquest treball, deixo sense analitzar altres parts del Libro de Buen Amor molt interessants: els diversos exempla en què, per cert, la dona no és condemnada per la seua actitud. Així, a la famosa història de Don Pitas Payas, pintor de Bretaña, o a l'Ensiemplo de los dos perezosos que querían casar con una dueña.

L'altre text important és també obra d'un castellà. Rivaró Pelauo, però està redactat en llatí: De Planctu Ecclesiae. Les notícies que tinc d'aquest text, del qual no hi ha edició moderna, provenen de l'aproximació que en fa Delumeau a La Peur en Occident (5).

Pelauo fou un franciscà al servei de Joan XXII, a la cort pontifícia d'Avinyó. L'obra li fou encarregada pel mateix Papa sobre el 1330, per bé que realment no arribaria a atènyer àmplia fama fins a l'aparició de la impremta: fou editada en 1474 (Ulm), 1517 (Lyon) i 1560 (Venècia).

Delumeau el considera "...peut être la documentation majeur de l'hostilité clericale à la femme" (pg. 415). Està

(5) Delumeau, Jean, La Peur en Occident. XIV - XVIII siècles, "Pluriel", Fayard, Paris, 1978, pgs. 414 - 20.

dividit en dos llibres: el primer tracta de la constitució de l'Església; el segon exposa la misèria de la cristiandat en forma de plany. En aquest segon llibre, a l'article XLV -el més llarg del volum- l'autor presenta un catàleg de cent dos vicis i defectes femenins. Delumeau destaca que Pelayo hi usa indiferentment les expressions "les dones", "certes dones", o, de manera categòrica, "la dona". A cada paràgraf, les acusacions vessades són reforçades amb cites de diversos autors, especialment de l'Eclesiàstic i els Proverbis bíblics, sant Pau i els Pares de l'Església.

Delumeau també assenyala que sovint Pelayo incorre en reiteracions: hi ha idees que reapareixen a diversos passatges. Llavors, aquell comentarista du a terme una reagrupació dels temes referents a la dona en set grups:

a) Responsabilitat femenina en el primer pecat, que va convertir la dona en instrument del dimoni i inductora de la mort.

b) Atrau els homes a la sensualitat, a la luxúria, per això es pinta i s'orna. En el coit, assaja posicions pecaminoses i no se n'absté en la quarantena del part ni en la menstruació.

c) Hi ha dones que són endevinadores o fetilleres, i apliquen mitjans per evitar la procreació.

d) La dona és ministre d'idolatria: com el vi, ella degrada l'home i el fa apostatar. El baró abandonat a la passió de la carn negligeix el culte de Déu i és com si adoràs ídols diabòlics. Això li ocorregué a Salomó.

e) Defectes diversos: és insensata, cridanera, inconstant, parlera, ignorant, baralladora, colèrica, enveïosa.

LA LIRICA

Avia estat a la poesia lírica on s'havia manifestat més clarament el debat sobre les dones al segle anterior, amb el Maldit Bedit. No hi ha cap paral·lel líric d'aquella obra al XIU. O potser caldria dir que no en queda gaire testimoni.

No és a les col·leccions de poesia conservades en manuscrits on podem trobar informació directa sobre el debat català en aquest segle. Els poetes continuaven fent tençons i discutint fins i tot sobre l'estació de l'any òptima per a l'amor (vid. infra la de Jacme March i el Vescomte de Rocafort), però no ens ha arribat cap composició sencera on dos autors disputen sobre la bondat i maldat de les dones. I, tanmateix, aquest debat continuà coneant-se en la poesia.

La notícia ens la dona no un poeta, sinó un moralista: Francesc Eiximenis. Gràcies al franciscà sabem que el Maldit bedit mantingué -o augmentà- la seua popularitat, i també com existiren continuadors de l'argumentació poètica a favor i en contra del sexe femení.

L'antologia d'Eiximenis

Eiximenis ho conta al lerc del Crestià (1384), justament a propòsit de la valoració que fa el framenor sobre les dones. Malauradament, quasi tot el fragment roman encara inèdit, i ens hem de guiar per la transcripció parcial que en realitzà Riquer com a apèndix al Maldit Bedit de Cerverí (pgs. 342-6), per l'edició dels poemes de

i. sobre el Capellà de Bolquera que transcriu Lola Badia al seu estudi sobre el Cançoneret de Ripoll (1), i pels capítols que inclou Albert Hauf a la seua antologia del Crestià (2).

A un grup de capítols, doncs, del Ierc del Crestià, Eiximenis dona constància del que escrigueren diversos "coblejadors" a propòsit de les dones, atacant-les o defensant-les -o atacant i defensant els qui tractaren al tema. Se'ns hi ofereix una petita antologia; vegeu-ho.

El capítol CMLXVI es titula "Qui prova aquell mateix propòsit /con deu hom creure a fembra/ provant-lo per coblejadors". És transcrit per Hauf (pgs. 167-71) i per Riquer (Carverí, pg. 342). Eiximenis hi justifica la desconfiança front a la dona oferint com a mostra versos de tres procedències:

-De "lo Gran Ffabulari": uns versos (quatre segons Riquer, pg. 342; vuit, segons Hauf, pg. 167) que insisteixen en la vella idea que és una follia fiar-se de la dona, ja que és "vexell de tota falsia" i para trampes en què tots cauen.

-Del maldit Bendit de Carverí, a qui Eiximenis atribueix gran experiència en la matèria -tal com el trobador

(1) Lola Badia. Poesia catalana del s. XIV. Edició i estudi del Cançoneret de Ripoll. Quaderns Crema, Barcelona, 1983.

(2) Albert Hauf ed., Francesc Eiximenis Lo Crestià, MOLC, eds. 62 i "La Caixa", Barcelona, 1983. Està en premsa una edició del Ierc a càrrec de Xavier Renedo, a Alfons el Magnànim de València. A més, la comissió per a l'edició de les Obres completes d'Eiximenis (Diputació de Girona) té en perspectiva la publicació de tot el Crestià.

indicava ell mateix a l'inici de la composició. El llarg fragment transcrit conté, amb lleugeres variants, la pràctica totalitat dels versos que corresponen a la primera intervenció de Carverí (la seqüència A de la nostra anàlisi, vid. supra, a "Descripció del text i dels seus elements"). En arribar als versos finals del fragment -els que exculpen les dones bones-, Eiximenis ho subratlla personalment intervenint-hi: "...En Carverí no vol dir que totes sien aytals, mas enten a parlar de fembra vil e falsa (...) e, per tal diu a la fi d'aquest capítol axi..." (Riquer, Carverí, pg. 343).

-De "aquell famos coblejador capella de Bolquerés" inclou una sèrie de versos que Lola Badia (Cançoneret de Ripoll, pgs. 285 -93) ha identificat com dues composicions diferents, seguint Riquer, MLC I, pgs. 510-11.

El Capellà de Bolquera no ens és un desconegut. Dues de les seues composicions figuren al Cançoneret de Ripoll (ed. Badia, pgs. 201 -5 i 271-9), i Lola Badia ha intentat la seua localització i caracterització. Del treball d'aquesta estudiosa es conclou que "El Capellà de Bolquera, doncs, com als altres autors (...) no ens sembla pas que es puguin datar gaire abans de l'època en què hem trobat situats l'infant Pere, Dalmau de Castellnou, Pere de Vilademany i possiblement el compilador", és a dir, "entre els anys vint i cinquanta del segle XIV" (pg. 148).

Quant al caràcter de les seues composicions, l'estudiosa arriba a suggerir que "el Capellà de Bolquera resta fonamentalment un hereu dels trobadors, per bé que amb certes notes més o menys goliàrdiques" (ibid., pg. 159).

Realment, l'indole dels versos transcrits per Eiximenis revela, pel que fa al nostre tema, un autor molt en la

línia de Carverí: com aquest, el Capellà de Bolquera mostra una mena de desil·lusió respecte de l'amor que prové de les dones, quan aquest amor havia estat per a ell almenys motiu d'inspiració literària.

Seguim l'estudi d'aquestes composicions a través de l'edició de Lola Badia (Cançonaret de Ripoll, pgs. 285-93), on porten al númercs *XIX i *XX.

La primera, "Pert se qui femna xastia", consta de quatre cobles, que exposen als següents motius:

I) És inútil amonestar una dona. És una follia tenir-les per amigues i fiar-se'n. Com un tema de sermó, aquests versos enuncien el que s'explicarà més en detall a la resta de cobles.

II) La dona sempre porta la contrària a l'home. Rarament té vàlua i freqüentment erra; és capaç de posar-se a plorar de sobte i canvia d'opinió quantes vegades vol. Conseqüència: si la intentes corregir, s'inclinarà al mal.

III) Altres defectes: és avara per natura; llavors li agrada rebre presents, però ella, desagraïda, rarament en fa. Incapaç de mantenir un secret, encara que revelar-lo la perjudique.

IV) La dona es corromp amb l'amor: si dos l'han enganyada, igual poden fer-ho mil més. La insaciabilitat femenina es revela en el fet que té un amant i en vol un altre, però nega el que hom veu amb els propis ulls.

La darrera afirmació de la cobla IV sembla a primera vista estar més en consonància amb la II (la dona contrària). Tanmateix, en realitat l'autor està referint-se a una circumstància coneguda ja a través del Maldit Bendit,

vv. 53-68 (pg. 324): la dona que, estant en companyia d'un, pretén seduir-ne un altra, però que ho nega fermament si és reptada, per més obvi que siga.

Els defectes de què s'acusa a la dona són, doncs: contrària i inconstant, avara, indiscreta i luxuriosa.

La segona composició consta només de cinc versos -Eiximenis no en transcriu més- i comença "Qui femna amar vol". Tema: estimar la dona és la perdició; hom així s'encamina a la mort, ja que es consumeix ell mateix i anutja tothom.

En aquesta breu composició no hi ha enumeració directa de defectes femenins: es dedueixen de l'exposició de les conseqüències funestes d'estimar les dones.

Tots els temes citats pel Capellà de Bolquera, excepte dos: l'avarícia i la indiscreció femenines, havien estat desenvolupats per Cerverí al Maldit bedit o a les altres composicions que vam comentar. Quant a aquests dos temes, aren freqüents a altres textos: els trobem al De Amore, a diverses obres franceses del grup Chastie-Musart i a les poesies llatines del tipus "contemptus mundi".

Tornant al capítol que recull aquestes composicions dins el Terc del Crestià, després de la transcripció del Capellà de Bolquera, Eiximenis ens comenta que "D'altres molts n'han parlat pus leg, mas basta aci de present ço que dit es." (Riquer, Cerverí, pg. 344). És una llàstima, per al nostre propòsit, que el framenor no an volgués donar més exemples. Tanmateix, almenys ens testimonia que la poesia de contingut misogin abundà al s. XIV català.

Al mateix Terc, poc després, trobem una altra cara del problema, al capítol CML "Qui ensenya que los damunt dits qui han parlat contra dones no diguen veritat". Ha estat transcrit parcialment per Riquer (Cerverí, pg. 344-5) i

-només els versos contra el Capellà de Bolquera- per Lola Badia (Cançoneret de Ripoll, pg. 299 -300).

Eiximenis exposa que "jatsia que molts n'ajen mal parlat, separo na son stats fort represes, e en special En Cerveri (...) Fon repres per altra coblejador axi..." Aquest "altre coblejador" no és més que l'interlocutor que es creà Cerveri al Maldit bandit, i els versos presentats corresponen a l'inici del que hem analitzat en aquesta obra com a seqüència B. Les variants, però, són més extenses que a l'altre fragment transcrit abans, bé que el rerafons és el mateix: l'interlocutor de Cerveri li recorda com en una altra època no parlava així, sinó que estava enamorat i anava de nit cantant pel carrer, i no tenia prou amb donzelles, viudes, "sagrades" o dones casades. Parla contra elles "...ara, cant vellura/ vos tol aytal pastura"; contra les dones, "que us han dada alegria,/ molt joy a molt bon dia" (Riquer, ed. Cerveri, pg. 344).

Segons aquesta variant que recull Eiximenis, l'interlocutor del trobador li retrau que la seua posició misògina sorgeix del desagraïment al sexe que tant de bé li va fer, i se sustenta en un ressentiment nascut de la impotència provocada per la vellesa.

No s'atribueix millor fama al Capellà de Bolquera, contra el qual el framenor transcriu els versos de "un altre coblejador". Aquest l'acusa de barater, mentider, mancat de cortesia i de parlar vil. Les seues injúries contra les dones es deuen a què "de lurs ayres/ jamau no poch tastar": bé que ho intentà, sempre tingué mala sort. No ofereix credibilitat un que, com ell, es preocupava especialment de beure. No és propi d'un bon clergue "mentir ne falsament/ parlar de nobla gent" (Riquer Cerveri pg. 345; Badia Cançoneret de Ripoll pg. 299).

Llavors, el Capellà de Bolquera és desacreditat per ser un mal clergue i un bevedor, i les seues crítiques

naixerien de no haver pogut aconseguir mai el favor d'una dona: del ressentiment, també.

No acaba ací l'esposició d'Eiximenis: al capítol CMLVII del Terc, "Qui respon a la quinta raho feta en favor de les dones" (Riquer Cerverí pg. 345), el franciscà pren la defensa dels dos autors. La reprensió contra Cerverí no és vàlida, "car repreneia.l hom tal qual e de cosa que es vera a uyl, e tot hom n'a experiència." Era, segons Eiximenis, una veritat òbvia el comportament femení censurat pel trobador. "Dich ta, donchs, que a les reprehensions resposera ell molt be, e los altres represos d'axo matex hi resposaren be si foren vius; mas, pus son morts, tot hom pot dir que.s vulla." A continuació són citats uns versos de "un hom qui.l amava", en defensa de Cerverí. Es tracta d'un comentari als vv. 357 -80 del Maldit Bendit, pertanyents a la segona intervenció del trobador, seqüència C de la nostra anàlisi. Aquest comentador defén "lo nostre car doctor./ digne de gran laor./ qui ja no fo aytal/ com diu vostre missal". El darrer vers indica que s'està contestant un atac concret, possiblement l'exposat abans pel franciscà. El defensor el retrata com un model de cortesia en la joventut i en la vellesa, i recorda com Cerverí exclou del blasme les gentils, que són, però, poques en proporció a les dolentes; per tant "no.l devets difanar./ mas per ell Deu pregar".

Quant al Capellà de Bolquera, també tingué defensors; almenys, "un coblejador" que el considerà "noble archipestre" i "mestre" -Cerverí havia estat reputat com a "doctor". El que digué fou inspiració divina, "car Deus lo feu parlar/ paraules ab dretura/ sens falta e lejura,/ com persona entesa/ e hom de gran noblesa." (Lola Badia, Cançoneret de Ripoll, pg. 301; Riquer Cerverí pg. 345).

Conclusió d'Eiximenis: "si foren per negun reptats, axi matex se foren per altres excusats."

Fins ací la transcripció parcial d'aquests capítols del Terc. El dia que en tinguem una edició completa, podrem estudiar més detingudament l'antologia del debat feta per Eiximenis.

De moment, però, en podem extraure algunes conclusions: el Maldit Bandid era ben conegut, i es feien comentaris sobre les diverses parts de defensa i atac, fins al punt que l'interlocutor que es creà Cerverí va arribar a ser considerat un autor independent. Al costat de les del trobador, foren populars les composicions del Capellà de Bolquera sobre el mateix tema, i aquest tingué també detractors i defensors.

Cerverí era de la segona meitat del segle XIII, i el de Bolquera, pel que sembla, de la primera meitat del XIV. Ambdós han mort, però les seues obres són comentades i desperten adhesions o repulses entre els "coblejadors". El 1384, quan Eiximenis escriu el Terc, la polèmica en el camp líric es manté viva, i el franciscà en coneix bé els arguments, tal com demostra ací i en altres llocs de la seua obra, especialment al Ldone.

Tanmateix, pel que respecta als poetes coneguts de la segona meitat del s. XIV, no s'han conservat als seus poemes rastres directes del debat. Com a exemple d'açò, farem una ullada a dos d'aquests autors: Jacme i Pere March.

Agafem com a text de referència dels germans March l'edició de Pagàs (1).

Fal que fa a Jacme, l'interessa el joc dels debats literaris, com ho mostra la tençó amb el Viscomte de Rocaberti sobre si és preferible per a l'amor l'hivern o l'estiu (VI, pg. 33-45), discussió en què serà finalment el rei Pere el Cerimoniós el que jutjarà qui té la raó -així com Jaume I havia dictaminat al final del Maldit Bandid. Malauradament, no queden testimonis que Jacme March mantingués un debat d'aquest estil sobre el tema de les dones, bé que ho hauria pogut fer perfectament.

A banda d'aquest testimoni sobre el conreu de la tençó per aquest autor, Únicament podem afegir-hi una anecdòtica composició ("Cobla equivocada", IV, pg. 33-4) en què el poeta es dirigeix als "gays trobadors" per demanar que esbrinen a què es refereix amb les polivalents paraules estanú/ costa/ tany. Pere March contestarà -no sabem si Jacme rebé altres respostes- amb una altra composició ("Bianxa i bella n'es la costa", IX, pg. 78-80) en què, després de continuar amb els jocs de paraules, acaba amb una endreça on es parla clar:

Clar perlar, cony es l'estany
 e lo ventra es la costa,
 e lo vit, dich qu'es lo tany
 qui crex, quant hom lo y acosta. (vv. 15-8, pg 80)

La producció lírica de Jacme March no ens proporciona

(1) Pagàs, Amadeu, Les cobles de Jacme, Pere i Arnau March, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana, 1934.

materials més directes per al nostre tema.

Quant a Pere March, en qui es manifesta una major consciència moral que a la producció del seu germà, trobam tres composicions on són jutjades las donas:

-Una curta esparça de vuit versos, "Viuda que port color blanch ne saffra" (I, pg. 49). És una crítica a las viudas que s'ornen i es diverteixen. Segons l'autor, aquests símptomes indiquen que una viuda està a punt de vendre's; si arriba a aquest punt, no li faltará mala fama.

-Una nova esparça de vuit versos, "Bona val tan com de fer mal c'estra" (U, pg. 67), registra els trets en què, a judici del poeta, radica el valor d'una dona: abstenir-se de fer mal, seguir el consell de l'home bo, evitar allò que la puga conduir al mal i pensar que, si erra, això no es mantindrà en secret; guardar-se d'ocasió de mal, de mals gestos i mal parlar, obeir Déu i el marit, i pensar més en la bondat que en la bellesa. Es tracta, però, de comentaris molt generals, on destaca especialment la cura per les apariències -manera de gesticular i parlar, advertència que las cosas dolentes acaben per fer-se públiques- i la submissió de la dona -seguir els consells de l'home bo, obeir Déu i el marit. No hi ha un retrat específic a l'ornament, però sí és present l'observació que la bellesa no és tan important com la bondat.

-La composició "Dompa'm platz ben arreada" (UI, pg. 69-70) presenta un caire diferent del vist fins ara en Pere March. No és un poema de transfons moral, sinó que ofereix una redacció optimista, ja que l'escriptor enumera allò que li dona satisfacció. Llavors, ja a la primera cobla i davant del cavaller ben armat, el servent treballador ("arremanquat") i el cavall bell i resistent, Pere March

situa la dona "ben arreada" (v.1) i la "donzella enfressada", és a dir, amb el vestit guarnit de fres (v.3). Si en l'escorça anterior, doncs, recomanava a la dona major preocupació per la bondat que per la bellesa, no per això el poeta exciua per a ell la satisfacció de mirar les que van ben arreades. Tampoc es limita al gust de contemplar-les de fora: la tercera cobla ens parla del plaer que dóna al "cors prim e dalgat" (v.16) de l' enamorada, i "...que m' faça gran ullada/ per tener me'l cors pegat" (vv. 19-20): el plaer no radica sols a contemplar el cos d'ella, sinó també que el seu cos siga contemplat llargament per l'enamorada.

Hi ha contradicció en la posició de Pere March sobre les dones? No; simplement, el poeta tria un registre determinat, amb les seues convencions, quan el rerefons de la composició és moral, i un altre de diferent quan aquesta pretén de ser cortesa.

En qualsevol cas, trobam en la producció lírica dels germans March un interès molt limitat pel debat sobre les dones, limitació que s'estén també a la resta d'obres conegudes dels poetes contemporanis.

Pal que fa a la producció catalana de contingut moral, dues figures destaquen per sobre les altres: sant Vicent Ferrer (València, 1350 - Vannes, 1419) i Francesc Eiximenis (Girona, 1327? - Perpinyà, 1403).

L'activitat predicadora del dominicà Vicent Ferrer és testimoniada pels reportadors que transcrivieren els seus sermons. Degut a l'amplitud de la seua obra, no l'hem poguda incloure entre els textos analitzats ací. Caldrà en el futur un estudi monogràfic que ens faça conèixer en detall la posició del predicador valencià front a les dones. De tota manera, ja en realitzà una primera aproximació Roc Chabàs al seu ampli treball sobre els sermons vicentins, en l'apartat VI, "Invectivas contra las mujeres" (1): no ens sorprenen les mostres trobades.

Vicent Ferrer aconsella a les dones fugir de la seducció masculina i de les ocasions en què es pot presentar, per exemple el ball. Es recrea en el blasme als afaits i ornaments, i denuncia la falsedat de l'excusa femenina que els intenta justificar per amor al marit. Considera la que dona besos als joves com a "putana", i nefèn les dones devotes de les burles socials. Així mateix recorda la necessitat d'aïllar en barri apart la prostitució. En definitiva, allò que era esperable d'un predicador del seu temps.

Dedicarem la nostra atenció molt més en detall a

(1) "Estudio sobre los sermones valencianos de san Vicente Ferrer, VI, Invectivas contra las mujeres" *RABM*, Any VII, abril 1903, n.4, pgs. 291-5.

Francesc Eiximenis, ja que, com acabem de veure, mostra un interès molt directe no només pels temes femenins, sinó pel debat en si.

A través de l'obra del franciscà gironí podem també fer-nos una idea ben fidel del tema que es tractaven als sermons de l'època. La visió que dóna del sexe femení és a grans trets la que rebia l'ampli auditori de la predicació. Ens hi aproximarem per mitjà de dos dels seus textos, aquells en què es tracta més en detall del nostre tema: el Crestià i el Libre de les dones.

El Crestià

N'agafem com a base de l'estudi l'antologia editada per Albert Kauf (1), que conté nombrosos capítols fins ara inèdits -en espera que es realitzi la projectada edició de l'obra sencera.

La redacció del Crestià abasta els volums Primer (Barcelona, 1379 -81), Segon (Barcelona, 1382 - València? 1383?), Ierç (València, 1384) i Dotzè (1385 -6?). Avui dia els estudiosos no creuen que el framenor redactés la resta de volums fins a tretze de què havia de constar l'obra.

El primer que salta a la vista és que la majoria de passatges referents a la dona es troben al Ierç, com ho demostra a bastament la antologia que va incloure-hi sobre el debat de les dones, i que acabem de veure a l'apartat sobre la lírica.

En ser el Crestià un text doctrinal, dirigit a

(1) Kauf, Albert, ed., Lo Crestià, MOLC, Eds. 62 i "La Caixa", Barcelona, 1983. Quan citarem pàgines ens referirem a aquesta edició.

000101

al·liconar alhora en la doctrina cristiana i el comportament social, no hi ha espai per a la lloança -excepte la protocolària a reis, sants, etc.- i sí, en canvi, per a la reconvençió dels vicis i els consells per evitar-los. Quan Eiximenis s'hi refereix a les dones, llavors, sol ser també per retraure els defectes femenins i aconsellar a l'home d'evitar-los o bé corregir-les.

Un motiu al qual dedica gran atenció Eiximenis és el dels ornaments, especialment al cap. DCCXV del *Tercç*, "Com les dones pequen molt en tots los dits defalliments qui es fan en lo vestit" (pg. 160 -2; més al cap. CMXLVII, pg. 171-2). Cal reconèixer, però, que el menoret no fa distincions de sexe a l'hora de condemnar aquest "vici": els caps. DCLXX (pg. 156-8) i DCCXIV (pg. 158-60) blasmen els que "se fan bells hòmens contra tota natura". La causa: voler modificar l'aspecte natural que Déu ha donat al ser humà, i, a més, provocar el desig de l'altre.

Tant en aquest tema com a la resta, la posició general del framenor és de prevenció: atenció amb la dona -va dient-, que és una criatura carregada de defectes i mancada de seny:

Si, doncs, la millor e la major e la primera raül de totes quantes n'hac natura /Eva/ és estada corcada e orada, segueix-se que totes les altres sien orades e folles, e aitant més e més com natura humana tostamps va més a terra. (*Tercç*, cap. CMXLIII, pg. 166; més al cap. CMXLVIII, pg. 174).

Per a Eiximenis, la mancança de seny va íntimament lligada a la credulitat de la dona (*Tercç*, cap. XCIII, pg. 102-3) i a la incontinència verbal de què pateix. Pel que fa a aquesta parleria femenina, les "raons" que al·lega fra Francasc són força curioses. Unes són físiques: la natura humida de la dona i la petitesa de la seua llengua

faciliten que no es queda sense saliva i que no es cansa de moure aquest òrgan. Les altres semblen tenir una arrel popular: la dona està feta de costella:

...car són fates de costa, que és os sec, que ajustat ab altres ossos en un sac fa gran brogit quan és ben remenat. E així ho fan les fembres quan són totes seques. E, per la raó contrària, los hòmens (...) com sien creats en lo llur primer pare, de terra, e terra ab terra no faça brogit, així entre hòmens de gran rescapçe no ha grans paraules car basten-los les obres. (Ierc, cap. CMXLVIII, pg. 173-4).

A l'únic lloc on he trobat repetida aquesta teoria tan curiosa és al Matheolus:

Quare clamose plus quam nos sunt mulieres?

Fiunt ex osse, nos ex tellure. Vida res:

Nam magis os resonat terra (vv. 742-4).

Pourquoy sont femmes plus noiseuses (...)

et plus janglèresses que les hommes?

Car elles sont d'os et nous sommes

fais de terre en nostre personne:

l'os plus haut que la terre sonne (l.2, vv. 241-6, ed. Van Hamel pg. 53).

Una "ficció poètica" assegura que Déu va fer la llengua de la dona d'una cua de cabra, sempre en moviment (Ierc, cap. CMXLVIII, pgs. 173 -4). De la verbositat femenina es deriva la seua incapacitat per mantenir secrets:

...car fiblar-vos ha ab la llengua vituperant-vos, o difamant, o revelant secrets e vostres misèries, e fer-vos ha una confusió que no volriets ésser viu." (Ierc, cap. CMXLVII, pg. 173); "...e com no la retenga de parlar negun pensament de dins, per tal, de continent que pensa la cosa, tantost la volria dir; e

aquesta és la raó per què la fembra no pot res tenir secret sinó ab dificultat. (Ierç, cap. CMXLVIII, pg. 174)

Això fa que suportar les dones siga una creu per als marits; sobratot tenint en compte que són "naturalment reverses":

...llur cors, que és gros avall e prim en alt. E el cors d'hom ben fet deu ésser per lo contrari, ço és, prim en baix, dels pits avall, e ample en los pits e en les espatlles, e el coll curt e gros, e el cap així mateix; lo contrari de les quals coses són en fembres. E ja par que ho hagen per natura, car estant en lo ventre de la mare han contraris senyals als mascles e provoquen les mares prenys a desigs reverses, així com a menjar terra e a rosegat pedres e carbons. E quan naixen, la primera cosa que dien és 'e', qui és lletra reganyada e reversa; reganyada, apar per tant cor, comunament, quan vol contrastar a l'altre, primerament li dóna hom de la 'e' per la cara dient: 'Èh, sànger!', etc. És encara reversa, car gira l'esquena de tots punts a la 'a', qui és la primera lletra que l'hom diu quan naix... (Ierç, cap. XCIII, pg. 103; més al cap. CMXLVII, pg. 171).

No sols això; la dona és colèrica de natural, i inclinada a discutir i barallar-se, és a dir, "maliciosa" (Ierç, cap. XCIII, "Com malícia de fembra és major que tota altra malícia, e per quinyes raons", pg. 102-4). Fugiu de prendre per muller "fembra odible":

...ço és, maliciosa de si mateixa, car si a la malícia natural que ha la fembra ajusta ultra aquesta altra malícia personal, per què és odible de si mateixa, no ha al món persona que la pogués soferir; car és llavors

així com a serp calda, que a tota part se gira ab la boca badada per enverinar tota res que a ella s'acost. (Ierc, cap. XCVI, pg. 110-1).

La tendència femenina a la ira és un indicatiu del seu desig de manar. L'anhel de senyoria el porten en si totes les dones, i sovint es manifesta en el fet de voler aconsellar als homes. Cal, però, fugir com del dimoni d'aquests consells, car ja sabem al que li va ocórrer a Adam. Així replicà Déu al primer home quan aquest es queixà d'Eva:

-E no t'havia jo dit que mala parlaria a tos oys, si parlava? Ara, doncs, guarda't que no l'oges pus d'aquí avant, per tal que no et cost més; ne la cregues de res que diga, si doncs per altra via no saps la veritat. (Ierc, cap. CMXLVIII, pg. 174).

La dona ha estat encomanada al marit, i és ell qui l'ha de senyorejar, per tal de reprimir l'orgull femení:

E vol dir 'que si la fembra ha senyoria en casa sobre l'hom, que tantost és tostamps contrària a son marit'. Raó és: car la condició e estatament en què Déus ha creada la fembra és que sia subjugada al marit. Així li ho dix lo Senyor beneit a la primera fembra quan hac pecat, dient-li: Sub potestate viri eris Genesis III. E volc dir 'que la fembra seria sots potestat del marit'. E per ensenyar aquesta subjugació porten les dones en Tartària, sobre lo cap, figura d'un peu... (Ierc, cap. XCVI, pg. 109; també ibid., pg. 111).

La responsabilitat de l'home sobre la dona l'ha de portar a mantenir-la sempre subordinada, i corregir-la en els seus defectes. A aquest fi van dirigits els consells del menoret continguts al llarg de cinc capítols del Ierc: XCIU a XCVIII (pgs. 104 a 114). Els mètodes de correcció

que Eiximenis exposa són variats, i van de la burla i el menyspreu de qualsevol iniciativa femenina, a la prohibició d'administrar els diners de casa (pgs. 109 -10, 112), passant pel càstig físic -quest, però, com a darrer recurs:

Per què, quan així és: que de tots punts volen mal, per ma fe que l'hagen, e per tal manera que los en pas hā totā la temptaciō, emperō tostemps servada manera, e per altra via pus honesta que aquesta si far-se pot, car la manera poria hom tal tenir que molt mās valria fer-los una covinent paor que ferir-les poderosament, així com veurās atenent a l'eximpli següent. (cap. XCV, pg. 106).

L'"eximpli" que s'exposa és el conte de la fereta domada que Shakespeare immortalitzà.

Especial atenció dedica Eiximenis a la perniciosa influència en els governants de les mullers o amigues. Així, conta una anècdota referida al rei "en Pere d'Aragō, que pres Sicília": aquest monarca exemplar no volgué seguir el consell de la seua esposa, malgrat ser bo, per tal que la fama no digués que es guiava per ella en els afers d'estat (cap. XCVII, pg. 111-2). Així mateix recorda com castigà el rei Assuar l'orgull de Vasti, repudiant-la (cap. XCVI, pg. 109). El motiu l'havia exposat el menoret ja molt abans:

...car diu /Zorobabell/ que les fembres senyoregen als senyors del món, qui comunament són carnals e efeminats. E com, doncs, ço qui és senyor del senyor sia senyor del vassall, segueix-se que si fembra senyoregen los senyors del món, que aitambé se senyoregen als vassalls e fan tot ço que es volen d'ells. E que fembres senyoregen als senyors del món així, comunament ho veem, car veem que los grans

senyors són fort carnals, e que per fembres fan les més coses que fan. (Segon, cap. CLXIU, pg. 75).

De tots els defectes que fra Francisco atribueix a les dones, el religiós deixa ben clar que Maria n'és exclosa:

Aquí nota que quan parla d'Eva e del cos natural de les fembres, null temps no entén a parlar d'Aquella que Déus per especial gràcia sua preservà de tot defalliment febril, ço és, de la regina de Paradís, madona santa Maria, car aquella és sobre totes les fembres, així com li dic Gabriel: ne quan parla en general de fembres, tostemp entén que aquella Beneita ne vaja fora. (Ierç, cap. CMLXIII, pg. 156)

Cal assenyalar, després del que hem dit fins ara, que malgrat tot Eiximenis no fa sobre les dones un judici negatiu en termes absoluts:

E deu hom pensar que jatsia que Déus les haja aitals fetes, que emperò ell les ha fetes per tal que hagen tostemp ab Déu glòria en Paradís. E deu hom pensar que grans són los afanys e misèries e treballs que elles passen, per grans e riques que sien, e grans són los serveis que fan a l'hom. (Ierç, cap. XCIII, pg. 104)

En resum, el missatge que el framenor vol transmetre a propòsit de les dones és: molt de compte; malgrat no ser totalment dolentes, són perilloses per la incansable parleria, que pot més que el seu escàs seny: cal no fiar-se'n i no revelar-los secrets. La prevenció cap al sexe femení s'aguditza, però, quan es refereix al seu orgull i indocilitat: l'home té l'obligació de recordar-li quin és el seu lloc, per tots els mitjans. Essent una criatura inferior, és indigne de l'home seguir el seu consell; l'afer es fa escandalós quan aquest home és un

governant.

Precisament, la insistència de l'escriptor en el darrer tema fa sospitar que, com en altres ocasions, el frare al·ludia a un conflicte real i conegut en la societat catalana. La dificultat radica a identificar-lo. El Terc data de 1384 -almenys la seva primera redacció-, quan encara governa Pere el Cerimoniós, home fort al qual és difícil imaginar regit per Lionor de Sicília. Una altra cosa era el primogènit duc de Girona, futur Joan I, casat en segones noces amb Violant de Bar, a la qual tots els historiadors atribueixen una notòria -i perniciosa- influència política sobre el marit.

Potser Eiximenis, que mantenia un bon contacte amb la cort reial, sabé captar aquest influx encara abans que el duc de Girona accedís al tron en 1387; potser el que contanien als seus comentaris era una advertència de cara al futur més que no una protesta pel present. De tota manera, aquesta interpretació només pot presentar-se com una hipòtesi, sense possibilitat de confirmació per ara.

Ens guiarem per la primera edició moderna de l'obra, feta a cura de Frank Naccarato (1).

El Libre de les dones va ser redactat després del Crestià, però la data no és segura. Riquer creu que s'escrigué "vers 1386" (2). Wittlin l'avança "cap al 1388", explicant-ho pel fet que l'obra aplega gran quantitat de material que Eiximenis havia pensat d'incloure als volums del Crestià no redactats, i perquè el considera anterior al Libre dels àngels (3). Donat que Riquer es limita a transmetre una hipòtesi antiga no ben fonamentada, i que Wittlin n'exposa unes raons, si no totalment conclouents, sí almenys convincents, la suposarem escrita al voltant de 1388.

Eiximenis dedicà el Libre de les dones a "Sanxa Xeméneç d'Arenós, Comtessa de Prades" (I, pg. 7), cunyada d'Alfons, marquès de Villena -el receptor de la dedicatòria del Dotzè. Justament al preàmbul, al costat de l'adreça, el framenor explica a la dama en què consisteix el text: "...és tot de dones, e tracta de lurs boneses, e vicis, e remays d'aquells..." (I, pg. 7).

(1) Naccarato, Frank ed., Francesc Eiximenis Lo Libre de les dones, "Biblioteca Torres Amat", Curial, Barcelona, 1981. 2 vols.

(2) Riquer, HLC vol. II, pg. 146.

(3) Wittlin, Curt, "Introducció" a Lo Libre de les dones, ed. Naccarato, pg. XIU i especialment nota 11, on es fa una història de la datació de l'obra.

El gironí, però, havia de compaginar aquell tema amb la peticció de la comtessa, que li havia demanat "algun devot tractat per a la vostra salut e per endragament de vostra vida." (ibid.)

El resultat de tal combinació dona un text on s'alternen capítols d'específic comentari sobre la dona i les "diferents maneres" d'ella (xiquetes, donzelles, casades, viudes, religioses) amb àmplies parts de contingut simplement moral: virtuts cardinals i teològals, el decàleg, un tractat de contemplació, els pecats mortals, els sentits corporals... En realitat, la major part de consells i comentaris del L'ones van dirigits indiferentment a homes i dones.

L'esquema de l'obra, segons ens indica el mateix Eiximenis (I, pg. 8), resulta així:

-Part 1) Tracta "generalment d'aquò qui a dones pertany", caps. I a XIII.

-Part 2) Les cinc maneres de dones, caps. XIV a CCCXCVI

1. Infantes, caps. XIV a XVIII (5)
2. Donzelles, caps. XIX a XXX (12)
3. Maridades, caps. XXXI a XCIV (54)
4. Viudes, caps. XCV a C (6)
5. Religioses, caps. CI a CCCXCVI (296)

Ben bé les tres quartes parts de l'obra, especialment a la secció 2-5, no es refereixen a les dones en particular; per tant, el títol de l'obra crea una expectativa només satisfeta parcialment. A l'inici de la redacció es veu en Eiximenis una voluntat especial de parlar en detall de la dona, però a poc a poc, fins arribar a 2-5, aquesta expectativa es va diluint.

El material que ens interessa, pel que fa al debat, es troba a les primeres parts. Un treball exhaustiu sobre

l'obra demanaria una dedicació exclusiva que de moment no estem en condicions de prestar-li. Elegiré, doncs, als capítols que em semblen més representatius del nostre tema.

Es a la secció 1, dedicada a la caracterització de les dones, on lògicament trobem la major quantitat de material referit al debat. D'altra banda, hi ha també observacions interessants a la part 2-3, sobre les casades.

Part 1

El primers capítols del tractat van dirigits a exposar que les dones han de ser honestes i seguir l'exemple d'algunes que han arribat a santes. La seqüència que comprèn els caps. V a XIII -Eiximenis la defineix com "algun preàmbols"- és molt més important al nostre propòsit.

Així, el cap. V ofereix la definició de dona, atribuint-la a "aquell gran Alanus en lo seu coment sobre Boeci De Consolació": "Dona és hom occasionat, menor per natura que hom mascle". L'expressió "hom occasionat" remet a Aristòtil i el comentari que en realitzà Tomàs d'Aquino a la Summa Theologica. Però Eiximenis no sembla haver entès el sentit defectiu de l'expressió mas occasionatus, i llavors no l'interpreta com a 'home defectuós', sinó com a individu creat en ocasió -al servei- de l'home:

De què trau lo dit doctor aytal corrolari aquí matex, ço és que la dona és per l'hom, e hordonada a l'hom, e l'hom no és fet ne ordonat a la dona, quant és per la sua primera condició. (I, pg. 13)

El raonament de la segona part de la definició és una mica més complicat: la dona és menor que el mascle perquè Déu, després de la caiguda, la posà sota el poder de l'home. Ara bé, segueix el menoret, si no haguessen pecat, encara la

dona fóra menor que l'hom a reguoneguera aquell per major sens ninguna pena, axí com ara de fet és entre los àngels... (ibid.).

Vegam-na l'explicació: la dona és menor (menys important) que l'home, per càstig diví. Tanmateix, si no hi hagués hagut caiguda, la dona també seria menor. La clau es troba en l'expressió "sens ninguna pena", de la darrera frase citada. La diferència és que, amb el pecat, la dona ha de patir -ha de passar "pena"- perquè, pel seu caràcter andòmit i orgullós, no es resigna a ser inferior, a estar subordinada a l'home.

A la resta de capítols que configuren aquest bloc d'"alscuns preàmbols", veiem que també es gira al voltant de la caracterització de la dona. Així es veu a l'explicació de per què Déu li donà un cos diferent del de l'home: per a la reproducció humana (cap. IV), o l'aclariment que en la glòria les dones "romandran en estament femení" (cap. XIII). Però, sens dubte, la part més important del bloc està destinada a explicar com la natura femenina actual és determinada per la caiguda original d'Eva.

Al capítol VII (I, pg. 15), "Con Déus creà la dona fort bona e ben dotada", Eiximenis ens retrata Eva abans del pecat: una criatura "dotada de béns de natura, e de fortuna, e de gràcia", segons explica "Cesàrius". El primer "bé de natura" que anomena és la saviesa; Eva era sàvia, per bé que no tant com Adam -perquè no fou aquest qui es deixà enganyar per la serp, segons diu sant Pau. La resta de béns naturals que la caracteritzaven eren:

...bona voluntat, bones inclinacions, clar enteniment,
bona indústria, bona consciència, franch arbitre,
bellea de cors e fortalea, covinent sanitat, abtea en

tot ço qui és mèster a dona acabada.

A més les criatures l'obediën i no tenia necessitats corporals.

Quant als "bèns de fortuna", vivia en el Paradís i Dèu "li havia dets delits, honor, riqueses naturals en gran còpia". Els "bèns de gràcia" fan referència a què Dèu la destinava a la glòria, i ella "tenia axí lo cors e la carn subjugar a la raó que jamès no li rebel·liara si ella s'agués volgut." De tot això i de moltes coses més gaudia la dona, "per les quals appar que ella era obra de Dèu fort assenyjada e digna de gran laor."

Si el framenor veu la necessitat d'exposar el retrat de la dona innocent, és per contrastar-lo amb el que seguirà: com d'aquell estadi ideal esdevingué la criatura plena de mancances de després del pecat.

Als capítols posteriors (VIII al XI) se'ns concretaran els càtigs de Dèu per aquesta caiguda: a la serp i a l'home, però especialment a la dona.

I així, el cap. VIII (I, pg. 16) ens conta com "la sentencià nostra senyor Dèu a grans penes, les quals per ella són passades e vengudes a ses figlles passades, presents e esdevenidores, e passaran fins a la fi del món." El patiment, llavors, serà la constant de totes les dones. I la causa, que "fo privada de la gràcia de Dèu e de la justícia original, e fo ferida en natura, ço és que del seny que havia perdé gran part, e dels altres bèns de natura, e d'aquells de fortuna axí metex." La dona es quedà sense res. El cap. VIII és, però, només un avanç del que s'exposarà al XI.

Justament els caps. XI i XII (I, pgs. 19-26), componen el conjunt més important del l'home pel que fa al nostre debat. Eiximenis recita gran part dels arguments que s'hi

utilitzen, tant en contra com a favor: estem davant d'una mena d'inventari de temes.

"Com estech ponida Eva per son peccat" és el títol del cap. XI. Exposa totes les penes i els defectes que adquirí la dona -la qual, segons hem vist al cap. VIII, havia restat desposseïda de tot. Eiximenis declara que transcriu el que digué "Ciprianus en la letra que tramès ad Filibertum". La ratafila és llarga; intentarem resumir-la:

-Per orgullosa .Condemna a la subordinació al marit

.Menstruació

.Semblança femenina amb les bèsties

-Per haver perdut la justícia original: inconstant i variable.

-Per haver cregut a la sarp: esdevenir "serpentina e verinosa", "varí e mort d'hòmens".

-Per atrevida .Esdevenir poruga i inútil per a la batalla

.Infantar amb dolor, especialment si el nadó és de sexe femení

-Per actuar follament .Pèrdua quasi total del seny, i, per tant, inclinació a les passions corporals.

.Credulitat i receptivitat de l'adulació

.Parleria constant i, com a conseqüència, inclinació a la disputa.

-Per menysprear les virtuts que Déu li donà: viure "buyda de bé". Conseqüències: .Desig de rebre lloances.

.Avarícia.

.Inclinació als afaits i ornaments.

.Falsia, inclinació a l'engany (4).

Després d'exposar tal panorama, el framenor se sent obligat a explicar que, amb el llibre que comença, intentarà contrarestar tot això i dur les dones a la salvació "migançant la misericòrdia del nostre Salvador" (pg. 23).

Al capítol XII, "Com Déus ha volgudas en alcunes coses han dotar a les dones, e com negū no.n deu mal parlar", tal com es veu pel mateix títol, fra Francesc pretén equilibrar la balança destacant les virtuts femenines, i censurant, ja des de l'inici, els detractors de les dones: "negū no pens que mayprear ne malparlar de dones en general sia bona cosa ne plaent a Déu".

Novament Eiximenis dirà que apel·la a les autoritats; a "Orōsius en lo libre apellat De Adam", i el "doctor Policratus en lo tractat de la Creació del món". Motius per defendre les dones:

(4) En els comentaris que fa Eiximenis a aquest defecte, hi trobem la transcripció quasi literal de versos del Maldit bedit. Compareu: "O si coneys la falsia! Embacinar-vos ha per tal guisa que us farā tenir lo lum de dia. Car vōs veurets que.us diu falsia a fer-vōs ha atorgar que res no és, per Christ, e vōs haurets-ho vist..." (I, pg. 22). "E puy, si la reptats/ de ço que vist aiats,/ mantenen plorara,/ e ploran jurara/ c.anc no fo re, per Christ,/ e vos haurets ho vist..." (vv. 61-6, pg. 324), "No crey c'om me'n trestorn/ que femna de mig jorn/ vos fara.l lum tener,/ e monçonega dal var." (vv. 73-6, ibid.). Que Eiximenis era un bon coneixador del Maldit bedit ja ho hem vist abans a l'apartat de la lírica catalana del XIV.

- Una dona és la mare de cadascú.
- és "piadosa, verguonyosa, amorosa e graciosa".
- Sense dones el món no existiria.
- és "refugi assengalat", per al sa i el malalt.
- Desitja tenir fills -bé que ho dissimula "ab sa honestat".
- A ella li agrada estimar tant com a l'home.
- Samsó, Job i Salomó en foren les víctimes, però "eximpli da tres no tira a general conseqüència"; també hi ha hagut molts homes dolents.
- Blasment les dones es blasma al Creador.
- Jesucrist s'encarnà en una dona, que ara rep major honor que qualsevol home.
- N'hi ha hagudes moltes de santes.
- Avui el gènere femení viu "ab meys peccats que los hòmens".

El cas d'Eva mereix una atenció molt detallada per part d'Eiximenis. És natural, ja que abans s'ha exposat que ella perdé la humanitat:

- Déu va fer l'home fora del Paradís, i la dona dins.
- L'home és fet de terra, i la dona "de costa viva".
- Déu no va fer la dona del cap ni dels peus, ans del costat de l'home, significant-hi que ella és la seua companya.
- Eva no tingué consciència que el seu pecat seria tan greu.
- El seu marit fou en bona part responsable del pecat, ja que "la devia corregir", i tenia més seny.
- Aquell que repta Eva no té dret a fer-ho, perquè comst pecats cada dia.
- Per aquell pecat, Jesucrist baixà a la terra i va fer "innumerables eximplis e virtuts".
- Gràcies a allò, moltes persones manifestaren la seua santedat.

El capítol acaba amb la narració de la sort d'Eva després del pecat. Ella ara fa companyia al cel a la Mare de Déu, ja que, encara en vida, es penedí del pecat:

Dona bella per excel·lència, sens ninguna vanitat, en la qual habundà pregonament gran penitència, gran sciència, gran humilitat, gran paciència en les seues dolors, les quals sufferí innumerables en esta vida. Aquesta estech dona de continua oració, de sobirana contemplació, de gran santetat, de inestimable pietat, majorment cant se pensava que aquells qui mal soferien per lo seu peccat lo passaven. (I, pg. 25)

Part 2-3

Un segon bloc interessant apareix al començament del "terç tractat de la segona part principal", al que fa referència a les dones casades.

Aquest apartat comença amb quatre capítols on s'exposen les raons que desaconsellen el matrimoni, completats però amb un cinquè on es rebaten les raons al·ludides.

Els capítols XXXI a XXXIV (I, pg. 56-61) exposen, segons Eiximenis, el que deien "alscuns heretges" que "desconseyaven a tothom matrimoni". Aquesta vegada el framenor encerta en la citació: efectivament, els motius que registra es troben a l'Adversus Jovinianum de sant Jeroni. Es tracta de la transcripció que aquest feu del De nuptiis, de Teofrast, tan conegut i citat a través d'aqueixa mateixa via al món medieval. Unicament que Eiximenis declara que els considera reprovables, mentre que l'autor patristic els usa al seu favor, és a dir, per argumentar el celibat. Vegem quins són els motius:

-Si hom vol ser savi, no ho aconseguirà si és casat, perquè

- la dona l'influeix (el "tira") i li provoca preocupacions.
- La mercaderia es prova abans de comprar-se, però la dona no, i no sabem quants defectes tindrà.
 - Tots els mals del món "vénen per febres".
 - fins i tot els més savis, quan s'apropen a les dones, "fan autantes bradures com elles se volen".
 - Si l'esposa és bella, patiràs de gelosia, i si és lletja, l'hauràs de suportar cada dia.
 - Si l'estimes, ella no et voldrà. Si no l'estimes, et serà contrària.
 - Si la vols per governar la casa, molt millor ho farà "un savi dispenser", a qui podràs acomiadar si no t'agrada.

A la poderosa raó -per casar-se- del desig de descendència, aquests "heretges" responen així:

- Una vegada mort, no t'importarà "si altre té ton nom o no".
- Si desitges fills i no n'aconsegueixes, patiràs sempre.
- Criar fills dona molts més desplaers que satisfaccions.
- Quan heretaran els teus béns, els llançaran a perdre.
- Els fills no són necessaris "anvers Déu".
- Si els desitges per tenir un hereu, qui t'assigura que aquell fill siga teu? Molt millor fos que escollisses per hereu un amic a qui ja coneixes.
- Si tems que sense infants el món s'acabe, "qui t'ha fet a tu governador del món?".
- Si es vol prendre muller "per esquivar fornicació", molt millor és l'alternativa de la castedat.
- Si Déu considerà que Adam necessitava companyia, això va ser al principi del món; ara és molt millor com a company "un bon hom que haga provat per bo", a qui es pot deixar, mentre que a la dona hom es lliga per sempre.
- Són molt més nombrosos en el matrimoni els grans patiments que les satisfaccions.

Al capítol XXXV (I, pg. 61-2), Eiximenis contesta a tota aquesta al·lau d'arguments amb tres raons, la tercera de les quals està molt desenvolupada:

-El matrimoni fou instituit per Déu a l'inici del món i ratificat per Jesucrist al passatge evangèlic de les noces de Canà.

-L'home s'arrisca a fer mal matrimoni, però també la dona, "e troban-se'n més de mal maridades que no de mal muyllers".

-La finalitat del matrimoni és tenir fills i educar-los cristianament per servir Déu.

Aquestes raons són, efectivament, poderoses, però la veritat és que contrasten, per poques, amb les disset anteriors contra el matrimoni. Al cap i a la fi, Eiximenis havia optat pel celibat, estament molt superior al del matrimoni.

Altres passatges del Llibre tracten arguments que afecten al nostre debat, com el cap. LXXXVII ("Con los manichs heretges impugnaren la amor dels marits a les muyllers, e con lurs rahons no valen res"), o el LXXXIX ("Con los dits heretges insufficientment provaren que les dones no deven ser amodes"); els temes adduïts, però, ja han estat tractats pel franciscà en els capítols abans comentats: són reiteracions.

CONCLUSIO

En línies generals, els defectes que el franciscà atribueix a les dones són els retrats de la majoria de sermons de l'època: lascívia, inducció al mal, falta de seny... i, al fons de tot, la responsabilitat pel pecat original. Tanmateix el menoret reconeix que, degut a això mateix, les dones han de sofrir majors penalitats que l'home. Aquest descàrrec apareix molt més clarament al Lldones que al Crestià, pel fet mateix que aquella obra està feta per a edificació del sexe femení, i fóra un contrasentit que hom les hi donés per impossibles.

Fra Francesc, tant en una obra com en l'altra, detalla al màxim els arguments que es donaven a l'època al voltant del tema de les dones; els coneix a fons i sembla fruir oferint les exhaustives ratafiles de motius a favor i en contra. Fins i tot, com hem vist a l'apartat de la lírica catalana del XIV, arriba a registrar una antologia de versos sobre la qüestió. Gràcies a ell coneixem la seua pervivència entre els poetes a finals del XIV.

Duan escriu el gironí, tant al Crestià com al Lldones, no usa, però, els arguments amb una finalitat "literària", com pogueren fer-ho els lírics, Cerverí o el Capellà de Bolquera. Ell és un moralista, i no podem veure en el seu discurs més que una aproximació a la vida del seu temps, d'una banda, i un intent -com a bon predicador que era- de millorar espiritualment i política la societat en què vivia: d'influir-hi.

El seu no és el punt de vista del líric, però tampoc coincideix amb la literatura satírica -eixida, com la seua producció, de la vida urbana-, car els retrats estan compensats per una consideració de la dona com a individu que, malgrat ser ja des d'abans del pecat inferior a l'home, ha estat creat també per encalçar la salvació final.

En les narracions catalanes del XIU, tant les de la línia ja com els fàblix, rara vegada hi ha al·lusió als judicis sobre la qualitat bona o dolenta de les dones en general: el tema no sembla interessar als seus autors.

Tanmateix, hi ha un escriptor enormement peculiar en la seua vida i obra, que utilitzarà l'argument misoquin en determinada ocasió del seu relat. Es tracta d'Anselm Turmeda (Mallorca, mitat s. XIU - 1423...) i el text és la Disputa de l'ase, escrita ja iniciat el XV (1417).

En aquesta obra, redactada a Tunis però des d'un punt de vista cristià, l'apòstata ex-franciscà pugna amb els animals per demostrar la superior dignitat del ser humà. Les argumentacions vānen reforçades per l'exposició d'exemples que es pretenien reals.

I és justament després d'un dels exemples relatats per l'ase, "la malvada confessió de frare Juliot" (1), quan fra Anselm, intentant justificar-lo, toca el nostre tema.

El mallorquí explica que no es pot generalitzar, i compara frare Juliot amb Judas. A continuació, exposa que del pecat de luxúria, que és tan natural, hom només se'n pot lliurar per especial gràcia de Dēu. A més, la bellesa femenina és un verí que fa caure en pecat l'home. Així ho proven les històries d'Adam, David, Salomó i Samsó, els

(1) Utilitze com a text de referència la traducció catalana de l'exemplar més antic conservat, que és una versió francesa de 1544 -l'original català es va perdre. Anselm Turmeda, Disputa de l'ase. Versió per E.N.C.: "Els nostres clàssics". Barcino, Barcelona 1928. El passatge en qüestió és a les pgs. 120-1.

quals, amb la seua extraordinària perfecció, senyoria, saviesa i força respectives, no pogueren guardar-se de les nenes. Com, doncs, podia haver-se'n lliurat frare Julià?

El passatge, malgrat ser breu, ens mostra que Turmeda coneixia el tema -els quatre personatges que cita són els que apareixen més sovint en aquestes enumeracions- i sabia utilitzar-lo literàriament.

Janmataix és el terreny explícitament satíric on trobem una de les obres catalanes que en aquest segle desenvolupa la postura misògina més detalladament: el Sermó del bisbetó.

El Sermó del bisbetó

La seua redacció més extensa data de finals del s. XIU segons Riquer (1). Destinada a ser una crítica de costums per boca d'un acollit -que disfressat de bisbe la recitava el dia dels Innocents-, ens ajuda a comprendre que, aleshores, l'infantil no era un món separat del dels adults. El xiquet no era mantingut al marge, sinó que hi participava, fins i tot -tal com veiem en aquesta representació- com a verbalitzador de l'examen de consciència a la societat dels grans.

N'utilitzem com a quia l'edició de Faraudo (2). La qualitat del manuscrit no és excel·lent: hi falta la part inicial, i, a través del text, es palesa la manca d'almenys cinc versos més, carència que Faraudo atribueix a possible distracció del copista.

(1) Riquer, HLC, vol. 2, pg. 84.

(2) Faraudo, Lluís ed., Sermó del bisbetó, dins Recull de textos catalans antics, Aplech III, Barcelona, 1910, pgs. 9-41.

En qualsevol cas, se'n conserven 898 versos amb estructura de codolada (tetrasil·labs i octosil·labs alternats).

La composició consta de dues parts:

A) El bisbetó narra l'episodi del tras rais d'Orient i la mort dels innocents per Merodes; diu que és un d'aquells xiquets, que arribà a salvar-se i fugí, i demana si algú pot posar-lo en contacte amb sa mare. Aquesta primera part acaba al vers 248.

B) A partir del vers 249, el narrador declara que es disposa a parlar "...del regiment/ d'esta ciutat,/ appart posade tota mistat/ oys a rancors", vv. 255-8. Aquesta frase pretén palesar l'objectivitat del judici que es disposa a fer un testimoni innocent -en tots els sentits de la paraula: és un xiquet i alhora un dels "sants innocents"-, i per tant, imparcial i pur. És sabut que als xiquets, com als bojos, els és tolerat dir la veritat, per inconvenient que siga.

No només el govern ciutadà: una mostra representativa dels diferents sectors socials de la vida urbana medieval, anirà desfilant en l'exposició del bisbetó, que alterna el retrat seriós amb la sàtira humorística. Els primers blasats són els consellers i regidors de la ciutat. A continuació, els homes de lleis, els juristes. El bisbetó segueix criticant el capítol de l'església, els capellans i els frares. Els següents són els "generosos/ nombles, cavalers honorosos/ e gentills homens", vv. 450-2: els prohoms de la ciutat. Encara queden els manestrals i llauradors, els de baix, que són criticats abans de parlar de les dones, amb el blasme a les quals es tanca la segona part.

Fins arribar al sexe femení, les crítiques del bisbetó s'han repartit entre religiosos i laics, poderosos i humils, per espai de 293 versos (del 249 al 542). Més extensa que aquestes juntes serà la part dedicada a les dones: 355 versos (543 al 908) que intentaran retratar els vicis dels diferents estaments femenins.

S'inicia l'apartat amb l'exposició del soborn de què el bisbetó havia estat objecte dies abans per una dona, que a més en nom de totes li promet un sobrepellís per a cap d'any "si n parles cortesament/ com se pertany", vv. 565-6, del sexe femení.

Però, després, un altre grup se li presentà: "de lurs marits./ d'uns que n.1 a flachs d'espirits./ una gran flota" vv. 582-4. Aquests li regalen una cota per animar-lo a no guardar silenci sobre els vicis de les dones. Així que, malgrat que el bisbetó veu entre l'audiència algunes velles que l'amenacen, no mantindrà el que els va prometre, i els retraurà "lurs mais e vicis/ e riuran aquests jovans nicis/ qui son aqui", vv. 588-600. Els darrers versos ens mostren la finalitat de l'exposició: divertir, especialment els joves -que per definició són inexperts. A més, és molt més fàcil aprofundir en la burla de les dones que no en la de, per exemple, els dirigents de la ciutat.

El bisbetó coneix el caràcter i les actituds de les dones, "si be.m son fadri", v. 601. Declarat aquest coneixement, comença sense més dilacions a enumerar errades i defectes. Malgrat que no ho explicita i sembla estar parlant de tot el conjunt femení, més endavant ens advertirà per contrast que aquestes primeres crítiques feien referència a les dones dels prohoms de la ciutat. Així com abans, en parlar dels homes, havia agrupat els seglars en "generosos" i menestrals-llauradors -fent palesa la divisió de la societat urbana no religiosa en dues

classes-, ara el partiment és triple, oferint-nos la mostra d'esperes de tres nivells econòmics diferents.

-les profembres, vv.605-80: n'hi ha moltes que es fan les humils pel carrer, però que en casa són "baronils" i "calvedas". D'altres tot ho gasten en afaits; i mentre els marits pausen afanys per viure, elles només pensen a "trufar e riura/ e sogornar", vv. 615-6, a inventar nous dissenys de roba que les afavoresquen. Si els marits els ho retrauen benignament, elles els contesten amb irritació que encara fan poc: tot és per evitar que ells vagin "ab males hembres" v. 628 (3). "e qu'elles no son meus profembres/ per ço com se pinten" vv. 629-30 (4). En realitat, menteixen; no són, però, dolentes, però tampoc discretes. D'altra banda, "los marits afeminats" v.643 -és a dir, influïts o governats per les dones- no gosin fer-los retrats "per no bastir/ plet immortal" vv. 645-6, i les deixen estar. Elles, llavors, van cada setmana als banys, i es fingeixen malaltes sovint. Pel que fa al "ligar" -pentinat i afaits-, elles provoquen així un gran frau. El bisbetó diu que, alguns que les han espiades, li han contat que quan s'alcen del llit tenen "/lo/ cuyr esmortit/ ple de rugue/ta/s", vv. 663-4 (5). Però amb les pintures que tenen saben cobrir els seus defectes totalment; ni metge ni apotecari tindrien tanta habilitat. Gràcies a coses com l'espill, la depilació i els perfums, "mostren se com a regines", v.679.

(3) Sobre l'excusa que s'ornen per causa del marit, vid. infra comentaris i nota a la pg. 292 l. 18 i ss. del Somni.

(4) Però cf. Eiximenis, Llores: "...que aytal dona /la que s'orna/ se procura mala fama, car pus que senyal porta de fembra vil e de orada e de foylla, cascú pot pensar que

-Les "del segon estament", vv. 681- 728. Aquestes s'estreueixen a competir amb "les del grau primer", v.685, fins i tot despenen tant com aquestes en joies i robes a la moda. Però "ab talls desmesures/ desfan lur casa", vv.691-2. Aquesta rivalitat amb dones d'estament superior és, doncs, una "desmesura": a cada una li correspon un lloc diferent del qual no ha d'eixir. I, a més, això només pot portar la ruina a la llar familiar.

Però al bisbetó el sorprèn especialment que els marits d'aquestes hagen vingut a fer aquella petició: són "nicis" v. 703 i "tabats" v. 704. Ells, que hi conviuen "e han sobre elas senyoria" v. 707, no abasten a aconseguir-ho, i creuen en canvi que "per sermons d'infans" v. 709 es corregiran? El xiquet nega que elles varien d'actitud "per molt que ells digue" v. 714, i dóna als marits un darrer consell: que no donen mai a les esposes "la clau del vost/r/a haver", v. 723 (6) i que no els revelen mai els secrets.

-Les placeres, vv. 723-776. En principi, la paraula placera devia usar-se per designar les dones que freqüentaven els

 ella no és del tot profembra", cap. XXVI (I, pg.46). El comentari del fraimenor sembla una contestació a la declaració que recull el Sermó del bisbetó, i que devia ser justificació freqüent entre les dones.

(5) Sobre el tema de la il·legesa de la dona quan ix del llit, vid. infra comentaris i nota a la pg. 314 l.10 del Somni.

(6) Sobre el desig femení d'administrar els diners, vid. infra comentaris i nota a la pg. 310 l. 5 del Somni.

carrers i places amb més assiduitat; la seqüència comença: "Da llas altres que hom /diu/ placeras, / que van per tot, / vv. 729-30 (7). Una dona, però, no eixia de casa sense motiu no sense excusa: si aquestes anaven sovint pel carrer, raons ho justificaven. Davien anar a comprar, o a vendre, o a buscar aigua... En qualsevol cas, no tenien criades que ho fessin per elles, i és lògic per tant deduir que les dones placeras eren les de condició social humil -segurament les dones dels menestrals i llauradors criticats més amunt. A partir d'ací no és estrany que l'adjectiu fos usat ocasionalment en l'accepció figurada de 'persona ordinària' -d'una manera paral·lela a l'ús actual de la paraula verdunera.

El cas és que elles van "per tot", i als marits, que treballen dia i nit, els renyen només per anar al forn. Més encara s'enfaden quan alleten els nadons, perquè això els lleva les distraccions que els agraden. No tenen respecte als marits, "sino: 'En Pera -o en Ramon- / ffeu aytal cosa'" vv. 743-4. No descansen mai; sempre, fins i tot dormint, "son en contesa" v. 749. Treballen sempre queixant-se, però no obliden mai el dinar i el berenar. Quan els marits els donen "qualque pu/n/yada" v.756, aquesta és la seua reacció: "qitar grans crits, / e no cessen fer los desputs / e blastomar" vv. 758 -60. Molt ofeses, refusaran el dinar que els presentaran, "e tenen ja lo ventre ple / de lapolies" vv. 766-7. Un darrer consell a propòsit

(7) L'adjectiu placer deriva de plaçà. Com a qualificatiu d'un tipus de dones no apareix recollit per Coromines al DECLC. El DCVB sí que l'inclou: 'pertanyent o relatiu a la plaça', en l'accepció C: "fig. Persona raonera, cridadora, ordinariota'. Es cita com a testimoni el Col·loqui de dames, del XV, que l'usa en femení i com a insult.

d'aquestes dones: "Per consellers e advocats/ no y apalau" vv. 773-4. El sentit sembla ser aquest: 'no recorreu a elles com a conselleres ni advocades', és a dir, 'no deixeu els vostres afars en les seues mans'.

-Les viudes, vv. 777 -84: d'aquestes poc es diu. Se'n critica l'afició a exhibir-se a la finestra ("finestreres" v. 779) i l'ús d'afaits i depilacions, malgrat ser ja velles i tenir fins i tot nêts. Però elles caminen ben dretes, i es creuen encara el centre de l'atenció (8).

-Les monges, vv. 795- 834. Tothom pot veure com les monges "de paratge" v. 796 -és a dir, d'origen noble- es pinten, i són més espavilades que les donzelles i casades; se las veu per la via cavalcant amb els joves, que els porten els tapins i les llargues falces: han romput l'obediència, car fan moltes coses sense permís "de lur pedrona" v. 808. N'hi ha moltes que són arteres, i es fan dir també "senyores": fingeixen que són ignorants, però saben tant com els "homens letrats", v. 822. Elles abusen dels qui les serveixen i volen saber-ho tot: estan ben informades pels que van a visitar-les i s'hi entretenen xarrant.

-Les beates, vv. 835- 78. El bisbetó parla ara de "dos stats de dones" v. 835, que "se son trobats/ de poch ensa" vv. 836-7: bequines i beates. S' al.ludeix ací al caràcter recent d'aquest tipus de vida, però no es fa cap distinció entre els dos "astats".

Si de les dones de condició humil es criticava l'afició

(8) Cf. la semblança d'aquesta crítica a les viudes amb l'esparça de Pere March "Viuda que port color blanch ne saffra", ed. Pagès pg. 49, i supra, a la lírica del XIV.

a eixir al carrer, d'aquestes es diu que "mes despanen en sabates/ qua los correus" vv. 841-2. Aquestes no es preocupen per l'ornament, reconeix el bisbató: el seu aspecte és molt honest. Però són avares, i molt més atrevides que les altres: aquestes goson fer tota mena de coses -no se'ns especifica més- i no es deixen reprendre per ningú, "tant presumexan" v. 855 -i com no, si són més lliures que les altres? Fan com les reboses, "que son falses e stucioses", v. 855, i, com la rebosa, "van soles" v. 856. Les dones procuraven anar sempre en companyia, pel carrer,^f i per això devia fer-se més evident la solitud de la baguina. "Par que han apres en les scoles/ de Salamanca" vv. 857-8: possiblement és una referència a la seua pretesa saviesa. Quan van pel carrer "no mostren gens la cara franca/ ni falaquera" v. 858-60, sinó que caminen mirant a terra, però fan meravelles quan desitgen alguna cosa. La majoria són velles, "e son axi com sordes limes./ que fan e calen" vv. 867-8. Parlen de religió, resen molt, dejunen i parlen amb humilitat, i per això cauen bé a molts.

El bisbató acaba (vv. 879-98) suggerint que podria dir moltes més coses, però ja no té temps, així que conclou convocant a l'audiència a confessar els seus pecats.

El caràcter de la crítica femenina és humorístic, com en el cas de la resta de grups socials criticats. L'autor d'aquest sermó sabia bé quin tipus de temes tocar. És l'Únic cas, però, a la literatura catalana, en què el blâme a la dona és diferent per classes socials. Així, de les del primer grup -les mullers dels prohoms de la ciutat, cavallers, nobles, rics comerciants- es condemnen les ganes de festa i la preocupació per ornar-se, especialment pels afaits.

De les del "sagon stament", és a dir, les dones d'una classe mitjana urbana, allò que es comença blasmant és que vulguen competir amb les del primer; que desitgen, doncs, aparentar que són de classe superior. No és estrany el repte si considerem que en aquesta època l'aspecte personal ha de marcar la pertinença social: aquestes dones intenten enganyar, a costa fins i tot de la ruïna familiar. Però en són els marits els responsables, ja que les deuriem governar ells, en comptes de tenir-los por.

Aquesta senyoria sobre el marit, o almenys el desig d'aconseguir-la, és més manifesta encara en el tercer grup, el de les dones de classe baixa, que tenen un major accés al carrer i per tant major independència. En aquest grup de condició econòmica humil es donen baralles conjugals amb agressions físiques. No té res d'estrany que a aquestes dones els agrade menjar bé, un plaer no sempre a l'abast.

El que unifica els tres grups de casades és la rebel·lia al poder dels marits, i el bisbetó no s'està de burlar-se encara més d'aquests.

La crítica als tres grups femenins restants té encara més de tòpica: les viudes no es resignen a envellir i volen seguir conquistant; les monges sobrepassen en atreviment les donzelles i casades, les beates són hipòcrites. A l'autor del Sermó del bisbetó l'interessaren aquests grups menys que els de les casades, les més presents a la vida social de la ciutat.

A la segona meitat del s. XIU i inicis del XU es tradueixen al català una gran varietat de textos, i, entre ells, se'n troben diversos que tracten el tema de les dones.

Així, el Libre de consolació e de consell escrit al segle XIII per Albertano da Brascia, del qual ja hem parlat a propòsit de Cerverí. Igualment es redacta la traducció del Corbaccio en el pas del XIU al XU per Narcís Franch, i la del Decameron s'acaba en 1429, entrat ja per tant el XU. Hi havia un potencial públic lector català interessat en el tema femení.

A una altra obra dedicarem major atenció. No és tant una traducció com una versió comentada i molt amplificada respecte de l'obra original: el Facet.

El Facet

El Libre de corteria (sic) o Facet va ser redactat a partir d'un dels dos textos en llatí que, amb el nom de Facetus, començaren a divulgar-se, segons es creu, a finals del s. XII. En concret, deriva de la versió en dístics -la menys difosa (1)-

(1) Riquer, HLC vol. 2 pg. 50. Edicions: Morel-Fatio, "Le Livre de courtoisie. Mélanges de littérature catalane, III", Romania XU, 1886, pg. 192 -235; en apèndix presenta l'original llatí. Faraudo, L. Facet co es Libre de corteria, Recull de Textes Catalans Antichs, III, Barcelona, 1912, pg. 6.

Moral-fatio, Faraudo i Riquer coincideixen a situar la versió catalana a la segona meitat, més concretament a finals del segle XIV: seria un text, doncs, contemporani de Bernat Metge.

El Facetus original consta de tres parts:

- 1) Consells sobre educació general, conducta i elecció d'una professió.
- 2) Ars amatoria.
- 3) Comentari sobre algunes professions i astaments de la vida.

La coincidència de l'obra catalana es dona a les dues primeres parts. Amplifica molt la segona, omet la tercera i acaba amb uns 150 versos totalment originals respecte del Facetus.

Els 1.728 octosíl·labs del Facet (eren 510 versos al text llatí) es reparteixen de la següent manera:

- 1) Versos 1 a 351. Consells per comportar-se amb correcció, des d'un punt de vista social més que moral.
- 2) Del 352 al 1.392. Més de mil octosíl·labs front als 217 versos (105 a 322) de l'original llatí en aquesta segona part, l'ars amatoria, que podem subdividir alhora en quatre apartats:
 - a) Iria de l'objectiu a conquistar, vv. 352 -91; només interessaven donzelles o viudes.
 - b) Punts de partida de la conquesta, vv. 392 -491. Cal fixar-se un sol objecte amorós alhora: ella ha de consentir en l'amor i ha de pertànyer a la mateixa

classe social d'ell. Primers contactes. Si cal, s'ha de buscar una mitjanera.

c) Inici de la seducció, vv. 492 -902, 470 versos (81 al Facetus). La desproporció ve donada per l'extensió dels parlaments a la part catalana: es reproduïxen amb detall les paraules que el seductor i l'alceyota diran, i es pressuposen també les contestacions de la dona.

d) Culminació de la seducció, vv. 903 -1.392, 489 versos (67 al Facetus). A partir de la tolerància d'ella, segueixen els parlaments dels enamorats, en què destaquen les lloances a la dona en la línia del gènere poètic provençal del *Salut d'amor*. Allò més important, però, són les instruccions físiques per aconseguir el coit, sempre acompanyant-se de paraules plaents per a la dona: "mas no u fasses com a porquer, / mas fe.u com a franc cavaller", vv. 1163 -70). La seqüència acaba amb uns consells, per a després, tremendament utilitaris: cal estar preparat per aconsolar el plor de la dona pel seu honor perdut, però el seductor no s'ha de comprometre.

3) Versos 1393 -1743. En aquesta part final es capgirarà completament la perspectiva i se'ns advertirà dels perjudicis que causa l'amor a les dones. Són 61 versos al Facetus, que es converteixen en 350 al text català, 143 dels quals són totalment originals (vv. 1600 -1743), nous respecte del model. És la part tercera la que ens interessa especialment.

La reprobatio feminae del Facet

La condemna de la dona que apareix a partir del v.

1393, xoca realment amb l'anterior exposició detallada de la tècnica de seduir-la.

L'autor català comença el blasme seguint bàsicament els arguments del text llatí:

-L'amor de la dona és perjudicial i poc saludable, vv. 1393-98.

-Els diversos tipus físics femenins (grosses, primes, blanques, negres...) són rebutjables i fastigosos: Únicament és bona la "ffembra de forma migensera", segons recomana Ovidi, vv. 1399 -1524.

-Atenció amb la dona perquè és inconstant, i una volta iniciada en l'amor, canvia ràpidament d'amant, vv. 1525-50.

-Són molt lletges i brutes; la seva bellesa és efímera, i dissimulen els defectes amb afaits i altres ornaments. Els estúpids enamorats no ho veuen, però si les observassen de matí en eixir del llit, s'espantarien, vv. 1551 -1600.

El tema de l'amor i les dones acaba en aquest punt al facetus, però la versió catalana continua desenvolupant fins als darrers versos el blasme femení, afegint-hi altres motius que no són desenvolupats en detall com fins ara, sinó simplement apuntats, vv. 1601 -62:

-El tracte amb la prostituta és perjudicial per al cos i l'ànima.

Grans homes (Salomó, Samsó, sant Pere) van ser decebuts per la dona; És impossible que ella no enganye.

-Per culpa d'Eva va haver de morir Jesucrist.

-Sempre porta la contrària.

-És l'origen de les disputes i de tots els mals.

- S'anfada amb qui deuria estimar.
- és un enemic mortal de l'home, com el diable.

El fragment següent, vv. 1663-9, entenc que és la refutació, per part de l'autor del *Facet*, d'un text curt ("scrit tot breu") que contenia arguments profeministes. La dona "ha ymage de Déu", cosa que no és negada, però sí matisada per una altra distinció; ella no va ser creada, sinó formada. El fet de ser elaborada a partir d'una costella podria haver format part dels arguments del text profeminista rebutjat, car segons això, la dona era la companya de l'home, no creada del cap (llavors ella manaria) ni dels peus (seria l'esclava d'ell). El vers 1667, "en paradís terrenal", es referix també a la defensa de la dona: deia que, mentre l'home havia estat creat fora del paradís, la dona ho va ser a dintre, és a dir, en un lloc més digne. El nostre autor hi replica amb ironia: "on elle es parçassa tot mal, / si no u havets mes en oblit." Com veiem, doncs, el redactor del *Facet* fa una refutació integral d'aquelles defenses, no sense una certa sornuqueria.

L'obra continua en aqeix punt, vv. 1670 -1719, i fins al darrer bloc, acumulant blasmes contra la "fembra vil" i insistint en els seus diversos defectes: la dolenta només estima l'home al llit, per luxúria; la seua perjudicial companyia fa oblidar pares i mares, "despendre e folejar". La dona canvia quan gira el vent, és inconstant. És enganyadora, destrucció de castedat, arrel de malaltia: és com la Quimera. El narrador acaba referint-se genèricament a la maldat femenina, recomanant desconfiar de les dones i, com en tants altres textos, dient que tenen molts més defectes que calla.

Bloc final del *Facet*, vv. 1720 -43: rarament trobareu entre mil dones una de casta; per això, a aquestes, les

bones. "deuria hom quaix adorar, / e deuria fer meravegiles / e virtuts Deu Senyor per elles". D'aquestes no pot parlar malament: a elles es dirigeix l'autor ara, demanant-los que no se senten al·ludides per les seves paraules contra les dolentes: al cap i a la fi, "elles torben vostres marits", de la qual cosa es deriven les ruïnes de moltes llars i els mals tractes a moltes esposes que no accepten passivament aquesta contrarietat. I ací acaba el dictat del "doctor Facet", "qui ns ha adoctrinats en feyt d'amor".

El blasme de les dones suposava al text llatí una simple advertència més, i en canvi el traductor català tracta el tema amb un interès remarcable. Ara bé, sembla no tenir l'habilitat literària no el desig suficient com per a desenvolupar, explicar i il·lustrar els arguments que apunta. El nostre autor s'estima més fer una acumulació de motius: mostrar simplement que en coneix molts.

hem de tenir en comte també la refutació que presenta el Facet d'un hipotètic escrit profeminista. Realment no és possible deduir quin era aquest document, però pel que sembla només conté justificacions de base en el Gènesi, o bé només són aquestes les que el redactor té capacitat per refutar -i per tant, les úniques que anomena. L'important d'aquest paràgraf és que l'autor sap que li poden contestar amb altres argumentacions, i s'afanya a rebatre'n algunes. En altres paraules, té consciència de l'existència d'un debat, i hi intervé, arrenjerant-se amb els antifeministes. És possible que el desig de participar en la controvèrsia siga la motivació que l'ha incitat a perllongar tan desmesuradament aquesta tercera part, poc important a l'original.

Quant als possibles receptors, tot fa pensar que el Facet és escrit pensant bàsicament en una audiència urbana.

en especial burgesa --sense excloure, però, l'estament dels cavallers i de la petita noblesa, que també viuen a les ciutats quan es redacta l'obra catalana del XIV sobre el canvi del XII: marc ciutadà de les accions, actitud --però no ideologia-- cortesa, el cavaller com a ideal de comportament, respecte a la propietat i preocupació pels diners... Per a una millor confirmació, penseu finalment en l'advertència --la present al facetus-- de buscar una dona de la mateixa classe social (vv. 415 i ss.), i de no mirar massa alt, consell il·lustrat al text català amb l'exemple d'una sastressa, és a dir, una menestral (v. 459 i ss.).

Aquest funcionari de la Cancelleria, que arribà a ser secretari reial amb Joan I, fou barceloní (1340/8 - 1413). Mostrà un gran interès per les obres clàssiques, així com per la nova producció literària de procedència italiana, i especialment per les obres de Boccaccio i Petrarca, raó per la qual va ser considerat un dels primers humanistes de la península.

Els seus avatars biogràfics van ser estudiats en detall per Martí de Riquer en l'edició de les obres que produí, text que seguirem a l'hora de citar-les (1). No detallarem, doncs, els seus episodis vitals, però sí que cal assenyalar que les circumstàncies en què visqué marcaren la redacció de les seues obres. Així ocorregué a la seua traducció de Valter le Griselda (1388), amb la qual intentà guanyar-se el favor de la noble Isabel de Guimerà en un moment en què l'escriptor va sofrir un procés judicial (Riquer, pg. *45-7). També al Libre de Fortuna e Prudència (1381) es queixa d'"alcuns affers qui m'an portatz/ en tal perill o'on cuyt morir" (vv. 2-3, pg. 26). I, naturalment, el mateix ocorregué amb la redacció de Lo Somni.

L'interès de Metge pel nostre debat es manifestà quasi exclusivament en aquesta obra, que estudiarem en detall. De l'autor barceloní no és coneguda cap obra lírica, gènere que potser no conreà mai, i per tant no tenim d'ell referències a la dona en aquest context.

Es cert, però, que hi ha determinades figures femenines importants a la seua obra: així, el model de la pacient

(1) Riquer, Martí de, Obras de Bernat Metge, "Biblioteca de autores barceloneses", Univ. de Barcelona, Barcelona, 1959.

Griselda. Però no podem pensar que aquesta figura concordàs amb l'ideal de dona de Metge -si és que en tenia algun-, en correspondre a una obra de compromís, feta per contentar la receptora. A no ser que siga, sense més, una de les bromes del notari.

Quant a Fortuna i Prudència, són al·legories, i per tant la seua caracterització no tenia per què correspondre's amb la de les dones reals. Unicament he pogut trobar en aquesta obra una petita reprovació de la manera de vestir de les seues contemporànies: en descriure la majestuositat del seguici de Prudència, diu que anaven "...d'ornaments rich arreades,/ pero segons l'estil entich,/ lo qual voy es gran enamich/ de dones qui van per les simes" (vv. 656-51, pg. 62).

és simptomàtic, també, que Metge optàs per traduir el pseudo-ovidiana *De Vetula* (l'*Ovidi enamorat*), en què és narrat l'enqanç dut a terme per la vella alcavota d'acord amb l'estimada del protagonista. L'argument, però, no és utilitzat pel notari per blasmar les dones.

El sermó

Molt més interès per al nostre propòsit ofereix aquesta peça, en codolada, de datació incerta també, i que Riquer defineix com "una cínica, desenvuelta y graciosa parodia de un sermón, en la que se exponen de un modo breve y epigramático una serie de consejos desvergonzados y cáusticos" (pg. *35).

El "tama" de predicació és el següent proverbi:

"Segueixqua.l temps qui viure vol;
si no, poria's trobar sol
e menys d'argent."

Els nombrosos consells que es desenvolupen recullen, doncs, l'objectiu de viure bé en aquesta vida sense preocupació per l'altra. Ens detindrem en els comentaris que tenen a veure amb les dones.

Cal evitar les dones honestes (vv. 26-7, pg.2), i, complementant-ho, menysprear les que no estiguen sol·licitades (vv. 56-7, pg.4). Apropieu-vos a l'esposa del veïne amb l'excusa de ser-ne parents (vv. 56-63, pg.4), però guardeu-vos de la sogra (vv. 64-5). Cas que tingueu una muller, bella i grossa, aguanteu els seus colps i moriu-vos prompte (vv. 66-9, pgs. 4-5). Una mica més endavant sembla tornar-se a la mateixa idea quan es recomana "si volets esser bon marit/ siats modorro /estúpid/" (vv. 88-9). I als vv. 186-7: "Lo marit deu pintar la dona/ e fer lo lit" (pg. 12).

El significat d'aquest grup de versos sembla fer referència al desig de domini de l'esposa i al consentiment de part del marit, és a dir, el contrari del que recomanaven els predicadors (2).

Si una dona us refusa, persistiu-hi, "que trufes son" vv. 70-3, pg. 6 (3).

(2) Vid. supra, en l'obra d'Eiximenis, i infra nota a Lo Somni, pg. 294 l.16.

(3) El facet aconsella al seductor d'insistir malgrat el refús de l'estimada, "car femna.s fa tostemp pregar/ de ço per com la te en car" (vv. 608-9, ed. Faraudo pg. 30), tema present a l'original llatí: "Nec cito desistat quando puella vetat,/ femina quod prohibet cupit et vult sepe rogarí" (vv. 196-7, ed. Morel-Fatio pg. 229). La idea que la dona nega per tal que el pretendent insistesca és molt antiga. Walter Map, a la Dissuasio Valerii la recull així:

La que no és ufanosa no val res, i ha de freqüentar els carrers certs dies (vv. 78-81, pg.6); també ací sembla contradir-se al blasma dels ornaments femenins, així com la censura a les dones que van pel carrer (4).

Després d'aconsellar, per realitzar el matrimoni, l'ajut d'una mitjancera (vv. 95-101 pg.6) i de proposar el joc de canviar-se les mullers (vv. 102-3) (4 bis), es recomana d'embolicar-se amb les viudes, amb les quals es gaudirà de diners -ja que han robat als marits- i "si.u sabets fer/ pujar-vos han a cavaller/ o ha rich-om" (vv. 104-9, pg. 6-8).

Si la vostra esposa no us satisfà, "vaja al demoni, / e separats lo matrimoni" (vv. 136-9, pg.8). Si voleu aconseguir ràpid l'amor de les dones, difameu-les i faran el que voldreu (vv. 142-7, pg.8-10). Si sou malcarat, dolent i desgraciat, sempre sereu més afortunat amb la dona bella, vv. 148-51, pg. 10 (5).

 "Quelibet negat, nulla pernegat" (ed. M.R. James, pg. 306).
 La font d'aquest és Marcial, Epigrames, IV, 81,5.

(4) Vid. p. ex. supra el Sermó del bisbetó, sobre les "placeres".

(4 bis) "E jugarem a les cambiades/ de les mullers". Cf. la reproducció de l'expressió al Libre de fra Bernat: "-Sènuer, totes dones, so creu./ par són horades/ e juguen a les cambiades/ axí co.ls plau;/ e porten l'om, axí com fals dau./ al jugador" , vv. 560-5, ed. Pacheco pg. 52.

(5) Bé que la idea està poc desenvolupada, sembla ser una referència a l'antic tema que la dona, com certs animals,

La dona vella també val per a l'amor, si se sap compondre (vv. 152-5, pg.10). Es pot tractar així mateix amb dones aparentment bones, que van de part cada setmana -es a dir, avorten-(6), però que en diumenge no falten a l'assistència (vv. 156-65, pg. 10).

En prendre esposa, si descobriu que "es ensetada" -que no és verge-, no la menyspreu, que té més valor, és tracta d'una valoració positiva de l'experiència sexual femenina? (vv. 170-5, pg. 10). Si no torna a casa a hora, que dorma al carrer; si la veieu arribar plorosa o

 escull al més lleig i vil per emparellar-se. Això feia la lloba, segons els bestiaris. Cf. els Proverbia quae dicuntur: "S'ela'n percaça dese, con lo peçor se pone:/ lo'semplo de la lova si porta per rasona" (ed. Contini pg. 553, vv. 715-6). En aquesta mateixa obra es compara la dona amb l'esparver que deixa els bons ocells i agafa els grills: "Lo simale fai la femena q'è avinent e bela./ ke molti nobeli omni de druèria l'apela./ e poria al so comando aver qual voles'ella:/ avanti un fel rognoso se mete su la sela" (ibid., pg. 554-5, vv. 749-56). I al Libro de Buen Amor, l'Arcipreste acusa don Amor: "De la locana fazes muy loca e muy boba; fazes con tu grand fuego como faze la loba:/ al más astroso lobo, al enatio a joba (...)/ quier feo, quier natio, aguisado non catan:/ quanto más a ti creen, tanto peor baratan./ Fazes por muger fea perder omne apuesto,/ pièrdese por omne torpe dueña de grand repuesto..." (ed. Blecua, quarts. 402-4, pg. 67-8). El tema reforçarà la seua popularitat al XV. Vid. també sobre el tema els comentaris de Lida de Malkiel, "Notas para...LBA", pgs. 181-2, nota 23.

(6) Vid. infra, comentaris a Lo Somni, pg. 298 l.4.

enfadada, abraçeu-la i fareu las paus (vv. 176-81, pg.10).

Els versos següents diuen així: "No us altets d'hom si no té clau/ de la farina" (vv. 182-3). Podria ser un retrat als que deixen l'administració domèstica en mans de la dona (7), però això contrastaria amb el possible sentit dels vv. 66-9, 88-9 i 186-7, on sembla recomanar-se precisament la submissió a l'esposa.

Intente resumir els consells del Sermó pel que fa a les dones en aquests dos grups:

-Sobre la seducció: fer-se amic del marit; evitar les dones castes, però aconseguir-ne moltes que passen per bones. Difamar-les. L'apropament a les viudes pot ser un bon negoci. Són preferibles les que ixen al carrer, però totes són bones, fins i tot les velles. El lleig i vil pot aconseguir la bella.

-Sobre el matrimoni: concretar-lo a través d'una mitjançera, trencar-lo si la dona no agrada, bescanviar les mullers, no valorar la virginitat. Fer actes de força davant la muller (vv. 176 i ss.), però deixar que us pegue o pintar-la vosaltres mateixos (vv. 66-9, 186-7), i ser un marit estúpid (vv. 88-9).

 (7) Vid. infra comentaris a Lo_Somni, pg. 310 l.5.

LO SOMNI

Aquesta obra, en prosa, va ser escrita entre 1398-9, després del procés contra els consellers del difunt Joan I, entre els quals es trobava Metge, que passà una temporada a la presó.

Lo Somni, segons sembla, hauria tingut un assaig anterior en la fragmentària Apoloqia, escrita potser l'any 1395 (1). El nostre autor era, doncs, un amant del recurs al diàleg, i realment es mostrà molt segur a l'hora d'utilitzar-lo en la seua obra principal.

La causa que dugué al notari a la redacció definitiva de Lo Somni fou precisament el desig de rehabilitació personal front als nous governants. En aquest sentit és evident que els dos primers llibres de l'obra anaren dirigits a mostrar un Bernat Metge absolutament innocent en els esdeveniments que provocaren la mort de Joan I i, alhora, convertit per l'esperit del monarca de la seua incredulitat respecte de qüestions com la immortalitat de l'ànima. Aquestes opinions, que el notari degué de comentar públicament mentre vivia el rei ara difunt, li donaren fama de practicar l'epicureisme: no ho podia negar, així que optà per presentar el seu penediment de les creences passades, gràcies a la conversa enriquidora amb el monarca enviat de l'altre món (2).

(1) Segons Riquer ed., pgs. *76-7. Recentment Francisco Rico ho ha posat en qüestió, llançant la hipòtesi que l'Apoloqia seria posterior a Lo Somni: Rico, Francisco, Primera cuarentena u tratado general de literatura, El festín de Esopo - Quaderns Crema, Barcelona, 1982, pgs. 83-4.

Els primers dos llibres que componen l'obra són, doncs, dedicats al diàleg entre Metge i Joan I. El tercer llibre s'inicia amb el relat d'Orfau -un dels acompanyants del monarca- i la seua conversa amb el notari. Pel que fa al debat sobre les dones, s'introdueix encadenant-se amb l'acabament d'aquella seqüència, i serà mantingut amb Bernat pel segon acompanyant del rei: l'endeví Tirèsias. Ocupa gran part del llibre tercer i la totalitat del quart, fins al final de l'obra.

A continuació realitzarem una descripció del nostre debat a Lo Somni, per acabar amb unes conclusions interpretatives sobre la funció de la controvèrsia femenina a l'obra.

(2) La qüestió va ser estudiada en profunditat per Riquer en la introducció a l'edició de Metge (pgs. *135-49), que n'inicia l'anàlisi així: "Tras la brillante defensa de Sperandeu Cardona en pro de los consejeros de Juan I acusados de tantos delitos (...) viene la brillante defensa literaria de Lo Somni, en la que Bernat Metge se impone la tarea de reivindicar ante todos, y muy especialmente ante Martín I y María de Luna, la actuación de la camarilla que fue todopoderosa en el reinado anterior. En este aspecto la eficacia de Lo Somni fue total, pues no sólo logró suscitar el interés de Martín I, que pronto llamaría a su lado a Bernat Metge, sino dar a las generaciones venideras la impresión de que el secretario de Juan I y sus compañeros fueron víctimas de acusaciones infundadas.", pg. *135. Cf. també l'ampli article de Lola Badia "'Siats de natura d'anquilla en quant farets'. La literatura segons Bernat Metge" El Crotalón: Anuario de Filología Española, tom 1, 1984, pgs. 25-65.

Llibre tercer

Fgs. 264-6. La primera intervenció de Tirèsias opinant sobre les dones es produeix a la seqüència I-B (segons l'esquema de l'ed. Riguer, pg. *133) d'aquesta tercera part, abans que Metge interroque sobre l'infern a Orfeu, i quan aquest acaba de contar la seva desgraciada història. En finalitzar la narració, Tirèsias comenta que Orfeu, en quedar separat de la seva esposa, no va perdre gran cosa: "moltes vegades guanya hom perdent", pg. 266 l.1. Cf. en un context semblant al Maldit_bendit: "Pero.l perdr'es gasanyz/ de privats e d'estranyz:/ qui pert so qui.l es dans./ gaseny me par trop grans./ qui pert son malestar/ no pot plus gasanyar;" vv. 29 44, pg. 324.

El narrador decideix callar i Metge s'irrita amb Tirèsias, retraient-li que li ha llevat el plaer. L'endeví analitza: aquest plaer de Bernat es deu al fet que Orfeu parlava d'amor, el qual torba amb la passió l'esperit de l'escriptor. Metge ho reconeix: estima i és correspost per una dama excepcional "en saviesa, bellesa i graciositat", pg. 266 l.16. S'exposa ací, en prosa, el tema al voltant del qual giren la major part de cançons trobadoresques: la idea que l'estimada no és una dona qualsevol. Per això Tirèsias necessitarà, a més de blasmar les dones en general, "desemascarar" aquesta en particular. També pel mateix motiu l'endeví li negarà més endavant el dret de replicar el propòsit, pg. 348 l. 23.

Tirèsias retrau al notari la seva falta de seny, que no es correspon amb l'edat i la instrucció de l'escriptor, i

000170
s'ofereix a curar "la malaltia de la tua pensa", pg. 266
1.25. Bernat hi accedeix "si malalt són, mes no m ho
cuudava" 1.29.

Pg. 280-6. Aquesta seqüència I-B és un avanç o
presentació del tema que es desenvolupa a partir de II-A
al mateix llibre tercer, quan Tirèsias fa callar Orfeu,
perquè "d'altra matèria havem a tractar", pg. 280 1.6, i
no els queda gaire temps. S'inicia a partir d'aqueix moment
entre l'endeví i el notari una viva discussió sobre la
futilitat dels béns mundanals i la necessitat de
conformitat dels homes per arribar a l'autèntic bé (pg.
280-2). Metge es considera conformat amb el que posseeix,
però Tirèsias l'embolica amb un plantejament que té com a
punt de partida la confessió d'enamorat que havia fet
l'escriptor, i conclou: o bé ets un estúpida si has lloat la
teua muller -ja que t'has lloat tu mateix (1)-, o bé la que
lloes és una altra i això demostra que no et conformes amb
el que tens i, per tant, ets infeliç.

Abans de respondre, Metge indaga la competència del seu
interlocutor en el tema, pg. 282, 1.23, i aquest respon
contant la seua vida: el seu passat transsexual i la
declaració que va fer davant de Júpiter i Juno (pgs.
282-4): la dona és més luxuriosa que home, en concret tres
vegades mes (2), pg. 284 1.19. L'endeví, doncs, ja que ha

(1) Efectivament, era una incorrecció lloar les coses
pròpies, inclosa la família. Així ho declara Pere March a
la composició "Yo m meravelh com no y ve qui huylis ha", on
són blasmats diversos defectes i vicis dels homes: "De
xascun hom se tany que parle pia (...) ne lause molt hom
qui.l sia presen,/ ne se, ne fill, ne son eretamen/ne sa
muller no lou de gentileza" (vv. 33-40, ed. Pagès, pg. 59).

"experimentat cascuna natura", l.16. és un bon jutge.

Una volta informat, Bernat ho reconeix: no, aquella dama no és la seua esposa, pg. 284 l.29; l'estima molt més que no aquesta, malgrat que a ella "aytant la am com los marits acostumen", pg.286, l.2: l'escriptor està diferenciant clarament l'afecte conjugal de la passió amorosa.

Pg. 286-8. Tirèsias prepara Metge per al sermó que li recitarà, enunciant-li el lema: "Hom del món no pot haver felicitat, qui pos sa amor en dona", pg. 286 l.4. És evident que l'afirmació va dirigida a combatre l'amor de Bernat per aquella dama, però, i l'amor a l'esposa? Tampoc aquest és bo, contesta l'endeví, l.7.

Davant la rotunditat de la premissa, el notari confessa que sí que necessita cura (=sí que estima), en el cas que Tirèsias prove el que ha afirmat: la creença de Metge sempre havia estat "lo contrari" l.10 (és a dir, que l'amor a la dona produïa la felicitat).

Comença l'exposició de Tirèsias sobre el sexe femení, basant-se en què l'arrel del seu mal (l'amor que els professors rau en la desconexença de l'autèntica condició femenina (3): la femella és "animal imperfecte, de passions diverses desplaents e abhominables passionat", pg. 286, l. 17, que només s'estima ella mateixa; els homes, si la veiessen bé, després del coit fugirien (4), l.20.

 (2)Lola Badia m'apunta una possible font d'aquesta concreció en la xifra tres: els Mythographi vaticani, on Tirèsias declara que "femineam voluptatem triplo majorem esse virili" (I, 15), i que "sensus mulieri ad comparationem viri triplicem fore asseveraverat" (II, 84).

La imperfecció de la dona, com ja hem recordat en altres ocasions, era cosa indiscutible. A més, havia triomfat la idea d'Aristòtil del "mas occasionatus", gràcies a la consagració que n'havia fet Tomàs d'Aquino a la Summa Theologica (p. ex. SI 1, 76, 1: "Per respectum ad naturam particularem, femina est aliquid deficiens et occasionatum"). Eiximenis al·ludirà també a l'"hom occasionat", entenent-ho, doncs, malament, al Ldones, cap. V. Ell ho atribueix a "Alanus, en lo seu coment sobre Boeci De consołaciō, on diu axí en lo primer libre: Dona és hom occasionat, menor per natura que hom mascle..." "Com, segons los philòsofs, ço qui millor és en sa espècia allò és fi d'aquell qui fa la espècia aquella, e l'altre és anpèllat occasionat, ço és, que és dit ésser fet per occasiō d'acò qui és principal e pus perfet en la espècia aquella (...) ço que la dona és per l'om, e hordonada a l'hom, e l'hom no és fet ne ordonat a la dona, quant és per la sua primera condiciō." (I, pgs. 12-3). Qui sí que ho va entendre bé, al XV, fou Pere Torroella: "Muger es un animal/ que se dize hombre imperfecto/ procreado en el

(3) Com que, a partir d'ara, el parlament de Tirèsias, fins a la pg. 314, recull una gran quantitat d'arguments presos molt fidelment del Corbaccio -font que Riquer ja consigna literalment i detallada a la seva edició-, en limitaré a remarcar les diferències existents entre el discurs d'un text i el de l'altre, ben entés que quan no ho faré és que Metge transcriu el discurs boccaccesco.

(4) El plantejament de la idea al Corbaccio és a l'inrevés: els homes no fugirien després, sinó que només s'hi apropiarien per anar "all'altre naturali e inevitabili oportune cose" (vid. ed. Riquer, nota 27 pg. 288). ¿Una broma més de Metge?

defecto/ del buen calor natural" (IXa, ed. Bach, pg. 211).

Quant a l'"animalitat" femenina, també ve de lluny, i la comparança dona-animal es donava sovint. Cf. el mateix Eiximenis, Idones cap. XI (I, pgs.19-20): "Per aquesta supèrbia /d'Eva/ li estech dat, ço diu, en pena que pus que tan alt volia pugar, que s baixàs fins a les bèsties (...) e que fos tostamps cridadora en sa turbaciõ, axí com a ase; e sa deffeniciõ fos que raffàs e saltàs a l'altre en la cara ab les junques, axí com a puat; e cant seria malcontenta que renuàs axí com a ca."

Sobre les passions femenines, cf. Eiximenis, Idones cap. XI (I, pg.21): "...e perdé /Eva/ tant de seny que és tan poch aquell qui y és romàs que no és quays res. E d'aquesta pèrdua tan gran li ve que la dona no ha fre quaix neóu en ses passions; e com la carn sia tota corrompuda en natura humana, axí con dit és, seguex-se que en la dona reunen les passions e malicies e malvestats de la carn, pucs no y ha fre qui les tempra." La relació entre mancança de seny i passió és més explícita al Corbaccio, però Metge acurta la frase: "passionato da mille passioni spiacevoli e addominevoli pure a ricordarsene, non che a ragionare" (vid. ed. Riquer, pg. 288 nota 27).

La dona és l'animal més brut del món, cosa comprovable si es para esment a les seues "necessitats o malalties", pg. 286 l. 22: les generals i les particulars, "les quals serien vergonyosas exprimir", l.24 ; aquests són secrets que elles guarden molt bé. Però sabent-se com són en realitat, tenen per estúpids els qui les estimen, desitgen o aprecien, guiant-se pel seu aspecte exterior , pg. 288 l.1.

Quant a la frase de la l. 24, l'original al Corbaccio no comparteix la vergonya en l'exposició, i concreta "i parti loro", "gli orribili strumenti li quali a tòr via i

loro superflui umori adoperano..." (ed. Nurmela, pg. 71) Metge en suavitza l'exposició, però deixa entendre clarament a què es refereix. El tabú del metabolisme corporal de la dona, i en especial la menstruació, havia marcat l'òptica de l'Església, que veia el senyal femení mensual com un càstig més a conseqüència del pecat original. Així ho havia expressat Rupert de Deutz (De sancta trinitate, ed. Haacke, pg. 260): "...multiplicabo, inquit, aerumnas tuas et conceptus tuos. Mulier quippe quanto fecundior tanto aerumnosior. Post singulos conceptus color cruciat per singulos partus, suos eam sanguis fatigat, quippe quae et cum sana videtur menstruis fluoribus laborat. Mulier namque unum et solum est menstruum animal." El doctor Eli Gutwirth, de Tel Aviv, em comenta que també existia la mateixa creença a la societat jueva. Així mateix el Facet català parla d'aquesta natura bruta: "Quina pudor exira d'eyla! / No.s pot sofrir a mereveyla; / tart sera que no.t taps lo nas, / (...) con ella put en sa natura / e.n tots sos membres! De sutzura / son, e les cuxas exament / qui prop li stan verament." (ed. Faraudo pgs. 62-3, vv. 1.587-94).

Pg. 288-90. Aquesta consciència de "deffalliments" que tenen, els estimula a fer creure que elles posseeixen "moltes coses que natura no.ls ha donat", pg. 288 l.5. Aquesta frase és el senyal per parlar dels perfums i afaits femenins, continuar amb el pentinat i finalitzar amb la roba i complements.

El comentari de la l.5 no és al Lorbaccio; el posa Metge per il·ligar el raonament de la bruta natura femenina amb la diatriba contra els afaits. Eiximenis ja havia advertit sobre l'ocultació dels defectes que fa la dona, al lerc del Crestià cap. CMXLVIII: "...són pura vanitat, ne han res de bé dins si mateixes, així com dit és; e per tal

han tostemps gran paor d'èsser manyspreadas, e temença que llurs defalliments no sien descoberts, e per tal fan tot llur poder de cobrir-los aitant com poden" (ed. Kauf, pg. 175). idea que repeteix al Ldonec, cap. XI: "E con sia auxí buuda, per tal és vana; e pus que bé no ha negú, o fort poch, tem-se que no sia meyspreada, e per quinque cap vol ésser preada, e loada e honrada." "Per aquesta metexa raõ, diu aquest doctor, ve a la dona que desiga fort ésser bella, e s'i ajuda ab pintures e ab totes coses que sap ne pot..." (I, pg. 22).

A més de perfumar-se amb moltes aromes, fan els seus afaits per tenir la carn clara amb molts unguents i colors. Per preparar-los, aprenen a conèixer les propietats d'herbes i de moltes altres matèries, destil·lant i fent untaments; les seues cambres "e altres lochs secrets", pg. 288 l.14, estan plenes d'instrumental per elaborar aquestes matèries: ampollas, alambics, capses... la base l'obtenen d'especiers i hortolans als quals encomanen arrels i herbes.

Sobre l'arreament personal com a forma d'amaçar la sutzura, cf. la semblança amb Eiximents, Ldonec cap. XI (I, pg. 19): "E per açò /el peccat original/, ço diu /Ciprianus ad Filibertum/ li estech dat lo càrrech verquonquós qui ls dura tots temps en esta vida, ço és, flux de sanch tots mesos; del qual vènen, ço diu, a elles males odors, per les quals males odors an a recórrer sovint a perfums e a altres odors precioses qui les males apaguen." I el facet: "Elles s.afayten per vestir/ d'on puxen sos membres cobrir,/ qui son sutzes e molts pudents/ e vils ses tots comparaments" (ed. Farauo pg. 62, vv. 1565-8), idea que ja figurava al Facetus original: "ejus enim facies est picta colore,/ vestibus ornantum vilia membra satis" (ed. Morel-Fatio,

Perfums

Romania XV pg. 232, vv. 371-2). La tradicional idea que els araits i vestits intenten cobrir la falta d'una autèntica bellesa havia estat expressada per Tomàs d'Aquino de la següent manera: les dones necessiten ornar-se perquè els falta la bellesa interior, espiritual, i aquesta els falta perquè només apareix quan està tot ordenat per la raó, en què les dones són deficitàries (vid. el comentari a Ferrante, *Woman as Image*, pgs. 101-2). Quant a la crítica -seriosa o burlesca- als ornaments i afaits, havia existit al món clàssic (Ovidi, Juvenal) i continuà al romànic. De tota manera, la moda en l'ornamentació és un fenomen que creix en la societat del benestar: d'ací que les mostres augmenten en ambients socials i èpoques històriques en què es dona un amillorament de la qualitat de vida.

Quant als afaits, cf. el Sermó del bisbetó, (ed. Farauo, pg. 31, vv. 611-2): "Que mes despenen an blanquet/ cu, elles no ganuen". : "Mas tenen vos scudeletes/ ab tals pintures/ que cobren les lurs malfeitures/ tant subtilment/ que no es ab prim sentiment/ no si enganas,/ car de maigre saben fer gras,/ e pe.l contrari:/ no es metga ni apotecari/ qui.n sabes fer." (ibid., pg. 33, vv. 667-74). I el Roman de la rose: "...procurt qu'el ait ointures moestes/ en ses chambres, dedanz ses boestes,/ tourjorz por sai farder repostes./ Mes bien gart que nus de ses hostes/ nes puist ne sentir ne voir:/ trop li en porroit meschoair." (ed. Lecoy, II, pg.154, vv. 13.271-82).

Així mateix, tinguen els seus cabells de negres en rossos, amb diverses matèries, i els porten adés solts, adés replegats. La depilació del front i la cara els la realitzen "algunes fembretes que.ls fan escorxaments", pg. 290 l.6.

Pg. 290-2. Es dediquen amb atenció a trobar noves modes en indumentària i comportament. Aquests hàbits han d'haver estat iniciats per "fembres vanes, indignas star entre dones castes", pg. 290 1.13.

és difícil esbrinar el paper que jugaven les prostitutes en l'establiment de les modes. Però la seua influència no sols la reessenyen Boccaccio i Metge; també ho fa Eiximenis, bé que en el franciscà és més normal l'associació ornament - prostitució. Ldones, cap. XXVI: "...aytal dona /la que s'orna/ se procura mala fama, car, pus que senyal porta de fembra vil e de orada e de foylla, cascū pot pensar que ella no és del tot profembra."; "Pensa que qui vol comprar vi en alcuna casa, basta que lo senyal del vi estigua a la porta (...). E basta, donchs, si ta muullier porta públicament ornament de vil fembra, què't cal duptar que ella sia vil fembra?" (l. pgs. 46-7).

La roba: els agrada que siga "de fins draps", pg. 290 1.14. ben folrada, mànegues amples fins als talons, les faldilles ben amples per fer-los anques grosses, i el cos omplit de cotó per marcar grossos pits i amples espatles; alcandores brodades, i aljubes de pell tan llargues que les arrossequen per terra. "a denotar que de major honor són dignas que ls hòmens de sciència, qui aquells /les pells/ solen portar sobre los caps", pg. 290 1.22.

De descripcions de vestits femenins n'hi ha moltes a la literatura: al Chastie-Musart, en què es diu que l'amor a la roba porta la dona a la prostitució, ed. Jubinal, OCR III, pg. 386, vv. 129 i ss., 161 i ss., 209 i ss. Al Roman de la rose, al parlament del marit gelós (ed. Lecoy II pg. 19 i ss.) i de la Vella (pg. 153-5, vv. 13.253 i ss.). O al capítol "De femnas" del Breviari d'amor, vv. 18.514-39, (ed. Azais pg. 101-2). Replegue, però, per ben

semblants, les d'Eiximenis. Al Ierc del cristià, cap. DCCXV: "...car fan-se fer les vestidures així ben escolades, que aparega bé la carn, ne hi donen res si encara hi soferan a vegades bon fred. Volen, així mateix, que sien estrates e que els facen bell cos e d'altres afaitaments..." (ed. Hauf, pgs. 160-2). I al Llones, cap. XXIU: "... porten vestidures de la pus preciosa mathèria que poden, entant que n'í a millis honrades que ls altars en què.s diu missa (...). E lo taüll d'aquestes vestidures serà lo pus orat qui.s puxa trobar: car serà als pits ample, e.l miq. estret tant que és maravella cant la estretúra no les trenca o les fa esclaffar: e après ruades a totes parts, e als peus ab patins que no.ls serveus sinó a empatxar lur anar, e ab erminis ornades (...). E dins, lurs alcandores delicades, ab mànques d'altra leu, molt pus curioses e pus precioses, a ensenjar llur delicadura e sumptuositat. E a-n'í d'altres ab coes longues, rocequant per terra lo drap de què un mesquí de pobre seria vestit..." (I, pgs. 42-3). Aquest paràgraf descriptiu de la roba femenina no figura al Corbaccio.

Ara toca el pentinat, en el qual tenen tanta cura com si s'hi jugassen l'ànima. A tal fi es posen davant un espill o dos, per tal de veure's bē: a un costat tenen la serventa, a l'altra els afaits i "la cabeylera" pg. 292 l.3 (5).

Aleshores comencan a arrear-se, queixant-se contínuament: un vel no està prou ansafranat, l'altre no li cau bē; l'alfarda no li ha de cobrir tant el pit; una agulla és massa grossa, l'altra li caurà de seguida, pg. 292 l.11^f. Al final, acabaran enviant aquella serventa i cridant-ne una altra, que tampoc les contentarà.

Cf. Eiximenis, L'ones, cap. XXIU: "Car si sōn donzelles, porten coronas regals excessives; si maridades, porten vels grochs ab specials ligaduras (...). Segonament, porten los vels estrets ab agulles d'argent precioses, ab los caps daurats, e ab perles, e ab

(5) Em sembla que no es refereix a la pròpia, sinó als postissos. Cabellera en el sentit de 'postís' no és recollida pel DCVB ni pel DECLC, però ambdós diccionaris citen un document del s. XVIII en què es parla del cabellerista, 'perruquer': el sentit és proper; és més, al mateix document s'utilitza cabellera en aquesta accepció: "He enviat la cabeyera redona nova... a el matex cabayerista..." (DCVB). Que s'usaven postissos a l'època ho testimonia Eiximenis al seu blasme, L'ones cap. XXIU, pg. 43: "Aprés, cabeylls manllevats e.l cap de dones mortes, que li deurien provocar a ferea". Cf. també el Roman de la rose: "... si que ceus ne puisse ovrer/ por grosses treces recovrer,/ face tant que l'en li aporte/ chiveus de quelque fame morte" ed. Lecoy, II, pg. 154, vv. 13.261-4).

pedres..." (I, pg. 42). "Les quals coses aprenen en casa davant lo miral, davant lo qual staran pre espay de una hora o leugua, guardant com los està: axí girar-se e axí levar lo lavi d'amont e, quant se poden polidament, ensenyar les dents, e qual dent és pus beylla, e.s pot mills ensenyar, e qual fa mills a pintar." (pg 43). I el Sermó del bisbetó: "De la maneres que son servades/ an lur ligar,/ no les vos poria comptar/ en tot lo dia: Jo pens que no es mercaderia/ on tant gran frau/ se fassa, si be les mirau/ ans que s.afayten/ (...) Tenen vos un spill d.acer/ e palador,/ e de molta bella flor/ aygues molt fines;/ puys mostren se com a ragines." (ed. Farauo, pgs. 32-3, vv. 653-79).

I si els marits intenten reprendre-les "de aquest vici", pg. 292 l.18, és a dir, per dedicar tanta atenció a ornar-se, elles contestaran que ho fan per més agradar-los a ells, i que encara així no competeixen amb èxit amb les servantes o esclaves.

L'excusa femenina de voler plaure el marit pintant-se i evitar d'aquesta manera possibles adulteris d'ell, devia ser summament estesa. Així acusava el marit gelós del Roman de la rose a la muller: "Et quant aucuns vos apparole/ por quoi si cointe vos tenez/ en touz les leus ou vos venez,/ vos respondez: 'Mari! Mari!/ C'est por l'amor de mon mari.' / Por moi! Las doulereus chetis! (...) A cui parez vos ces chastaignes? (...) Ne vos chaut s'il est corz ou lons,/ quant sui touz seus lez vos pesanz." (Ed. Lecoy, II, pgs. 8-9, vv. 8.450-87). I el Breviari d'amor, al capítol "De femnas": "Puais dizon a lurs coffessors/ qu'elas se pero per plazer/ a lurs maritz, non diso ver;/ qu'elas van, todas vegadas,/ per carriereira miels paradas,/ els plus bels drapz porto vestitz;/ e dins hosdals, pres dels maritz,/ elas vestidas portaran/ las plus vils raubas quez auran,/"

delhas e ses tot paraman." (ed. Azais, pg. 108, vv. 9.717-26). En català, cf. el Sermó del bisbetó: "E si vurs marits los castiguen/ benignament,/ ellas responen aprament/ e squeixat,/ dient qua no fan la maytat/ dall de deurien,/ que fan ho per que ells no.s desvian/ ab males fembres,/ e qu.elles no son meys profombres/ per ço com sa pinten" (ed. Faraudo, pg. 31-2, vv. 621-30). La insistència d'Eiximenis en el tema, al Llones, mostra que -tal com deia el Breviari d'amor- devia ser l'excusa favorita de les dones amb els confessors: Cap. XI, "... e si la.n reptas, dir-vos-ha que.u fa per satisfer al marit. Con amperò, cant lo marit no y és, facen pigor; e dins casa, là on és lo marit, no se'n curen, e cant deven exir deffora, on lo marit no és, lavors se ornem millor." (I, pg. 22). Igualment als caps. XXI i XXVI, pgs. 39 i 47. També a un sermó de sant Vicent Ferrer: "Quan se confessen dirien elles per ço m'he apparellat axi per que mon marit es jove etc. falsia deyn (...) sou negra e posauvos hi blanquat.-E no sab vostre marit que negra sou? Do de la folla! per altre se ho pose..." (Chabàs, "Estudio sobre los sermones valencianos" VI, pg. 87). El saber popular també era escèptic front a l'argument. Un refrany castellà deia "La muxer del ziego, ¿para kièn se afeita?" (Correas, pg. 205). I aquesta versió catalana: "Ceguet, obri l'ull que la teua dona s'arregla molt", Bayerri, Refraner de Tortosa, I, pg. 512.

Pg. 292-5. Una vegada compostas, exhibeixen les mamelles: si algú els les mira, les amaguen de pressa, però només per tornar-les a mostrar més descaradament, perquè els agrada que les consideren belles i que hom "els vage bestieyant detrás", pg. 294 l.1. Quan algú les mira i en lloa la bellesa, són contentíssimes: qualsevol cosa que els demanes en aquell moment, te la donaran. Ben a l'inrevés,

si algú diu el contrari o las ignora, el voldrien matar,
pg. 294 l.5.

Aquest paràgraf no figura al Corbaccio. En canvi, Eiximenis diu al Lldones, cap. XXI: "E elles per tal guisa se componen los vels que los sia vist los pits, e que axí provoquen los hòmens a cobesgar-les, les quals coses són a gran dampnació de lurs ànimes" (I, pg. 42).

Sobre la vanitat femenina, cf. De Amore: "Uana gloria feminam getentat quòque vehementer, quia mulier aliqua reperiri non posset in mundo, quam super omnia laus non delectet humana, et quae verba cuncta de se ipsa prolata non credat ad suas pertinentia laudes" ('Tambièn la vanagloria retiene con fuerza a las mujeres, pues no podríamos encontrar a ninguna en este mundo a la que no complazca por encima de todo y que no crea que todo lo que se dice de ella pretende alabarla') ed. Creixell, pgs. 402-3. Als Canterburyales: "Thou seist also, that it displest me/ but-if that thou wilt preysa my beautee,/ and but thou poure alwey up-on my face,/ and clepe me 'faire dame' in every place" (ed. Skeat, pg. 568, vv. 293-6); "Tambièn aseguras que me disgusto si dejas de alabar mi belleza y si no contemplas siempre mi cara con atención y me llamas 'hermosa señora' en todo lugar..." (trad. Juan G. de Luaces, Chaucer, Cuentos de Canterbury, Planeta, Barcelona, 1984, pg. 190). També Eiximenis recorda la vulnerabilitat femenina front als afalacs, Lldones cap. XI: "Per aquesta raó /la pèrdua de seny/, so diu /Ciprianus Ad Filibertum/, creen tot ço que oen, e tantost e majorment si aquell qui parla les legoteja ab bella color e manera. E per tal, dôns conselly açí a les dones que jamás no escolten negun hom, sinó a lur marit, car si.u fan, a la fi cauran." (I, pg. 21). Al XV, també Pere Torroella al Maldezir: "Si las quereis amendar/ las aveis por enemigas,/ e por muy grandes amigas/ si las sabeis lisonjar./ Por gana

de ser loadas/ qualquier alabança cojan." (VIIa, ed. Bach, pg. 206). I Moner al Bendir de dones: "Tostemps pensen les enganen/ sinó quant són ban loadas" (vv. 368-70, ed. Cocozzella, pg. 199).

Així paramentades, a les celebracions públiques seduïxen als infeliços, que les prenen per esposes o per amants. I aleshores elles comencen a desenvolupar "lur desig en haver senyoria", pg. 294 l.9. Es fingeixen obedients, però van demanant als marits tota mena d'ornaments i vestits, fins a tal punt que es presenten davant d'aquells com si fossen reines (6), "e de companyones que eren, ocupen a ssi matexas la senyoria", l.14, i aquells desgraciats ja no gosen fer res, ni alegrar-se ni enfadar-se, ni "donar, prestar, vendre o alinear", pg. 294 l.16 més que si elles ho ordenen.

Es sorprenent que siga despatxada en un paràgraf i com una mena d'apèndix al tema dels ornaments i afaits, la idea més important i repetida de la literatura misògina pel que fa al matrimoni: el perill que suposa donar senyoria a una dona o guiar-se pel seu consell, el d'una criatura sense seny. L'avertència havia aparegut també com a moralitat a contes de tota procedència, i estava reforçada des de la trona pels predicadors. Poques coses tenia l'Església tan clares en relació a la dona com l'obligatorietat d'aquesta subordinació al baró, primer al pare i després al marit. L'explicació es troba una vegada més en el pecat original, en el qual incorregué Adam per seguir el consell d'Eva.

(6) "Vénen axí com a regines davant los dolents e affeminats..." Cf. la semblança amb el Sermó del bisbetó, on es diu que elles, després d'ornar-se, "mostren se com a regines" (v. 679, ed. Faraudo, pg. 33).

D'ací que ja sant Pau fixe clarament aquesta situació de sotmetiment i obediència, comentant com el cap de la dona és l'home (I Cor. 11, 13-5), i prohibint-li explícitament l'ensenyament i el govern del baró (I Tim. 2, 12-4). Sant Ambrós justifica la situació per evitar que ella caiga tan fàcilment en l'error (De paradiso, 14, 72). I sant Isidor: "Ideo autem feminae sub viri potestate consistunt, quia levitate animi plerumque decipiuntur. Unde et aequum erat eas viri auctoritate reprimi." (Etymologiae, IX, 7, 29-30). Cf. Eiximenis Idones cap. XI: "...per tal cant la fembra se erguillà tant que aylla desigà de ésser equal ab Déu, la volch Déus humiliar axí que ella fos subjugada al marit e menor notablement." (I, pg. 19). A la literatura medieval és freqüent: "Le monde se merveilleroit/ du grant sens que homme aroit/ s'il ne croioit jamais conseil/ de femme ne de son pareil" (Dits et proverbes des sages, ed. Morawski, P.U.F., Paris, 1924, pg. 36). "Tertia ratione, quia si tuo sensu ac consilio me regerem, jam viderer tibi super me darem, quod esse minime debet; ait enim Jhesus Sirac: 'Mulier, si primatum habeat, contraria est viro suo'/Eclesiástico, XXV, 30/" (Liber de consolatione, Albertano da Brescia, ed. Sundby, pg. 12): "La terça rahon és cor, si yo m'i regia segons lo teu consayl, semblant seria que yo donàs senyoria a tu sobre mi, ço qui ésser no deu, cor Jesús fyl de Sirach dix: 'Fembra qui ha senyoria sobre lo marit, contrariosa li és'." (Llibre de consolació, ed. Sansone, pg. 43). "...elles per sol anar al forn/ los fan retrets (...)/ Per res lurs marits no honrarien/ en cas del mon,/ sino 'En Para -o En Ramon-/ ffèu ay tall cosa'" (Sermó del bisbetó, ed. Faraudo, pg. 35-6, vv. 733-44). Però de tots els catalans és amb escriu Eiximenis qui es mostra més preocupat pel tema, al qual dedica moltes pàgines dins el Crestià, especialment al Terc (Vid. p. ex. caps. XCVI, "Que malícia fembril se reprèn no

donant-los senyoria"; XCVII "Per quinyes maneres l'hom pot humiliar la malícia o audàcia e altivesc de la muller"; CXLIII, "Com hom deu creure a fembra, ne quant, en matèria perillosa" (ed. Kauf, pgs. 109, 111, 166). Els exemples de dona Eiximenis per il·lustrar aquestes advertències fan referència quasi sempre a mullers de governants que pretenien influenciar-los. També al Llibre dels àngels es repeteix. Al tema: Sant Miquel renya a Maloar, rei de Dàcia, quan li ressucita els fills. Si han mort és pels pecats d'ell, entre els quals "Terçament poses tos consells e fets en mans de ta muller e de fembres, la qual cosa te ret molt contemptible a ton poble e a tots los altres prínceps qui engir tu són. Car los prínceps de valor no fan semblant obra, ans s.o tendrien a gran confusió." (ed. Wittlin, De sant Miquel arcàngel, Curial, Barcelona, 1983, cap. XXV, pg. 95, 10-5).

A continuació, es barallen amb els servents i familiars del marit, demostrant que elles són guardadores dels seus béns, que desitgen dilapidar, pg. 294, l. 17. Cf. Carverí, Maldit Bendit: "Per c'om franchs deu duptar/ femnas e lur parlar,/ car amichs e parents/ vos faran malvolents", pg. 324, vv. 35-8.

També té la seua cerimònia l'anada d'elles als banys, que diuen que freqüenten per conservar la joventut. El cas és que "untades hi van e pus untades se'n tornen", pg. 294 l. 24.

L'afecció femenina de visitar sovint als banys públics és també assenyalada pel Sermó del bisbetó: "La donch vaurets que van als banys/ totes semanas" (ed. Faraldo, pg. 32, vv. 649-50).

Si les baseu, us quedareu més enviscats que un ocell capat, pg. 296 l. 1. No és això només: les substàncies que

acompanyen les dones del bany "al tau lit", l.6, són variades. Se citen en la mateixa enumeració coses tan dissímils com "cals vive", "sanch de voltor", "tela de cabrit calda", "perfums e aygas" i "sabons", l.7, com a matèries que provoquen fàstic. Tirèsias acaba amb el tema dels ornaments tornant a la repugnància dels afaits, cosa que enllaça amb la qualificació de brutes que li havia donat peu a aquest llarg comentari.

Pg. 296-8. Ara l'endeví passa a un altre motiu: la gran luxúria femenina, pg. 296 l. 12, de la qual no vol parlar massa, ja que tan car li costà (al judici davant Júpiter i Juno), i a més Metge ja en sap prou, "si dissimular no.u vols", l. 13. Només ho comentarà una miqueta, "car bẽ.m pens que delit hi trobaràs", l.14. Si han d'obeir el marit o fer algun treball, es mostren porugues; criden i perden les forces si senten una rata, o si s'obri una porta o cau una padreta. Però quan està en joc una cita amb els amants, són capaces d'arriscar-se a anar pels terrats i cementeris i desafiar les guàrdies, i d'amagar l'amant en casa.

Sobre el poruc caràcter femení, cf. Eiximenis, que ho considera un càstig pel pecat original, Ldones cap. XI "Item, diu /Ciprianus Ad Filibertum/ que per tal cant Eva, sens tota pahor, ab ardiment, e sens vergonya pras del fruyt vadat a ella per nostre Senyor, per tal li estech dat en pena a ella e a ses filles següens que totes fossen paorugues: e en tant, que no fossen per ha armes, ne a deffensar la terra, ne fossen forcegudes, ans un escaravat qui.s mogués contra elles, soptosament ne faés fugir mil." (I, pg. 20).

El foc de luxúria viu de l'abundància de béns temporals: mentre les romanes vivien amb pobresa, eren castes; però en enriquir-se, la majoria varià de

comportament, pg. 298 l.1

Quants avortaments provoquen per temor de vergonya pública! A tal fi utilitzen un arbre (al Corbaccio s'especifica que és la "savina", un avortiu) que si parlàs, diria qui el deixa palat. Malgrat tot, hi ha embarassos que vénen a bona fi, i aleshores elles llancen els xiquets als hospitals o als llocs abandonats.

Diverses obres acusen les dones d'avortadores i infanticides: els Proverbia quae dicuntur: "L'arbor qe con le soi rame pur se bate a fere,/ tanto qe lo so fruito destruge, vasta, e pere,/ poi qe l'om lo cognose, fol è se lo requiera/ ni lo ten en çardino ni a l'ombra va çosere./ L'arbore è la femene,/ ond'eu me meraveio/ com'ele en lo so ventre ausa aucir lo fiio..." vv. 605 -10, ed. Contini, pg. 548-9 . El Livre des manières: "Effanz ocit dedenz ses filles/ quant als ont fet males semiles;/ d'als mordrir ne lor est dous billes,/ quel de mengier grasses anguilles.", vv. 1.045 -48, ed. Lodge pg. 95. I sant Vicent Ferrer, en un sermó sobre el judici final: "Diran: Je no es aquella que portave tan gran rast de patre nostres? Je no es aquella que dix que vench verge al matrimoni? e ja havie offegat tres o quatre creatures en lo albelló i Do de la traydora!", Chabàs, "Estudio sobre los sermones", VII, pg. 106.

Pgs. 298-300. Són també malpensades i colèriques, pg. 298 l.11: si s'enteren que es fa un tracte amb un veí o familiar, no descansen fins que aconseguen que no arribi a bona fi. Si el gos del veí les desperta, insisteixen a castigar el gos i l'amo. Si el marit les reprèn, a l'endemà ho paguen als sarvidors, Únicament per causa que no es poden venjar dels marits com voldrien. Així mateix, si una mosca es posa sobre el seu rostre maquillat, no descansen fins que no la veuran morta.

Com que volen saber com enganyar i robar als homes, els interessa molt l'endevinació, i especialment aquells nigromàntics que han estat sovint castigats per practicar l'ofici, els quals s'enriqueixen amb els diners dels marits (pensem que qui diu tot això és, ell mateix, endeví). I si no poden saber res així, llavors inquireixen amb males paraules al marit, que de tota manera no és cregut. La seua còlera arriba al punt d'amenaçar amb violència (foc, ferro, pedres) parents, marit o amant, que no se'n lliuren si no les obaeixen, pg. 300 l.15.

Provocadora de discòrdies, barallosa i colèrica: ja Pare Comestor ho assenyalava en un sermó: "Animal autem inquietum est mulier, apta iurgiis et contentionibus, seminandis discordiis accomoda. Prima fuit aucatrix discordiae inter hominem et Deum" (Patrologia Latina, CXVIII, 1.805). El De Amore li atribueix una fúria incontenible: "Mulier enim superbiae concitatione accensa nec linguae nec manus novit scelera nec convicia continere, sed omnia nefanda ira audaciter committit. Sed et si quis vellet iratam compescere mulierem, inani se labore fatigat, quia si manibus eam teneat pedibusque ligatam et cuiuslibet eam generis cruciatu adstringat, ipsam non posset a malo proposito revocare vel eius animi superbiam mitigare." (Una mujer llevada por el impulso de la soberbia no sabe detener su lengua ni sus manos impidiéndoles cometer un

crimen o romper en imprecaciones, sino que cuando la ira la domina comete toda clase de maldades, y si alguien quisiera calmar a una mujer airada se cansaría inútilmente, pues aunque la atara de manos y pies y la retuviera con castigos de todo tipo no podría hacerle renegar de sus malas intenciones ni mitigar su espíritu soberbio'), ed. Craixell, pg. 402-3. Els textos francesos ironitzen sobre el tema: "Douce chose est de fame et en diz et en fais/ (...) quant sunt bien esmeüz on les mettroit en pais/ ainsy tost con li cinges feroit pour les malvais" (Évangile des Femmes, ed. Meyer, Romania XXXVI, 1907, pg. 10); "Ne por cose que on l'engresse, on ne le poroit metre en ire" (Enusties des Femmes, ed. Jubinal Jongleurs et Trouvères, pg. 24). I el Facet català: "Ffembra es rayl de barayla/ e de tots mais, ses tola fayla" (ed. Faraudo, pg. 65, vv. 1.653-4). Francesc Eiximenis també diu la seva en la qüestió, aconsellant com tractar-la, al Terc del Crestià, cap. XCIII: "E per tal consella ací aquest filòsof que si l'hom quan veu la fembra llistjament moure a ira, li atorga tot son enteniment e li parla dolçament, null temps la fembra no cauria en follia ne en gran malícia, e seria aquesta manera fort bona; e après, quan la fembra és tornada e reduïda plenament en si mateixa, llavors l'hom li pot dir ço que li plau (...). Mas si li vens ab totes les veles plenas, fer-l'has tornar folla, e en tant, que si de tots punts la sobra la ira, no ha al món desastre que ella no faés contra tu e si mateixa; hoc, en tant que sovint veu hom que sobre de malícia les sobra, tant que tota amor natural los mortifica així en lo cor que no dubtaran tractar mort a marits ne a infants; hoc encara, sol que puixen fer que es vullen, no dubtaran dar si mateixes a mort e a tota lletgea del món." (ed. Hauf, pgs. 103-4). El Liber de consolatione explica: "...nam illud intelligitur de pessimis mulieribus garrulis et

loquacibus, de quibus dici consuevit: 'Tria sunt quae expellunt hominem de domo, scilicet fumus et stillicidium et mala uxor', de quibus etiam Salomon dixit: 'Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa et iracunda /Proverbis, XXI, 29/'" (ed. Sundby, pg. 15), Llibre de consolaciō: "...cor açō fa a entendre de fembres vanes e parleras, de les quals dix Salomon: 'Tres coses sōn que getan hom de casa: ffum, e casa plujosa, e mala muylar'; encara dix: 'Mās val habitat al desert que ab fembra baralívol e irosa'" (ed. Sansone, pg. 46). La primera de les màximes citades -que el traductor català atribueix erròniament a Salomō- era popularíssima a l'Edat Mitjana, però no la citen ni Boccaccio ni Metge. Apareixia al De Miseria conditionis humanae d'Innocenci III, cap. 16: "Tria sunt enim quae non simunt hominem in domo manere: fumus, stillicidium et mala uxor". Als Proverbis de Cerverí: "Fum gita de maysons senyor, ço sab cascus/estillins e dragons, e mala muller pus" (ed. Llabrés, pg. 13, n. 175), i al Libre de tres: "Tres coses giten hom de casa: fum, pluge e mala fembra" (ed. Moral-Fatio, pg. 234, n. 26). En castellà, Correas recull: "La muxer airada, i el humo, i la gata, i la sartén aguxerada, son de gran daño en casa" (pg. 204).

Pgs. 300-4. Un exemple més de com sōn de malpensades i colèriques: no deixen dormir l'home, ja que "Tota la nit despenen en plets i qüestions", pg. 300 l. 16. A continuació, es reproduïxen els abundants retrets que la dona llança al marit. Tenim, doncs, ara, una veu femenina que es queixa, ella també, de les seves desgràcies. Per bé que Tiràsias no ho explicita, aquesta llarga ratafila de queixes té com a motiu fonamental la gelosia de la dona i el seu lament per la falta d'afecte: preguntes sobre per què parla ell amb aquesta o aquella, laments sobre el

desinterès afectiu del marit, menyspreu de l'amant d'aquest i d'ell mateix, recança pels antics pretendents amb els quals hagués fet millor matrimoni, afirmació de la seua superior categoria i de la vilesa de l'home... "Quant se dauria guardar la mesquina de la dona quan pren marit! : aquell jorn viu o mor.", pg. 304 l.2.

Els marits, així turmentats, anaben llançant de casa els parents, i així queda el camp lliure per a elles (7).

La frase de la l.2 no figura al Corbaccio. Eiximentis, però, sí que diu al L'Ones, cap. XXXV: "...així mateix la dona qui pren marit se posa a perill de ésser mal maridada, e troben-se'n més de mal maridades que no de mal muyllerats." (I, pg. 61). Quant al recurs de fer parlar la dona i mostrar les queixes amb què mortifica al marit, és tradicional des de l'Adversus Jovinianum, cosa que Metge sap bé, ja que extrau de l'obra de sant Jeroni alguns passatges, com assenyala Riquer en nota. Les que retrata al Breviari d'amor al capítol "De femnas" diuen: "Al dezastrada,/ ieu son ben, Dieu! adirada/ que non ay vestimen/ (...) anc mos paires no sso pisset/ en aissi quan mi maridet,/ quem donet .M. lieuras en dot,/ ez am donat ad .I. arlot..." (ed. Azais, pg. 103). I també la dona de Bath als CanterburuI: "Sir olde kaynard, is this thyn array?/ Why is my neighebores wyf so gay?/ She is honoured over-al ther she goth;/ I sitte at hoom, I have no thrifty cloth..." (ed. Skeat, pg. 568, vv. 235 i ss.). "Señor viejo, loco, ¿es ésta tu manera de proceder? Ahí tienes a mi vecina, tan bien vestida. Ella se ve honrada dondequiera que va, y yo, en tanto, me quado en casa porque no tengo un traje decente que ponerme..." (trad. G. de Luaces, pg. 189 i ss.). Cf. també els Disticha Catonis, liber III n. 20:

(7) Vid. supra, els comentaris a la pg. 294, l.16 i ss.

"Coniugis iratae noli tu verba timere, / nam lacrimis struit insidias, cum femina plorat" (ed. Joseph Nève, Vaillant-Carmaune, Liège, 1926, pg. 30).

Pgs. 304-5. Ara toca el torn a l'avarícia: a part d'extorsionar i robar als marits, fills i amants, fan altres viltats "per créixer e aconseguir gran axovar", pg. 304 l. 13: elles no refusarien un vell bavós, lleig i brut, si el veuen ric. Pensen que prompte quedaran viudes, i s'apanyen per quedar embarassades, o bé fingeixen l'embaràs i "han fills supposats", l. 20: qualsevol cosa per donar-li hereu i després, de viudes, poder viure de les rendes dels pobils. Elles només són generoses amb les andevines, esthèticianes ("pintadores"), matgesses i amants: no hi estalvien gens.

L'amor femení als diners, però, no és mai per afany d'atresorar. El Chastie-Ilusart, un dels textos que més es refereix a l'ànsia de diners per part de les dones, afany que les porta fins i tot a la prostitució (vid. p. ex. vv. 129-32, 160 i ss., a l'ed. Jubinal, OCR III, pg. 386-7), deixa ben clar que elles volen els diners per gastar-los, per tenir bēns i joies i viure bē, cosa que també s'observa tant al Corbaccio com al Somni. La qualificació d'avarícia fa referència no a la por de gastar, sinó a l'avidesa d'aconseguir, i a la falta de generositat. Cf. el Capellà de Bolquera: "Ffemna es avara per natura / e li platz que hom li do; / desconexent sens mesura, / tart ret bon gasardo", p. XIX, vv. 11-4 (ed. Lola Badia Cançonet de Ripoll, pg. 285). I Eiximenis, Lloches cap. XI: "E per tal és avara, car tem-se que per pobrea sia menyspreada." (I, pg. 22). Al Roman de la rose la Vella diu: "et contre sa nature peche / fame qui de largace a teche" (ed. Lecoy, II, pg. 188, vv. 14.403-4); i més endavant, Genius: "Si reedit ailleurs l'escriture / que de tout le femenin vice / li

fundamanz est avarice" (ibid., pg. 246, vv. 15.314-5).
 Vid. també infra el comentari a la pg. 342, l. 4.

No tenen gens de fermetat: passen en un moment del plor a la rialla, desitgen i rebutgen una cosa cent vegades, pg. 306 l.1.

El que era tema preferit al grup de textos francesos (especialment Évangila, Époustle...) i a la lírica en general: la volubilitat, és al Corbaccio i al Somni despatxat ràpidament: dues línies en Metge. La idea d'inestabilitat femenina donava a l'enamorat rebutjat una justificació que el descarregava de responsabilitat. Cf. el Blastange des famas: "Fame a corage si commun/ autant en aime II comme I,/ ce qu'ele otrie et contredist/ veut et desveut, dit et desdist/ or aime, or het, or rist, or pleure,/ ore desouz, ore daseure;/ adès ses cuers s'alete et vole;/ légiers est comme pole vole,/ et plus tornanz que ne soit pie" (ed. Jubinal, Jongleurs et trouvères, pgs. 77-8). L'Évangile as famas: "Un pense, autre dit; or veust, or s'en repent;/ en son propos se tient comme le crochet au vent" (ibid., pg. 30). Un fabliau conté aquest comentari: "De noient rit, de noient pleure/ femme aime et hat en trop poi d'eure" (Montaignon-Raynaud, Recueil général et complet des fabliaux des XIII et XIV siècles, Paris, 1872-90, vol. III, pg. 120). L'autor italià de l'Anticerberus reproduueix un popular epigrama medieval: "Quid levius fumo? Fulmen. Quid fulmine? ventus./ Quid vento? mulier. Quid muliere? nihil" (citat per Novati, Attraverso il medioevo, nota 144, pgs. 55-6, on en replega diverses variants). Petrarca exclama al seu sonet CXXXI: "Femmina è cosa mobil per natura!" I un refrany castellà deia: "Muxer, viento, tiempo i fortuna, presto se muda" (Correas, pg. 563). En català, cf. el Capellà de Bolquera: "Sopte plora si s vol,/ seny per volentat cambia;", p. XIX, vv. 7-8 (ed. Lola

Badia, Cançonaret de Ripoll, pg. 285). I al Facat: "car au la say de tants talents/ com se poden girar los vents,/ mas la fe que promet ne jura/ vejam e quant de temps li dura,/ que a una hora es girada/ e de son dit descambiada;" vv. 1.680 -5 (ed. Faraldo pgs. 65-6). Vid. també sobre aquest tema, supra, el comentari als vv. 53-60 del Maldit bendit. I, sobretot, Eiximenis al Llores cap. XI: "...per tant cant per sa colpa perdé justícia original, qui la tenia fort, (...), plach a Déu que fos feta instable e moble axí com la fulla de l'arbre al vent, en tant que no agués en si ninguna fermetat per natura, ne tingua secret a negú, e mut cent propòsits en un punt, e que ara plor, ara ria, ara vulla açò, ara lo contrari, axí que no tingua en res ni fus ni filosa, ne cap ne centaner en un matex propòsit, sinó ab grans maneres." (I, pg. 20).

Pg. 306-8. Presumptuoses: més que Nemrod. Creuen que tot els està permès, que se'ls deu "sobirana reverència i honor", pg. 306 l. 4, que sense elles els homes no poden viure -i encara és pitjor si són riques. Tirèsias ataca ací el rol femení de senyoriu en els usos amorosos cortesos.

La parlaria, "que és una cosa fort mal stant en fembra", l. 8, és exposada amb humor, seguint el Corbaccio: mentre els teòlegs, doctors i altres pateixen fam, set, son, fred, etc., per aconseguir la ciència, elles en un matí ho saben tot: la llarga enumeració d'exemples que segueix inclou temes de teologia, dret, geometria, retòrica, astronomia, estratègia; també de romanços de veïnat, i història. De tot açò parlen incansablement entre elles, al carrer i a casa, amb les criades, de dia i fins i tot de nit, mentre dormen. Si algú no les vol escoltar o reprova el que diuen, s'enfaden moltíssim.

També el tòpic de la parlaria femenina és ben antic. Cf. els Disticha Catonis: "Uxoris linguam, si frugi est,

ferre memento;/ namque malum est, non velle pati nec posse tacere.", ed. Nève, pg. 30 n. 23. De la femme et de la pue: "La pie est jangleresse (...)/ et la femme par son us/ d'assez jangle plus/ issi nature r'est" ed. Jubinal, Nouveau recueil de contes, II, pg. 327. En català, Jafuda i Bonsenyor advertiaix al Libre de paraules e dits: "Quatre coses son leges, e son ne quatre pus leges: avaricia en richs, e ira en savis, e falsia en jutges, e leig parlar en fembres" (ed. Balari, pg. 29). El Sermó del bisbetó: "Volen saber que.s fa en Flandes/ hi en Lombardia;/ puys, ab lur art e parlaria/ saben tirar/ dells qui les van a visitar/ e y perden temps" (ed. Faraudo, pg. 39, vv. 827-34). Però és Eiximenis qui exposa la idea amb major extensió i humor, al Terc del crestià, cap. CMLVIII: "...per natura són grans parleres; (...) així ho ensenya experiència quotidiana, e ho ensenya llur natural principi, car són fetes de costa, que és os sec, que ajustat ab altres ossos en un sac fa gran brogit quan és ben remenat. E així ho fan les fembres quan són totes ensems." "Altres hi assignen altra raó de molt parlar, e és: per tal quan han lo cos especialment de cap fort humit, e, per consegüent, per molt que parlen la llengua ne la boca no els eixuga (...). Així mateix, que ha la llengua poca (...), ans així com la cabra contínuament mou la coa per tal can l'ha poca e ab prou humiditat e ab calor temprada, així la fembra contínuament mouria la llengua a parlar, si trobava qui li tingués corda." (ed. Hauf, pg. 173). Les anècdotes del soroll dels ossos i de la cua de cabra són repetides al Ldones cap. XI, I, pg. 21.

D'aquesta "saviesa", pg. 308 l.6, ix una interessant doctrina per a les filles: els ensenyan com enganyar els marits, com mantenir correspondència amb els amants, a exhibir-se a les finestres, caminar amb estil, amagar els

amants i moltes altres coses. No és savi qui pensa que a alguna mare li agrada tenir una filla millor i més casta que ella, l. 12.

Diversos textos blasmen l'ensenyament de l'arteria i l'engany que donen les mares a les filles. Al Roman de la rose, el marit gelós considera la sogra -"l'orde vieille putain prestresse"- còmplice de les ocasions d'adulteri de la muller (ed. Lecoy II, pg. 33-4, vv. 9.299 -326). La dona de Bath confessa que aprengué de sa mare les tècniques per seduir els homes, Canterbury I, ed. Skeat pg. 572, vv. 583 i ss. Eiximenis, al Llores, també ho adverteix: cap. XXI, "Ligim d'Engania, filla del rey d'Oclàndia, que con en infern fos turmentada fortment en la cara e en los pits per los afaytaments que s.i havia feyts, que tostemp malahia a sa mare en los turmens, per tal cant ella lo y havia ensenyat. Finalment morí la mare e fo gitada là jus ab la filla, e lavès la huna malahia a l'altra, tant fortment que era gran ferea qui u hoia." (I, pg. 39); i cap. XXIX: "...e les mares qui fan les filles sues donzelles finestreres, les fan vils, e donen mal nom a lurs filles, e axò les porta sovín a pigor." (I, pg. 54).

Pgs. 308-10. Si els cal dir una mentida, o jurar en fals, suspirant i vessant falses llàgrimes, no han d'esforçar-se: les tanen tan fàcils com els gossos l'orinar, pg. 308 l. 16.

"Muxer, vino y kavallo, markeduria de engaño", deia al refrany castellà que recollí Correas (pg. 563). Dona i engany són sinònims a bona part de la literatura medieval. Cf. De George: "Nunquam ergo te reddas in mulieris promissione vel iure iurando securum, quia nulla manet fides in muliere..." ('Nunca te creas seguro de las promesas d' juramentos de una mujer, pues en ellos no hay sinceridad'), ed. Creixell, pg. 400 -1; "Mendax etiam femina quaelibet reperitur, quia non est femina vivens quae falsa non simulat et mendacia ingenio non componat audaci." ('Qualquier mujer es también mentirosa, pues no vive ninguna que no simule cosas falsas y que no invente mentiras ingeniosa y audazmente'), ibid., pg. 404 -5. L'Évangile des femmes i la seua ironia: "Leur consauls est tant douz et tant vrais et tant preuz, / qui bien les croit et aime plus li est douz que mieuz." (ed. Meyer, Romania, XXXVI, pg. 6 vv. 17-8). "De noient rit, de noient pleure", deia un fabliau (Montaignon-Raynaud, Racueil général, vol. III, pg. 120); "La femme est de trop près hastée / qui de mentir n'est avisée; / il ne sot onc si bon temps estre / qu'on ne perdist a putain paistre" (Ditz et proverbes des sages, ed. Morawski, pg. 44). A l'àmbit català hi ha admonicions que adverteixen contra la "falsa fembra" des de sempre. Recordem el Vers de la falsa femna de Cerverí, o els versos del Maldit bandit: "Mas en femna no vey / falsa mas mals, ne crey / que y vis ras mas falsia, / ja tant no y gardaria" (vv. 137-40, pg. 324). El Libre de tres intenta descriure'n algunes actituds mentideres o hipòcrites: "Tres coses enganen l'om jove: pluge manuda, vi dolset e lagremes de putana" (ed. Morel-Fatio, pg. 234, n. 22); "Tres coses

fa la dona per enganar lo marit; es li plasentera, pensant volentara, e te lo net, per so que no crega res d'ayla" (ibid., pg. 240, n. 132). I el facet: "Tot son studi es d.engan,/ no va en als cogitan,/ car cert no es als mas fems,/ causa frevois, causa calents,/ parlara e sens piatat,/ enganabla, las de pecat." (ed. Faraudo, pg. 66, vv. 1.686 -91). La comparança entre el pior femení i l'orinar dels gossos no és al Corbaccio ni l'he localitzat a cap text: sembla aportació de Metge. Però la facilitat de les dones per plorar també figura en un ample repertori de testimonis literaris: "Femina dum plorat, lacrimarum fraude laborat" (Hans Walther, Lateinische Sprichwörter und Sentenzen, n. 9.044; també ns. 9.042-3); "Mulieribus lacrima condimentum est malitie" (ibid., n. 15.346). Als Proverbia quae dicuntur: "cotai pres eu de femena lo planto con'lo riso,/ qè chascun'à'l so oglo ensegnat'et apresu/ qe plora quando vole, così m'este-l aviso" (ed. Contini, pg. 552, vv. 702-4). Al Roman de la rose diu la Vella: "tousjorz ont eus les lermes prestes:/ toutes pleurent et plorer ssulent/ en tel guise comme eles veulent..." (ed. Langlois, II, pg. 156, vv. 13.342 i ss.). La dona de Bath recorda: "Deceite, weping, spinning god hath giva/ to women kindly, whyl they may live." (Canterbury I, ed. Skeat, pg. 570, vv. 401-2); "Dios ha dado a las mujeres, por naturaleza, el engaño, las lágrimas y la habilidad para hilar" (trad. G. de Luaces, pg.192). Paral.lelament registra Eiximenis: "E per tal dix lo versificador: Flere, loqui, nectere, posuit Deus in muliere, e vol dir així: 'que Déus posà singularment tres coses en fembra, ço és, plorar, filar e parlar'", Terc del crestiã, cap. CMXLVIII, (ed. Kauf, pg. 174). I el Libre de tres: "Tres coses fa la fembra /ensems?/: plora, riu e fil.la", ed. Morel-Fatio, pg. 238, n. 108. També el Capellã de Bolquera an digué la seua: "sopte plora, si.s vol", p. XIX, v.7 (ed. Lola Badia,

Cançoneres de Ripoll, pg. 285).

En to irònic, Tirèsius lloca la paciència amb què les donas suporten ser represas de les erradas, sobretot de les que "hom ab los propis ulls veu", pg. 308 l. 19; només contestan jurant que tot és mentida i acusant el reptador de boig i al·lucinat. Però quan són elles les que afirmen, ningú no les pot contradir, encara que diguen que han vist "còrrer servos sobre la mar", pg. 308, l. 25, a costa de rancúniá eterna.

Sobre el paràgraf iniciat a la l.19, cf. el Maldit bedit: "E puy, si la reptats/ de ço que vist aiats,/ mantenen plorara,/ e ploran jurara/ c'anc no fo re, per Crist,/ e vos haurets ho vist;/ e puy fara us semblan/ d'ira ab mal talan.", vv. 81-8, pg. 324. Vid. supra els comentaris a aquests versos, i també els de la darrera cobla de "En mal punh fon creada", de Carverí.

Pel que fa a les bajanades que és capaç de dir una dona, i la impossibilitat de rectificar-la, vid. supra els comentaris a la Canso del comte, del mateix Carverí.

Pgs. 310-2. S'ofanen molt si l'home no els confia els diners que té, fent-les tresoreres, i aleshores li ho retreuen contínuament fins que ho aconseguen, pg. 310 l.5. Quant als fillastres i altres que els puguen fer nosa, els estiman com Fedra a Hipòlit i altres semblants.

El desig de la muller de ser administradora o tresorera dels béns matrimonials també és una qüestió discutida. Cf. el que diu al marit la dona de Bath, als Canterbury: "But tel me this, why hydestow, with sorwe,/ the keyes of thy cheste away fro me?/ It is my good as wel as thyn, pardee." (ed. Skeat, pg. 509, pg. 308 -10); "¿Por què escondes (imela suerte caiga sobre tí!) las llaves de tu cofre fuera de mi

alcance? Esos bienes son míos, lo mismo que los tuyos, ¡pardiez!" (trad. G. de Luaces, pg. 190). En català, al Sermó del bisbetó es dóna un consell als marits: "ço es, que per res no permatau/ que n lur poder/ sia la clau del vostra haver." (ed. Faraudo, pg. 35, vv. 721-3). I Eiximenis, Terc del crestià, cap. XCIII: "E per mills ensenyar açò que així sia, no li deu jamés l'hom comanar sos diners, si doncs ell no es sent que és massa despessec e ella, ben retinent e ministrant la casa" (ed. Kauf, pg. 112).

Dins l'apartat de vanitat pg. 310 l. 11, s'inclouen motius molt diferents. Elles són felices per semblar delicades i lloçanes, conèixer diversos idiomes, mostrar que saben de literatura: de cançons, de noves rimades, de trobadors, d'Ovidi, de la matèria de Bretanya i de totes les històries d'enamorats; argumentar un fet, saber respondre bé quan són requerides d'amor, i tenir un cos exhuberant, l.13 (8). Fixem-nos que Tirèsias reuneix sota l'epígraf de vanitat no les realitats, sinó les aspiracions de les dones: en què troben elles que es pot ser feliç -coses vanes. L'enumeració comença i acaba amb el desig femení de perfeccionar el cos, i enclou un altre desig complementari de perfeccionar l'esperit per mitjà de la retòrica, la gramàtica i la literatura. Seria vanitat, doncs, l'aspiració de conrear un esperit culte dins un cos bell.

(8) Al Corbaccio l'Únic que hi ha de tot el paràgraf és l'enumeració de les aficions literàries femenines: "...le sue orazioni e i suoi paternostri sono i romanzi franceschi e le canzioni latine..." (ed. Nurmela, pg. 120). Cf. la semblança de la frase de Boccaccio amb aquestes paraules d'un sermó de sant Vicent Ferrer: "Aprenets lo credo axi

I, per aconseguir aquest cos, mengen tota mena de viandes refinades: capons, aviram, caça, vedella, moltó, formatge, i pastissos ("panades") de carn de postres, "com si eran figues o prêchechs", pg. 312, l. 2.

Una altra debilitat femenina: el menjar. "Ventricis etiam mulier in tanto manet obsequio quia nulli rei mulier erubescet assentire, si fuerit de splendido cibo secura..." ('La mujer es hasta tal punto esclava del vientre que no se avergonzaria de aceptar algo si a cambio estuviera segura de que iba a comer espléndidamente'), De Amore, ed. Creixell, pg. 388-9. "Pour un pasté de conin/ ou pour l'ele d'un poucin/ en fait on se volenté", Gobin de Reims (ed. Jeanroy-Langfors, Chansons satiriques et bachiques du XIII siècle, Champion, "CFMA", Paris, 1921, pg. 58). "E pecco per glotonia,/ quar soven per licagia/ de vianda delicada/ se fenhon dissaboradas,/ per so c'om lur aia cabrits,/ capos, galinas e perditz;", "De femnas", Breviari d'amor (ed. Azais, pg. 105-6, vv. 18.648 i ss.). Matheolus: "Fex inmunditie gula; devorat os, et olere/ sic solet. Ingiuvie quid torpius in muliere?/ Corpus sicque sua venalia queque gulosa/ exponit fatua, sibi querans deliciosa" (vv. 1728-32); "Es femmes, ou temps qui or dure,/ voit on gloutonnie et ordure (...)/ Tant sont gloutes et dissolutes/ que par outrage sont polutes,/ qui leur fait puir dans et bouche", (l.2, vv. 2708-17, ed. Van Hamel, pg. 119). "Mas al dinar e a la barena/ james pardonon", Sermó del bisbetó (ed. Faraudo, pg. 36, vv. 753-4). El Libre de tres

com aprenets les cançonetes vanes que totes toquen paper", Chabàs, "Estudio sobre los sermones", cap. VI, pg. 90. Al Roman de la rose, la Vella aconsella que la dona "sache de geus et de chançons,/ et fuie noises et tançons" (ed. Lecoy, II, pg. 153, vv. 13.248 -50).

n'ofereix causes: "Tras cosas fan dona laminera: star prop lapola flaquera, a comara carnissara, a menjar en carrera" (ed. Morel-Fatio, pg. 237, n. 83).

Quant a la beguda, se n'abstenen en públic, però "si ls girats la esquena més que arana beuran", pg. 312 l. 3, i vins de qualitat: vernaxa, malvasia, grec... Bè que n'entenen, com si en fossen comerciants. Quan en parlen, les millors bevedores conclouen que "vin no val res si no parla latí", l. 9.

"Est etiam omnis mulier ebriosa, id est virum libenter potando assumens. Non est enim mulier aliqua quae cum centum in die comatibus erubescat optimum /caritative/ potare falernum (...) unde nulla est mulier quae saepissime ebrietatis vitium non incurrat." ('Las mujeres son también borrachas, es decir, beben vino a placer. En efecto, no hay ninguna mujer que se avergüence de beber cada día en compañía de cien comadres el mejor Falerno (...) Por esto, no hay mujer que no incurra a menudo en el vicio de la bebida') De Amore, ed. Creixell, pg. 404-5. Matthaeolus: "Quam turpi vicio mulier vinosa laborat./ Propter vina calet, et ad ipsa sequentia currit;/ nauseat ebrietas, gula deliciosa ligurrit..." (vv. 1733 i ss.); "En femme n'a plus grant reproche/ que de soy par vin enivrer..." (l.2, vv. 2718 i ss., ed. Van Hamel, pg. 119). Que una dona beguès amb deler era considerat un espectacle desagradable. Al Roman de la rose, quan la Vella dona les normes de comportament a taula, no s'oblida d'instruir la dona en la manera de beure: "...ne boive pas a una aleine/ ne anap plain ne coupe pleine,/ ainz boive petit et souvant,/ qu'el n'aut les autres esmouvant/ a dire que trop an angorge/ ne que trop boive a gloute gorge;/ mes delieement le coule.", (ed. Lecoy II, pg. 157-8, vv. 13.390 i ss). Quant al comentari sobre el beure d'amagat, al Corbaccio no hi és;

sambla aportació de Metge, h8 que la idea 8s conseqüència d'aquelles normes socials. L'últim retrat del Sermó del bisbetó diu així: "Que murmurem, vos, na Maria/ Desquexada?/ ¿Que baureu en la matinada/ ab lo porro?" (ed. Faraldo, pg. 41, vv. 878-82). Si que figura, però, aquesta observació en Eiximenis: "Diu Sèneca que gran honor 8s a la dona que no begua vi. E los romans hi volgueren avear lurs mugllers per força, mas veent que elles ne bevien d'amagat a no se'n volien estar, lexaren-ho estar." (Llores, I, pg. 33 cap. XVI).

Pgs. 312-4. Després d'omplir-se bé al dinar, amb l'excusa que per qualsevol coseta no han dormit bé, es giten fins a l'hora de sopar, a no ser que hagen d'anar a veure juntes, o jocs, casaments, parteres i altres distraccions. A l'endemà, dormen fins a migdia; però abans de l'hora de dinar ja hauran desdejuntat brous substanciosos de gallina, tortuga o moltó, i ous condimentats, acompanyats de bon vi. Els marits, d'altra banda, les conviden a aquells menjars dels quals les haurien d'apartar; només obrarien bé si la seua intenció fos que elles rebentassen, pg. 312, l. 23.

Aquest paràgraf en què es combinen gola i peresa no prové del Corbaccio. Quant al perill de mort de la dona per causa d'una fartada, ja l'advertia Matfre Ermengaud: "E sus aqui penran la mort,/ tan menjaran e tan beuran", "De femnas", Breviari d'amor, ed. Azais, pg. 106, vv. 18.667-8.

Escolten amb gran plaer cançons i danses quan són dedicades a elles; però si, en canvi, ho són per a una altra, aleshores els molesta moltíssim pg. 312 l. 25.

Es una mostra de vanitat i enveja. "Praeterea omnis mulier alias contemptui videtur habere, quod ex sola

constat superbia provenira" (l'Adams, toda mujer parece despreciar a las damas, y el desprecio, segun se sabe, procede de la soberbia'), De Amore, ed. Creixall, pg. 402-3. "E si son en qualque plassa,/ e ve que l'autra mais plassa,/ o qu'om li fassa mais d'onor,/ o la lauze per belazor,/ o ve qu'om mais la remira,/ o si au de lieis ben dire/ de bontat o de linatge,/ a gran mal en son coratge/ ta gran que non o pot soffrir,/ e gran plazer quan n'au mal dir.", "De femnas", Brevieri d'amor (ed. Azais pg. 102, vv. 18.550-9).

Quan s'alcen del llit, pg. 314 l.1, es vesteixen amb grans cerimònies, i no es deixen veure fins que no són ben paramentades: la serventa posa la roba damunt el llit, i aleshores es revesteixen "pus copiosament que.l papa quan deu celebrar la missa", l.6 (9). I ací afegeix Tirāsias, confidencial: més val que siga així, ja que si les veiés l'home tal com ixen del llit, "no serien presades un ciuró", pg. 314 l. 10, fins al punt que causia la taxa de natalitat.

CF. al Roman de flamenca, què solen dir les dames quan es lloa una altra: "Mielz conoissam nos/ beutat de dona non fahz vos (...) qui la ve quan si despueilla,/ quan si colca o quan si leva,/ ja non dira pois tanta rava,/ si savis es, a la/s/ serventas." (ed. Gschwind, vol.I, pg. 37, vv. 563-71). I el Facet: "Vols veura la lur balea?/ Ue.t en mayti tantost a ella/ con jau nua en son lit,/ descobri la e no.t oblit (...) Quina pudor axira d.eyla!/ no.s pot sofrir a mereveyla..." (ed. Faraudo pg. 52-3, vv.

(9) CF. la frase de sant Vicent Ferrer en un sermó: "quaedam apparent papases ab lo tocat alt dret davant..." Chabàs, "Estudio sobre los sermones", VI, pg. 88.

1.549-98). La idea ja figurava al Facetus original: "Uadat hanc juvenis jejunos mane repante, / dum jacat in sompnis nuda soluta caput, / gaudia tunc sumat, donec fastidia sentit, / quod vult plus faciat quam sibi velle fuit." (ed. Morel-Fatio, Romania XV, 1886, pg. 232). També al Sermó del bisbetó: "dit m an alguns qui les agayten, / que, exint del lit, / stan ab lo cuyr esmortit, / ple de rugue/te/s; / mas tenen vos scudeletes / ab tals pintures, / que cobren les lurs malfeytures / tant subtilment, / que no es ab prim sentiment / no si enganas" (ed. Faraudo, vv. 661 - 70, pg. 33). La creença que el moment en què la dona està més lletja és el matí en alçar-se del llit, estava ben estesa i venia d'antic.

Pgs. 314-8. Bernat interromp amb una gran rialla el discurs de Tirèsias, i li contesta: qualsevol observador pot veure que l'endeví odia les dones. De tota manera, Metge hauria seguit suportant el parlament de l'altre, "a cregut per ventura", pg. 314 l.16, esperant a replicar-li, si no hagués dit això darrer. Ell personalment ha vist el contrari, és a dir, ha contemplat algunes dones que eren molt més boniques nues que vestides, i despentinades més que ben parades.

Dues evidències ens dóna l'escriptor en aquest punt. Una, explícita: Metge reconeix ací que ha tingut intimitat amb diverses dones. Una altra, implícita: Tirèsias, en afirmar que millor és veure-les paramentades que al natural, contradiu la pròpia reprovació insistent que ha fet dels afaits i vestits que elles gasten per millorar la seua presència, i que teòricament provocaven tant de fàstic, ja que -i així acaba aquesta seqüència tornant a la primera idea que les dones són naturalment brutes- és millor veure-les ben parades que al natural.

Tirèsias contraataca ara, pg. 314, l. 21: ho admet, però aquestes que ha dit Metge són ben poques, i entre elles no es troba l'estimada de Bernat; en ella no hi ha res del que el notari creu.

Les darreres paraules són un colp tàrrible per a l'escriptor, que hauria preferit que l'endeví l'hagués batut amb el bastó abans que sentir-les. Tirèsias li adverteix que encara n'hi ha més, i Metge demana que acabe per poder contestar-li.

llavors l'endeví li refutarà per ordre cada una de les virtuts -saviesa, bellesa i graciositat- que el notari havia adjudicat a la seua estimada, pg. 316 l.1. L'Idola que Bernat adora (10) participa abundantment de tots els defectesfemenins abans comentats, però a més és una boja i una atrevida: seria capaç de fer qualsevol cosa per aconseguir quelcom que li fos plaent, fins i tot a risc de la mort; amb la seua hipocresia ho encobre a tots els que, com Metge, no coneixen la seua intimitat. Però, efectivament, és atrevida pg. 316 l. 7, i té més poc seny que Mesalina.

(10) Idola: la paraula no és al català medieval tan rara com Riquer creia: el DCUB n'ofereix diversos testimonis des de Ramon Llull. Quant a designar l'estimada amb aquesta paraula, la idea recorda al consell de sant Pau de no adorar falsos idols (I Corintis, 10, 14), i així ho havia recollit l'autor vènet dels Proverbia quae dicuntur: "Le femene son le ydole qe sain Paulo ne dise" (ed. Contini, pg. 554, v.729). Alvaro Pelayo també desenvolupa en detall aquest motiu al De Planctu Ecclesiae, com ho reporta Delumeau a La Peur en Occident, pg. 416: "Quand on s'abandonne à la passion de la chair, on élève un temple à une idole et on délaisse le vrai Dieu pour des divinités diaboliques." I Eiximenis: "Après, que fan a Dèu esta

Cf. el De Casibus vicorum illustrium: "O mortalium
 prae dulce malum, mulier, quid concupisci potest quod nolis?
 Quin vis quin audeas? Quid audeas quin perficias?" ('O
 donna, dei, mortali dolcissima sventura, cosa si può
 desiderare che tu non voglia? Che cosa desideri che tu non
 osi per averla?') I, cap. XVIII, ed. Ricci-Zaccaria, pg.
 56-7. L'atreviment i la inconsciència són presentats com el
 contrapunt de la saviesa. El mateix ocorre al Roman de la
 romà: "Fame ne prise honor ne honte/ quant riens en la
 teste li monte,/ qu'il est veritez sanz doutance/ qu'en
 fame n'a point de science (...) Valerius neis la clame/
 hardie et artificieuse..." (ed. Lecoy, II, pg. 36, vv.
 9.383- 90).

Quant a la bellesa, pg. 316 l. 10, és més bé lletgesa,
 i Tirèsias bé ho sap, per endeví i per esperit: quan ella
 ix del llit sembla un habitant de pantà; té la vista verda
 i la pell amb crostes. Podia semblar blanca i llisa, però
 és negra i aspra, cosa que dissimula amb els afaits tant
 com ella vol. Quant a les mamelles, són blanques, buides i li
 pengen fins al melic; però també açò s'ho apanya en
 apretar-se la camisa i fer-les pujar. És fàcil enganyar amb
 un pit gran i moll, cosa que no pot passar amb el dur, que
 queda conforme és. El ventre el té "solcat de lonchs e
 spessos solchs", pg. 318 l. 8. No continua amb la resta del
 cos per cortesia: Metge ja en té prou, i en certes coses
 "cau mils ignorància que sciència", l. 12.

La descripció del cos repugnant prové, com assenyala
 Riquer en nota, del Corbaccio -però extraordinàriament

desonor: que sovín l'altar estarà apareyllat pobrament, on
 estarà lo preciós cors de Jesucrist, e la dona, ydola del
 diable, estarà vestida de draps preciosos e ornada d'aur e
 de perles" (Idones, cap. XXII, l. no. 44).

resumit- i del De vetula. Acabem de veure que una altra descripció del fètic, insistent en la fatidesa del cos femení, figura al Facet. El tema continuarà, com a l'exemple castellà de La Celestina, auto 9, quan Arcausa contesta a la llicença de Melibea: "Dios me lo demande, si en ayunas la topasses, si aquel día pudieses comer de asco. Todo el año se está encerrada con mudas de mill suziedades (...). Que así goze de mí, unas tetas tiene, para ser donzella, como si tres vezes hoviesse parido: no paraçen sino dos grandes calabazas. El vientre no le he visto, pero, juzgando por lo otro, creo que le tiene tan floxo, como vieja de cinquenta años." (11)

La "graciositat" també és falsa. En realitat ella és terrible i poc graciosa; els subalterns, el vaïnat i els seus íntims poden dir que "filla és de Dionís tiran o de Scilla", pg. 318, l. 16. Sembla graciosa perquè escolta Bernat, li "fa rialletes" l. 18, i l'acull com si només l'estimés a ell. Però abans es conformaria amb una orella que amb un sol amant.

Això ho duu Tirèsies per advertir-lo contra les dones, "car varí no's dona ab àlce, mas ab sucra", l. 20. L'endeví maleeix el llinatge femení i els desitja l'aniquilació, cloent-se així el tercer llibre del Somni.

(11) Cejador, Julio ed., Fernando de Rojas La Celestina, "Clásicos castellanos", Espasa-Calpe, Madrid, 1968. Vol. II, pg. 32 l. 9 a pg. 33 l. 8.

Pgs. 320-2. S'inicia el darrer bloc de l'obra amb el lament de Bernat per la seva mala fortuna. Tirèsias replica que l'única mala fortuna que ha tingut és "haver gràcia de fambras", pg. 320, l. 12, ja que millor li hauria anat si elles l'haguessen rebutjat. D'altra banda, la fortuna no té poder sobre el lliure arbitra, i la culpa de seguir "lo desordonat voler" l. 18, la té la pròpia estupidesa d'ell.

L'escriptor assumeix la seva responsabilitat i pretén demostrar que la seva actitud favorable a les dones és raonable i bona, i vol defensar per tant que no ha errat. Tirèsias ha parlat primer de dones en general, i segon an particular. En el primer cas, parlava de totes? L'endeví ho nega, però advertiaix que les excepcions en són "fort pochas", pg. 322 l. 11.

Als textos literaris que blasmen les dones, sol haver-hi l'especificació -inicial o final- que no es parla de tot el conjunt del sexe. Uns autors diuen que només es refereixen a les dolentes; altres manifesten que només unes poques són excepció i es poden lliurar del blasme. Ja al De Contemptu mundi atribuït a Roger de Caen (Patrologia Latina CLVIII, cols. 687-706) es deia que era ben rar trobar una dona púdica: "Nec nos in totum iactamus crimina sexum/ tempore sed nostro rara pudica manet." Cerverí n'assajava al Maldit Bedit una proporció numèrica de tres a cent: "c'a tres femnes legals/ n'a cent de deslegals;/ e a tres de gentils/ n'a mays de cent de vils;/ e a tres d'avinens/ n'a cent desconexens..." (vv. 355-64 pgs. 327-8). Més saver encara era el Facet: "De .M. a penes ne veurats/ una ben casta ne.n atrobarets" (vv. 1.720-1, ed. Faraudo pg. 67). I el Libre de fra Bernat: "Si una bona, cent mília/ n'i ha de vils" (ed. Pachaco, pg. 73, vv. 938-9).

Altres obres, però, encara consideraven més rara l'existència de la bona dona: "Optima femina, quae rarior est fenice", Walter Map, Dissuasio Valerii (ed. Wright, pg. 292). La idea és recollida i completada per Jean de Meun, Roman de la rose: "Preude fame, par saint Denis! / don il est mains que de fenis (...) Mains que de fenis? par ma teste! / per comparaison plus honeste, / voire mains que de blans corbiaus (...) c'est oiseaus clar semez en terre, / si legierement connoissables / qu'il est au cine noir semblables." diu el marit gelós (ed. Lecoy, II, pg. 14-5, vv. 8.657-86), d'on l'agafa l'autor del Corbaccio: "...le simili a quelle che dette abbiamo / les santes / sono piü rade che la fenici (...) e prima spero si troveranno de'cigni neri e de'corbi bianchi..." (ed. Nurmela, pg. 64). A Metge sembla no haver-li interessat una puntualització del tema ací, però unes línies més avall Tirèsias defineix Marcia com a excepció, "un sol ffênix en virtuts e.n sancta vida", pg. 324 l. 18.

Pg. 322-4. I els homes?, pregunta Metge, pg. 322 l.12. Tirèsias reconeix que d'alguns també cal parlar, però sembla evitar el tema, a la qual cosa l'escriptor adverteix que té dret a defensar's. Abans de començar la ràplica, els dos veuen que van per camins diferents.

Bernat inicia el seu parlament fent una sinopsi del que dirà. Pensa defensar les dones, per les bones obres que li han fet, pg. 322 l. 27, amb dos arguments: a) contant el bé d'elles i explicant el bé que han fet en la història; b) explicant el mal que hi ha als homes en general -però de forma benevolent i sense injuriar. Aquest segon motiu ha d'excusar molt les dones, ja que si ells -que deurien emprar més la raó, car són més perfectes- cauen en vicis, no és d'estranyar que elles cometin errades -cosa que

germat, però, no creu.

Ningú no posa en dubte a l'Edat Mitjana que la dona no és una criatura tan perfecta com l'home; ni tan sols els seus defensors. Metge intenta un argument consegüent: a menor perfecció, menor reflexió, i, per tant, menor responsabilitat. La idea ja havia estat utilitzada a la Fontè des Femmes, per disculpar Eva de la caiguda, i culpar Adam: "Si Adam ust fet come sage home, / a Eve dut defendu la poume (...) Ne seit qe Eve le consenti: / pur bien le fist, e entendi / de fera bien saunz malice (...) Si Eve fust mal entecchê, / par defaute de nurture / de Adam qe l'aveit en cure / de chastier e aprendre, / par la reison voil defendre / Eva, e que Adam out le tort." (vv. 216-34, ed. Meyer, Romania XV, 1886, pg. 318-20. A les línies següents Metge cita el pecat d'Adam -no d'Eva.

Metge recorda el pecat d'Adam, i com la humanitat va ser redimida per una dona tan virtuosa que fou "mare del fill de Déu", pg. 324 l. 5. Aquest motiu ja és suficient per lloar les dones -diu el notari-, ja que no hi ha cap home que mai pogués arribar al grau d'honor que ella té. Tirèsias ho reconeix, però diu que ella va ser "un sol fènix en virtuts e n sancta vida, e una flor no fa primavera", pg. 324 l. 18.

Sobre el lloc preeminent de Maria, cf. el Maldit endit: "per què? Car Déus hi vench, / tan bona rayso rench, / c'om qui tolre la'm vulla / no crey que ja la'm ulla / per somes ne per parts", pg. 326, vv. 216-8. Vid. supra el comentari a aquests versos. I, a més, Eiximenis, llognes cap. XII: "Pensa, encara, Déus con ha honorades les dones, car fill de dona s'és fet, e dona ha feta sobirana creatura. Dona ha posada sobre tota angelical natura. Dona ha estada e és de fet archa de virtut, plena de gràcia, e de verge, patrona e avocada de tot humanal linatge ab

Elisenda de Montcada per la seua devoció en acabar el monestir de Pedralbes; Elionor de Sicília, ara al cel -com havia dit l'esperit de Joan I-, reprimidora de revoltes. Elionor de Xipra, pel seu valor (però vid. nota 28 a l'ed. Riquer); Sibilla de Fortià, pel seu "virtuós spirit", pg. 340 l. 12 (vid. igualment nota 29 a l'ed. Riquer). La lloca a Violant de Bar és introduïda per una afirmació sorprenent si tenim en compte que Metge està defenent les dones: "Natura, femenina és naturalment a avarícia inclinada, e aquesta, contra natura, és stade la pus liberal que haze lest ne oyt", pg. 342, l.4 (1). També en són valorades la intel·ligència i l'exemplar amor conjugal. Però el major elogi és per a Maria de Luna, reina en el moment en què Metge escriu: pàgina i mitja de panegíric (pg. 344-6); comparada amb Fenèlope, per l'amor i espera del marit, i destacada en especial per la seua política de defensa del territori català front al comte de Foix, així com el seu desig de fer justícia en oposar-se als "nostras enemichs e perseguïdors" (de Metge i els companys de procés, s'entén), pg. 346 l. 14.

Pgs. 346-8. Però Tirèsiàs no es mostra gens convençut amb l'argumentació de Bernat: hi ha tant de mal en les dones, que aqueix bé no representa més que "voler endolcir la mar ab una unza de sucra", pg. 346 l. 23.

Sorprès Metge per la incredulitat de l'endeví, respon que li podria recitar "innumerables istòries" l. 26, al seu

(1) Joanot Martorell sembla haver-se basat en aquesta frase del Somni per caracteritzar la bella Agnès al Tirant lo Blanc: "...lliberal més que dona que jamés haja vist, per ço com les dones la major part són avars per son natural;" cap. LX, ed. Riquer 1979, pg. 216.

favor, ja que no ha fet més que començar. Però, en realitat, sols afageix tres arguments:

-Si no haguessen existit les dones, la humanitat hauria acabat amb Adam, i aleshores no existiria la societat, ni la ciència, ni les celebracions, ni l'amor, "que totes coses sobrepuja", pg. 348 l.1. Acaba detallant els molts coneixements científics que no s'haurien descobert.

Cf. l'argument al Maldit bendit, vv. 226 i ss.(pg. 326): "Car Deus les femnas fe/ semblants dels elamens,/ que volch far tan valens,/ que, si.l us mens ne fos,/ no pogrem viure nos."; idea que servia per fer llargs comentaris sobre la societat, i que acabava: "E tu, Carverí, saps/ que si femna no fos/ lo mons, la terra, nos,/ fora trastot perdut", vv. 296-9. Vid. supra comentari a aquests versos.

-Les dones són millors servidores que els homes, quan hom és sa o malalt, pg. 348, l. 13.

Cf. Eiximenis, Segon del Crestià, cap. CLXIV: "...car les fembres fan tot ço qui és a servei e honor de l'hom, així com vestidures, car elles les filen, e els menjars e viandes elles ho aparellen; pensen de malalts mills que los hòmens, en tant que diu l'Escriptura: Ubi non est mulier ingemiscit eger; e vol dir: 'que aquí on no ha fembra, aquí plora lo malalt', car les fembres són molt pus piadoses als malats e pus generoses e afables que no són los hòmens." ed. Kauf, pg. 74. Isabel de Villena reproduirà aquesta cita al seu Vita Christi: "Mulier naturaliter est pia, solatium et refugium infirmi: quia ubi non est mulier ingemiscit eger" (ed. Miquel i Planas, Biblioteca Catalana, Barcelona, 1916, vol. II, pg. 359,l. 12.127). Miquel i Planas l'atribueix a sant Isidor (vol. III, pg. 389), però no pertany a les Etimologies.

-Les dones no donen mals consells. Si Hèctor, Cèsar o

000241

Pompau las haguassen cregudes, haurien viscut més, pg. 348
l. 14. Metge ataca, doncs, la prevenció contra els consells
de la dona als governants i caps -consells que tant
disgustaven Eiximenis, vid. supra comentari a la pg. 294,
l. 14.

Pgs. 348-52. Però a Bernat li interessa defensar en particular la seua dama i provar que és bona. Aquesta intenció acaba amb la curta paciència de Tirèsias, que l'amenaça de pagar-li una bastonada si ho intenta, pg. 348 l. 23. Davant la tensió, tancaraja Orfeu, aconsellant a Bernat que no la defense, perquè és cert el que Tirèsias ha dit d'ella. El notari es lamenta, perplex, ja que continua pensant que la seua dama és la millor i que no n'hi ha altre tan estimat com ell, pg. 348 l. 23.

Orfeu no s'estranya de l'engany de Metge, "car tot amant és poch^e creyant", pg. 350 l. 2., i li aconsella que acabe el seu parlament. Tirèsias li recorda que encara pot dir el que vulga, tret d'esmentar aquella "ydola" viciosa i mentidera, l. 11.

Lavors Bernat reprèn el raonament en defensa de les dones en general, i esgrimeix el seu darrer argument: parlarà dels defectes dels homes; que no es done per alludit l'endaví, puix només es referirà als viciosos, així com quan Tirèsias parlava alludia a les dolentes "en lo maldit de dones", pg. 350 l. 31 (2). L'objectiu és arribar a la conclusió que ells també erren i mereixen el menyspreu, i llavors, que "elles sien dignes de menor reprensió", pg. 352 l. 1.

Riquer ja adverteix que l'originalitat d'aquest argument en el debat no ha estat posada en qüestió (pgs. 153-4). I així és, almenys quant al seu desenvolupament. El tema, però, havia apuntat tímidament en algunes altres

 (2) Tal com assenyala Riquer, pg. 351, nota 37, el terme maldit fa referència a les composicions literàries d'aquest tipus. L'autor explicita que el parlament de Tirèsias segueix la pauta d'un gènere literari ben determinat i conegut.

obres: als Canterbury, quan diu la dona de Bath: "By god, if wommen hadde writen stories, / as clarkes han with-inne oratories, / they wolde han writen of men more wikkednesse / than all the mark of Adam may redresse." (ed. Skeat, pgs. 573 -4, vv. 693 -6); "¡Por Dios que si las mujeres hubiesen escrito historias, como los clérigos componen sus sermones, habrían escrito tantas maldades de los hombres que toda la casta de Adán no podría repararlas!" (trad. G. de Luaces, pg. 197). I, sobretot, Eiximenis Lloques cap. XII: "E de son peccat /d'Eva/, tant cant se stes, ha-ne gran colpa son marit, qui^e la devia corregir e fer-la tornar a Déu quant en si fos; e per ventura Déus li haguera perdonat. Mas ell amà més satisfacer a ella que a Déu. Per què si a la dona reptes, repta més a l'hom, a qui era dat lo sany e l regiment. E pensa en tu metex, que semblant te hagueres fet, qui en semblants casos fas, per ventura, tots jorns pijor." (I, pg. 24). Vid. també comentari a pg. 322, l. 32.

Pg. 352-68. A partir d'ara, Matge rebut els arguments de l'andeví un per un (pgs. 352-68):

-Egoisme: molt més en tenen els homes. Segons les històries antigues, per cada home que donà la vida per les dones, hi ha quatre dones que ho feren pels homes. Ells són molt egoistes en l'amor, i estimen una dona per "complir son propi desig", pg. 352 l. 17. Quan la dona es fa vella, ja no la volen.

-Brutes: els homes no ho són menys; pel que fa als "accidents naturals" (menstruació, etc.), "de las cosas que naturalment vénen no deu ésser algú loat o vituperat, car no stan en franch arbitra", pg. 352, l. 25. Elles, a més, transformen fàcilment les coses brutes en netes.

La idea de la l. 25 es desenvoluparà en relació al

debat al s. XV. Vid. comentaris al p. VIII d'Ausiàs March. Ací en destaca, per la semblança, aquest text castellà del XV: "...por los apetitos que naturalmente havemos de nuestro non devemos ser loados nin vituperados, porque estas cosas non son en nuestro poder, mas havêmoslas por la inclinaci3n natural (...), é todo esto facemos de nuestro libre alvedrio, é voluntad; lo que no es assí en los apetitos é deseos é voluntades..." (3).

-Afaitis i robes: més culpables en són els homes que, "attesa lur condició, fan pitjor que elles", pg. 352 l. 33. Ells també es tinguen els cabells, dissimulen les canes, s'afaiten la barba, es depilen les celles i es posen perfums, pg. 354 l.10. També ells segueixen les modes, vestint-se llargs o curts, amb mànegues amples o estretes; portant diferents tipus de barrets, polaines, calcer curi3s, alcandores perfumades... pg. 354, l.12. Doren així mal exemple als altres i a les dones, que s'han de pintar per tal de ser considerades per ells. Si els seus avantpassats alçassen al cap...!

El paràgraf que s'inicia a la l.12 del Sonni és reproduït per Curt Wittlin a la seua introducci3 a l'ed. del L'dones, pg. XXU, prop d'on destaca el blasme d'Eiximenis als arreus del homes al Terc del cristià: "...per obtenir bellesa e graciositat corporal, se raen la barba sovint, e el raure aquell és escassat e florejat, lleixant çà e lla alguns pèls petits en certa figura (...), van almescats e ab civeta tanta, e ab mosquet, que aparen dones de paratge..." ed. Hauf, cap. DCLXX, pg. 156-7.

(3) Menéndez y Pelayo, Marcelino ed., Alvaro de Luna Libro de las virtuosas é claras mujeres Sociedad de bibliófilos españoles, Madrid, 1891. Pg. 13.

"Entre totes les curiositats e oradures d'aquest temps si són estades les següents, ço és, trobar vestits qui cobren la cara e les mans, e descobren les anques e les parts vergonyoses e fan veure les cuixas i les bragues a tothom (...) porten jubons així estrets als costats, que meravella és quan no trenquen per les costelles; e així amples als pits, que per força s'han a omplir aquí de cotó o d'altra cosa (...), porten los capirons petits e embotonats e carregats de massió (...) les calces així tirades davant e detrás, que si caïen en terra no se'n porien llevar (...) altra follia major, ço és, que vagan en peais de calces e les sabates són dins les calces (...). E après ara són vengudes les polaines, que són la major oradura del món, car Déus jamás no posà coa en peu d'hom ni de ninguna bèstia (...) van per vila ab los peus calçats d'esperons, que no van cavalcant, e ab l'una calça d'una color e l'altra d'altra, o ab l'una partida de meitats..." ed. Kauf, cap. DCCXIV, pg. 158-9. Respecte de la valoració que el vici de l'ornament és pitjor en homes, també Eiximenis ho declara així: "E açò conferma Crisòstom, dient que corrupció de natura és que los hòmens se pinten e s'afaiten així com fan les fembres, ne aitals deuen ésser sostenguts en lo món, (...) pus que a les fembres ho esquivava hom, molt més sens comparació devia ésser esquivat als hòmens" Terc del Crestià, ed. Kauf, cap. DCLXX, pgs. 157-8. La semblança en el to descriptiu d'aquest apartat del Somni amb Eiximenis és gran. Un petit precedent hi havia, però, al parlament del marit gelós del Roman de la rose, quan aquest, després de criticar els vestits i afaits femenins, reconeixia: "Sanz faille ausinc est il des homes./ Se nous, por plus biaux estre, fomes/ les chapelez et les cointises/ seur les biautez que Dex a mises/ en nous, vers lui mout mesprenons/ quant a paiey ne nous tenons/ des biautez qu'il nous a donæes/ seur toutes creatures nees." (ed. Lecoy, II,

pg. 25-6, vv. 9.033 -40).

-Desig de senyoria: només desitgen "senyorejar la companya", pg. 356 l. 8. És a dir, regir la vida domèstica. Al cap i a la fi, són companyes del marit i iguals en l'administració domèstica.

Riquer a la seua edició no acaba de comprendre el sentit de companya, i suggereix que es tracta de la "dama de companyia de la esposa", pg. 356 nota 40. Eiximenis ens dóna llum sobre la qüestió al Lldones, cap. XC "Con la dona deu ben regir la companya": "Governació de companya, quant a la dona pertany, requer que atena que cascú sia ocupat tostemps en obra, e que sia bé proveït seguons son estatant, e a negú no sia consentit crim en casa, ne gos passar sos tèmens, ne li sia dat licència de larch parlar, sia tengut en temor e ab amistat, sia oit si reclama, e sia complidament pagat ço qui promès li és estat" "...companya de casa deu ésser així partida que hòmens no estiguen ensemps ab fembres..." (I, pg. 138-9) Per companya s'entén, tant en Eiximenis com en Metge, el conjunt de personal subaltern que viu en la mateixa casa: esclaus, serventes, escuders, dames de companyia..." El regiment de la casa, llavors, implicava per a la dona el poder sobre aquests subordinats, i l'obligació de vetlar per ells. Pel que fa a la companyonia amb el marit, cf. Eiximenis, Lldones cap. XII: "Attén encara que la dona no fêu Déus del cap de l'hum, car no.l deu senyorejar, ne pel peu, car no la deu l'om maysprear ne con a cativa maltractar; mas fêu-la del costat, a donar a entendre que.l marit la devia tenir con a cara compayona..." (I, pg. 24). El franciscà ha pres la idea d'Hug de Sant Víctor (De Sacramentis fidei christiane, I, pars. II cap. XXXV) o bé de Pere Lombard (Sententiae in IV libris distinctae, I, pars II, dist. XVIII); els dos la

redacten en termes idèntics. P. ex., Hug de Sant Victor: "Quia igitur viro nec domina nec ancilla parabatur sed socia; nec de capite, nec de pedibus sed de latere fuerat producenda ut juxta se ponendam cognosceret;" (Patrologia Latina CLXXVI, II, col.284).

-Bany: són molt bons per a la neteja i donen alegria, salut i fertilitat.

-Luxúria: Tirèsias, Metge ho reconeix, en sap més, d'això -recordem que havia dictaminat davant Júpiter i Juno que la dona és tres vegades més luxuriosa-; però de tota manera els homes són molt luxuriosos i això ha causat grans mals. Els textos anomenen més actes luxuriosos d'ells que d'elles, i són més als homes que han enganyat dones "que aquells qui són stats dessabuts per fembres", pg. 356 l. 21.

Metge avança ací la rèplica al popular argument antifeminista de les dones que enganyaren o pervertiren grans homes; argument que Tirèsias no exposarà fins al final del debat (pg. 370). Quant a la tendència masculina a la luxúria, de quan en quan es plasma literàriament, com a l'entretingut Ensiemplo del garcón que quería casar con tres mujeres, del Libro de Buen Amor, tema que ja havia aparegut als fabliaux francesos.

-Colèriques i malpensades, roben i enganyen: els marits sempre viuen amb gelosia, indagant d'elles -quan han eixit a l'església, a veure pobres o malalts, o coneguts, o a fer obres piadoses- on han anat, per què van ben vestides, per què no han tornat més prompte. I si elles ho encobren per humilitat, acaben plorant pèr culpa dels retrets pg. 358 l. 1.

En canvi, ells passaran molt de temps fora de casa,

gniran "ab fembres deshonestas", pg. 358 l. 14, frequentaran males companyies, jugaran i disputaran. I si elles s'atreveixen a preguntar-los d'on vénen, "mal jorn és en casa", l. 17.

Els homes també enganyen i roben les dones riques, aconseguint que els facen hereus al testament. Quan elles moren, ells semblen trists, però en realitat se n'alegren, i van de dol per tal de caçar-ne una altra, que després serà tractada pitjor que la primera, ja que li retrauran com era de bona aquella.

Respecte del paràgraf iniciat a la l.1, el monòleg del marit gelós al Roman de la rosa respon totalment a l'actitud que ha descrit Matge (ed. Lecoy, II, pg. 7 i ss.). Però, a banda, el notari es fa ací l'ingenu fins a un punt inversemblant per als que el devien conèixer ¿Podia un personatge con el d'ell creure que les dones quan ixen de casa ho fan només per devoció, obligació o caritat, i que damunt ho callen per modèstia? No costa gens imaginar les rialles dels amics de Bernat en escoltar aquesta part. Em tem que això només ho podien acceptar els esperits beats dotats d'una bona dosi d'ingenuïtat -tal vegada els dels nous reis Martí l'Humà i Maria de Luna.

Als darrers versos del Facet hi ha un record més explícit per a les esposes que han de suportar l'engany i els mals tractes del marit: "...que aço en mal no.n prenats/ que ay dit de femmes vilanes/ qui son de castedat malsanes;/ elles torben vostres marits/ d.on vostres hostals son derrenclits,/ e molta dona colpejada./ e farida e ben castada/ car prous dona no.s pot star,/ cant veu son alberch destorbar,/ que no reprena son marit/ qui axi.s pert per tal delit."(ed. Faraudo, pgs. 67-8, vv. 1.729-39).

-Avarícia, inconstància i pressumpció: és natural que elles

siguen "un poch tinents", pg. 360 l. 12, perquè no tenen com guanyar diners i volen evitar passar necessitat; si de vegades casen amb marits vells, és perquè ho concerta la família, i de tota manera solen ser millor casades que amb els joves. Aquests les descuiden, i en canvi els vells les honren, cosa que maraixen "car a bona dona no y basta greu", pg. 360 l.20. Els homes també són avars, puix són capaços de qualsevol atrocitat per diners: mentir, difamar, "testifficar, falçament", acusar, "emparar mals hòmens e plats injusts", l. 37, practicar el proxenetisme...

Tampoc és gaire creïble el que diu Metge sobre el matrimoni amb vells. Quant a la idea que la bona dona no té greu, cf. el Liber de consolatione: "quia mulier melior est auro et lapide pretioso et etiam ipso sensu..." (ed. Sundby, pg. 18); "que bona fembra és maylor que aur ne përa preciosa, e encara que seyn" (Llibre de consolació, ed. Sansone, cap. VI pg. 49).

L'abundància de fets contra justícia a l'enumeració de corrupció per diners fa pensar que Metge està al·ludint als seus acusadors en el procés.

-Inconstants també ho són ells, pg. 360 l. 29: de nit prometen una cosa i a l'endemà ho neguen. Pressumpció masculina: es creuen tots dignes de regir un estat, i no s'ocupen d'educar en la ciència als seus fills, sinó que vagen ben vestits, quan en el futur hauran de captar per viure.

-Parleria: en realitat elles només parlen de les coses de cada dia, però com "són subtils e entenen e saben moltes coses primament e fort tost, puys dien-les a vegades familiarment les unas a les altres", pg. 362 l. 9, i això no fa mal a ningú (en lloar la intuïció femenina, sembla

contradir-se ací el tópic de la curta intel·ligència de la dona). En canvi, els homes creuen ser savis com Salomó i eloqüents com Ciceró. Presumiran de saber molt de ciència i d'armes, jutjaran l'administració política. D'estiu al celler i d'hivern a la cuina, passaran el temps "truffant e dient moltes paguesas e scarns". A l'església, criticaran el capellà si no s'afanya, i els altres si no van a la moda, i les dones honestes. En missa xarraran i riuran, molestant els altres, i "gordaran les donas impudicament", pg. 384 l.5, i no aixiran mentre elles hi siguen. Però, si les dones ixen, fugen com si estiguessen excomunicats. Pels carrers, quasi es trancaran el coll mirant les finestres, pg. 384 l. 10, i presumeixen d'haver conquistat moltes dones que ni els coneixen.

Sobre el mal comportament a l'església, el mateix retrat, bé que a l'inrevés -atribuint la culpa a les dones- presenta Eiximenis al Llones, cap. XXV: "No res meys que provoquen /les dones ornades/ los mals hòmens que de la esglaya facen bordell al dyable, car vénen a les festes scientment a les esgleyes per guardar a cobeegar les dones bé ornades; ne y vénen per als, car si elles no y eren, no y vendrien."(I, pg. 44).

Si bé a la l. 10 Metge acusa els homes de voler descobrir alguna dona mirant a través de la finestra, la tradició popular, al contrari, acusava les dones que guaitaven al carrer d'intentar exhibir-se: "Dona finestrera, mal faenera"; "Ni casa cantonera, ni dona balconera" (Bayarri, Refraner de Tortosa, I, pgs. 513 i 518). "Mujer en la ventana, parra en el camino real" (Fouliché -Delbosc, "Proverbes judéo-espagnols", RKi II, 1895, pg. 735). "La muxer ke a la ventana se pone de rrato en rrato, venderse kiere barato" (Correas, pg. 206); "Muxer en ventana, o puta o enamorada. La 'puta' es komün, i haze a todos ventana; la 'enamorada' es afizionada de uno

i asòmase a vezes por verle si pasa." (Correas, pg. 563). Els textos literaris també ho tenen en compte. Als CanterburyI, la dona de Bath havia de suportar que l'home la instruís recordant-li "How he, Simplicius Gallus, lefte his wyf,/ and hir forsook for terme of al his lyf,/ noght but for open-headed he hir say/ lokinge out at his dore upon a day." ed. Skeat, pg. 573, vv. 643-6, "còmo Simplicio Galo repudiò a su mujer, abandonándola durante toda su vida, solamente porque la vio cierto día en la puerta con la cabeza descubierta, mirando hacia fuera", (trad. G. de Luaces, pg. 196). I, naturalment, Eiximenis, Ldonec, cap. XVI a propòsit de les xiquetes: "Nuyll temps fer huyllades a hom del món, ne estar a la finestra, ne d'aquí parlar ab negü baix, majorment ab jóvens. Car dona finestrera, ne pòssec ab costera, no podrã molt durar, segons que diu l'exempli comü" (I, pg. 32) Cf. la semblança del refrany amb els anteriors de Correas. Més al cap. XXIX: "Ne sia finestrera, car diu eyll, aquí's donen de grans tretes, e les mares qui fan les fillas sues donzelles finestreres, les fan vils, e donen mal nom a lurs filles, e axõ les porta sovín a pigor." (I, pg. 54). Vid. també el llibre de J.E. Ruiz Doménech La mujer que mira, "Biblioteca Filològica", Quaderns Crema, Barcelona, 1996, esp. el cap. 2, "Ventaneo", pg. 27 i ss.

-Volien ser tresorereres dels marits: fan bé, ja que són companyes i no serventes d'ells, i cal tenir-los més confiança que a un altre. Però ells confien més en una esclava o serventa -que els intentarà furta-, que no en la muller, que millor ho sabrà conservar. Sobre la companyonia de la dona, vid. comentari a pg. 356 l.9.

-Poc d'afecte pels fillastres: "qui no ama no merex ser

amat", pg. 364 1.27, ja que ells les maltracten i difamen, i els desitgen la mort.

-Vanitat, gola i peresa: És innegable que hi ha dones així, però els homes són "molt pus tocats de assò", pg. 366 1.2. La major part prenen gust a viure regaladament i a saber coses "que al espiritual o al temporal no li aprofiten", 1.5, sinó només per exhibir-se i ser tinguts per savis: "De la apariència ha molt, e de la existència fort poch.", pg. 366 1.7.

Quant a menjar i beure, ho haurien de fer per viure, però ells mengen i beuen tant com els plau. Després es quaixen i "buquen lo sach per un forat o per altre", 1.16, i acaben dormint la borratxera. Seriat enyor el temps de Saturn, en què els homes menjaven aglã i bevien aigua, i atribueix a la gola l'aparició d'abundants malalties i vicis.

Pel que fa a la peresa, els homes fugen tant com poden del treball, tan bo per a la salut, i dormen "lo ters de lur vida", pg. 368 1.1 -proporció de descans absolutament normal, d'altra banda-; quan no ho fan, continuen servint el propi cos.

-Els agrada sentir danses i cançons: Metge troba natural delitar-se en la música, sobretot si va acompanyada de retòrica i poesia, cosa que concorre en la producció de "bons trobadors", pg. 368 1.6. En canvi, als homes no els agrada gaire això, quan ho haurien d'aprofitar "per fugir ociositat e poder dir bé lo concebiment de lur pensa", 1.8. Però ells prefereixen sentir "truffadors, scarnidors", 1.9, i camorristes que inciten a la viltat.

Ud. la nota 44 de l'ed. Riquer, pg. 368. Metge defèn ací el poder enriquidor de la lírica en l'individu, com ho havia fet a la carta als consellers de Barcelona. Però acàs

no havia estat ell també un truffador? Les seues composicions burlesques, com el Sermó, així ho testimonien. En canvi, el notari no sembla haver escrit mai aquestes danses i cançons que tant lloa.

-Són cerimonioses a l'hora d'alçar-se del llit: i així pertoca. Si no, eixirien "nuas e desligades", l.14, i això aniria contra la vergonya, que és tan lloable en les dones. En canvi als homes, que deurien estar llestos en un minut, s'entretenen amb la molta roba, a pentinar-se, rentar-se amb perfums, "mirar si són aquells que eren lo jorn passat" pg. 368 l.22 -és a dir, observar-se a l'espill com feien elles-, i ornar-se amb "cadenas, cascavells, esquellas e garroteras a les cames", l.23, exhibint el seu cos, "bell defora i brut pels vicis dedins."

Si els predicadors blasraven la cura en el "lligar" femení, no per això evitaven blasmar les dones desastrades. Cf. Eiximenis Ldonas cap. XXVIII, "Com les dones poden anar compostament e deven ésser fort endregades en lur persona": "Per res que dit sia contra lo foll ornament de affaytament de les dones, no entenem a impugnar que les donzelles e altres dones no puxen anar compostament e honestament brocades" (I, pg. 50).

Sobre la vergonya femenina, cf. Eiximenis, Ldonas cap. II, "Con vergonya és dada a la dona axí con a natural e a principal raíl e fonament de sa honestat": "...aprés que hagueren peccat /Adam i Eva/ per inobediència feyta a Déu donà a la dona verguonya en la cara molt més que a l'hom en esta part; e açò per preservar si metexa de tota viltat e legea." (I, pg. 10).

Pg. 368-70. Ací acaba l'exposició de Metge. Tirèsias confessa que s'ho ha passat molt bé escoltant-lo. "La

veritat, però, no has mudada, car una matexa és", pg. 370 l.3; si el notari consultàs la seua pròpia consciència, ho reconeixeria. Però Bernat no cedeix: "ab aquesta oppinió vull morir", l.5.

La darrera paraula, tanmateix, és la de Tirèsias, que abans d'anar-se'n li dóna uns consells finals:

-Evitar l'amor de les dones i fugir-ne com del llamp. És estúpid perseguir el que dóna la mort. L'endeví enumera una sèrie de personatges que patiran mort o calamitat per dones: Nabot, Samsó, Josep, Isboset, Salomó, David, Sisara, Hipòlit, Agamènon i els fills de Dànau. "La major part dels inconvenients e mals qui són stats en lo món són vanguts per fembras", e Tirèsias li sembla innegable, pg. 370 l.16.

A propòsit de l'associació dona - mort, cf. Carverí: "Tot axi com de mort/ vos en porets guardar,/ si us volen galiar", Maldit bendit vv. 142-4, pg. 325. Vid. supra el comentari a aquests versos. Però més proper a Metge està el Capellà de Bolquera: "Qui femna amar vol/ la mort desija". Lola Badia ja havia cridat l'atenció sobre la semblança d'aquests versos amb la frase de Tirèsias a l'ed. del Cançonet de Ripoll, vid. nota als versos 1-2 del poema XX, pgs. 291-3.

Només he trobat la referència a Nabot dins la ratafila de víctimes de la dona al carmen XVI De muliere mala de Petrus Pictor, ed. Van Acker pg. 105-16. Isboset i Sisara no havien aparegut mai abans. L'aportació clàssica és original de Metge, que no inclou, però, Aristòtil, Virgili ni Hipòcrates, que eren tradicionals. Inclusions i exclusions s'explicarien bé si tinguéssim la seguretat que Metge ha pres com a font el De casibus virorum illustrium, on Boccaccio no anomena, lògicament, cap dels tres casos. Però tampoc no apareix al Somni Hércules. Altres exemples

contemporanis de Metge hi ha d'aquestes enumeracions, en català. El Facet: "Salamo fo sobrat per cert, (...) e atressi Sampso lo fort (...) e sent Pere atretal..." (ed. Faraudo pg. 84, vv. 1.625-34). I la Disputa de l'ase de Turmeda, quan fra Anselm intenta justificar la caiguda de frare Juliot: "I després, la bellesa de la dona, que és vera metzina i verí mortal que enverina la vista de l'home i la fa sempre caure i tombar al dit pecat. I així mateix vós sabeu que la dona enganyà nostre pare Adam; que ella enganyà el gran rei David, ella enganyà el gran savi Salomó, ella enganyà al noble i fort Samsó.", ed. ENC, pg. 120-1. Vid. també supra, nota als vv. 85-89 del Maldit bendit.

Sobre la dona com a portadora de mals al món, Eiximenis, Lldones cap. XXXI diu -en boca d'uns "heretges"-: "qui no deu haver pahor de acostar-se a fembra si tots quants mals ha e.l món vénen per fembres? Guarda la destrucció del món, e puys lo Diluvi, e après la perdició de Troya e de l'imperi de Nínive, la confusió de diverses regnes e de jecció de grans hōmens: tot ha haüt fonament de fembres" (I, pg. 57). Cf. també Cerverí, Maldit bendit: "Ara us acordats bé/ si trobarets per re/ mal ni treball ni guerra/ ne engan per la terra,/ que.l plus femna no faça,/ on malvestats s'eslassa." vv. 375-80, pg. 328. El Chastie-Musart: "Par feme somes nos trestuit mis à torment,/ feme nos gita fors du disne firmament", ed. Jubinal OCR III, pg. 392 vv. 307-8. I el Blasme des femes: "Fame est achoisons de toz maus; par fame sont guerres et maus ", ed. Jubinal Jongleurs et trouvères, pg. 30.

-Dedicar l'amor al servei de Déu i a l'estudi. No servir ja ni fer negocis amb senyor terrenal, sinó ocupar-se d'afers espirituals i conèixer-se i millorar-se ell mateix. Fer

impossible el retorn a la vida passada i morir "en segur e tranquil.la port.", pg. 370 l.27.

Després d'açò, els animals comencen a fer soroll com a l'inici del somni, i Bernat desperta "trist e desconsolat", pg. 372 l.1.

Bernat Metge utilitza a Lo Somni el tema del debat sobre les dones. També ho feren altres catalans al s. XIV: els anònims autors del Sermó del bisbató i del Facet. Tanmateix, la qualitat d'aquestes dues obres se situa molt per davall de la del barceloní.

El gran valor literari de Lo Somni és reconegut per tots els estudiosos actuals, bé que el descobriment -que feren* els erudits italians Casella i Farinelli, en el pas al s. XX- dels "plagis" flagrants de Metge mediatitzà durant un temps l'estudi de l'obra. Aviat, però, es començà a veure que el notari fou un habilíssim redactor, i se li adjudicà l'etiqueta d'humanista. En realitat, la seua figura va ser la principal responsable que es començàs a parlar de "humanisme català" en el pas del XIV al XV (1).

L'edició de Riquer ha ajudat a comprendre, a través de la documentació exhumada de l'autor, que Metge utilitzà a més els coneixements i tècnica literaris per servir els seus interessos personals, cosa que ha palesat Lola Badia al seu estudi recent (2). Els següents comentaris no feren

(1) La bibliografia que existeix sobre aquest tema és realment àmplia. Per tenir una idea sobre la cronologia de la qüestió, vid. l'estudi de Lola Badia, "L' 'humanisme català': formació i crisi d'un concepte historiogràfic", a Bruguera, J. i Massot, J. eds., Actes del V CILLC, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pgs. 41-70. També Francisco Rico, "Petrarca y el 'humanismo catalán'", a Tavani, G. i Pinell, J. eds., Actes del VI CILLC, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1983, pgs. 257-291.

més que ratificar, a través de l'estudi d'aspectes poc destacats fins ara, aquesta conclusió.

(2) "'Siats de natura d'anguila'".

Alguns aspectes de la construcció literària

Mem de començar destacant que el diàleg entre Metge i Tirèsias és molt més viu i ple de matisos que els mantinguts abans amb Joan I i Orfeu. En aquell abunden els comentaris que infereixen intencions variades a la conversa: unes vegades el to és irritat; altres, plaent o irònic. Els interlocutors canvien d'estat d'ànim segons els va en el debat. Com diu Riquer, contrastant el diàleg de Lo Somni amb el de l'Apologia:

Bernat Metge ha renunciado a este recurso del diálogo platónico-ciceroniano, pero no lo ha hecho sin razones poderosas. El diálogo desnudo y escueto le hubiera impedido dar vida a la acción, acotar las actitudes y reacciones de los interlocutores y, sobre todo, expresar sus propios estados de ánimo ante las cosas que está oyendo. (ed., pg. *150)

és a dir, que a través de les matisacions al diàleg, veiem formar-se el caràcter dels personatges. Així Tirèsias, quan la conversa està encara en fase preparatòria, ja fa gala d'una certa fanfarroneria en l'actitud:

Ladonchs Tirèsias se pres a riure, e murmurant un poch, tantost callà. E yo dressé les oreyllas vers ell, e no poguí âls oyr sinõ: -Anit veurem qui es savi o no. (pg. 278, l. 13 i ss.)

A la profunda sensibilitat que s'atribueix Metge com a personatge, l'afecta molt el dur judici de l'endeví sobre la seua estimada:

Més amare ladonchs que.m hagués dat vint colps pel cap ab lo bastõ que portava, que com així parlà. E per despler no li poguí res dir (pg. 314, l. 25 i ss.)

La fluctuació d'ànims va notant-se tot el temps; és com si, en comptes de dialogar, s'enfrontassen en un joc de naips: els dos s'impliquen molt en el que diuen, i fan gala d'una serenitat en el raonament que, tanmateix, parden sovint. El mal caràcter de Tirèsias, sobretot, es fa palès en diverses ocasions, com en el fragment que reproduïm, quan es mostra impacient pel desig del notari de defensar la seva estimada:

Si d'esta matèria parlaràs pus avant, ab aquest bastó, la virtut del qual no ignores, te daré; e sia teu ço que y gonyaràs (pg. 348, l.23 i ss.)

Justament Bernat comença l'argument de la maldat dels homes després de l'amenaça d'agressió física; quan acaba el desenvolupament d'aquest motiu, Tirèsias s'ha apaivagat i fins i tot confessa que s'ha divertit:

-No poria explicar sufficientment lo delit que he haüt del teu enginy. Disertament e acolorada, a mon juy, has respost a tot ço que yo havia dit de fombres (pg. 370, l.1 i ss.)

Sembla justament que el narrador es complaga a presentar des de bon principi com especialment agre i antipàtic el personatge de Tirèsias, el qual va prenent protagonisme a poc a poc. És ell qui talla secament el parlament de Joan I -del propi rei- davant la indignació del notari (pg. 254 l.14 i ss., pg. 256 l. 1 i ss.); ho tornarà a fer amb Orfau, de la història amorosa del qual fa comentaris despectius (pg. 264 l.23 i ss., pg. 280 l.5 i ss.).

No és la primera vegada a la literatura que apareix l'endeví mitològic lligat al debat sobre les dones. Al segle XIII, els vènets Proverbia quae dicuntur super natura

feminarum s'expressaven així:

Lo fato de le femene voli saver qual este?
 demandai'nda Terrisia, qé quela sí'nd'è taste,
 qé fo maschio e femana, com'se truova en le gaste:
 parò saup li malvici e'l mal qe'n lero este
 (ed. Contini, pg. 538, vv. 345-9).

I al mateix segle, el Maheolus llatí:

Qui maribus cavat yssas fore frigidiores,
 nondum pensavit perfecta iudicio res; (...)
 Hoc etiam per Thiresiam, qui novit utrunque
 saxum, directe concludo, per Ovidiumque:
 partior in nobis nec tam furiosa libido...
 (ed. Van Kamel, pg. 87-8, vv. 1179-87. No traduït a la
 versió francesa)

No podem concloure que cap dels dos textos influís
 directament sobre Metge, però els testimonis citats fan
 sospitar que el personatge podria haver aparegut altres
 vegades anomenat en aquest tipus de textos.

Mentre la figura de Tirèsias és des de l'inici
 antipàtica, no passa el mateix amb Orfeu, que es presenta
 amb la narració de la pròpia història com a enamorat -és a
 dir, com el mateix Metge. Tanmateix el músic troba la mort
 llixat cruelment pel col·lectiu femení, que no accepta que
 es lloe "vida llunyada de companyia de donas" (pg. 262
 l.23), perquè ho prenen com una "gran injúria feta a la
 universitat de las donas" (pg. 264 l.11), i és precisament
 Orfeu qui terceraça en la discussió de Bernat i l'endeví
 per assegurar-li que, efectivament, "tot quant ha dit
 /Tirèsias/ de aquexa dona que tu ames és ver, que en res no
 ha mentit" (pg. 348, l.29), i fer patent al notari que està
 enganyat, cosa no estranya, "car tot amant és qech e

creyent" (pg. 350 1.2).

Llavors els dos acompanyants de Joan I, Tirèsiàs -un endeví de passat transsexual-, i Orfeu -un músic que baixà a l'infern en vida- són, a part característiques específiques, dos personatges víctimes del ressentiment femení.

"Boccaccio traduït a trossets": un collage literari

La perspectiva dels estudiosos de principis de segle sobre Lo Somni ha fet comentar a Lola Badia:

Cal dir, doncs, en primer lloc que, contra Farinelli i Casella, que en lloc de Metge llegien Boccaccio traduït a trossets, Lo Somni no és solament original, construït i coherent, sinó que instaure un model nou de literatura vulgar que resulta tan estrany com tot allò que es presenta per primer cop. (1)

Efectivament, el nostre és un text ple de manlleus -i no únicament a la part del debat sobre les dones. També, no és una simple traducció, no una simple antologia de textos italians importants. Metge manipula al seu servei els diversos préstecs que empra, i els elabora per donar-los el sentit que serveixi als seus interessos particulars, en una estructura de collage literari.

Una mostra, per exemple, que en el tercer llibre de Lo Somni no es pot veure una còmoda còpia del Corbaccio és que -com és fàcil de comprovar per les cites que dona Riquer a la seva edició-, Metge no es limita a transcriure literalment, i sovint encadena en un fragment dues idees separades al text italià per moltes planes.

És més, el nostre autor "desaprofita" molts motius desenvolupats al Corbaccio. Hi ha temes que no utilitza, com el de la incapacitat femenina per guardar secrets. Molt freqüent és també que el barceloní empra aquells motius suavitzant-los, és a dir, ometent puntualitzacions que podrien resultar massa crues per a un lector benpensant. En done una mostra, citant com sempre Lo Somni de l'ed. Riquer

(1) "'Siats de natura d'anguila'", pg. 64.

i el Corbaccio de l'ed. Nurmala:

-La bruta fisiologia femenina: Soccaccio detalla "i parti loro", "i luoghi segreti" que "nascondono gli orribili strumenti", i "li loro umori superflui" (pg. 71); Metge, en canvi, només fa esment de "lurs necessitats o malalties (...) les quals serian vergonyoses a exprimir" (pg. 285 l.22)

-El desig de poder per part de les dones: on Tirèsias diu que elles "agüen lur desig en haver senyoria" demanant als marits o amants costosos ornaments, i acaben emparant-se de la seua voluntat (pg. 294, l.9, i ss.), l'esperit del Corbaccio prevenia repetidament d'aquest perill: a les pgs. 72-3 i 73-4, però també a les pgs. 85-6, on explica que la major dignitat del baró justifica que elles hi estiguen subordinades, i assenyala així com tots els llocs de poder pertangen als homes, "ne'papati, negl'imperi, ne'reami, ne'principati, nelle province, ne'popoli..."

-La luxúria femenina: Lo Somni indica que, mogudes per aquest vici, s'atreveixen a anar per llocs perillosos, i moltes han d'avortar o cometre infanticidis (pg. 296-8). El Corbaccio, però, expressava a més que aquest desig irresistible condueix moltes dones als bordells, dels quals ixen "stanche, ma non sazie" (pg. 75). També explicava els gustos sexuals de les dones: "...il fante, il lavoratore, il mugnaio, e ancora il nero etiopo, ciascuno è buono, sol che possa" (pg. 75), cosa que afecta també a la viuda en particular, que desitja els homes "...la cui lancia per sei o per otto arringhi o per dieci in una notte non si piega in guisa che poi non si dirizzi", encara que tinguen "il viso fatto come il saracino della piazza" (pg. 105). Metge omet, doncs, el motiu de l'atracció pels lletjos a Lo

Somni, però el coneixia, ja que l'havia emprat al Sermō (2).

Seguint amb els préstecs, i tal com assenyala Riquer a les notes del quart llibre, la immensa majoria de referències a dones cèlebres està extrata de l'epístola a Anna de Petrarca (Familiars, XXI, 8) i complementada amb el De claris mulieribus del mateix Boccaccio (3). Riquer ho explica així:

...il Boccaccio del Corbaccio viene impugnato da passaggi presi principalmente da una epistola del Petrarca, con ricordi del De claris mulieribus dello stesso Boccaccio. C'è un proposito evidente di far sì

(2) Vid. supra, comentaris i nota als vv. 148-51 del Sermō.

(3) Lida de Malkiel, a Dido en la literatura española, Tamesis books, London, 1974, pg. 81, diu així: "El escrito importante del cual arranca el género literario de la defensa femenina es, según Arturo Farinelli (Italia e Spagna, Torino, 1929, vol. I) la Epístola en que Petrarca consuela a la emperatriz Ana de haver dado a luz una hija..." Me rastrejat l'obra citada de Farinelli sense trobar enlloc l'afirmació que li atribueix Lida. Ja hem vist a bastament que la defensa femenina en la literatura existeix almenys des del segle XIII. Cal indicar, però, que l'argument de les dones virtuoses no fou explotat literàriament de manera generalitzada fins a, efectivament, l'epístola de Petrarca, si bé aquesta, com reconeix Lida (ibid.), deriva molt directament de l'enumeració semblant feta a l'Adversus Jovinianum de sant Jeroni -i el tema era, per tant, conegut per la tradició.

che il Boccaccio volgare venga confutato dal Boccaccio latino, e soprattutto che il Boccaccio venga smentito dal Petrarca. (4)

No s'acaben ací, però, les cites dels grans humanistes italians -pel que fa a l'apartat sobre les dones. Lola Badia m'ha fet observar la influència d'una altra obra de Petrarca, manifesta clarament a l'Apologia: el Secretum, la relació amb el qual veurem més endavant.

(4) Riquer, "Boccaccio nella letteratura catalana medievale", a Boccaccio nelle letterature nazionali, Firenze, 1976, pg. 116.

Ja hem dit com Metge fa una utilització de la seva obra en profit personal. A més, però, el discurs que genera està construït de tal manera que sovint podem trobar-li un segon significat contradictori amb el primer, o que hi afegeix insospitades connotacions. La polisèmia del text de vegades arriba al pur cinisme, i no respecta ni les antigues lleialtats. En presento tres mostres.

Comentant el passatge en què el notari elogia Maria de Luna en detriment de Violant de Bar -la viuda de Joan I-, Riquer concreta:

A Bernat Metge, en 1399, ya no le interesaba nada la reina Violante, y estaba dispuesto a dejarla en lugar desairado a trueque de atraerse a María de Luna, 'ara regnant', y a Martín el Humano" (pg. *148).

Efectivament,

El elogio de Violante de Bar es más retórico que sincero (pág. 342). Bernat Metge le ha dedicado uno de los más felices momentos de su elegante prosa, pero se ha limitado a encomiar su liberalidad y su amor conyugal (pg. *147).

Doncs bé: aquest elogi no em sembla només poc sincer, sinó cínic, almenys pel que fa al punt de la liberalitat.

L'objectiu de justificació i rehabilitació moral que perseguia Metge no li impedeix de fer "ganyotes i picades d'ull" (1), dirigides als lectors que podien captar la clau dels seus préstecs -en una lectura malintencionada-, i que eren fonamentalment els seus amics personals. En paraules de Lola Badia:

El públic d'entesos a qui Metge dirigia la seva obra,

lluny de creure ingènüament que Metge havia escrit el Corbaccio en català, es divertia desxifrant els missatges sorneguers que el suposat plagi els transmetia. (2).

Justament aquest "públic d'entesos" que també coneixia l'obra de Boccaccio, podia recordar que al text italià la viuda és descrita en un primer moment al protagonista com una dona

...che in magnificenzia mai non era alcuna sua pari stata; e oltre la natura della femine, lei s'ingegnava di mostrare essere uno Alessandro, alcuna dalle sue liberalità raccontando... (ed. Nurmela, pg. 50).

Compareu amb Lo Somni, parlant el notari de Violant:

Natura femenina és naturalment a avarícia inclinada, e aquesta, contra natura, és stada la pus liberal que hege lest ne oyt, que m record (...). La sua casa és stada, e és encara, temple de liberalitat, e molt pus ocupada en donar que en resetre. (pg. 342, l.4 i ss.)

Ara bé, tornant al Corbaccio, recordem que l'esperit desenganya al protagonista a propòsit de les virtuts de la viuda, entre elles la liberalitat:

...non solamente il se medesima concedergli le bastava, ma essa, come l'amico tuo ti disse ch'era magnifica, per magnifica dimostrarsi non del suo ma del mio, una volta e altra (...) di buona quantità di denari il

(1) Lola Badia "'Siats de natura d'anguila'", pg. 51.

(2) "'Siats de natura d'anguila'", pg. 51 nota 71. Sobre que aquest públic eren els seus amics personals, vid. ibid., pgs. 39-40.

sovvena (...). In queste così fatte cose porgendo a ciascuno in mano, donando a ruffiane e spendendo in cose ghiotte e in lisci, usava la tua donna la mangificenzia egregia... (pgs. 101-2).

La viuda, doncs, no era exactament liberal, sinó malgastadora - per no parlar de com atraia els homes amb la riquesa del marit. ¿I és que els amics de Metge no relacionarien també la llicença de Violant amb la de la viuda, i no deduirien que l'una era tan malintencionada com l'altra? És ben possible que, rere l'elogi reial, que ja li semblà poc sincer a Riquer, s'amagàs una de les picades d'ull del notari als seus amics.

Un altre exemple. Bernat Metge ja s'havia ocupat de blesmar als seus acusadors en el procés al llibre primer, titlant-los d'"envagosos" i de portar "mala intenció" (pgs. 166, l.2 i ss., 176, l.2 i s.). A més, al segon llibre fa explicar al rei que les acusacions del procés són falses, i que la seua mort servirà per rehabilitar els seus servidors encausats (pg. 230-2). Però sembla que el notari encara no està satisfet: al llibre quart, quan està desenvolupant el motiu dels defectes masculins, al capítol de l'avarícia s'expressa així:

Pochas cosas són que no faessen vuy per dinars: logreyar, lagoteyar, fer mals contractas, espiar altres, matar, enganar, diffamar, testifficar falçament, robar, acusar, mentir, pellegar, amparar mals hòmens e plets injusts, descarrerar ab lur enginy donas e donzellas, e liurar-les a altres, sien de assò testimonis. (pg. 360, l.24 i ss.)

La meitat de les acusacions -les subratllades per mi- semblen indicar que l'"innocent" Bernat està referint-se

als que l'han encausat -i, això, per no pensar que el notari està referint-se al comportament d'ell mateix i dels seus amics. Tant de bo coneguéssem més en detall la biografia dels que envoltaven el nostre autor. Són certa que podríem trobar un segon sentit al desenvolupament sencer del tema de la maldat masculina -sentit que sabrien captar aquells entesos amics del notari.

Veurem encara un tercer exemple referit a una de les primeres manifestacions de Tirèsiàs. En un determinat moment del relat (pg. 280 l.6), l'endeví talla sense contemplacions el diàleg entre Bernat i Orfeu, i, furios, retraurà la ignorància dels homes, que busquen les felicitats mundanes -entre les quals es troba l'amor de dones-, que són, d'altra banda, falses: no és bé allò que, una volta aconseguit, proporciona angoixa i s'esvaeix. Bernat replica a l'endeví que no sap on vol anar a parar amb aquesta argumentació, si no és que l'Únic bé és Déu. Tirèsiàs reprèn la paraula: aquesta idea és òbvia per a qualsevol amb dos dits de front; més encara per a un home il·lustrat. D'una altra cosa es tracta: el que hi ha a les "felicitats mundanals" no és el bé, sinó la seua imatge; "e posat que n'i hage, no.l pot hom aconseguir sinó ab ésser content" (pg. 280).

A l'agut escriptor no li pot passar per alt que està fent incórrer el seu interlocutor en un raonament contradictori. D'una banda, intenta demostrar que la felicitat a la terra no pot existir més que com a reflex de l'autèntic bé: estem enfront d'una de les premisses de la tradició platònica que l'Església va assimilar. Per una altra part, Tirèsiàs afegeix "...però, cas que sí que existesca -és a dir, en el cas que l'afirmació precedent fos errònia- només es pot aconseguir amb una actitud de conformitat" (3). També la idea de l'acceptació del propi

destí, la resignació, formava part de l'engrenatge ideològic de l'Església medieval. Metge-autor col·loca les dues premisses -tan repetides pels predicadors- una rere l'altra, de manera que, subtilment, ens en mostra la contradicció: si l'autèntic bé no es pot aconseguir en aquest món, llavors no s'ateny res de bo amb la resignació. Els pocs escrúpols i el temperament arribista del nostre escriptor així ho han expressat en la seua pràctica vital.

Ara, en canvi, Metge-personatge, el nou Bernat "convertit", accepta la contradicció fent com que no se n'adona, i confirmant-la amb el recurs als auctores (pg. 280 l. 31).

(3) Opte per interpretar ací l'expressió "ésser content" com a 'contentar-se, conformar-se' més que no 'estar satisfet'. Si bé la primera accepció al DCVB per a content és aquesta segona possibilitat -'Satisfet, que no desitja (d'algū o d'alguna cosa) res més del que té-, molts dels exemples medievals adduïts admeten també la interpretació de 'conformat': no 'que no desitja més' sinó 'que no demana més' -aquesta segona frase, d'altra banda, aplicada al DCVB al sentit etimològic de continere, Coromines, al DECLC, no puntualitza més el doble matís semàntic de content, però aporta exemples del seu negatiu malcontent, que segons el context podria significar 'insatisfet' o 'disconforme'. Una altra mostra de l'accepció que propose, treta del mateix Somni, ens ajudarà a veure-ho: "Ella seria abans contenta de una sola orella que de un amador" (pg. , l.). Ningū no podria sentir-se satisfet d'una mancança corporal: el que s'assenyala és que aquella dona es conformaria abans amb aquesta situació. Però l'evidència més clara d'aquesta accepció ens la dōna el propi Metge, quan fa definir-la a Tirēsius: "...car ésser content no és als sinō reposar en son desig e abstenir-se de cobeyar cosas supērfluas." (pg. 28 l.13)

Lo Somni i el Secretum: el discurs de la moral oficial

El Secretum (1343-58) va ser acabat per Petrarca quan Laura ja havia mort. L'autor hi manté una conversa amb sant Agustí, que li va fent reconèixer les seues debilitats i la necessitat de l'apropament a Déu.

Que el nostre escriptor coneixia aquesta obra ho sabem ja cert pel text de l'Apologia, que transcriu part del seu inici (vid. l'ed. Riquer, pgs. 160-1, esp. notes 7 i 9). Sembla que el Secretum no tingué gaire èxit entre els primers petrarquistas. Riquer considera en aquest sentit a Metge com una excepció (1). Ha estat ja, doncs, assenyalada la projecció d'aquesta obra de Petrarca en un text del barceloní. El que intentarem apuntar serà la mateixa influència en Lo Somni.

Hi ha alguns detalls en las dues obres que els són comuns, com que al Secretum ja s'al·ludeix al personatge d'Orfeu -bé que d'una manera puntual-:

...ne forte cum Orpheo ab inferis rediens retroque
respiciens recuperatam perdas Euridicem. (2)

Una cosa tenen en comú l'esment del cantor i el fragment següent:

(1) A l'edició, pg *76.

(2) "perché per caso, ritornando con Orfeo dagli inferi e volgendoti addietro, non perda la recuperata Euridice" Cite de Ponte, Giovanni ed., Francesco Petrarca Opere, Mursia, Milano, 1968 (edició bilingüe), pgs. 560-1.

Atque utinam vel senectutis michi reliquie contingat
ut, qui procellosos inter fluctus vixerim, moriar in
portu (3).

Les dues cites apareixen encadenades en les darreres
paraules de Tirèsias:

No t girs detrás, axí com fêu Orfeu; e pus la
tempestuosa mar has viscut, fê ton poder que muyres en
segur e tranquil.la port (pg. 370).

Hi ha, però, un altre aspecte més profund en la
influència de l'obra petrarquesca sobre Metge, que ens
obliga a reflexionar sobre la justificació narrativa del
debat al voltant de les dones.

Si aquesta discussió arriba a donar-se, és perquè
Tirèsias vol salvar Bernat de la seva malaltia: la passió
amorosa (4).

(3) "E almeno mi resti un poco della vecchiaia, così che
possa morire in porto, dopo haver vissuto tra flutti
tempestuosi", pg. 514-5.

(4) El comentari de Tirèsias en aquestes línies pot
haver-se elaborat a partir de la definició d'amor donada al
Corbaccio, en què s'identifica amor amb passió malsana,
sense sentit, que destrueix el cos, la ment i l'ànima, i,
sobretot, és incontrolable: "Vedere adunque dovevi amore
essere una passione accecatrice dell'animo, disviatrice
dello'ingegno (...) cosa senza ragione e senza ordine (...),
sommeggitrice dell'umana liberta" (ed. Nurmela, pg. 70). La
idea de l'amor com a passió malaltissa que afecta la salut
-sobretot mental- era ben estesa al XIU. Ja Arnau de
Villanova al segle anterior escrivia un Tractatus de amore

L'endeví se li presenta com "lo bon metge, que no guarda lo plaer del pacient, mas lo proffit" (pg. 266, l.10 i ss.) (4 bis). I així, li pregunta si té voluntat de guarir. El notari li respon que sí, cas de ser malalt, cosa que no es pensava. Això satisfà a Tirèsias, car "la major part de sanitat és voler guarir" (pg. 266, l.31).

ergico destinat a ajudar els metges a reconèixer la simptomatologia del mal d'amor (ed. Mc Vaugh). Com a mostra d'altres definicions, en presenta dues; la primera, anònima del XIV, la segona, atribuïda a Jean de Garlande: "Amor est quedam mentis insania/ que vagum hominem ducit per devia;/ sitit delicias et bibit tristia,/ crebris doloribus commiscens gaudia." "Dica quid sit amor? Amor est insania mentis/ ardor intestinus, insaciata fames,/ dulce malum, bona dulcedo, gratissimus error,/ absque quiete labor, absque labore quies." (P. Meyer, "Une définition de l'amour", Romania IV). Ja el Chastie-Musart deia: "Amor saut, amor point, amor asprement mort;/ amors sanz dessier a ja maint home mort./ Qui en amer les dames s'acostume et s'amort,/ bien porchace sa honte, son domaige et sa mort." (ed. Jubinal OCR, pg. 384, vv. 48-52). A principis del XU, Francesco de la Via diu al Libre de fra Bernat: "-Mal punt sots nat, en framenor!/ e sots orat?/ -Sènher, l'om qui és enamorat/ no ha bon seny,/ car fin'amor tant me destreny/ que tot maressch." (ed. Pacheco, pg. 53, vv. 274-9).

(4 bis) La idea que Metge, com a enamorat que és, està malalt, planeja sobre tota la intervenció de Tirèsias. També al Corbaccio l'esperit que instrueix

Fixem-nos en la semblança de plantejament amb el Secretum, on sant Agustí s'apareix a Petrarca també amb la intenció de guarir-lo:

Ag. Putas ne quamquam adeo delirare, ut morbo ancipiti corruptus non summe cupiat sanitatem?

Fr. Neminem tam demantem arbitrator." (5)

I més endavant, justament a propòsit de l'amor de Francesco per Laura:

Ag. Quid ergo? vis ne, ut phrenetici quidam solent, inter iocos et risum espirare? An animo miserabiliter

L'autor es compara amb un metge que ha de curar el malalt amb medicines desagradables; però allà el cas era molt més específic: el comentari servia d'introducció a la descripció del repugnant cos de la viuda (ed. Nurmela, pg. 108 i ss.), copiada però suavitzada molt al Somni. Al Corbaccio, per tant, la referència al metge, el malalt i la medicina que fa fàstic és la justificació per esplaiar-se a pler en detalls summament bròfecs. Al Somni, en canvi, en emmarcar el discurs sencer sobre les dones, la idea de la malaltia d'amor cobra un altre significat, potser buscat per l'autor: el que intenta Tirèsiades, amb la seua actitud misògina, és guarir Bernat, el qual, però, no acaba de comprendre que està malalt. L'endeví, és, doncs, un personatge tan "positiu" com ho seria un clergue que hi amollàs el seu sermó: la veu de l'ortodòxia religiosa -espiritual- pel que fa a l'amor.

(5) "Ag. Credi che ci sia qualcuno tanto folle che non desiderì intensamente la salute, se sia stato colto da una malattia pericolosa? Fr. Ritengo che nessuno sia così pazzo" pg. 438-9.

egrotanti adhuc aliquid remedii adhiberi mavis?.

Fr. Non respuo remedium quidem, si me egere monstraveris; bene valentibus autem remediorum inculcatio saps funesta est (6)

Agostí vol demostrar que també l'amor a Laura és una malaltia espiritual de Petrarca. Però només pot guarir-lo si ell té voluntat de curar-se, cosa que no acaba d'acceptar. Francesco creu que estimar una "infamem turpeque mulierem" és efectivament una passió malsana, però ell adora un "rarum (...) specimen virtutis", cosa ben diferent,

Quod si tibi forsitan contrarium videtur, suam quisque sententiam sequatur; est enim, ut nosti, opinionum ingens varietas libertasque iudicandi.

Ag. In rebus contrariis opinio diversa; veritas autem una atque eadem semper est (7)

Petrarca es resisteix a adotar el punt de vista del

 (6) "Ag. Che dunque? Tu vuoi spirare tra scherzi e risa come certi pazzi? O preferisci che si porga ancora qualche rimedio al tuo animo, che è malato da far pietà? Fr. Non respingo il rimedio, se mi dimostrerai che ne ho bisogno; ma a chi sta bene il ricorso ai rimedi è spesso dannoso" pg. 530-33.

(7) "E se a te pare forse il contrario, ciascuno segua pure la propria opinione: infatti, come sai, è grande la varietà delle opinioni e la libertà del giudizio. Ag. Sopra i contrari l'opinione è diversa; ma la verità è una sola, e sempre la stessa", pg. 528-31.

religiós, escudant-se en la possibilitat d'opinions diverses. Tanmateix, aquest respon que la veritat és única -i l'escriptor acabarà acceptant-la.

El final de *Lo Somni*, també Bernat es refugia en l'excusa de l'opinió, malgrat que Tirèsias s'expressava com Agustí:

La veritat, però, no has mudada, car una mateixa és. E si volies confessar ço que'n dicta la tua consciència, atorgarias ésser ver tot ço que t'he dit dessús.

-No faria jamay -diguí yo-; ab aquesta opinió vull morir (pg. 370, l. 3 i ss.)

Els dos escriptors, l'italià i el català, es resisteixen a admetre el que l'interlocutor -un representant de la consciència moral- els fa veure. La diferència és que Petrarca acaba admetent-ho, mentre que Metge utilitza l'excusa de l'"opinió" -malgrat la veritat- per negar-se a fer-ho. Així, l'italià acabarà guarit, però el barceloní no.

El notari havia usat la mateixa frase sobre l'opinió en un altre punt del relat: quan Joan I el convenç -aquest sí- de la immortalitat de l'ànima. Però el rei s'hi escandalitza. Això no és opinió, sinó creença segura:

-Com opinió? -dix ell-; ans és sciència certa, car opinió no és als sinó rumor o fama o vent popular, e tostamps presuposa cosa dubtosa (pg. 214, l. 6 i ss.).

Tirèsias, però, no replicarà d'igual manera a Metge, admetent així implícitament que, en efecte, el tema de les dones és "cosa dubtosa". En paraules de Lola Badia:

En les primeres dues qüestions debatudes, les de l'ànima i el més enllà, Metge té l'obligació irrevocable de sotmetre's a l'ortodòxia cristiana; pel

que fa a la tercera, la de les dones, tot i que Matge es randaix als ensenyaments misògins de Tirèsias, la seva resistència a acceptar-los esdevé motiu d'un divertiment del qual participa el propi contrincant dialèctic (pàg. 370, 1-3). Si Matge es pot permetre de contradir Tirèsias (...) és perquè el tema del debat clarament ho permet sense cap mena de problema (8)

Al Corbaccio, l'interlocutor de Soccaccio podem considerar-lo com una pròpia veu interior; el protagonista només li cal pensar en els arguments d'aquell esperit per creure'ls, només necessitava caure-hi. Al Corbaccio no hi ha discussió entre els interlocutors. Al Secretum sí, i Agustí és presentat com a ben diferent de Francesco, al qual es resisteix a la seva argumentació, però acaba convençut.

A Lo Somni Tirèsias és, com al Secretum Agustí, la veu de la doctrina moral, social i religiosa. L'endeví és Malfra, un altre als arguments del qual Bernat no acceptarà, gràcies a què el tema tractat permet diferències d'opinió.

La identificació de la veu de Tirèsias amb la de la moral oficial ens permet una major comprensió del to utilitzat al debat. Repetidament, al llarg de l'estudi textual, hem vist les concordances dels arguments exposats amb passatges de l'obra de Francesc Eiximenis. A les intervencions de Tirèsias, però també al blasme dels homes per part de Bernat.

En realitat, el que fa l'endeví és pronunciar un sermó que, com tots, comença amb l'anunciació del tema (8): "Hom del món no pot haver felicitat, qui pos sa amor en dona"

(8) "'Siats de natura d'anguila'", pg. 50-1.

(pg. 286, 1.4). En el parlament d'aquest personatge hem vist l'exposició dels defectes sovint concretada en detalls costumistes i fins i tot còmics. Exemples i anècdotes eren els ingredients necessaris d'un sermó amè, i per aquest motiu trobem tantes concordances amb el menoret gironí, que escrivia com si predicàs.

Quan Bernat comença a replicar amb l'argument de les dones virtuoses, aquest no comença en absolut l'endeu: el notari tarda un poc a adonar-se que li ha de contestar en el mateix registre que ell ha emprat, i així ho fa quan desenvolupa el motiu dels defectes masculins - i precisament en aquesta seqüència tornem a trobar els paral·lelismes amb Eiximenis. Per això Tirésias confessa que s'ha divertit: li han pogat amb la mateixa moneda, li han replicat amb un segon sermó.

Una qüestió queda encara per comentar: per què la reprovació de l'amor, i la condemna sense paliatius de l'estimada de Matge? La contestació ens la dona Eiximenis al Dotzè, II,1, cap. DXLVI, "Quina pena merex aquell qui ha muller e infans d'ella, e té amiga":

Mas en cars que sia en sa terra pròpia, e açò sia públich,avors la esgleja lo deu vedar e fer-li procès fins que aja obeït o sia encorregut en les penes ecclesiàstiques. No-ras-menys, la cort seglar deu proceir contra ell, axí com contra offenant la cosa pública per sa mala obra e per son mal eximpli, e condemnar-lo a gran peccònia, si la ha, e ultra altres

(9) Per a l'estructura i desenvolupament del sermó medieval, vid. p. ex. l'exposició de Riquer sobre un manual d'Eiximenis, a propòsit de sant Vicent Ferrer: HLC vol.2, pgs. 221-5.

genes vergonyoses fins que sie correigit. (10)

Que l'amistança mantinguda pel barceloní era pública, ho confirmen els documents rassenyats per Riquer:

Los amors irregulars de Bernat Metge con Violant Cardona, de la qual nació Johan Metge, legitimado a ruegos de la madre y vergonzosamente deslegitimado a ruegos del padre (docs. 122 y 124), deberían ser conocidos y motivo de escándalo. No olvidemos las irregularidades de este género, a veces acompañadas de asesinatos, de que se acusaba a varios de los procesados en 1386 (ed., pg. *148).

Tan coneguda com la seua actitud descregada ara, doncs, la irregular vida sentimental de l'autor. Havia d'esmenar-se absolutament pel que feia a la primera qüestió, i fer-se reptar greument respecte de la segona. Per això tirésies no permetrà de cap manera que el notari defenga la seua amiga: com, si hi havia motius per processar-lo? El complement de la jugada de Metge consisteix a presentar-se com un ingenu avant cortés, màxima quan el mateix endeví no el responsabilitza a ell de la falta, sinó a la "ydola" que adora. L'amor és dolent, perquè l'inspira una dona, criatura perillosa: les culpables són elles, i així Bernat queda elegantment al marge, encara que no manifeste penediment.

 (10) Cite de la recentíssima edició de Wittlin, Curt, i altres: Francesc Eiximenis, D.F.M., Dotzè llibre del Crestià, II, 1, Col·legi Univ. de Girona - Diputació de Girona, Girona, 1986, pg. 181.

Metge redacta, amb Lo Sgani, un discurs que sovint es fonamenta en la intertextualització de fragments prascos d'obres de gran prestigi, els quals adquireixen sovint una nova significació en el nou context, sense perdre, però, el seu valor primitiu. Això fa que la redacció del notari adquireisca un valor polièmic, possibilitat per les diferents lectures: una, superficial, que sembla indicar una actitud honesta i sincera en Bernat; una altra, relintencionada -i només a l'abast dels lectors que coneixien les claus dels préstecs i plantejaments argumentals-, la qual revela una posició absolutament cínica que desmenteix l'apartència primera. I això tant als diàlegs amb Joan I i Orfeu, com a la discussió de Bernat i Tirésias. El notari ha de netejar la seua imatge d'home de vida sentimental irregular, com abans ho havia fet amb la seua actitud desoregada. Però mentre que en aquest cas la responsabilitat només podia ser d'all -per això es penedeix decididament-, en aquell Metge troba la via de desculpabilitzar-se fent que Tirésias -que simbolitza el discurs de la moral social, i pot ser vist com una mena d'al·legoria dels sermoadors- atribuesca la responsabilitat a la maldat fescarina, i a la seua amiga en particular. El seu és, però, un personatge risible, un colèric "dimoni" que, al cap i a la fi, viu a l'infern.

Front a la posició de l'andeví, Bernat-personatge podrà adoptar l'actitud d'amant cortès -ingènuaament enamorat d'una dona a qui considera especial-, i defensor del sexe femení en nom d'aquella a qui no li permeten defendre. En una aparent paradoxa, és la posició profeminista, basada en el seu amor ideal -front a la misogínia moralista-, la que li permet de justificar-se, en presentar-se ell mateix

com una obra de Sigfridsson en comptes d'un acte criminal sexual (acusació que es feu a diversos companys acusats de l'escriptor).

I tot això junt amb els registres originals, en una carta de diàleg que permet a l'autor parlar del registre humanista i l'ètica de l'epistola de Demèstres i el De Claris, publicat a l'edició de l'edició al propi registre del seu adversari, en un retrat final sobre els llibres que recorda el tot dels sermons i d'èxits en particular tant com el parlat de l'ètica.

000283

CAPITOL 3

L'ESPILL I LA SEUA EPOCA

Si al s. XIV són nombroses les manifestacions al voltant del debat pertot arreu, al XV hi ha tants testimonis i tan variats -especialment al món francès- que es necessitaria una monografia específica per catalogar-los amb exhaustivitat. En donarem, per tant, una visió necessàriament superficial.

D'una banda, continua lògicament el discurs oficial de l'Església a través de textos de contingut moral, en escrits i sermons. De l'altra, la tradició naturalista que s'havia encetat literàriament amb el Roman de la rose de Jean de Meun, i que enllaçava amb l'antiga literatura ovidiana tipus Ars amandi també continua tenint lectors fidels.

Una particularitat a assenyalar en el terreny líric és el fet que la poesia romànica del XV -especialment la hispànica- va manifestant, en l'actitud cap a l'estimada, la influència de la Belle dame sans merci del francès Alain Chartier. Cada volta seran més freqüents les impaciències del poeta front a la resistència de la dama -actitud tan freqüent a l'antic món de la fin'amors-, i sovintejaran tant els xantatges amorosos -l'amenaça de morir-se que esgrimeix l'enamorat- com les acusacions de crueltat.

D'aquesta manera, l'espera entre el naixement del desig amorós i la seua realització, necessària a l'època de l'ortodòxia cortesa, va transformant-se ara en prova gratuïta i intolerable, segons l'enamorat. Això portarà a la situació capciosa que va cristal·litzant ja en aquest final de l'Edat Mitjana i que perviurà en la societat fins al segle XX. Roís de Corella ho denunciarà per boca de Veritat al seu Triümf de les dones:

E si vostra sobreexcel.lent bellea, vallejada e defesa

del mur d'honestat, a ells se presenta, de cruels vos infamen; e si benignament vostra afabilitat los remunera, de no castes vos inculpen (ed. Carbonell, pg. 71).

La paraula honestat és freqüent als textos del XV. A banda d'en Corella, l'he trobada sovint en Ausiàs March. Aquesta honestat aplicada a les dones fa referència precisament a la seua contenció sexual. Fuster comenta el terme:

Les convencions sexuals del Quatre-cents reposen sobre la idea que aquella paraula evoca. L'amor, per consegüent, hi entrava en col·lisió. L'amor de què estem parlant /el de Corella/, que, al capdavant, és l'amor que "inventaren" els trobadors, té com a premissa l'assalt a l'"honestat" de les senyores i senyoretetes. Com que es projecta fora de les previsions sacramentals del matrimoni, no crec que pugui valorar-se d'una altra manera (1).

Els lírics del XV, en utilitzar el terme honestat en aquest sentit, no fan més que mostrar l'assoliment dels ensenyaments morals cristians, i és precisament de la incompatibilitat entre la ideologia religiosa i la tradició de la fin'amors que sorgeixen les contradiccions que Corella posava de manifest.

Comencem el panorama romànic assenyalant una novetat produïda al món italià. Malgrat que les diatribes antifeministes no desapareixen del tot al XV, els

(1) Fuster, Joan, "Lectura de Roís de Corella" a Obres completes, eds. 62, Barcelona, 1968. Pg. 302.

humanistes quatrecentistes comencen a redactar textos on la dona és defesa perquè, en una nova perspectiva, sorgeix una revaloració del matrimoni. Així, apareix la Palinodia in lode della vita coniugale; també De la famiglia, de Leon Battista Alberti, i De re uxoria, de F. Barbaro. En registre líric, hi ha el De amore coniugali, del Pontano. Francesco Patrizi declara als De institutione reipublicae libri novem que el principi de l'estat es troba en la família; l'estructura familiar és, per aquest autor, el model i la justificació de la monarquia, segons escriu al De regno et regis institutione (2).

Pel que fa a la literatura francesa, destaquem en primer lloc la redacció de la Belle dame sans mercy per Alain Chartier (1424), on un enamorat moria d'amor no correspost per la bella dama cruel. Aquesta obra fou motiu d'escàndol i d'indignació femenina en la cort, cosa que obligà l'autor a escriure una Excusation envers les dames. Tanmateix, la polèmica no havia fet més que començar. Molts poetes escrigueren sobre el tema donant la seua versió, a favor o en contra. El text es va popularitzar de seguida a l'àmbit català, i autors tan diversos com Ausiàs March, Pere Torroella i Bernat Hug de Rocabertí en mostren la coneixença. A més, Francesc Oliver en féu una traducció al català (3).

 (2) Notícia extreta de Turró, Jaume, Text i context del "Despropriament d'Amor" de Romeu Llull, vol. 8 de "Stelle dell'Orsa", en premsa.

(3) Piaget, Arthur ed., Alain Chartier La Belle Dame sans mercy et les poésies luriques, Girard-Droz, Lille-Genève, 2ed. 1949. I Laidlaw, J.C. ed., The Poetical Works of Alain

Malgrat les reaccions que suscità la seua obra, no sembla que Chartier l'escrigués amb voluntat conscient de blasmar el col·lectiu femení. Moltes altres peces franceses coetànies, en canvi, sí que foren explícitament escrites per atacar o defensar les dones. Recordem que el segle XU s'inicia amb la polèmica al voltant del Roman de la rose, de què hem parlat al capítol precedent. Tota la centúria veurà en França la continuació infatigable del debat. Hi ha peces com el Miroir de mariage d'Eustache Deschamps, i el Grand blason des faulces amours de Guillaume Alexis, però al costat figura una autèntica munió de textos literaris amb voluntat de defensar les dones i títols tan curiosos com Le jugement de Jean de Meun et de Matheolus, ennemis du Chief des Dames. Entre tots ells destaca el Champion des dames de Martin le Franc, amb els seus 24.000 versos.

Chartier, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1974. Sobre les imitacions, vid. Piaget, Arthur, "La Belle Dame sans mercy et ses imitations", a Romania XXX, 1901, pgs. 23-48 i 314-51; XXXI, 1902, pgs. 315-49; XXXIII, 1904, pgs. 179-208, i XXXIV, 1905, pgs. 421-560 i 575-88. Sobre la influència al món català, Riquer, Martí de ed., Alain Chartier, 'La Belle Dame sans merci', amb la traducció catalana del segle XU de fra Francesc Oliver, Quaderns Crema, Barcelona, 1983. Esp. pgs. XIX-XL.

D'altra banda, continuen existint també obres on les dues parts exposen els seus arguments, i així, Guillaume Alexis escriurà el Debat de l'homme et de la femme, on un representant de cada sexe hi disputa per torns (4).

(4) Per a un major aprofundiment veja's: Barbey, Léon, Martin le Franc prévôt de Lausanne, avocat de l'amour et de la femme au XV siècle, Éditions Universitaires Fribourg Suisse, Fribourg 1985; Campaux, A., La question des femmes au XV siècle. Société Littéraire de Strasbourg-Lectures publiques. Paris, 1864; Dalarun, J., "Robert d'Abrissel et les femmes", Annales E.S.C. 1985, pgs. 1140-60; Dow, Blanche Hinmam, The Varying Attitude Towards Women in French Literature of the Fifteenth Century, Institute of French Studies, New York, 1936; Lefranc, Abel, "Le tiers livre de Pantagruel et la querelle des femmes", a Revue des études Rabelaisiennes, II, 1904, pgs. 1-10 i 78-109 (especialment pgs. 4 a 6); Piaget, Arthur, Martin le Franc, prévôt de Lausanne, Lausanne 1888, especialment el cap. "La littérature pour ou contre les femmes après Martin le Franc", pg. 127 i ss.

Si fins ara el panorama literari de Castella estava pràcticament buit de referències al nostre debat, al s. XV se suplirà aquesta carència amb una autèntica allau d'obres sobre el tema. Els hispanistes n'estudien des de fa temps el fenomen (1).

Saber quina fou l'espurna primera que inflamà el debat castellà és qüestió difícil. ¿Vingué de fora la provocació, amb l'arribada del Corbaccio? ¿Fou, en canvi, la veu de l'Arcipreste de Talavera la que primer s'alçà literàriament contra el sexe femení a Castella? ¿És que no hi hagué cap líric que, abans de Pere Torroella, blasmàs les dones, en

(1) En done una mostra sense pretensions d'exhaustivitat: Matulka, Barbara, The Novels of Juan de Flores and Their European Diffusion. A Study in Comparative Literature. New York 1931 (Reprint Slatkine, Genève, 1974). Idem, "An Anti-Feminist Treatise of Fifteenth Century Spain: Lucena's Repetición de amores", Romanic Review, XXII, 1931, pgs. 99-116; Ornstein, Jacob, "La misoginia y el profeminismo en la literatura castellana", RFH III, 1941, pgs. 219-32; Deyermond, Alan, "El hombre salvaje en la novela sentimental", Filología X, 1964, pgs. 97-111; Gargano, Antonio, "Stato attuale degli studi sulla novela sentimental" Studi Ispanici 1979, pgs. 59-80, i 1980, pgs. 39-69; Van Beysterveldt, Anthony, "Revisión de los debates feministas del siglo XV y las novelas de Juan de Flores", Hispania LXIV, 1981, pg. 1-13; Gerli, E. Michael, "La 'religió del amor' y el antifeminismo en las letras castellanas del siglo XV", Hispanic Review XLIX, 1981, pgs. 65-86.

castellà, com a cruels i volubles, i fos escoltat? Confiem que els especialistes ens ho podran contestar aviat. Jo em limitaré a presentar una mostra dels textos més importants al voltant del debat, afegint alguns comentaris sobre els que considere de major interès pel seu contacte amb la literatura catalana.

-En contra: Arcipreste de Talavera, Maldezir de mugeres de Pere Torroella, Repetición de amores de Luis de Lucena, el primer acte de La Celestina.

-A favor: Doze trabajos de Hércules d'Enrique de Villena, Triunfo de las donas de Rodríguez del Padrón, Razonamiento en defensión de Pere Torroella, Tratado en defenssa de virtuossas mugeres de Diego de Valera, Libro de las virtuosas e claras mujeres d'Alvaro de Luna, Sátira de infelice e felice vida de Pedro de Portugal, Cárcel de amor de Diego de San Pedro, Jardín de nobles doncellas de fra Martín de Cordoba.

A banda queden obres com la Triste deleutaci6n, que conté motius dispersos a favor i en contra, les Coplas en vituperio de las malas hembras u en loor de las buenas de fray Iñigo de Mendoza, sermó moralitzant, i Grisel u Mirabella de Juan de Flores, textos que desenvolupen el debat amb les opinions dels dos sectors -embolcallant-lo d'acció narrativa en forma de judici, en aquest darrer cas. No les podem considerar, per tant, obertament inclinades a cap opció.

Los Doze trabajos de Hércules

Segons diu la nota inicial del text, Enrique de Villena

l'escrigué originàriament en català a instàncies del cavaller "mosen Pero Pardo" (Pere Pardo de la Casta), i l'acabà en València el 1417 (1). D'ací el nostre interès.

És a l'"Aplicación" del capítol XII, dedicat a Atlant sostenint els cels, on trobem els comentaris sobre el sexe femení. Comença l'autor assenyalant les màximes virtuts que pot adquirir la dona: obediència i castedat (pg. 134 l.7-11). Amb l'obediència, en la joventut, pot ser educada honestament; amb la castedat, en la maduresa, "con mayor fuerza sosterna las celestiales costumbres" (ibid., l.18-22), front als gegants de les temptacions.

Així, amb la seua conducta modèlica, sosté els homes virtuosos (el cel), que veient-la tal no gosen caure en el vici per no ser menys. Si el sexe femení s'ha d'agenolliar per aquest esforç, és degut a l'edat o "por la conpunsion mas flaca" (pg. 135, l.11-14), que fa que aquesta càrrega els siga més dura que als homes. Justament per això la seua actitud té un mèrit especial, cosa que Salomó ja va lloar als Proverbis (31, 10 i ss.).

Hem de tenir en compte, doncs, que no ens trobem davant una lloa de les dones en tota regla. Més aviat es tracta de l'exposició d'un model de conducta, i des d'aquest punt de vista el fragment no ofereix originalitats especials: les virtuts de l'obediència i la castedat (recordem com sovintegen a l'època les acusacions d'insubordinació i luxúria) són els pilars que poden fer superar la dona la seua inferioritat física i moral -representada en la genuflexió- i aconseguir així el reconeixement dels homes

 (1) Morreale, Margherita ed., Enrique de Villena Los Doze trabajos de Hércules, "Biblioteca Selecta de Clásicos Españoles", Real Academia Española, Madrid, 1958. Pg. 3 l. 6-9. Citarem d'aquesta edició.

savis i virtuosos.

Arcipreste de Talavera

Sobre aquesta interessant obra (Alfonso Martínez de Toledo, 1438) s'han realitzat variats estudis per distingir les influències que rebé d'obres anteriors i la possible repercussió de la seua publicació (2).

Realment, en si, a aquesta obra -com més tard a

(2) Una mostra: Matulka The Novels pg. 9-13; Baradat, A., "Qui a inspiré son livre à l'Arciprête de Talavera?", Mélanges offertes à Henri Gavel, Toulouse 1948, pgs. 3-12; Gerli, E. Michael, Alfonso Martínez de Toledo, Twayne Publishers, Boston 1976; Richtofen, Erich von, "Alfonso Martínez de Toledo und sein Arcipreste de Talavera, ein Kastilisches Prosawerk des 15. Jahrhunderts", Z R Ph, LXI, 1941, pgs. 417-537; Id., "Zum Wortgebrauch des Erzpriestes von Talavera" Z R Ph LXXII, 1956, pgs. 108-14; Id., "El Corbacho: las interpolaciones y la deuda de La Celestina", Homenaje a Rodríguez-Moñino, Castalia, Madrid, 1966 vol.II pgs. 115-20; Withbourn, Christine J., The "Arcipreste de Talavera" and the Literature of Love, "Occasional Papers in Modern Languages", 7, Univ. of Hull, Hull 1970; Viera, David J., "El Llibre de les dones de Francesc Eiximenis y el Corbacho del Arcipreste de Talavera. ¿Influencia directa, indirecta o fuentes comunes?" Estudios franciscanos, 81, 1980 pgs. 1-31, Alonso, Dámaso, "El Arcipreste de Talavera, a medio camino entre moralista y novelista", a De los siglos oscuros al de Oro, Gredos, 1958, pgs. 125-36. Ciceri, Marcella, ed., Alfonso Martínez de Toledo, Arcipreste de Talavera, 2 vols., Modena, 1975.

l'Espill en català- se li poden veure rastres d'una munió de textos anteriors que desenvoluparen el tema. Això significa que, o bé Alfonso Martínez n'havia llegits molts, o bé, a banda de llegir-ne alguns, coneixia tota la varietat de motius per una altra font: la predicació, els col·leccions d'exempla i els diversos reculls de contes.

Com ja vam indicar, és difícil creure que a Castella no existís una tradicional predicació de contingut misogin, tal com es donava a la resta de l'àrea europea cristiana. Els fidels castellans, llavors -i això incloïa totes les classes socials-, sí que devien estar acostumats a sentir blasmes sobre la dona, almenys des de la trona. El que fa Alfonso Martínez a la seua obra és traslladar a l'escriptura el registre de la predicació, amb queixes, blasmes, ensenyaments de "cultura general", consells i -sobretot- exempla. En aquest sentit va ben paral·lel a Eiximenis i el seu estil entre sermonador i enciclopèdic. A propòsit del menoret, ja Menéndez y Pelayo assenyalava que Alfonso Martínez posseï un exemplar del Libre de les dones; però recordem que, a més, a la seua obra cita la Vita Christi del mateix autor (3).

(3) Sobre la influencia de la predicació vid. el cap. "The Whip and the Pulpit" a Gerli, Alfonso Martínez pgs. 77-107; per a les següents referències, vid. Menéndez y Pelayo, Marcelino, Orígenes de la novela, I, Madrid, 1943, pg. CXVIII i n.4; Viera "El Ldones y el Corbacho", i Kauf, Albert, "Fr. Francisc Eiximenis, O.F.M., De la predestinación de Jesucristo y el consejo del Arcipreste de Talavera 'a los que deólogos mucho fundados no son'", Archivum Franciscanum Historicum, 76, 1983, pgs. 239-95. Així mateix, l'article ja citat de Pedro M. Cátedra, "La mujer en el sermón medieval".

Hi ha, però, algunes diferències: la reproducció de llargs monòlegs femenins, destinada sens dubte a la diversió, no és pròpia d'Eiximenis, bé que estava en la tradició de la predicació; ens fa pensar més aviat en l'estil de sant Vicent Ferrer (4). A més, l'acabament de l'Arcipreste de Talavera, l'anècdota del somni en què el moralista es veu agredit per les dones, així com el comentari posterior -"Guay del que duerme solo!" (5)-, és impensable no sols en Eiximenis, sinó en la prosa doctrinal-moral en general, i remet més aviat als recursos de la narrativa. Menéndez y Pelayo ja s'hi va fixar, i comentà: "¡Digno remate para un libro de filosofía moral!" (6).

Moltes altres fonts d'aquesta obra han estat assenyalades: Boccaccio al Corbaccio i al De Casibus virorum illustrium; Andreas Capellanus i el De Amore; els Secreta secretorum pseudo-aristotèlics; sant Agustí (7). D'entre totes en destaca una altra possible influència: Lo Somni de Metge. Whitbourn veia la qüestió així:

It is possible that Bernat Metge's Lo somni, written

(4) Vid. Gerli, Alfonso Martínez, pg. 90.

(5) González Muela, Joaquín ed., Alfonso Martínez de Toledo Arcipreste de Talavera o Corbacho, Clásicos Castalia n.24, Madrid 1982. Pgs. 280-1.

(6) Orígenes I, pg. CXVIII.

(7) Vid. Richthofen "Alfonso Martínez", Whitbourn The Arcipreste pgs. 9-29, i el cap. "Tradition and Innovation: The Sources of the Archpriest of Talavera" dins Gerli Alfonso Martínez.

early in 1399, could have exerted an influence on Martínez, though there is no definite evidence that he ever read it.(...) in view of the latter's direct reference to Boccaccio, it seems more likely that it is a question of imitation from a common source" (The Arcipreste pg. 27).

L'estudiosa afegeix que, de tota manera, les dues obres tenen en comú el fet que també els homes siguen blasmat i la semblança dels monòlegs femenins (ibid., pgs. 27-8).

Jo no hi he pogut observar passatges inequívocament calcats, bé que hi ha molts motius comuns. Com diu Whitbourn, hem de considerar la possibilitat d'una deu anterior per als dos, siga sols el Corbaccio, siga també Eiximenis.

Aquest autor català (...1436-1475...) ens ha deixat una producció bilingüe. La major repercussió, però, la va atènyer amb l'obra castellana, i d'ací que el vegem en aquesta secció.

En castellà escrigué la seua obra més famosa, el Maldezir de mugeres, entre 1441 i 1458, segons Riquar (1). Fins disset cobles diferents conté aquesta composició; cada estrofa consta de nou versos octosíl·labs rimant aabbcdcc.

Els motius que s'hi exposen són tradicionals a les composicions antifeministes (2): el més repetit és el de la volubilitat femenina (estrs. I, II i VII, pgs. 199, 201, 205), i, per extensió, la descortesia que suposa estimar qui no les vol i menysprear qui les serveix (I, V, pgs. 199, 203). No és estrany que també siguin acusades de mentideres i hipòcrites (IV, VI, VII, VIIb, IXb, pgs. 202, 204, 205, 209, 212). Són luxurioses (II, IXb, pgs. 200, 212), semblen la lloba per escollir els pitjors; l'anguila, per impossibles de retenir; l'eriçó, per contrariar (III, pg. 201); el que consideren en escollir no és la virtut, sinó l'interés (ibid.); és impossible esmenar-les, cal afalagar-les (VIIa, pg. 206); sabent-se inferiors, inventen argücies per senyorejar (VIII, pg. 207); no obeeixen a l'amor, sinó al temor (VIIa, pg. 208); irades són terribles, els falta el seny (VIIb pg. 209); només es

(1) HLC III, pg. 172-3.

(2) Cite de Bach y Rita, Pedro ed., The Works of Pere Torroella, Instituto de las Españas en los Estados Unidos, New York 1930.

guien per l'obtenci6 de plaer, i nom6s els ret6 el temor (IX, pg. 210); el motiu 6s la seua natura d'home imperfecte (IXa pg. 211); virtut i ra6 en elles s'oposen (X, pg. 213). Despr6s de la variada ratafila de defectes, la composici6 acaba d'una manera poc sorpresiva: a l'estrofa XI el poeta es dirigeix a la seua dama, excepcional entre totes i redemptora de les altres:

Vos soys la que desfazeys
lo que contienen mis versos (pg. 214).

Al fragment final (estrofa XII), el poeta es desdiu de les seues afirmacions:

Concluyo que de las damas,
hay muchas de buenas famas,
e si algunas no lo son
ser6 por vuestra ocasi6n
que hurde las tales tramas (pg. 215).

El vuestra del pen6ltim vers no 6s l6gic considerar-lo, com a l'estr. XI, al.lusi6 a l'estimada. M6s aviat es pot pensar que es refereix als homes, causa aix6 dels defectes de les dolentes.

D'aquesta manera Torroella redact6 una composici6 que, dins la tradici6 liter6ria catalana, no hauria tingut per qu6 sobtar, ja que no deia res de nou, ans recollia bona part dels motius presents a l'antifeminisme de la l6rica.

A la poesia castellana, per6, sembla que ning6 no havia intentat un blasme paregut -almenys amb fortuna. El Maldezir fou incl6s a molt diversos cancioneros castellans, mostra de l'6xit extraordinari que assol6 Torroella. Nombrosos autors reaccionaren; alguns, a favor del poeta catal6; molts d'altres, en canvi, totalment en contra, l'injuriaren i demanaren un c6stig per a ell (3).

Això féu que Torroella es convertís en prototipus del misogin, a l'altura de Boccaccio inclús.

L'autor català va fer un intent d'esborrar aquesta fama escrivint el Razonamiento en defensi6n de las donas, text en prosa on s'erigeix en advocat del sexe femení "contra los maldizentes" (pg. 296). Després de parlar de la natura física de les dones, i d'exposar els arguments del Gènesi sobre la més noble formació d'Eva (pg. 296-7), menysprea aquests motius:

...yo confieso que ni alabança ni vituperio a ningunas por naturaleza deve ser dado. Salvo por aquellos hábitos que juzgando adquerimos o por aquellas obras que praticando monstramos (pg. 268, l.61 i ss.).

Continua rebatent els dits sobre la maldat femenina argüint que ningú no és perfecte i que alguns savis com Salomó, Ovidi, Juan de Mena i Boccaccio només tingueren contacte amb les dolentes; d'altres savis, quan blasmen les dones, ho fan amb la intenció de corregir la humanitat sencera (pgs. 298-9). És cert que els historiadors han assenyalat defectes femenins, però també masculins, i ben pocs homes virtuosos es poden assenyalat (pg. 299). La llista de dones dolentes és ben curta, però la de les virtuoses és enorme. S'inicia així una enumeració de dones preclares per diversos motius, bàsicament provinents de l'antiguitat grecolatina (pgs. 299-300).

Tornant a l'actualitat, repeteix Torroella que ningú no és perfecte, i les errades masculines són pitjors per tenir els homes majors responsabilitats.

(3) Sobre els cancioneros on s'inclou el Maldezir, vid. Bach ed., pg. 192-8; sobre la reputació de Torroella i les seqüel·les a la lírica, ibid. pgs. 60-72.

E de otra parte teniendo a ellas no poco apremiadas e retraydas, queremos mostrar que no en su voluntad mas en nuestra guarda consiente la bondad suya... (pg. 301, l.170 i ss.).

Posa en dubte la superioritat masculina i considera que l'home ha usurpat al sexe femení el conreu de la saviesa. Així, la ignorància de la dona la disculpa més que a l'home dels seus errors (pg. 301).

Les dones, a més, demostren més devoció i religiositat, i acompleixen les obres de misericòrdia: com poden, doncs, ser inferiors? (pg. 302)

Si es parla d'amor, que ofèn la castedat femenina, no es pot negar que elles erren, però els blasmes dels homes solen venir per aquest motiu. Cal reconèixer que elles estimen més perfectament; en el passat i en l'actualitat, com demostren les heroïnes de diverses històries (pg. 302-3).

Les dones han de saber que ells es gloriegen d'enganyar-les, i així,

E si de las quejas de que nosotros abusamos pudiessen usar lícitamente las donas, no serían de creer las maldades que de nosotros a ellas se descubriría (pg. 303 l.250 i ss.).

No mereixen blasme les que corresponen als enganys masculins ni les que prefereixen la salvació de l'amant, "mas las unas avisadas, e las otras discretas, se devien dezir" (pg. 303 l. 263-4).

El refusat no deu queixar-se'n: elles es guien per l'amor, que és arbitrari. Moltíssims han sucumbit a Cupido; com no havien de fer-ho les dones? Amb les argücies dels enamorats (precs, llàgrimes, terceres...) es retria fins una estàtua (pg. 304). A banda, n'hi ha d'altres que

mantenen l'honestedat (pg. 305).

Elles, subordinades a l'home, volen plaure-li amb afaits (al·lusió a l'estr. VIII del Maldezir, pg. 207). El poeta, ací, ho aprova:

...loable estucia es por agradables complacimientos
atraher a su volundat de aquell que ni divinamente a
mandar se dispone (pg. 305, l.331 i ss.).

Torroella es dirigeix ara a l'"ombre no ombre" (pg. 305 l. 334-5): encara que fos veritat tota la maldat femenina, no n'hi ha cap comparable a aquell crim pel qual Déu es penedí d'haver creat la humanitat -l'homosexualitat (pg. 305).

Ací acaba, incomplet, el text del Razonamiento en defensi6n que coneixem.

Tanmateix, Torroella no va aconseguir deslliurar-se de la seua fama de misogin. De fet, serà citat no sols en poemes, sinó també en obres narratives.

La Triste delectaci6n (1458), d'autor català segons palesen les formes lingüístiques, conté al·lusions disperses als motius del nostre debat (4). Aquesta obra porta una referència explícita a Torroella per part de la padrina que alligona la donzella:

Otra raz6n de Arist6tilles, provada del Egidio Romano,
diziendo la mujer ser animal imperfeto; y d'aquí vino
aque! nuestro enemigo mortal, Mos6n Pero Torrellas,

(4) Gerli, E. Michael ed., Triste delectaci6n. An Anonymous Fifteenth Century Castilian Romance. Georgetown Univ. Press, Washington 1982. Sobre el tema vid. pgs. 41 i ss., esp. 48 a 57.

dezir contra la honor nuestra en aquellas abominables coplas:

Mujer es un animal
 qual dizen hombre imperfeto,
 proqueado en el defeto
 del buen calor natural

confirmando con sus malicias las maldades suyas y de los pasados que, por vergüença de los grandes desdenes que sus senyoras por el poco grado que dellos tenían, cada día les davan con yra d' enamorada pasiõn, dixeron dellas infinitas lástimas; las quales con verdat fallar non se pueden (pg. 54).

Segons aquest personatge doncs, tant Torroella com altres "passados", escrivieren contra les dones per despit d' enamorats no correspostos.

Torroella apareix també en una altra obra narrativa castellana; no ja citat puntualment, com en el cas de la Triste deleuçaõn, sinõ com a personatge dins la ficció: al Grisel y Mirabella, de Juan de Flores (5).

En el judici establert a l'obra sobre la major culpa masculina o femenina en l'amor, a Braçayda és oposat Torrellas,

hun special hombre en el conocimiento delas mugeres y muy ozado en los tratos de amor. y mucho gracioso como por sus obras bien se pruevava (pg. 342).

El poeta, defensor dels homes, és presentat com a barõ d'experiència en dones i en amor, fama freqüent entre els escriptor antifeministes -com vam veure al cas paradigmàtic de Cerverí.

 (5) Cite de Matulka, The Novels.

Després de la victòria de Torrellas i de la mort dels amants, el poeta s'enamora de Braçayda i li adreça una carta on es queixa així:

y quando alguno quiere contra las damas mal dezir: con malicias del perverso Torrellas se favoreçe. y ahun que digan lo que yo porventura no dixè: mi fama me haze digno que se atribuyan ami todas las palabras contra mujeres danyosas (pg. 365).

Braçayda, d'acord amb la Reina i les seues dames, fa caure en un parany el poeta. Capturat per elles, rep una mort lenta i cruel -sàdica- per tortures de les mans femenines fins que només en queden els ossos. Les deixalles són cremades i les dames en fan relíquies de la seua victòria (pg. 369-70). La semblança amb la llegenda de la mort d'Orfeu és evident, història que trobem lligada al debat per primer cop a Lo Somni.

Recapitulant, a la gran efervescència literària al voltant del debat que es dóna al s. XV castellà se sumen alguns autors de procedència o relacions catalanes, com el de la Iriste delectaçiõn i, sobretot, Pere Torroella, que al terreny de la lírica inflama de passió el tema, i arriba a fer-se tan conegut que és citat i emprat com a arquetipus de la misogínia. Un altre que coneguè terres catalanes fou Alfonso Martínez de Toledo, que potser replegà de la literatura en català el tema antifeminista. L'Arcipreste de Talavera ha estat considerat font de l'Espill de Jaume Roig, cosa que discutirem a les conclusions d'aquesta obra.

LA LITERATURA CATALANA DEL XV I EL DEBAT

No ens podem queixar d'aquest segle pel que fa als testimonis del nostre debat. En queden abundants mostres en la lírica, la narrativa i la prosa, i passarem revista a les més importants.

Val a dir que, així com a la literatura castellana del XV abunden sobretot les defenses de la dona, a la catalana predominen -o almenys ens han pervingut més- els atacs antifeministes. En efecte, en aquest segle poques vegades trobem textos en català on es faça la defensa del sexe femení; els testimonis més clars en són la Vita Christi d'Isabel de Villena -un text, d'altra banda, que aspira a un fi contemplatiu- i el Triümf de les dones, de Roís de Corella, obra breu. La inclusió en un sol llibre del debat com a tal -a favor i en contra- es dóna al Libre de fra Bernat, de Francesc de la Via, i al Tirant lo Blanc.

La lírica no ofereix un sol cas clar de profeminisme, si no comptem el poema II "Pus en lo mon sou feta singular" de Ramon Boter, composició on el sexe femení és "redimit" per la dama singular, a la manera de la Mare de Déu. En canvi, les composicions misògines es reparteixen un poc pertot, i destaquen al Conhort de Francesc Ferrer i al Bendir de dones de Moner.

També per primer colp pel que fa al debat advertim la influència d'algunes obres castellanes sobre les catalanes: al Triümf de les dones, de l'homònima de Rodríguez del Padrón, i al Bendir de dones del Maldezir -cas més fàcil, ja que Torroella era conegut també en català.

és, però, l'Espill l'obra que més sobreix entre les seues contemporànies en extensió i dedicació al tema.

JORDI DE SANT JORDI

En l'obra conservada del cavaller valencià (mort 1424) no hi ha un interès especial pel debat; llavors, les al·lusions al ser o al caràcter de la dona es limiten a la lloança de la seua dama per sobre les altres, i a petits comentaris dispersos (1).

Així, cita el desig de domini femení: "mala dona procura/ perque de l'hom se deu ensenyorir" -en un context poc clar- al p.VI Aimia, vv. 37-8, pg. 142.

Al·ludeix a Aristòtil, com a víctima de l'amor: "Mas suy torbats que no fonch Aristotills/ d'amor qui m art e mos sinch senys desferma" p. IX Estramps, vv. 37-8 pg. 174 i nota pg. 175.

Igualment cita Pantasilea, d'obligat esment quan s'enumeraven famoses de l'antiguitat: "car tots jorns naix en vos cors e revida/ bondats, virtuts, mes qu'en Pantasilea" ibid., vv. 51-2 pg. 176. En nota (pg. 178) els editors fan al·lusiō a les cites de l'amazona a les lletres hispàniques.

A un poema de to diferent, Los enuigs, p. XVII, mossèn Jordi va enumerant tota mena de coses, persones i circumstàncies que li desplauen. Entre aquestes, figuren les següents: "ez ab sutza femna dormir" v.82 pg. 254; "dona que part/ en manta part/ s'amor gequint/ vergony'a

(1) Citem de Riquer, Martí de, i Badia, Lola eds. Les Poesies de Jordi de Sant Jordi "Biblioteca d'Estudis i Investigacions" n.7, Tres i Quatre, València 1984.

part" vv. 93-5 pg. 254, és a dir, la desvergonyida que reparteix el seu amor entre molts.

També l'enutja "don'ab magre cors e sech" v.143 pg. 260, físicament deficient; "ne.mar ab seny/ dona qu'enseny/ que n'ha pauch seny" vv. 149-51, pg. 260, estimar seriosament la dona inconscient.

El p. X, "En mal poders, enquerres en mal loch", és un maldit on l'autor denuncia l'amor i les dames volubles. Ja a la primera estrofa trobem:

mas ben es foll qui vol haver paria
 ab dona vils, plena de tritxaria,
 e pus foll es qui vol amor servir
 punt leyament, ne son cami tenir. Uv. 5-8 pg. 182.

A banda l'aire general a la manera de Cerverí, els versos en recorden particularment uns altres del Capellà de Bolquera:

Pert se qui femna xastia,
 foll es qui.ls es amichs
 e pus foyll qui s'i fia. P.XIX, vv.1-3 ed. Badia
CRipoll pg. 285.

A l'estrofa IV es queixa en particular de la dona "desconoyssen" v. 27:

car dona tal qui vol barateria
 a Dieu sopley que mort breument l'aucia,
 qu'ella fay trop a les autres maldir
 e de s'amar a mant hom avorrir. Uv. 29-32, pg. 184.

És a dir, la dolenta dona mala fama al conjunt de les dones. La darrera estrofa ens revela la determinació del poeta: "Ja dona.l mon no.m fara del blanch groch" v. 33, no l'enganyarà més, ja que ha pres la resolució de no apropar-s'hi "si totes son de tal merxanteria;/ mas no.u

crey pas ne creyer no.u volria", vv. 37-8, pg. 184.

Així, doncs, el p. X, com a maldit, és de queixa i acusació, però al final l'autor es nega a generalitzar en el conjunt femení. De manera semblant ocorre amb el p.VIII, Crida, en forma de pregó, un lament per la decadència de l'autèntic amor. El poeta comença, justament, advertint a les dames que és fals quan diu que les estima, perquè

Tant paucas sots dispostas per amar,
que tot desir e voluntat m'oblida. Vv. 5-6 pg. 160.

Aquestes "poques" són concretades a l'estrofa II:

qu'en cent no crey una puscats mostrar
vulla tenir la ley de gentil vida. Vv. 11-2, pg. 160.

El to va canviant a partir de l'estr. III: el poeta es justifica, segueix pessimista respecte de l'amor, però a la darrera estrofa ja es retrata com a enamorat, i a les tornades es declara a "Reyna d'onor". Com diuen els editors, "Ens trobem, doncs, davant d'un fals maldit, tan fals que acaba en declaració de servei amorós i en elogi de la dama" (pg. 158).

Així, les queixes de Jordi de sant Jordi pel que fa a les dones no presenten cap tret extraordinari: desconeixença, lament per la raresa de les bones, volubilitat, inconstància i poc seny... Mossèn Jordi seguia en això l'ortodòxia dins la tradició lírica trobadoresca.

El "ben enamorat" (Gandia 1397-València 1459) pertanyia a la petita noblesa valenciana, i era cavaller des de la seua primera joventut. Com en Jordi de Sant Jordi, en March no trobem un interès específic pel nostre debat, i, per això, ens limitarem a assenyalar els passatges de la seua obra on el poeta fa comentaris de diversa mena sobre les dones (1).

Al poema VIII (vol.II) Ausiàs es queixa de l'amor del seu temps, reduït a passió efímera, i per això el poema en revela el desengany:

e fin.amor de mi.s partrā breument,
e sí com fals drut, cercarē delit.
Axí.s conquer en aquest temps ay mia (vv. 3-5 pg. 30).

El desenvolupament del tema culmina en l'estrofa V:

Molt me repench com d'Amor he mal dit
ne dirē mal de don.al mōn vivent,
e si lo sol és calt naturalment,
si no és fret, no deu ser corregit.
Per quē d'Amor yo mal ja no diria,
qu.en ell no és de ben fer lo poder,
car fermetat de dona y és mester,
e si la ves, per Dēu l'adoraria (vv. 33-40, pgs. 31-2).

A banda l'al·lusiō a la raresa de la fermetat femenina en amor, motiu ben habitual, cal fer esment dels primers versos: no dirā res dolent de l'amor i les dones, perquè

(1) Cite de Bohigas, Pere ed., Ausiàs March Poesies, 5 vols., "Els Nostres Clàssics" Barcino, Barcelona, 1952-9.

hom no pot ser corregit d'allò que li és natural i no adquirint. La idea ja era present al Somni:

No scé conèixer que ls hòmens sian més nets, si donchs no entens haver parlat dels accidents naturals; e saps bé que de las cosas que naturalment vénen no deu ésser algú lloat o vituperat, car no stan en frach arbitra (pg. 352 l.23 i ss.).

També Pere Torroella destacava la qüestió:

...yo confieso que ni alabanza ni vituperio a ningunas por naturaleza deve ser dado. Salvo por aquellos hábitos que juzgando adquerimos o por aquellas obras que praticando monstramos (Razonamiento en defensiõn, ed. Bach, pg. 258).

I al Maldezir, irònicament:

Aquí(en) s'encluyen sus males
y la falta del bien suyo
e, pues les son naturales,
cuando se demuestran tales
que son sin culpa concluyo (IXa, ed. Bach pg. 211).

Alvaro de Luna també ho comenta:

...por los apetitos, que naturalmente havemos de nuestro, non debemos ser loados, nin vituperados, porque estas cosas non son en nuestro poder, mas havémoslas por la inclinación natural (...) e todo esto facemos de nuestro libre alvedrío e voluntad, lo que no es assí en los apetitos e deseos, e voluntades... (2)

(2) Virtuosas é claras mugeres, ed. Menéndez y Pelayo pg. 13.

Així March, a la darrera estrofa del poema VIII, acaba demanant a la Verge Maria:

qu'en son servir cambie mon voler
mostrant-me clar com han perdut carrer
los qui'n amor de les dones han via (vv. 42-4, pg. 32).

No estem lluny dels consells de Salomō al protagonista de l'Espill, demanant-li que substituisca l'amor a les dones terrenals, que porta a la perdiciō, pel servei a la Mare de Dēu.

Al famōs poema XXIII vol. II ("Lexant a part l'estil dels trobadors") mossēn Ausiās no s'estā de marcar l'excel.lēncia de Teresa part damunt de les dones il.lustres:

Sol per a vōs basta la bona pasta
que Dēu retench per fer singulars dones:
ffetes n'ā.ssats molt sāvies e bones,
mas compliment dona Teresa.l tasta (vv. 25-8, pg. 84).

Sobre el tema, remet al treball altres vegades citat de Lida de Malkiel, "La dama como obra maestra de Dios".

Al poema LI vol. III el nostre autor tem el desagraïment de l'amada, que el pot portar a la mort. A l'estr. IV diu així:

On és Jason e sa desconexença?
On és Theseu, qui trahí Adriana?
E Dido fonch d'esperança tan vana
que la trahí Eneas en crehença.
Los fets passats de present me consolen.
Irat me trob vers femení linatge;
los fins amans no an en ell estatge:
sembren los bons, cullen los mals e molen (vv. 25-32,

pg. 22).

March capgira el tōpic de les dones que deceberen grans homes. Les ofenses que els anomenats inflingiren al sexe femení el consolen del seu estat actual. La ira del poeta es fonamenta en quē les dones prefereixen als "fins amans" els que no ho sōn. L'expressiō final estā emparentada amb la de Roig: "huns mates baten,/ los altres maten" vv. 699-700 (vid. comentaris).

Aquesta injusta preferēncia s'acaba de desenvolupar a l'estrofa següent:

Savis sōn cells qui les festes no colen
 d'aquell amor qui en les dones cau;
 ab desleals sovent elles an pau,
 lexant aquells qui per ben amar moren (vv. 33-6, pg. 22).

En altres llocs es queixarā també del fet que les dones puguen estimar els indignes. Així al poema LXXVII vol. III:

Yo veig molt hom sens amar ser amat,
 y el mentidor tant com vol és cregut (vv. 21-2 pg. 116).

El poema LXXI vol. III, té semblances amb el poema VIII. L'eix n'és el desengany de l'autor per la falta de fermetat de l'amor femení. Comença lamentant-se del temps que ha dedicat a l'amor (estr. I), i segueix dirigint-se a l'estimada, que malgrat les seues virtuts li ha "mal guardō retut" (v. 15), per la qual cosa s'ha mostrat "variant", malgrat ser "entenent" (v. 39, estrs. II a V). Hi ha d'altres amors dels quals es penedeix mēs (estr. VI), i es dirigeix als "amadors" (v. 49) per advertir-los que l'amor passiō "ressemblant és a fort pluja d'estiu" v. 53, que de seguida passa. No queden amants constants; desitgen

cegament i sense implicar-hi valors espirituals (èstrs. VII i VIII).

A partir d'ara, el poeta fa comentaris sobre el caràcter femení:

Qui en amor és ben apercebut
 sab que jamás dona tench voler ferm:
 cor deshonest i enteniment enferm
 los toll Amor e no l'an percebut.
 Com res del món sens honestat no dur,
 e delitar sens entendr.om no pot,
 e dones han poqua part de tal dot,
 Amor no pot en elles fer atur (vv. 65-72 pg. 91).

Hi veiem marcada la incapacitat femenina per a l'amor degut a la versatilitat i deshonestedat, que les fa incapaces per "entendre" en amor.

El poema segueix, comparant la dona a l'"animal brut", v. 73. Aquest només sent l'apetit quan es presenta l'acte que el porta al plaer; en canvi, la dona es pot motivar amb la sola memòria:

ella, pensant en algun passat cas,
 mourã.ppetit en fet luxuriõs (vv. 77-8 pg. 91).

L'home és diferent, i la "rahõ d'amor" v.83 pot fer-lo elevar-se a altures purament espirituals. Si la dona refrena les seues passions no és per honestedat,

mas per haver por que, si.n ells fallís,
 no rebés dan o menyspreu ser-li fets (vv.91-2,
 pg.91-2).

Llavors, la seua virtut els ve de la por; si no, seguirien l'apetit concupiscible. Pere Torroella ho declarava així:

E no es mas su bondat
 que vana parencerã:

a quien no han voluntad
muestran que por honestat
contrastan a su porfía. Maldezir, II, ed. Bach pg. 200.

I mēs endavant:

Deleyte e provecho son
el fin de todas sus obras.
En guarda de las sosobras
suple temor e ficción.
Si por temor detenida
la maldat d'ellas no fuesse,
o por ficción escondida,
non sería hombre que vida
con ellas faser podiesse (IX, ed. Bach, pg. 210).

Por, falta de desig... en qualsevol cas, l'"honestat" no és sincera.

Ausiàs agraeix a Déu la seua dissort amorosa, i de les dones diu:

Lur cap no val, perquè no y ha cervell,
tot l'àls és bo segons a què serveix:
linatge d'om, mitjançant elles creix;
lur ésser fon per aumentar aquell (vv. 101-4, pg. 92).

La ment femenina és, doncs, defectuosa; el cos, en canvi, val purament per al que ha estat format: la procreació.

Després d'aquestes afirmacions que, és clar, contradiuen les bases del que era el tradicional amor cortès, March acaba maleint l'època en què estigué enamorat; només pot estimar les dones qui no les coneix (l'inexpert),

e yo.m confés que fuy lo foll aquell (v. 108 pg. 92).

Riquer inclou dins l'apartat de March "poesies

misògines" (HLC II PG. 490) la XLII (II, pg. 142 i ss.), que és un maldit contra Na Montbohí, una alcavota. El nostre autor, però, no hi arriba a estendre els blasmes a totes les dones, raó per la qual no l'estudiarem.

Follia, volubilitat, ingratitud, preferència per qui no ho mereix, luxúria... Aquests són els atributs femenins segons els veu Àusiàs a les seues composicions sobre desenganys amorosos.

Ben poca cosa coneixem de la personalitat d'aquest autor. Riquer i Badia (1) han situat la seua producció poètica amb posterioritat a 1425-30, anys en què comença a ser coneguda la producció d'Ausiàs March, ja que Boter n'és un manifest seguidor. De les set poesies conservades d'aquest autor, ens interessa en particular el poema II (pgs. 270-3).

Es tracta d'una lloança de la dama, considerant-la excel·lent. A les tres primeres estrofes són atribuïdes a l'estimada qualitat pròpies de la Mare de Déu i la divinitat. Així:

les grans lahors d'aquell fin patriarcha
 pronosticha.m lo vostre naximent.
 Déu quant permes vos nexer en lo mon
 en altra part Ell entendre no volch,
 ne.l vostre cors virtut naguna tolch,
 ans tot perfet aquell volgue que fon (vv.7-12, pg.
 270).

Si com al sol la estela Diana
 declara.l jorn expandint les tenebres,
 axi.n lo mon vos sou tan sobirana
 que.ls mal disposts descloheu lurs palpebres (vv.

(1) Riquer, Martí de i Badia, Lola, "Les poesies de Ramon Boter i l'herència d'Ausias March", a Badia, Lola i Massot, Jaume eds., Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras vol.II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitat Autònoma de Barcelona-AILLC, Barcelona, 1986. Pgs. 253-93. Cite d'aquesta edició.

17-20, pg. 271).

La profecia del seu naixement, la "stella matutina", i la seua creació per Déu en persona. Ja ho explica el poeta a la primera estrofa:

e.ls pus sabents feu ja ydolettrar (v. 4 pg. 270).

Pel que fa a la creació per la personal mã de Déu, bé que n'existeix una tradició (2), ens recorda uns versos ja presentats d'Ausiàs March:

Sol per a vós basta la bona pasta
que Déu retench per fer singulars dones (p. XXIII, ed.
Bohigas II, pg. 84 vv. 25-8).

A l'estrofa IV es fa una interessant referència:

Johan Toscha, quant feu les Cent Novelles
e de dones dix tanta vilania,
no.y ereu vos ne hanc de vos paria,
car vos bastau a dir-ne meravelles (vv. 25-8, pg. 271).

És a dir, que Boccaccio redactà el Decameron i els seus escrits antifeministes perquè no coneixia la dama de Boter, gràcies a la qual es poden dir meravelles del sexe femení. L'estrofa V en completa el sentit:

Si com lo foch lo fin matall apura
prenent lo bo e corrompent lo vil,
axi per vos linatge femenil
es augmentat sobrepujant natura (vv. 33-6, pg. 271).

La imatge del foc purificador és ací, doncs, aplicada a l'estimada, que d'aquesta manera porta la redempció a les

(2) Uid. el ja citat "La dama como obra maestra de Dios", de Lida de Malkiel.

dones. Es tracta del motiu aplicat sempre a la Mare de Déu, gràcies a la qual la humanitat va atènyer la via de salvació, i per la qual les dones foren redimides. Així ho comenten els editors de Boter:

No som tan lluny de la manera de procedir de Jaume Roig al Spill, quan salva de la general maldat femenina, a banda de la Mare de Déu, una sola dona real: la seva esposa Isabel Pellicer (....). Tornem novament als dobles sentits marians (...): l'estimada, com la Verge, és vista com a redemptora del seu sexe." (pg. 260)

Ramon Boter, llavors, mostra ací que no sols coneix la polèmica sobre les dones, en particular el motiu profeminista que les defèn escudant-se en la Mare de Déu; també coneix Boccaccio i es complau a citar-lo.

Aquesta obra fou escrita per Francesc Ferrer, poeta probablement valencià, entre 1425 i 1458 aproximadament (1).

L'argument és com segueix: l'autor comença lamentant-se perquè ha perdut "la que mes amava" (pg. 229), però el record del seu amor no el deixa. Un matí, al palau del rei veu un grup de cortesans que parlaven d'amor, "faent cascu castells en l'ayre"; reien i eren contents. Un d'ells crida l'autor perquè s'hi sume, i tots li demanen que parli del seu amor. Però açò l'entristeix, perquè "qui pler es parlar de guany/ al qui l perdre ha en costuma?"; sentint-se malalt, se'n va a sa casa i "per remeyar lançim al lit" (pg. 230). Li vènen a la memòria les penes amoroses i ja desitja la mort.

Llavors sent que truquen a la porta i entra un grup nombrós: tretze persones "que per conort eren venguts". Diu els seus noms; són tots poetes catalans que escrigueren de la segona meitat del XIV al primer terç del XV, excepte el trobador Bernat de Ventadorn.

Comença a parlar Berenguer de Vilaragut, ^{el qual} que es presenta anunciant que han anat a confortar-lo, "que tot hom trist vol sson semblant". I així declara que a Ferrer li ha ocorregut com a ell mateix; "io l'avia per guanyada/ e per mia.n opinio", i ella l'oblidà per complet.

 (1) Riquer, HLC III, pgs. 30-1 i 33. Cite de la transcripció editada per Torres Amat, F., Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes. Barcelona, 1836 (Reprint Curial, Barcelona-Sueca 1973), pgs. 229-37.

Mas fora cas soberch e nou
que per tal dona io moris

En comptes d'això redactà una composició "mostrant a tots com la desanm" (pg 231). Segueix un fragment d'aquest text, on Vilaragut demana càstig a Déu si estima una dona que siga tan "encesa" "que per molts porta un ram".

Intervé ara "Mossen Proxida" (Gilabert de Prōixita), que també comparteix el dol de Ferrer. Les dones tals sson tostemps percassen
fer dezpits al qui mils ama,

i els bons amadors acaben en els hospitals. La dama de Prōixita

depart de fore.s deya mia
e de la dins may ne feu compte

i el va trair, motiu pel qual va compondre les línies següents, que comencen "Trasit m.avets dona desconexent..."

El següent a parlar és "mossen Jacme Scriva": no val res el desenganyat si no blasma qui ho mereix,
que de bon seny li parteix
lo veniar al qui reb minva

Escrivā no pensa callar, i es declara maldient d'amor. En el seu fragment expressa a l'antic amor que maldirà de la seua follia i el seu caràcter enganyador, i acaba

De cor maldich quant es de vos
e per foll tinch qui.us vol servir.

Segueix "mossen Jordi" (Jordi de Sant Jordi): estimar una dona és perdre el temps,
car aquelle.s te per bona

que pot dir que molts ne te (pg. 232).

Aquest voler és una menja enverinada; millor seria morir de
 fam, perquè les dones
 de qualitat sson com be.us he dit
 de molts dolents cambiadors
 que.n los barats an lurs amors.

El fragment inclòs al Conhort és l'estrofa inicial de Lo
 Canviador, poema que en si no té cap referència directa a
 les dones, però que ha servit a Ferrer per fer-ne una
 metàfora.

"Mossen Corella" parla ara (2): no es deuria consentir
 la llibertat a les dones; seria convenient aplicar-los un
 càstig físic,
 car segons es lur vilania
 no sostenen prou gran pena.

Per això Corella està inclinat a blasmar-les. Tot trobador
 deu denunciar
 que la gentil ab vils se liga
 e dels bons es inimiga.

El fragment seleccionat és ben groller, i el poeta acusa la
 dama de no tenir defensor,
 car vostres fets son pel mon tan publichs
 que tot hom diu que.us cobriu d.un pastor.

Pere de Queralt és qui continua, dient que si es pogués

 (2) Riquer HLC III, pg. 35, considera que no és aquest
 l'autor del Iriümf de les dones, sinó un homònim Joan Roís
 de Corella, governador de València.

tornar tot el que es té de l'estimada, no es patiria tant.
 Ell dóna la seua part (en l'amor) a qui la vulga,
 car no.n ve be dona que sulla
 per l.apetit sa gentileza
 car ia la veig ab tants encesa.

Es lamenta el poeta que la dama nega que hi hagués un vincle entre els dos, i diu que bé ho podria provar. El fragment inclòs ve a dir això mateix, posant la cambrera de la dama per testimoni, i declarant l'autor que ja no li dedicarà "canço dança ne llay" (pg. 233).

El següent és "frare Basset", que insisteix en la inclinació femenina a les vileses, i declara que un tal mai com es aquest no.u comporta amor que.s call.

Eli ha estat defraudat per una
 viciosa carnissera
 de quants l.amen finament.

L'estrofa de fra Basset maldiu la dama i lamenta el temps que el poeta l'ha servida; "vostre cos falç al diable.ls coman".

Segueix "lo mercader mallorqui" -desconegut-, que recorda que allò que més dol a les dones és sentir-se blasrades. Hi ha d'altres que
 els lohen en tot ben dir
 e tal lohar mils les abat.

Quan se separà de l'estimada, explicava que la culpa era d'ell mateix, però li escrigué la composició que segueix, on s'acomiada d'ella advertint-li que el trobarà a faltar,

car trobat n.ay
 altra qui.m play (pg. 234).

Bernat de Ventadorn continua, disculpant
 a las que fan contra natura,
 com del degut passen fratura.

Perō no tenen perdō les que, podent elegir, agafen el que
 és pitjor,
 o vila o gentilom,
 sia blanch o negre l.om
 sol que.ls sia avinent.

S'hi inclou l'estrofa "De les dones me desesper...",
 corresponent a la molt coneguda Can veu la lauzeta mover.

Hi segueix (Guillem de) Masdovelles: mai no coincidiren
 la seua voluntat i la de l'estimada. Ressentit, demana no
 morir fins que

les veia.nar totes per portes
 e per amor vagen mig mortes
 e los que amen no les vullen.

Aixō mateix es repetirà al fragment d'aquest autor, on a
 més es rebel.la i li diu "Anats cercar altre qui.us faça
 riure".

Ausiās March intervē ara: les dones només entenen en
 delits, i no en bondats. Quan arribaran a trenta anys, els
 agradarà "tracteiar/ fent matrimonis" (pg. 235), i de més
 majors,

lavors devocio les mou
 a fer l.ofici d.alcavotas.

El fragment seleccionat de March és la U estrofa del maldit
contra Na Montbohí (p. XLII). Comença:

Quant hoireu "alcavota provada"
responeu prest que per vos ho diran

"Mossen Francesch Sentelles" continua, comentant
irònicament que els agrada "donar tot ço que tenen"; a la
seua dama li falta el seny, i

per cloure.us dich que no es bona
sino.l dalit desordonat.

El fragment d'aquest desconegut Centelles és igualment
irònic; comença amb una aparent lloa en el primer vers
contradita en els següents, i acaba

e no coneix que es dit fin voler,
e liberal en tot l.altre master,
que.s liur.a tots qui volen sa desferra.

Pau de Bellviure és el darrer a intervenir, comentant
que les dones són com els falsos florins,

e sson de calitat aytal
qu.abans las ha qui les te.n vil
que qui.ls sagueix lo dret stil.

I d'aquesta manera

Molts mesquins qui auran despes
tota lur vida ab gran treball (...)
vendrà un altr.estranger
e sera.y mils lo primer jorn.

El fragment de Pau de Bellviure fa referència als que han
patit la "barateria" femenina: Salomó, David, Samsó, Adam,
Aristòtil, Virgili, Joan Baptista i Hipòcrates (pg. 236).

Així acaben les intervencions i segueix l'acció: estant parlant d'aquesta manera, arriba "l.algotzir" amb l'ordre de detenció de tots, i els porta a presència del rei (no especifica més). Aquest els reprèn:

De les dones per que.n parlau?

No sabeu que a mi me plau

ne comport que nagu.n diga?

I promet de castigar-los. Tanmateix en aquell moment hi arriben "Johan Bocasi e en Servari", als quals fa honors el monarca,

sabent com eren trobadors

e dels antichs e ben drassats.

Resulta certament sorpresiu que Boccaccio siga tingut per "trobador antic" com Cerverí. ¿Falta de formació cultural de Ferrer?

Els dos escriptors intervenen a favor dels detinguts.

Cerverí és qui més hi parla:

que donas son de tan baix grau

com mes los feu pijor ne fan.

Donchs leixau les rebra dan

que cascuna s.o atrassa,

mas aquell sab de la massa

qui n.es stat, senyor, ferit.

Aquests darrers versos són, evidentment, una cita del Maldit bendit:

que cell sab de la maça

qui n'es estat ferits (vv. 4-5).

Revisió i autoritat de l'expressió

La intervenció dels dos autors aconseguix del rei la llibertat dels acusats, que prenen cadascú el seu camí, prometent-se

ans que tostemps loaria
 esta vida esser bona,
 dir tostemps mal de mala dona (pg. 237).

Els temes presents a aquesta mena d'antologia no ens poden sorprendre: sòn els motius misògins de la lírica. Com que se solen desenvolupar a partir de la desil.lusió del poeta per haver estat refusat o bẽ enganyat amb un altre, tot gira al voltant de la idea que fer bẽ a les dones, servir-les i comportar-se com un "fin amador" ẽs perdre el temps. D'ací sorgeixen doncs les acusacions de volubilitat i inconstància, engany i burla, i, sobretot, ^{de} la perversió femenina consistent a estimar a qui, segons el poeta, no s'ho val.

La introducció del Conhort revela una influència manifesta de la Belle dame sans mercu: el contrast entre l'alegria cortesana i la tristesa de l'enamorat refusat; la impossibilitat d'oblidar la pena d'amor, i fins i tot el desig de la mort. Tanmateix, l'entrada del grup d'escriptors determina un canvi de to, amb una lliçó clara: contra el refús femení, l'alternativa no ẽs la mort -com a l'obra d'Alain Chartier-, sinó la venjança literària a través del maldit.

Si la influència de la Belle dame sans mercu ẽs palesa, no passa el mateix amb l'altra important font d'aquesta composició: el Perilhos tractat inclòs al Breviari d'amor de Matfre Ermengaud, que vèiem en parlar del s.XIII.

Al Perilhos tractat (3), Matfre està a favor de l'amor i de les dames, defenent-les primer contra "li maldizen" i després contra "li aimador". Les dues parts del debat estan representades, i l'estructura formal ẽs com segueix: s'exhibeix un argument, es raona, i s'acaba citant els versos d'un trobador determinat que diu aixó mateix. Aquestes cites presenten, ẽs clar, un metre variable, però

la poesia maldezir pg 231 de Sciva
pg 733 Bossat

000325

el discurs on s'inclouen és ben regular: heptasil.labs rimant aabbcc.

Al Conhort ens trobem el mateix. A la introducció de cada autor se'ns explica el blasma que aquest fa, i així la cita que segueix queda aclarida i glossada. El metre és també heptasil.làbic, bé que les majors irregularitats fan que no siga estrany l'octosil.lab. La rima, igualment aabbcc. La semblança arriba fins a la coincidència en ambdues obres d'una mateixa cita: el fragment de Bernat de Ventadorn (ed. Ricketts pg. 133, vv. 29667-82), Únic autor,

al Conhort, anterior al s. XIV -junt amb Cerverí. *7 l'única obla de*
una actualització de la lírica al lect. del XV i no pas del XIV
(amb versos de poemes més antics, però no amb versos del XIV).

Francesc Ferrer tenia amistat amb Pere Torroella, amb el qual mantingué correspondència literària (ed. Bach pgs. 271-9). Riquer fa la datació del Conhort abans de 1458 perquè Ferrer no hi inclogué res de Torroella, i el Maldezir era en aquest any ja molt conegut a Catalunya (HLC III, pg. 33). En canvi, Torroella sí que inserta uns versos de Ferrer en un poema col·lectiu sobre l'amor, també construït amb diverses cites provençals, catalanes i castellanques: el Tant mon voler (ed. Bach pg. 116).

(3) Ed. Ricketts vol. V, pgs. 53 a 155, vv. 27791-30219.

Francesc de Moner (Perpinyà 1462/3 - 1492?) és l'autor d'aquesta composició (1). A l'edició de les seues obres feta en 1528, se'ns conta en l'encapçalament que Moner redactà la peça

per escusar-se de una culpa que un cert cavaller y unes senyores, absent Moner de la dama que servia, lo abien falsamente inculpat, y fa una trist descripcio de les dones, donant consells (pg. 179, nota).

Aquest epígraf ens ajuda a comprendre el sentit del Bendir, llarga composició construïda a partir de la relació de l'autor amb personatges al·legòrics, que consta de 580 versos repartits en 57 estrofes.

Comença amb la localització de l'acció prop de la "plassa del Rey" v.17, amb la qual cosa sabem que es troba a Barcelona. Enumera tots els personatges al·legòrics que aniran intervenint, i s'inicia el relat: Pobresa, Menyspreu Cortesia i Amistat estan al seu favor, però Enveja, Simulació i Fama en contra. Aquesta darrera clava un dard al poeta que només podrà ser tret després d'haver escoltat Veritat. Raó, personatge que se sembla a la Filosofia de Boeci (pg. 82), apareix per ajudar-lo (pg. 192, estrs. XXIV i ss.); creu en la seua innocència i comença els seus consells, reptant-lo amigablement,

que les dones són de mena
que qui en servir-les se pena,

(1) Cite de Cocozzella, Peter ed., Francesc Moner Obres catalanes, "Els Nostres Clàssics", Barcino, Barcelona, 1970, pgs. 179-211.

tostemps y pert lo treball (vv. 268-70, pg. 194).

Insisteix que les dones fan mal a qui les estima:

Fuig-ne, no'n vulles nenguna,
que qui de dones dejuna
ne resta mäs sadollat (vv. 298-300, pg. 196).

Ha de guarir-se del seu autèntic mal i no preocupar-se de les difamacions, ja que al final es descobreix la veritat. Per donar-li a conèixer com són les dones, la Raó el presenta a la Veritat, que desenvolupa un llarg blasme (vv. 348-460). Aquesta inicia la seua intervenció recordant que

Molts savis n'an mal scrits,
als quals remet lo que deix (vv. 356-7, pg. 199).

I continua: són variables, discutidores, els agrada manar sobre els seus enamorats, són desconfiades. Vanitoses; comenten entre elles els seus amors sense respectar els secrets (pg. 200); fan cas de la lloança però no admeten la crítica (2):

Si ab amor los parlau
tindreu-les com a germanes (...)
Si per respondre'ls ab rim
alguna burla hoyran,
tostemps ne prenen lo crim (vv. 391-8 pg. 201).

A mäs, són desconfiades (3):

May dret servey les affita,
que són plenes de sospita,

(2) Cf. el Maldezir de Torroella: "Si las quereis amendar/
las aveis por enemigas,/ e por muy grandes amigas/ si las
sabeis lisonjar." (VIIa, ed. Bach pg. 206)

quant més ab mi /la Veritat/ se concorden (vv. 403-5,
pg. 202).

Són versàtils, i a més

A qui les ama avorreixen,
qui no se'n cura, scarneixen;
qui les ben tracta, molt més (vv. 418-20, pg. 202).

Com a conseqüència,

ni amen com de amor moren,
ni per mals tractes s'estoren,
com acostuma.l vilã (vv. 423-5, pg. 203).

La seua voluntat es mou i varia segons l'interès i el delit
(4):

Son amor és l'interès,
son desig és son delit,
fingen-lo allí hont no és (vv. 431-3 pg. 203).

En temor i audàcia són estranyes:

(3) Cf. Boccaccio: "Nam seu fragilitate sexus eveniat, seu minus bona de se opinione faciente, suspitiosissimum animal est femina" ("La femmina è sospettosissima creatura, sia per la debolezza del sesso, sia per la cattiva opinione che le donne hanno di sé'), De Claris mulieribus ed. Zaccaria, cap. LXXIV, 4, pg. 298-9. I el Maldezir de Torroella: "Son todas, naturalmente, / malignas e sospechosas" (VII, ed. Bach, pg. 205).

(4) Cf. el Maldezir de Torroella: "Deleyte e provecho son/ el fin de todas sus obras./ En guarda de las sosobras/ suple temor e ficción." (ed. Bach, IX, pg. 210).

fugen de rates, d'aranyes,
no de la casa que.s crema (vv. 449-50, pg. 204).

Quant a la còlera (5),
Sa ira no s'acompara
a les feres més grosses (vv. 451-2 pg. 204)

Veritat acaba la seua intervenció afegint:
En fi, són contrarioses,
que no y basta experiència,
malicioses, perfidioses,
y les més d'elles, envejoses,
sens ninguna consciència (vv. 456-60, pgs. 204-5).

El poeta vol respondre però Raó li diu que no; entre
ella i Veritat li curen la ferida del dard (pg. 205-6). Ell
queda sol, ja a l'alba, i veu arribar la Cautela, que
s'ofereix a ajudar-lo contra les dones:

mostrar-t'è que és menester
enganar a sos engans (vv. 499-500, pg. 207).

Quan vulga guanyar una dona,
yamés la vulles amar;
ni tant ho vulles mostrar
que.n perda color ta pell (vv. 503-5, pg. 207).

Res d'empal·lidir, doncs, res de plorar; al contrari,
dissimular-ho i fer creure que li n'agrada una altra. Si
no,
may passaràs de orella,

(5) Cf. el Maldezir: "Comete cualquier maldat/ muger
encendida en ira" (ed. Bach VIIIb, pg. 209).

Jamés te veuràs en sella,
que tal és llur condició (vv. 518-20, pg. 208).

Compara l'estratègia amorosa a un setge militar (pg. 208-9), i conclou que si de tota manera no l'aconsegueix, que no l'importe:

si de moltes hest refūs,
sobre alguna t venjaràs (vv. 534-5, pg. 209).

La venjança consistirà a tractar-la sense cap cortesia. Si a l'home li sembla escaient valdre's d'una tercera, may secret d'altri los digues, ni lo teu per xich que sia; que si ls dius, les mans te lligues. Les dones són enemigues de la persona qui ls fia (vv. 546-50, pg. 210).

Insisteix la Cautela a no confiar-hi, ja que a més són mentideres:

quant pensen solen fengir;
no.s donen res en mentir,
ni serven ley ni amistat (vv. 558-60, pg. 210).

L'autor és qui segueix, declarant que no l'interessaven els dits de Cautela, la qual se'n va per fi. Amb l'arribada del dia, acaba la visió, i el poeta queda trist. Dirigint-se a la seua dama, conclou enigmàticament:

axí que, per cortesia,
vós qui sou la Teologia,
glosau-me l'Apocalipsi (vv. 578-80, pg. 211).

El Bendir de dones consta, doncs, d'un blasma al sexe femení en el seu comportament amorós, precedit d'una

introducció i seguit d'uns consells per fruir de les dones sense ser decebut per elles. Tot això dit per uns personatges que no són l'autor, bé que la diatriba és posada en boca de Veritat. És simptomàtic que també Corella atribuisca el seu panegíric a la mateixa al·legòrica Veritat, al Triümfó de les dones.

Quant a la diatriba, hem vist com en continguts és ben paral·lela al Maldezir de Torroella. No acaben ací les semblances. L'estrofa utilitzada per Torroella estava composta per nou versos octosíl·labs (heptasíl·labs en mesura catalana), rimant abba**cd**cc**d**. La de Moner té deu versos heptasíl·labs, rimant aba**ab**cd**cd**cc**d**, és a dir, variant només lleugerament la del Maldezir.

Per continguts i per estructura, llavors, el Bendir de dones -títol que sembla ironitzar el del Maldezir de mugeres- és una recreació en català de les cobles castellanés. No es tracta, però, d'una pura imitació; l'embolcall dramàtico-al·legòric el fa diferent, i també el distingeix el parlament de Cautela sobre els enginys per conquerir les dones, que remet a una tradició on s'inscriuen el Facetus/ Facet i també el Roman de la Rose de Jean de Meun. La tradició, recordem-ho, que anava en contra del fin'amors i la cortesia, i és aquest el pas que Moner es nega a fer finalment, no volent seguir Cautela.

LIBRE DE FRA BERNAT

És una composició narrativa en codolada (octosíl·labs i tetrasíl·labs alternats) escrita pel gironí Francesc de la Via (...1403-1423...), autor a més de peces líriques i corteses.

El Libre de fra Bernat pertany al grup de fabliaux catalans i és per tant una peça de caire burlesc. Està narrada en primera persona i conta la coneixença que fa l'autor de fra Bernat, un menoret sense gaire escrúpols morals, i les aventures per conquistar una monja. L'estudiem sobre l'edició d'Arseni Pacheco (1).

A partir d'aquest argument es donaran diàlegs entre el narrador i fra Bernat a propòsit, primer, de la licitud de l'acte sexual, i, després, sobre el caràcter bo o dolent de les dones.

Quan fra Bernat explica tranquil·lament a Francesc que es dirigeix a un convent de monges, a reunir-se amb la seua enamorada, aquest el renya per incórrer en el pecat de luxúria, i arriscar-se a la condemnaió eterna. Fra Bernat es defensarà argüint diverses autoritats -degudament manipulades- i conclou així:

¿Sabets quē sōn peccats mortals
sens via torta?
Aquell qui ab dona morta

(1) Pacheco, Arseni ed., Obres de Francesc de la Via, 2 vols., Biblioteca catalana d'obres antigues, Barcelona, 1963-8. Vol. II, pgs. 45-115.

jau carnalment,
aquest tal pecca mortalment
e fora mida vv. 432-7, pg. 58.

000333

Aqueix interessant intercanvi d'opinions precedeix l'arribada al convent, on descobreixen que la monja és galantejada per un cavaller i un canonge. Llavors el frare, que al principi havia fet una lloança de l'estimada seguint els cànons cortesos -bellesa física, excel·lència sobre les altres, servitud de l'enamorat, vv. 247-73, pgs. 52-3-, capgira la seua opinió i es lamenta de la inconstància femenina (vv. 560-5, pg. 62). Els laments van en augment, i el frare munta en còlera. Així comença el diàleg que mantindrà amb el seu company sobre la qualitat de les dones. Aquests són els següents:

-Fra Bernat: ella li havia promès amor i l'ha defraudat (vv. 836-49, pg. 70).

-Francesc (irònicament): és religiosa i deu igual amor a tots. Si els casats no poden evitar els enganys de les mullers, ell tampoc (vv. 850-83, pgs. 70-1).

-Fra Bernat: ella és falsa, totes són dolentes, "Qu. om los batés lo ventr. ab pales, / e los costats!" (vv. 884-97, pg. 71-2).

-Francesc pren ara el paper de defensor: no es pot dir res dolent de les dones, perquè per elles va ser portada la redempció: "per ço volch lo Rey eternal / çay davallar, / e dins una Uerge intrar" (vv. 898-915, pg. 72).

-Fra Bernat: Eva va fer pecar Adam, i l'Escriptura registra molts casos de dones per les quals es produïren guerres i calamitats. N'hi ha una de bona per cent mil de dolentes (vv. 916-43, pgs. 72-3).

-Francesc: "les dones nos han portats / e tots nodrits", cal estimar-les i honorar-les (vv. 944-61, pg. 73).

-Fra Bernat: abans es faria jueu que parlar bé d'elles. És un boig qui les segueix; per la seua culpa està desorientat, i si a Francesc li haguessen fet com a ell, no les defendria (vv. 962-85, pgs. 73-4).

-Francesc es nega a creure'l, perquè el frare només pren grat en companyia de dones, i per voler aprofitar-se'n ja mereixeria que elles el lapidassen (vv. 986-1013, pgs. 74-5).

-Fra Bernat no ho accepta i Francesc li demana que no segueisca (vv. 1014-21, pg. 75). Fra Bernat conta una altra experiència amarga amb el marit d'una a qui pretenia. Francesc se sorprèn que després d'això el frare no s'haja esmenat (vv. 1022-39, pgs. 75-6).

-Fra Bernat les envia al diable i es queixa dels seus enganys (vv. 1040-53, pg. 76).

-Francesc l'acusa de descortesia i maldat, i fra Bernat s'entesta en la seua opinió (vv. 1054-73, pgs. 76-7).

-Francesc creu que el frare ha estat criat per un diable, perquè, si no, s'adonaria que amb aqueixa actitud ataca també sa mare (vv. 1074-85, pg. 77).

-Fra Bernat: "Foch que la hagués cremada, / la vil putana!" Aquesta és l'opinió que li mereix sa mare; ell és fill d'un dominic (vv. 1086-105 pgs. 77-8).

-Francesc renya el frare pel seu vergonyós comportament, en comptes de defendre-la, però aquest contesta que ella és així (vv. 1106-11 pg. 78).

La discussió acaba:

-Frare, al diable.us coman,
que.n bateu roques.

-E a vós que.us donen ab moques
per cap e cara.

Per què mantenits ma mara
e l'escusats? (vv. 1112-7, pg.78).

Aquest és l'únic debat sobre el nostre tema que es dona als fabliaux catalans coneguts. Quant als motius emprats, el Libre de fra Bernat conté la primera al·lusió conservada en el debat català a la mare.

El respecte que se li deu ja apareixia recomanat als Disticha Catonis: "Aequa diligit caros pietate parentes, / nec matrem offendas, dum vis bonus esse parenti." (ed. Nève pg. 30, l.III n. 24). Era un motiu molt present als textos francesos: "Ce est que tuit grant et menor (...) / nesson de fame, ce n'est pas gas: / por ce n'en devroit nus mesdire, / se il n'est des mauvès li pire, / et des pieurs li plus vilains." Bien des fames (Jubinal, Jongleurs et trouvères, pg. 83-4), "Li premier hostel que eüstes / furent lor ventre u vous jeüstes, / et car e sanc d'eles presistes..." Plaidoyer en faveur des femmes (vv. 13 i ss., ed. Meyer pg. 501). "De de femmes ne fumes issus: / dunc est femme ny a hom; / si come de le frut crest la poume, / si crest l'enfaunt naturellement / de la mere, ore di coment..." Bounté des femmes (ed. Meyer, pg. 318-9, vv. 149 i ss.). R.B. Tobin fa notar que els frares, en les prèdiques antifeministes, prenien cura de salvar la santedat de les seues pròpies mares (Vincent of Beauvais' pg. 26).

Exceptuant aquest motiu i el dels marits que no poden guardar les mullers (de procedència popular, figurant als múltiples fabliaux, contes de tradició oriental, etc.), la resta de temes adduïts figuren tots al Maldit bedit, inclosa la defensa cortesa de les dones. Probablement, doncs, Francesc de la Via tingué present el text de Cerverí -ben popular, com vèiem a través d'Eiximenis-, a banda de la pròpia tradició dels fabliaux i, com no, dels sermons de

l'època.

Un altre aspecte particular que pren el debat al Libre de fra Bernat és que el seu propòsit és, com en la discussió precedent sobre la licitud de la luxúria, fer riure, simplement. Aquesta finalitat no l'hem observada fins ara. El debat en Cerverí era seriós; Eiximenis, en tractar-lo, hi introduïa algun element humorístic -com la cua de cabra o el soroll de les costelles-, però en aquest cas eren simples detalls, recursos del sermonador perquè no decaigués l'atenció. Tampoc els lírics s'ho prenien amb gaire humor.

El gènere emprat en aquesta ocasió, en canvi, possibilitava d'abordar el vell debat per traure'n recursos humorístics: el canvi d'actitud del frare -d'enamorat "cortès" a furiós desenganyat- servia per fer-lo llançar curioses exclamacions contra les dones. Francesc és en aquesta part un suport per donar la rèplica esperable a fra Bernat, fins que la sorprenent declaració d'aquest sobre sa mare constitueix l'atzucac que clou tota discussió possible.

Redactat per Joanot Martorell (Gandia? 1413/4 - 1468), cavaller de la mitjana noblesa valenciana, a la mort d'aquest fou acabat per Martí Joan de Galba, i estampat el 1490. Aquesta data marcaria també l'acabament definitiu de l'obra, segons Riquer (1).

En aquest gran llibre menudegen, escampades pertot, al·lusions diverses al caràcter femení. Al costat d'aquestes, figura un diàleg entre Carmesina i Tirant sobre la bondat i maldat de les dones, i també una lloança de dones il·lustres en boca del rei Escariano. Vegem-les part per part:

A) Al·lusions ocasionals

-Parleria i poc seny femení. Cap. XXI. Quan la comtessa protesta queixant-se de les preteses virtuts de la cavalleria per por que el fill hi pugui morir, el rei ermità respon "ab gran afabilitat": "Totes coses estan bé en boca de dona" (pg. 151).

Cap. LXXVI. Quan una donzella acusa Tirant de traïció, aquest replica: "Emperō jo pregaré a la mia ànima que no es vulla gens alterar de les paraules vils e deshonestes que d'eixa vostra vil boca ixen, car en lo vostre mal parlar jo no hi perd res, com sabuda cosa és que tot l'esfoç de les dones és en la llengua" (pg. 262).

Cap. CCXXXV. La princesa reprèn la Viuda Reposada: "E

 (1) HLC II, pg. 706. Cite de Riquer, Martí de ed., Joanot Martorell Tirant lo Blanc, "Clàssics Catalans", Ariel, Barcelona, 1979.

per ço és escrit que ninguna dona no pot ésser dita sàvia qui no tinga honesta llengua, e més avant en les obres que fa se pot veure si són conformes ab les paraules..." (pg. 712).

-Avarícia. Cap. LX. El narrador caracteritza la bella Agnès: "...lliberal més que dona que jamás haja vist, per ço com les dones la major part són avars per son natural" (pg. 216). En estudiar Lo Somni ja vèiem que aquesta referència podia haver estat presa de la lloança que fa Metge de Violant de Bar: "Natura femenina és naturalment avarícia inclinada, e aquesta, contra natura, és stade la pus liberal que hage lest ne oyt" (pg. 342 l.4-5).

-Excel·lència d'una sobre les altres. Cap. CXIX. Tirant vesteix un "manto" on hi ha garbes de mill, amb una divisa que diu: "Una val mill e mill no valen una" (pg. 380-1).

-Gan inclinació a l'amor. Cap. CLI. El marquès de Ferrara diu a Tirant: "No ha res en lo món que sia més placent a la dona que és l'amor de l'home." (pg. 505)

Cap. CCLVI. L'emperadriu parla a Hipòlit: "Mira quanta fermetat deu ésser en l'home: com la dona ama, desconeix a pare, marit e a fills, e tota la sua honor met en poder del qui ama, e la sua persona posa a juí d'aquell" (pg. 745).

Aquesta gran capacitat amatòria apareix registrada en alguns textos. Un proverbi francès deia: "Femme ayme tant comme elle peut, et homme comme il veult" (2). I Rocabertí, a la Glòria d'Amor, posava en boca de Conaxença aquests comentaris: "Axi mateix natura vol les dones/ esser pus fort en amar inclinades,/ tal que.b virtut hagen costomes bones" vv. 879 i ss. "Tot desig d'om pren terme facilment/ e d'elles no, ans totstemp muntiplique,/ per ço com han appetit no content./ Perço james amor en don'atura./ Lur

amor es apetit natural e sens la fi del hom james no cura." (vv. 903 i ~~Sant VI~~). Com veiem pels darrers versos, la consideració que la dona estima amb més intensitat no es contradieix amb el tòpic de la seua inconstància, sinó que es reconduïa dient que tot provindria de la seua major inclinació a la luxúria (tal com assenyala Tiròsias ~~al Somni~~).

-Condemnació/ salvació per una dona. Cap. CLXXXIII. Carmesina es dirigeix a l'emperadriu: "E per ço com dona era estada causa de la perdició de natura humana, la immensa saviesa de Nostre Senyor Déu dispensà que la reparació fos feta per dona per ell preeleta, tal que fos sens màcula d'algun pecat actual, mortal, venial ni original, e en lo verge ventre d'aquella volgué pendre humana carn..." (pg. 610). Com es pot veure, no es deixa d'assenyalar de fet la Immaculada Concepció.

-Mala opinió sobre les dones. Cap. CCXV. La Viuda Reposada parla a la princesa: "Emperō encara que un home sia de més alt enginy e més pràctic que altre, així com és Tirant en les armes, no resta que tots los hòmens naturalment no tinguen enclinació en malparlar de les dones e pitjor obrar." (pg. 657).

Cap. CCLXVIII. La mateixa viuda difama Carmesina parlant amb Tirant: "Que si vós ho sabieu com jo ho sē, li escupirieu en la cara, e aprés a totes quantes dones sōn en lo món, per causa d'ella" (pg. 775).

-Model de comportament de les donzelles. Cap. CCXXI. El

(2) Morawski, Joseph, Proverbes français antérieurs au XV siècle, Champion, Paris, 1925. Pg. 26.

frare, en acabar el sermó, diu "les propietats e nodriments" que han de tenir les donzelles: "Lo primer és que sàpien llegir. La segona, que sien devotes e que diguen oració. La tercera, que dejunen los dejunis manats. La quarta és que tinguen gran honestat e vergonya. La cinquena és que parlen molt poc, e ab gran assossec. La sisena, que tot lo seu comport sia fundat en honestat. La setena, que sien molt humils. La uitena, honestes en menjar i en beure. La novena, que tinguen gran temor i obediència. La deena és que no estiguen ocioses. L'onzena és que sien simples e humils. La tretzena, que sien aptes en bones costumes femenils e no estiguen ocioses. E açõ és tot lo que elles deurién tenir, e és tot lo contrari. E diré la molta virtut d'elles. La primera, que són molt voluntàries. La segona, que són molt parleres e andaregues. La tercera, que no són fermes en amor ni en seny. Diu Ovidi que lo major bé d'aquest món és amor..." (pg. 673).

-Aspecte femení lleig. Cap. CCXXXI. La Viuda Reposada va a banyar-se amb Carmesina: "la Viuda se despullà tota nua e restà ab calces vermelles e al cap un capell de lli. E encara que ella tenia molt bella persona e ben disposta, emperõ les calces vermelles e lo capell al cap la desfavoria tant que paria que fos un diable, e certament qualsevulla dona o donzella qui en tal so la mireu vos parrà molt lleja per gentil que sia" (pg. 699).

-El plor, arma femenina. Cap. CCLXXX. Carmesina, volent defendre el seu "castell" de l'"artelleria" de Tirant, "...pensà si ab les armes de les dones si el poria fer estalvi, e ab los ulls destil.lant vives llàgrimes féu principi a una tal lamentaciõ" (pg. 796).

-Inclinaciõ al mal. Cap. CCXXXIII. Tirant, que espia

Carmesina amb la Viuda Reposada, no dóna crèdit als seus ulls: "...ni porien pensar que un tal cas fos possible qui fer-se pogués, si doncs a la femenil condició no li és res impossible que de mal sia" (pg. 805).

-Variables i poc assenyades. Cap. CCCLXXVII. Plaerdemavida parla a Tirant de la passió i les seues conseqüències: "Defalliment de saviesa és la causa d'aquests mals, e si aquestes errors e altres innumerables recaen en los hòmens, los quals són pus forts e constants que les fembres, pus fàcilment han recaigut en mi, com lo llinatge femenil sia dèbil e de poca constància" (pg. 995).

Cap. CDXVI. La Viuda, desesperada, no troba a qui demanar consell; el narrador ho comenta: "Açò és cosa acostumada: que la natura femenil, frèvol e variable, elegeix lo més inútil consell, si molt hi pensa, en la major necessitat" (pg. 1056).

B) El debat

Es dóna als capítols CLXXII i CLXXIII, entre Carmesina i Tirant. El cavaller continua requerint d'amors a la princesa, i ella, com a honesta donzella, el vol dissuadir del seu entusiasme apel·lant al seu honor de cavaller, "que en una capsa no hi pot cabre honor e delit" (pg. 589), és a dir, que els plaers amorosos semblen incompatibles amb les glòries guerreres.

Per millor reforçar aquesta idea, Carmesina desenvoluparà algun dels temes antifeministes:

-Víctimes de la dona: "que no vullau perdre la honor e fama per causa mia, car los bons cavallers vos incriminarien de deslleal e afeminat, e a mi d'engan, car dirien jo ésser

estada enganadora de les vostres forces e virtuts". Com a exemple d'altres famosos que feren mala fi per la dona apareixen Salomó, Samsó, David, Adam, Virgili, Aristòtil i Hipòcrates (pgs. 589-90).

-Impossibilitat de conèixer el caràcter femení: "no és més secreta cosa en lo món com és lo cor de la donzella, per ço com la llengua raona lo contrari del que té en lo cor. E si vós sabieu la vil pràctica de nosaltres, no és home en lo món qui ens degués res estimar, sinó per la gran magnificència de vosaltres..." (pg. 590). Per arredonir aquesta idea, Carmesina cita els Proverbis de Salomó (XXX, 18-9) i l'arxiconeguda versió de Cerverí (ed. Llabrés n. 423-4): "Quan en la roca veuràs lo pas de la serpent/ de la dona sabràs tot son enteniment..." (pg. 590-1).

Carmesina acaba el seu raonament així: "Per ço dic a vós, Tirant, que deixeu amor e conquistau honor" (pg. 591), a la vegada que indica que tots els consells donats venien justament del seu amor per ell.

Ara correspon la rèplica de Tirant (cap. CLXXIII), que pren el partit de defensar el sexe femení: "No em poria estar de satisfer al que la celsitud vostra ha dit, que nosaltres som de més dignitat e excel.lència" (pg. 592). El cavaller opina que "tots los doctors" opinen el contrari, i ho pensa provar a partir de dits de l'Esriptura i l'evangeli:

-Aparició. Jesucrist, en ressucitar, s'aparegué a dones: Maria i la Magdalena, abans que als apòstols, "per ço com coneixia que no eren mereixedors de preceir a les dones" (pg. 592).

-Matèria. Déu va fer Adam del llim de la terra i Eva d'una

costella, "qui és pus pura matèria". A part les autoritats, això es demostra "per experiència", car si una dona es lava les mans dues vegades, a la segona "l'aigua que n'eixirà serà molt clara e neta". Un home que faça la mateixa operació farà l'aigua "tèrbola e sùtzia per moltes vegades que se les llave. "E ací se mostra l'home que tira a son semblant del que és format, e no pot jamés donar sinó del que té" (pg. 592-3).

Tirant n'ha donat dos arguments; acaba dient que "moltes altres justes allegacions s'hi porien fer, les quals deixe per altre dia" (pg. 593).

Lida de Malkiel ja va assenyalar que aquestes proves de Tirant coincideixen amb les raons trenta-sisena, tercera i sisena del Triunfo de las donas, parant esment en particular a la curiosa prova de llavar-se les mans (3).

L'estudiosa fa referència al text llatí que apareix al Ms. Gg 1.1 de Cambridge: "Mulier preferetur viro, scilicet: Materia, quia Adam factus de limo terre, Eva de costa Ade..." El cita a partir de la transcripció que dóna Meyer a Romania, VI, 1877, pg. 501. I afegeix:

La expresi3n llim de la terra parece indicar que el Tirant conocía el texto latino; en cambio el peregrino experimento del agua, que no se halla en dicho texto, quizá sea indicio de contacto directo, a menos de suponer una tercera obra, fuente com3n de Juan Rodríguez y de Joanot Martorell (ibid. pg. 123-4).

 (3) Lida de Malkiel, María Rosa, "Juan Rodríguez del Padr3n. Influencia" pgs. 122-4, a Estudios sobre la Literatura Española del Siglo XV, Porr3a-Turanzas, Madrid, 1977.

Doncs bé, aquesta tercera obra existia. El mateix Meyer reproduïx el text llatí anomenat, a Romania XV, 1886, pg. 321, i afegeix a continuació un altre fragment on apareix el motiu:

dans le commentaire de Francesco da Barberino, où se lit cette sentence, attribuée à la comtesse de Die, que la femme est plus noble que l'homme 'quoniam vir de humo et terre lutosa creatus seu formatus extiterit, femina vero de nobilissima costa humana jam mundificata Dei presidio, quod ex utriusque manus lavatione probabat' (subratllat meu).

En nota, Meyer hi afegeix:

M. Thomas propose de corriger comparatione /per lavatione/, mais le passage, bien qu'obscur, ne semble pas appeler de correction.

Efectivament, no necessitava correcció. No és rar, però, que la referència desorientàs als erudits, ja que els textos profeministes conservats del XIII i XIV no exposen ni expliquen aquest comentari.

Llavors, no podem concloure taxativament que en açò Martorell haja seguit Juan Rodríguez al Triunfo de las donas, bé que no és una difícil possibilitat si considerem que al Iirant existeixen reminiscències de les epístoles no ovidianes del Bursario d'aquest autor castellà (Lida ibid. pg. 120-2).

La funcionalitat d'aquest debat, molt abreujat, a l'obra de Martorell, no crec que siga més que la d'il·lustrar l'estira i arronsa entre els dos enamorats, en el context cortesà que dóna el marc per a converses plaents. Poques pàgines després, per exemple, trobem un altre petit debat entre l'emperadriu i la princesa, sobre

X

quin és millor atribut d'un cavaller: ardiment o saviesa (caps. CLXXX-CLXXXII).

C) Elogi de dones il·lustres. Cap. CCCIX, pgs. 864-5. El rei Escariano contesta a Tirant; el rei de Tremicèn ha faltat al compromís que lligava en matrimoni la seua filla amb aquell. Escariano, llavors, cita diverses dones famoses de la història. Es tracta d'una reproducció del parlament sobre el mateix tema que fa Metge al quart llibre del Somni, bé que només és copiat parcialment (pgs. 326-32): d'Orithia reina de les amazones ("Urícia" al Tirant) a la que mantingué el marit amb la llet dels seus pits ("Misilla" al Tirant).

L'enumeració de dones famoses acaba així a la novel·la de Martorell:

De gran estima e d'alt enginy foren totes les nomenades senyores, excel·lint qualsevulla home qui sia estat de la creació del món ençà, de què meriten grandíssima honor e fama gloriosa, majorment com ab llur indústria han aconseguit lo que natura no els ha donat. (pg. 865)

Cf. les paraules de Metge al Somni, abans de l'enumeració comentada:

Mas, si t vols, diré-te'n de tals que en actes virtuosos e de gran valor, saber e enginy, són stades eguals o per ventura sobrepujants qualsevulla hom qui sia stat de la creació del món tro a mon temps; de què merexen gran honor, attès majorment que ellas ab llur indústria hagen aconseguit ço que natura no.ls ha donat. (pg. 324, l.22-7)

El manlleu que Martorell fa del Somni ja va ser assenyalat per Lluís Nicolau d'Olwer, "Sobre les fonts catalanes del Tirant lo Blanch" (4). Tanmateix el context

és diferent; l'autor bé podia haver afegit l'elogi de les dones famoses a la defensa femenina que fa Tirant al debat. Ara bé, totes aquestes dones són dutes a compte, segons el rei Escariano, "per ço que tu sàpies que la donzella que jo ame e adore excel.leix en virtuts a totes aquestes altres..." (pg. 865). Tenint en compte que la guerra es fa per ella, calia que el rei expressàs l'adoració que li professava, per donar major versemblança a l'acció. Aquest mètode de lloança, a més, ens recorda el de la Sátira de infelice e felice vida de Pedro de Portugal (entre 1449-53) -bé que l'esperit dels dos textos és ben diferent-, on la dama és lloada per damunt d'una autèntica munió de dones famoses.

En definitiva, al Tirant lo Blanc l'autor -o els autors- se serveix dels temes del debat d'una manera funcional, en benefici de la construcció narrativa: operen així com a reflex d'un motiu de discussió en l'àmbit plaent de la cort (caps. CLXXII-CLXXIII), com a referent necessari en el retrat excepcional de l'estimada (cap. CCCIX), o, senzillament, com a reproducció en el seu discurs dels llocs comuns de l'època, en què no podien faltar valoracions de les dones.

 (4) Revista de Bibliografia Catalana, V, 1905, pgs. 27-35.

Al Curial no trobem, com al Tirant, la presència del debat al text. No per això, però, hi són absents els comentaris sobre les dones. Vegem-los (1):

-Fan patir proves als enamorats.

L.1 cap. 37 Melchior reprèn a Curial: "Empero no us desconortets, car les dones son de aquesta condicio: que volen haver dels homens que amen moltes proves; e si la Güelfa, sabent ço que vos havets fet se vol venjar de vos, no.us en devets meravellar, mas siats ferm" (pg. 93 l.3112 i ss.).

L.2 cap. 138. Melchior reprèn a Curial a propòsit de Laquesis: "Ay! com me tem que errats lo cami! car totes les dones que han sentiment, senyaladament les grans senyores, nos volen tractar en aquexa forma; car, com no sapien ne pusquen castigar les persones que amen en altra manera, tolen los lo parlar, amaguen se d.ells, dien que no.ls volen..." (pg. 286-7, l. 9686 i ss.).

-No consenten competidores.

L.3 cap.6. Melchior torna a advertir a Curial sobre Laquesis: "E tu, no conexent la sospita e gelosia de les dones, que per res del mon no volen ne consenten par en la cosa amada, oblidada aquesta mena d.or, tornist a Laquesis, axi com los cans al vomit." (pg. 308, l.10412 i ss.)

(1) Cite de l'edició de Miquel i Planas, Ramon, i Par, Anfós, eds., Curial e Güelfa, Biblioteca Catalana, Barcelona, 1932.

-Vanitat.

L. 2 cap. 43. Arriba Laquesis a les llotges del torneig: "E si fonch molt loada de inextimable bellesa, car tot lo seu estudi era creixer la bellesa sua, a tot son saber, car no era mestre de medicina que abte fos, que ella no.l tengues ocupat en ordonar e fer materials per mudar la pell, aprimarla, e esclarir la cara, pits e mans . Pens yo que ella no creya que altre parays hi hagues, sino esser bella, e alegrar se dels terrenals desigs." (pg. 187 l. 6310 i ss., subratllat meu).

La frase subratllada en recorda una altra al Somni parlant també sobre els afaits de les dones: "Car no hauran algun special /especier/ veyhī o hortolā que per ellas no sia terriblement ocupat: alguns per fer argent soblimat, argentada, pomada liriada e mill lavadures e untaments..." (pg. 288 l.17 i ss.). Aquesta prové del Corbaccio: "Io non avea in Firenze speciale alcuno vicino nē in contado alcuno ortolano che infacedato non fosse, quali a fare ariento solimato, a purgar verderame e a far mille lavature..." (ed. Nurmela pg. 94)

D'aquestes dues, és difícil establir la versió que més se sembla a la del Curial -com que Laquesis és filla de grans, no té al servei de la seua bellesa boticaris o hortolans, sinó metges. No fóra estrany que l'autor hagués conegut el Corbaccio i, encara més, Lo Somni.

L.2 cap. 44. Es tracta de la reacció escènica a la seqüència anterior: l'aparició de Festa, que fa la competència a Laquesis en aspecte: "Yo.us promet que Ffesta no fonch negligent ne remissa, ne fonch grossera, ans ab tanta art, ab tant saber, atquirit per lonch e treballos estudi, mogue les mans, e ab aquells delicats, prims e lonchs dits, e ab aquelles ungles de vori, ajusta bellesa a belleses, car en la sua cara, cap, pits ne mans, no vagava

cosa alguna que millorament de afaytar ne creximent de bellesa artificial reebre pogues. Ay, e com les conegue aquell gran philosoph apellat Plato, quan dix que lo seny de les dones tot esta en la bellesa, e per contrari, la bellesa dels homens en lo seny!" (pg. 188, l. 6357).

L.2 cap. 146. El narrador increpa Curial: "¿No est content de ço que Deus, axi com artificial, e natura, serventa sua, copiosament t.an donat? ¿Est fembra, que no es contenta de bellesa que hage, per molta que sia, e creix la per tot son poder e saber, ab artifici manual, e ordona los seus moviments, ara en una manera, ara en altra, e, no contenta dels spills, los quals la veritat li mostren, encara demana, interogant les altres, que li diguen que.ls en par? Ara mira detras, e cuyda.s trencar lo coll, e gitar-se los ulls de loch, voltant se per mirar se la coa; en la qual, si tants ulls tengues com lo pago, encara no serie contenta, ne li parria que.s vees be; e Argus serie afanat en fer la contenta, encara que tots los ulls li prestas." (pgs. 295-6, l.9980 i ss.)

Ací es reprova la conducta de Curial amb la imatge de la dona vanitosa, per no mostrar-se "content", és a dir, conformat. Recordem que vèiem aquest adjectiu a propòsit del Somni, justament il.lustrant una idea que Tirèsias vol inculcar a Metge: "mas vull-te mostrar que en les felicitats mondenals no ha bē, sinō sola ymage de aquell, e posat que n'i hage, no.l pot hom aconseguir sinō ab ésser content" (pg. 280, l.28, subratllat meu). La narraciō del Curial en la part analitzada justament exemplifica aquesta darrera qüestiō: per no "ésser content", a Curial l'esperen moltes desgràcies.

-Terrible cōlera.

L.2 cap. 50. Curial dedica la victōria a Laquesis: "De que Festa cuyda morir d.enveja, e, sobrada de ira, jura fer

a Curial altre desplaer qui muntaria queacom mes que aquest que ell li havia fet. E, certes, yo crech que les mes dones no saben regir los moviments que.ls venen, ab regnes; abans, lo seu cor lança tantost defora lo odi, que haura, per ventura, injustament concebut. E, per aquesta raho, se sdeve que al cas fuig, les mes vegades, loch de venjança." (pgs. 196-7, l. 6637 i ss.)

L. 3 cap. 18. Juno parla a la Fortuna: "...sabent que tu est fembra feta a ta guisa e no ous prechs de degu, ne has spirit de pietat, ans en un punt te enfelloneys e vols que totes les coses stiguen a ta disposicio e ordonança..." (pg. 328, l.11097 i ss.).

-Parleria i poc seny

L. 2 cap. 89. La duquessa recomana a la seua filla Laquesis: "Als ha mester la dona, sens saber parlar: molt millor li fora no saber tant, o al menys, no confiar tant de son saber; car, creent les dones que ab paraules sabran cobrir les sues errades, se allarguen a fer coses que, si tal confiança no haguessen, cessarien." (pg. 238 l. 8049 i ss.)

L. 2 cap. 117. Els ancians "lausengiers" parlen així de Laquesis: "E ella mostra be esser fembra, que tots temps tria lo pijor..." (pg. 268 l. 9065 i ss.)

-Inconstància

L.3 cap. 17. Neptuno, furiós, contra Fortuna: "O! be est fembra en tots tos fets, que ara vols, ara no vols, ara plores, ara rius, ara dones, ara tolls, e, finalment, en tu no ha una sola hora de fermetat! Ue, ve, falsa e variable fembra! (...) no ho faria requerint me.n tan falsa e tan variable fembra com tu est, car tots temps t.agui per sospitosa; e no vull haver nom de afeminat, que.m governe per tu." (pg. 327 l.11057 i ss.)

-Dones famoses.

L. 3 cap. 59. Camar justifica sa mare front a altres que pecaren mäs greument: Pasifae, Fedra, Semiramis (en el vessant incestuös), Jocasta, Mirra, Juno (pg. 382-3, l. 12920 i ss.). Mäs endavant prega a sa mare que la mate abans d'unir-se a qui no estima, i cita el cas de Virginea, morta per son pare, i els de Medea i Prognés que mataren els fills (pg. 384-5, l. 12994 i ss.). A aquestes remembrances podem sumar la invocaciö particular, a l'hora de la mort, que fa Camar de Dido, al l.3 cap. 70 (pg. 393 l. 13294 i ss.) (2).

A banda queda la muniö de dones invocada per la Fortuna contra Juno, reunint així totes les enemigues de la deessa, al l.3 caps. 19 a 23 (pgs. 330-7), entre les quals figura Tiräsias (pg. 330 l. 11172). Aquests esmens semblen respondre a un simple desig d'exhibiciö de les coneixences clässiques, i en particular de les Metamorfosis ovidianes.

En conjunt, les disperses referències a la dona dins el Curial semblen respondre simplement als punts de partida de l'època. Els töpics sobre el sexe femení es projecten en diferents personatges per intentar caracteritzar-los: en Laquesis, la vanitat i el poc seny. En la Fortuna (l'allegoria mäs marcadament femenina de totes les possibles), la femenina variabilitat i la cölera destemprada. En Güelfa, la dama que exigeix senyorejar el

 (2) Sobre aquest personatge en particular es pot consultar el ja citat llibre de Lida de Malkiel, Dido en la literatura española. A propösit de la seua presència entre les viudes il.lustres i al debat, vid. pg. 80 i ss.

000352

seu protegit i enamorat i que n'espera obediència i fidelitat. En els casos de referència a la protagonista, és, com hem vist, Melcior l'encarregat d'explicar-ho. El mentor de Curial és el seu introductor a la vida adulta, l'intermediari amb la Gúelfa i el seu mestre en conducta; per això és ell qui ha d'iniciar el principiant en la natura femenina.

és l'única obra que ha arribat fins a nosaltres d'Isabel de Villena (1430-90). Coneixem el llibre per l'edició prínceps de 1497, dedicada a Isabel la Catòlica.

Aquesta religiosa clarissa és la primera dona coneguda que, a la literatura catalana, participa en el debat. És clar que la seua condició femenina, que fa més sincera la defensa, ens remet al cas semblant -bé que molt anterior- de Christine de Pisan. El paral·lelisme existent quant a motius entre les obres de les dues autores ja l'he apuntat en un altre lloc (1), així que ací primaré l'exposició de temes del debat presents a la seua obra.

No podem oblidar que l'abadessa de la Trinitat estava en relació directa amb altres autors de temes religiosos de la València del seu temps: Fenollar, Martines, el bisbe Jaume Pereç, Jaume Roig i Roís de Corella. Albert Hauf així ho apunta en comentar la influència sobre la religiosa d'aquell corrent espiritual conegut com "devotio moderna" (2).

(1) Cantavella, Rosanna, "Isabel de Villena, la nostra Christine de Pisan", Encontre, 2, hivern-primavera 1986. Pgs. 80 a 86.

(2) Hauf, Albert, "L'espiritualitat catalana medieval i la 'Devotio moderna'", a Bruguera, J., i Massot i Muntaner, J. eds., Actes del 5 col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra 1979. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pgs. 85-121. Sobre Isabel de Villena, vid. pgs. 111-4.

Es a partir d'aquesta posició espiritual que Isabel de Villena gaudeix de gran llibertat imaginativa per reconstruir passatges de la quotidianitat de la vida de Jasucrist -però en especial de Maria.

També així es pot fer una millor valoració, no només de la tradició de Vitae Christi medievals que convergeixen en aquesta -molt en particular la de Francesc Eiximenis-, sinó també dels manlleus que fa de diversos autors piadosos (3). Necessitem una edició de l'obra homònima del franciscà gironí per delimitar amb major precisió les originalitats i els manlleus de l'abadessa.

Una volta establertes les nostres limitacions, justificarem el per què considerem aquesta obra inclosa entre les que tracten el debat.

En primer lloc, el llibre es dedica molt en particular a Maria: comença amb la seua concepció -immaculada- i acaba amb l'assumpció. Fuster ho veu així: "Nombrosos capítols de la seva obra estan dedicats, no tant a la narració dels fets de Jesús, com a descriure les ressonàncies que aquests fets tenien en Maria." (4) En efecte, ella és l'autèntica protagonista del llibre. Se'n destaca -a banda la Immaculada Concepció- la consciència plena del seu paper que tingué des del naixement, la seua reunió de totes les

(3) "Sor Isabel (...) transforma la teologia i l'exègesi en models pràctics de meditació, on la imaginació (...) és la pedra foguera que encén la flama de la voluntat.", Hauf, "L'espiritualitat catalana" pg. 112.

(4) Pg. 189 de Fuster, Joan, "Jaume Roig i sor Isabel de Villena", Obres completes, I, eds. 62, Barcelona, 1968, pgs. 175-212.

virtuts (literalment, ja que aquestes en forma al·legòrica són les seues serventes), el paper actiu en la redempció i la seua immensa saviesa, que la fa doctora de l'Església després de l'ascensió.

Tenint en compte que un dels autors que més influïren la "Devotio moderna" inicialment fou sant Bonaventura en els seus escrits místics (5), no és estrany que a l'obra d'aquest autor del XIII hi haja el germen, respecte del paper de Maria i les dones, del que trobarem en Isabel de Villena.

Així Bonaventura, al Lignum vitae (II, 32), s'identifica amb la Mare de Déu, la Magdalena i les dones que l'estimaven, per millor sentir la compassió per Jesús crucificat. L'amor de les dones les féu merèixer que Jesús se'ls aparegués primer en la ressurrecció (III, 34).

Igualment, a la nostra Vita Christi, la presència femenina en la Passió és importantíssima, i els patiments de Maria i la Magdalena són descrits amb tot luxe de detalls (caps. CXLII - CLXXXVI).

Quant a la ressurrecció, en aquesta seqüència s'inclouen les defenses més fermes del sexe femení; especialment als capítols CCXLII-III: "Com la seraphica Magdalena, restant al sepulchre ab infinides lagrimes e dolor, mereixque esser consolada per la presencia del seu amat Mestre, fent a ella la primera aparicio", i "Com lo Senyor, segonament, aparegue a les sanctes dones qui tornaven del sepulcre, a les quals, per singular privilegi, mana que denunciassen la seua resurreccio als apostols" (6).

(5) Hauf "L'espiritualitat catalana" pg. 95.

(6) Cite de Miquel i Planas, Ramon, ed., Isabel de Villena Vita Christi, 3 vols., Biblioteca Catalana, Barcelona, 1916. Vol. III, pgs. 185 i 191.

En aquest darrer capítol, Jesús diu així -en interpretació de la narradora-: "Anau, amades mies, que yo vull, per singular excel.lència, que vosaltres, dones, siau denunciadores de la resurrecció mia, e per vosaltres ho senten los germans meus, ço es los apostols, e conega tot lo mon que qui pus fervent es en amor, mereix esser primer en les alegries e consolacions e favors, segons en vosaltres veuran per experiència" (III, pg. 192, l. 5375 i ss.).

Es al mateix capítol on es declara que la maledicció de les dones ha acabat: "ço es: 'Avete', mostrant lo Senyor clarament que la maledicció donada a la primera dona, qui fon Eva, era ja, del tot, de les dones apartada" (ibid., l. 6367 i ss.). A comparar amb l'Espill, on es deia que el sexe femení no havia volgut acollir-se a la redempció i continuava pagant el cens al dimoni:

Elles encara,/ n/o/ obstant l'anpara,/ afranquiment/ he
quitament,/ per fer plaer/ ab el peyter/ d.ell no
reneguen/ ni li deneguen/ la senyoria,/ ans volen sia/
perpetual (vv. 10541-51).

Quant a la paraula de salutació citada, Avete, sembla que sor Isabel vol aproximar-se al tòpic del joc de paraules Ave/Eva (vid. comentaris als vv. 10890-907 de l'Espill, i també als vv. 439-50 del Maldit bendit).

Un altre comentari important destaca en aquest capítol. Els apòstols, assabentats de la notícia, diuen -en interpretació de la narradora-: "O Senyor! E quanta gracia es aquesta que la dona, qui en lo comensament del mon fon porta e entrada de mort, e ara, per gran dignitat, la hajau feta novella preycadora de la vostra maravellosa resurrecció!" (ibid., pg. 193, l. 6411 i ss.).

A l'Espill, l'aparició de Jesùs a les dones està vista d'una manera ben diferent:

Quant Ell sorti/ reçoçitat (...)/ com prestament/ a Ell plagues/ tost ho sabes/ tota la gent,/ primerament/ a dones clar/ se volch mostrar/ enans del dia,/ car be sabia/ tost correrien/ hi.u preycarien/ res no tement/ publicament (vv. 7862-78. Vid. els comentaris corresponents).

Però la decidida presa de postura a favor de les dones no és un afer aïllat en algun fragment de la Vita Christi, sinó que es troba present pertot. Vet ací una relació de motius:

-Virtuts femenines. La natura de la dona és amorosa i compassiva.

Cap. XXVI. Es presenta Misericòrdia a Maria: "E, sabent que per dona havia a començar la reparació sua, so stada molt familiar a les dones..." (I, pg. 135 l. 4413 i ss.).

Cap. CXVIII: "Aquesta amor divina ha fet a les dones tenir cara ferma contra los tirans, e de les batalles de aquells exir invencibles; passar turments acerbissims alegrement, oferint se voluntariament a tota pena per sostenir la veritat..." (II pg. 92 l. 2942 i ss.).

Cap. CXXV. Els apòstols pregunten per la cananea: "Digau li, Senyor, alguna paraula de consolació, car ja sab vostra clemència que les dones son molt amables, e, pus amen, volen esser amades, e senten molta pena si troben lo contrari..." (II, pg. 130 l. 4263 i ss.).

Cap. CCVII. Al ball celestial: "E lo Senyor, adelitant se en aquests balls, que ab tanta fervor e devocio eren fets a gloria de sa Magestat, mana que les dones dançassen en fervor de amor e devocio, que als homens, sens

comparacio, passaven" (III, pg. 63, l. 1976 i ss.).

-Reconciliació Eva-Maria. Els dos personatges es donen contínues mostres de reconeixement i afecte mutu.

Cap. LX. Eva va a saludar Maria: "E, seyta la Senyora, acostas la venerable mare Eva per fer reverencia a sa altesa, la qual, vehent la, se leva de peus, rebent la ab molta amor e honor, com a mare molt cara" (I, pg. 248, l. 6272 i ss.).

Cap. CCIIV. Eva es dirigeix a les dones del futur: "Seguiu la Mare sua, qui per capitana us es donada, e siau certes no podeu errar lo cami de Paradys seguint a ella, en lo qual yo us desije veure a totes collocades! Ja que per culpa mia haveu perdut lo Paradys terrenal, per mitja de aquesta Senyora cobreu lo celestial" (III, pg. 58 l. 1814 i ss.).

Cap. CCV. Eva parla a Maria: "En lo temps que yo vixqui, hagui en gran recort les dolors vostres, qui m foren revelades; e les plori tant e tant continuament que tota la carn de la mia cara era cremada (...). Yo he lançades les mies filles en dolors e miseries: vos, Senyora, les haveu tant exalçades e dignificades que per sola amor vostra seran per tot lo mon estimades, que molta mes honor les sera feta que als homens" (III, pg. 59, l. 1841 i ss.).

Sobre la penitència d'Eva, cf. aquest passatge del Libre dels àngels d'Eiximenis:

Sàpies que ella estech vexell de gràcia plena, e de gran santedat, a Déu fort plaent, dona sobiranament devota, qui tots temps visch en gran penitència, e en grans plos, làgremes e dolors, per ço qui era estat, e per los grans mals que veja muntiplicar en lo món que de son peccat avien aüda rayl. E estech encara dona de molta virtut e fort contemplativa, e plena de gran seny

e saber, a la qual foren grans coses revelades dels temps esdevenidors... (7).

-Record de les dones virtuoses de la història. A més d'Eva, la mare de Déu i la Magdalena, apareixen com a personatges Judit, Ester, Abigail, la mare dels Macabeus, i, naturalment, altres lligades més directament als evangelis, com santa Anna, les germanes de Maria, i Anna l'educadora del temple. Se'n poden trobar mostres diverses als passatges següents (la segona xifra indica el capítol i la tercera la pàgina): vol. I, XXX 147, LXXVIII 309, LXXX 318; vol. II, CXVII 88-9, CXVIII 92-3, CXXXIII 170-1; vol. III, CXCIX 43-4, CC 45-6, CCLXV 263-4, CCLXVI 267, CCLXVII 270, CCLXVIII 273-4.

-Desqualificació de la literatura misògina, a partir de la redempció i la nova era cristiana.

Cap. CXLIII. Jesú s diu a la Magdalena: "E, contemplant Salamo en sperit la gran fermetat de la amor vostra, dix de aquella: Fortis est ut mors dilectio. E lo mateix Salamo, posat en admiracio de haver trobat tanta amor e fermetat en dona, com largament hagues scrit les imperfections de elles, no gosa procehir pus en son parlar, ans, donant fi a ses paraules, dix: Mulier timens Deum, ipsa laudabitur; confessant vos esser digna de molta lahor, e totes les que a vos seguiran en la amor e servitut mia, no esser compreses en los defalliments que de les dones scrit havia" (II, pg. 220, l. 7357 i ss.).

Cap. CXCVII. Déu perdona Eva i parla de les dones: "E

 (7) Wittlin Curt, ed., Francesc Eiximenis De sant Miquel Arcàngel. El quint tractat del Libre dels àngels. Curial, Barcelona, 1983, pg. 58 l.3 i ss.

perço los he donat per capitana e Senyora la mia Mare, perque les quart e les defena de aquells que d'elles mal volran parlar..." (I, pg. 37, l. 1101 i ss.). "E lo mateix Salamo, inspirat per mi, tement que ls homens no us fossen desconexents e no se apartassen de la devocio vostra, diu los: Qui fugit matrem ignominiosus erit et infelix" (pg. 38 l. 1116 i ss.) "...e los qui de dones malparlaran cauran en la mia ira, car pensar poden que la mia Mare es dona qui ha merexcut a totes les filles vostres gran corona, e ls es una salvaguarda tan fort, que negu no les pot enujar que a mi no offena molt" (ibid., l. 1140 i ss.).

Aquesta selecció de mostres de la Vita Christi ens du a l'evidència que Isabel de Villena no sols tenia coneixença del debat pro i antifeminista, sinó que a més volgué triar un clar partit de defensa. La seua obra, doncs, tenia com a un dels seus objectius contestar als qui escrivien contra les dones, com hem observat en la darrera mostra. Unes figures femenines models de virtuts, una Eva penedida i humil, una Maria que no és l'excepció, sinó la mostra més reeixida... La qüestió és ¿contestava l'abadessa a algun text en particular?

No sabem si sor Isabel coneixeria textos com el Roman de la Rose o el Matheolus. Tanmateix, es fa una mica difícil que no arribàs a tenir notícia de l'Espill, de Roig, el qual tenia una filla al convent de la Trinitat. Les circumstàncies personals de tots dos els feren coincidir en diverses ocasions (8). Certs nuclis temàtics comuns (Salomó, Eva, Maria) ja van ser assenyalats per Fuster (ibid., pg. 196-206). És per això que l'erudit suggereix, sense arribar a assegurar-ho, que l'obra de l'abadessa pogué incloure una reacció a la del metge (ibid., pgs. 207 i 210). Jo no puc més que ratificar la mateixa conclusió, i afegir que potser no fou la Vita

Christi l'Única obra motivada -parcialment almenys- per
l'Espill. Queda el Triumfo de les dones.

(8) Pg. 208-9 de Fuster, Joan, "Jaume Roig i sor Isabel de
Villena", dins Obres Completes vol. I, eds. 62, Barcelona,
1968, pgs. 175-210.

Aquest no és pròpiament un text narratiu, sinó una argumentació que pren forma epistolar. És obra de Joan Roís de Corella (Gandia? 1433/43 - València 1497), cavaller i mestre en teologia. Catalogat com a "obra de circumstàncies" (1), és poc l'interès que ha despertat entre els estudiosos, i la seua datació és incerta.

Riquer considera que el títol està pres "del Triunfo de las donas castellà de Juan Rodríguez del Padrón, obra molt coneguda pels nostres escriptors" (ibid.). Tanmateix, entre l'obra del del Padrón i la de Corella no existeix una forta relació de còpia. El títol, però, és comú. Sobta més el del gallec: per què "de las donas" i no "de las dueñas" o "de las damas"? ¿Era un italianisme a la manera petrarquesca? ¿O era, tal vegada, un catalanisme?

Quant a l'estructura, la del Triunfo de les dones és semblant a la de tantes altres defenses medievals. Però, en canvi, la manera de raonar entorn dels tòpics de sempre sembla diferent, respon a un altre tarannà. Com que es tracta d'una obra que ha passat prou desapercibuda, dedicarem atenció a tota la seua argumentació.

Es tracta d'una carta de Veritat, dona, dirigida al

(1) Riquer HLC 3, pg. 283, estudia la nostra obra sota l'epígraf "Peces de circumstàncies". També Carbonell, Jordi ed., Joan Roís de Corella Obra profana, 2 ed., Tres i Quatre, València, 1983 (1 ed. Albatros, València 1973), pg. 28: "...i les obres de circumstàncies tals com el Debat epistolar (...) i el Triunfo de les dones i la Lletra que Honestat escriu a les dones..." Citarem d'aquesta edició.

sexe femení. El seu propòsit és demostrar que elles són més perfectes que els homes (pg. 71).

Veritat sent cansament per les eternes ofenses dels homes, que "en rims i en proses molts quèrns tenen de lleigs i viciosos actes (2). Aquests blasmes més aviat es podrien aplicar a ells. La pròpia contradicció en els desigs es deu a ells sols, però la projecten sobre elles: busquen honestedat en les dones, però amb la finalitat de realitzar els seus "apetits deshonestes". I aquelles, si se defensen amb l'"honestat" són acusades de crueldat, i si els complauen, de "no castes" (3).

Tots els homes pensen que tenen alguna cosa particular que els fa dignes que elles perden l'honestedat per ells. Una altra cosa deuen fer: si desitgen "viciosament", que destaquen la bellesa de les "no bones"; si estimen virtuosament, trobaran moltes dones que els oferiran autèntica amistat. Però els homes, com alquimistes, transformen els seus lleigs desigs en or; per això el seu deler s'envolta de vanitat (4). D'aquesta manera, "ab

 (2) Cf. Rodríguez del Padrón: "El honor de todas por diversos modos no cesan ofender, unos, por palabra (...), otros, que más en la fuerza de sus juizios confían, poetando en verso; e algunos otros que más excelentes de ingenio se creen, entendiendo la prosa." Triunfo de las donas dins Hernández Alonso, César, ed., Juan Rodríguez del Padrón Obras completas, Editora Nacional, Madrid 1982. Pgs. 228-9.

(3) Aquesta doble voluntat masculina recorda uns versos d'Ausias March: "Lir entre carts, ma voluntat se gira/ tant que yo.us vull honesta y desonesta" (p. 53, vv. 41-2; ed. Bohigas III, pg. 30).

Fantasia de folls pensaments, com a poc discrets infants, los àtomes del sol afectadament estrenyen" (5).

Quan veuen el seu esforç inútil, "blasfemen" sobre la condició femenina, fins al punt que "aquell ingrati" Salomó diguè que entre mil no n'havia trobat una de bona (pg. 72). Aquest argument, segons veritat, torna sobre qui l'ha donat; el major savi del món, que es va fer idòlatra, havia comès tants pecats que, caigut en les tenebres de la ignorància, no va poder trobar una sola dona bona. Això és degut a què les bones s'apartaven de la seua companyia, i ell només trobava les que es prestaven a satisfer els seus apetits. Per això és raonable creure que ara està pagant les seues penes en l'infern; no es tenen proves que en vida s'esmenàs.

Molts "il.lustres doctors" han "blasfemat" de la condició femenina, inspirats per l'Esperit Sant, però, o bé

(4) El referent de l'alquímia aplicat a la dignificació d'un desig amorós impur existeix també en Ausiàs March. Al seu poema 87, on analitza els diversos tipus d'amor, centrant-se en l'amor "honest" i en el "delitable" (v.6), del darrer diu així: "Aquest amor és philosophal pedra/ que lla on cau, ço que res no val medra" (vv. 159-60, ed. Bohigas III, pg. 142).

(5) Riquer hi veu una imitació dels versos del Laberinto de Fortuna, de Juan de Mena: "Como los niños e los inorantes/ veyendo los átomos ir por la lumbre/ tienden las manos por su muchedumbre/ mas fūyenles ellos su tacto negantes..." (HLC III, pg. 284-5). La idea que l'amor carnal vàlid espiritualment és una "fantasia" de la ment de l'enamorat es troba també en Ausiàs March, p. 18 "Fantasiant, Amor a mi descobre" (ed. Bohigas II, pg. 66 i ss.).

es referien en realitat a la "humana sensualitat" en general (6), o bé parlaven de les "no bones".

I, quan parlen de totes, ho fan per amonestar als homes, pels grans delits que s'aconsegueixen amb les dones, i per la gran ànsia dels homes de realitzar els seus desigs. Els "gloriosos doctors" acostumen a dir mal del bé, si és vehicle per al mal; i anomenen benaventurat al mal a través del qual arriba el bé; així, maleeixen l'arbre de la ciència perquè per ell vingué el pecat, i beneeixen la culpa perquè portà la redempció (7).

(6) Corella es refereix ací a l'antiga tradició patristica, iniciada amb sant Ambrós (però manllevada de Filó), que identificava l'home amb la ment, i la dona amb la sensibilitat: "Mulier symbolum sensus est nostri; vir, mentis" (d'Alverny, "Comment les thèologiens", pg. 109 i nota 26). Vistos d'aquesta manera, els vicis de les dones són en realitat els de tota la humanitat, ja que la "humana sensualitat" és compartida per ambdós sexes. Corella hi mostra els seus coneixement teològics.

(7) La idea de la felix culpa, que anuncia la redempció, havia estat ben comentada pels teòlegs, i també havia transcendit a nivell popular. Eileen Power en dóna una mostra: "Ne hadde the appil take ben/ the appil take ben,/ ne hadde never our lady/ a ben hevene quene/ blessed be the time/ that appil take was/ therefore we moun sigen/ 'Deo gracias'" ('Si no hubiese cogido la manzana, hubiese cogido la manzana, nunca Nuestra Señora hubiese sido reina de los cielos. Bendito sea ese momento en que cogió la manzana; por lo tanto podemos cantar 'Deo gracias') Mujeres medievales pg. 24-5.

Respondre als que, "sens fonament de raó", malparlen de les dones, seria rebaixar-se al seu nivell. Tanmateix, per informar als qui les estimen honestament, escriurà Veritat mostrant "en estil de gentils paraules" (pg. 73), que la perfecció femenina és igual a la dels homes, i que si existeix desigualtat és a favor de les dones, més perfectes. Acaba ací la introducció -presentació del problema- i s'inicien les argumentacions.

A) Perfecció demostrable a través de Maria

Segons Aristòtil, la comparació entre dues coses s'ha d'establir "en aquella perfecció que en qualsevol d'elles més excel·lent se troba". Així, els animals són inferiors a l'home perquè estan exempts de raó, malgrat que en altres propietats el superen (el lleó és més fort, el cèrvol corre més...). Llavors, encara que els homes superassen les dones en algunes condicions, si les ànimes de l'home i la dona són creades iguals, ells no es poden creure superiors; i si hi ha ànimes més perfectes que altres, no totes les d'un sexe sobrepujen les de l'altra.

Altres característiques que els fan creure's superiors són contrarestades i superades en perfecció per altres virtuts femenines: "ànimo" (valor)/ humilitat; "fortalea"/mansuetud i misericòrdia; "elecció ferma"/proptitud de perdonar; major estatura/ major bellesa; major prudència/ condició vergonyosa.

I, com que la justícia és favorable a les dones, Veritat no vol defendre-les amb "frèvols raons, que alguns, indignes de lloar, nos han escrites" (pg. 74), i n'exposa dos arguments d'aquesta mena "frèvol" que li vènen a la memòria:

-El que diu que Adam fou fet de terra i Eva de carn; aquest mostra la ignorància en "natural filosofia", que indica que un moviment ateny la seua noblesa no del seu origen, sinó

del seu fi: així, cada dia es conceben, de la unió d'home i dona, "imperfets animals, que sol nomenar grandíssim fàstic porta".

-El que diu que Adam fou creat "en lo camp damascé", mentre que la dona començà a existir en el paradís. Això és oblidar que el lloc no aporta perfecció a l'essència d'un ésser; Déu cada dia posa ànimes pures en cossos tacats pel pecat original.

Deixant, doncs, "paraules de fonament de raó desacompanyades", repta als homes a elegir el més noble de tots per tal de, segons la regla d'Aristòtil abans esmentada, comparar-lo amb la que més val de les dones. Aquestes aporten la Mare de Déu, i Veritat descriu les seues meravelloses característiques: per ella s'inicià la redempció, i la seua perfecció era tanta que, des de l'instant de la seua concepció tingué major Ús de raó que qualsevol altra criatura (pg. 75). El seu cos era "munde e delicatíssim", i no li era vedada la vista dels àngels, als quals alligona; la seua bellesa era tanta que, després dels cinquanta anys, encara inspirà a Dionís el desig d'adorar-la com a deessa. Així, la seua persona era imatge de Déu, i en el cel, "com a emperadriu senyora triümfà". Ni tots els sants junts reunirien tantes perfeccions; a veure si els homes poden presentar algú que hi pugua competir (8).

----- (8) Cf. Rodríguez del Padrón: "La treçèsima sèptima razón es por haver seido muger la criatura más virtuosa, e más digna e más perfecta de todas las criaturas que fueron en el mundo de humano padre engendradas (...) aquella que, después de madre, donzella quedó." Triunfo de las donas ed. Hernández pg. 243.

B) Mansuetud contra agressivitat

Segons la teologia, són millors les coses més estimades per Déu. És a dir, que Déu, que jutja rectament perquè no l'interfereix cap passió, "aquelles coses fa millors les quals ell més ama" (pg. 76). Llavors, les dones són més estimades per Déu, ja que és "palès, als qui defalt d'entendre no tenen", que elles, per "llurs complexions", tenen major facilitat per realitzar les obres de misericòrdia, i les duen a terme amb major promptitud, "per què és supèrflua cosa portar raons on l'experiència clarament testifica".

A més, aquestes virtuts que tenen es demostren en l'"Inclita fama" que adquireixen en aquest món, al mateix temps que es guanyen el cel. En canvi, els homes busquen la glòria mundana en actes que "al servir de Déu e a tota virtut contrasten".

Aquests actes són els fets guerrers, que no sols van contra els ensenyaments cristians, sinó també contra la raó. En particular es refereix Veritat a les justes i combats a ultrança, on "baratan la vida per mort, paraís per infern" (pg 77). És impossible i foll que comparen "la desordenada regla de la Garrotera /Jarretière/" amb "l'orde dels Sants Apòstols". Si es troben una mica malalts, busquen de seguida metges i medicines; però, quan són sans, baraten la vida "per cosa de neguna vâlua, com animals de raó exempts". La vida inquieta dels homes és imatge del que els espera a l'infern. Per contra, la humilitat i mansuetud femenines són l'escut per resistir tots els atacs molt més que no ho farien els homes.

La Veritat tam fer-se prolixa, però ha de citar els casos exemplars de Susanna, Judit, la mare dels Macabeus, i especialment la Magdalena, a qui dedica un gran elogi: només la precedeix al cel Maria, i ja a la terra va merèixer que Jesûs la defensàs, "com a enamorat espòs de la

sua embellida ànima" (pg. 78). A aquestes afegeix el nom d'algunes santes. Tanmateix es deixa conscientment les gregues i llatines perquè, com a infidels que eren, no endreçaren les seues obres a la consecució d'un més enllà, i llavors "neguna verdadera virtut jamés obraren".

La Veritat s'avança a l'objecció que podrien fer-li: hi ha alguna dona en qui es troben, en major grau, els defectes de què s'inculpa als homes: "crueldat d'ànimo", ferocitat, supèrbia, "bandeig de tota vergonya" i altres. Aquest argument no fa més que reforçar la idea que elles són més perfectes, perquè el que és millor, quan obra malament, és pitjor. Així li ocorregué a l'àngel que, per ser el més perfecte, quan pecà caigué al més baix de tot. Justament per això, els errors femenins són manifestos; "la singularitat e bellea de nostra natural condició, fa nostres taques més ésser mirades."

Una altra possible objecció: si la natura femenina és més perfecta, per què Déu no fou dona quan es va encarnar? (pg. 79) Justament perquè, per al fi de la redempció, li convenia prendre no totes les perfeccions, "mas aquelles ab molts defalts acompanyades" (9). La vergonya femenina no s'adiu amb l'exposició en la creu, entre lladres. I a més, fou home i no dona per marcar millor la singularitat de sa mare.

(9) Cf. Rodríguez del Padrón: "Et la viçèssima sexta razón es por non aver nuestro redemptor figura de muger, mas de onbre tomado; que si figura de muger tomara, paresçiera venir la culpa de la muger redemir (...). Et como sea que El viniese a redemir el peccado de la sobervia por su contrario, es a saber, humildat, convenia así mesmo que la más humilde e más baxa figura, e non la más exçelente, prendiesse" Triunfo de las donas ed. Hernández pg. 237. I

Veritat fa als homes una pregunta compromesa: si les dones tinguessen realment tots els defectes que els atribueixen, per quin motiu oferirien a elles cada dia els seus béns i la seua vida? "Aquells qui de nosaltres més lletjament blasfemen, per nosaltres majors treballs sostenen."

.Per acabar, Veritat s'encomana a la Mare de Déu, a qui presenta aquesta obra, en uns versos finals en què alhora és lloada i se li sol·licita l'emparament de les dones (pg. 80).

la Iriste delectación: "E la setena razón: que el fijo de Dios, tomando carne humana, en forma de hombre, y no de mujer quiso venir, por no carecer de perfección." Ed. Gerli pg. 54. En aquestes dues obres castellanés el motiu està utilitzat en sentits molt diferents l'un de l'altre: al Triunfo de las donas es fa servir com a prova de la superioritat femenina; a la Iriste delectación, és citat entre les argumentacions falaces dels misògins.

Com veiem, a primera vista el Triunfo de les dones sembla una defensa més, però si ens apropem una mica podem observar en la redacció un esperit diferent.

La referència a Salomó era obligada en el debat. Tanmateix, Corella no fa una reinterpretació de les paraules del savi bíblic, sinó que s'atreveix a posar en qüestió la seua integritat -el situa a l'infern com si fos un pagà-, i, per tant, la seua autoritat, l'"auctoritas" necessària a tota exposició. Si, com a víctima de les dones, les obres misògines explicaven la idolatria de Salomó per aquelles, ací el tòpic està capgirat: seria la ignomínia del rei jueu, havent idolatrat, la que l'impediria accedir més que a dones que satisfessen els seus baixos desigs.

Una volta desqualificada la màxima autoritat en el tema, no podem deixar de pensar que, de retruc, aquesta referència pot remetre a una obra coetània i valenciana on el savi tenia un paper importantíssim: l'Espill. El parlament de Salomó que ocupa tot el llibre tercer, i que té caràcter de missatge enviat per la voluntat divina a través d'aquest intermediari, queda en entredit.

Igualment és innovadora aqueixa arrogància front a les obres misògines, aqueix estar part damunt que fa que Veritat haja escollit com a públic no aquells difamadors -que no es mereixen contestació-, sinó els que les estimen honestament (pg. 72). En altres paraules, Veritat no pren una actitud defensiva sinó que parla com aquell que està segur de tenir la raó. Si ací l'argument es basa en dos motius, pensem en el Triunfo de las donas, que n'ofereix cinquanta. Les argumentacions d'una i altra obres circulen per camins separats quant al plantejament.

No importa allà la diferència entre detalls anecdòtics i motius rellevants; la defensa es fonamenta en l'acumulació de proves fins a rendir per esgotament.

Corella en canvi menysprea els antics motius de defensa considerant-los "frèvols" (pg. 74): l'argument de la creació fang/ carn i el del lloc on foren creats Adam i Eva. És un altre el tipus de desenvolupament que presenta Corella, una nova argumentació basada en el raonament lògic a partir de premisses establertes (l'axioma aristotèlic i el teològic). El nostre "mestre en sancta Teologia" demostra que coneix el seu terreny, i que es basa més en el pur sentit comú que no en les complicades i repetitives construccions escolàstiques: per què molestar-se a justificar el que és "palés, als qui defalt d'entendre no tenen" (pg. 75)?

En aquest sentit l'obra homònima de l'escriptor gallec, que forçava el mètode escolàstic fins a l'exasperació, n'és ben il·luny. El llibre de Juan Rodríguez, doncs, que Corella coneixia -com es veu en les disperses frases paral·leles que hem anat assenyalant-, és un punt de referència obligat, però l'obra del valencià no es pot despatxar considerant-la una pura imitació. Riquer diu del Triümf de les dones que "en el fons sembla un exercici de retòrica" (HLC, III, pg. 284), i potser això és justament, però basat en una argumentació que, si conserva la sintaxi rebuscada com a l'homònim castellà, quant a l'argumentació es mostra molt simplificada, i més basada en el directe sentit comú i en una lògica desprejuiciada i no gens a la defensiva, que no en l'acumulació de proves.

D'altra banda, un parell de passatges del Triümf de les dones recorden d'altres anàlegs a la Vita Christi de sor Isabel:

-Corella contrasta els mèrits dels costums femenins amb els masculins, basats en guerres i actes de cavalleries, que van contra la religió i la raó: "...atenyent /les dones/ en la present vida ínclita fama, i, en esdevenidor, felicitat eterna; que als hòmens, per la follia de ses lleis, és

impossible que tard o nunca gloriosa fama alcancen, sinó d'actes que al servir a Déu e a tota virtut contrasten: com de sangonoses batalles, les quals, si contra justícia vencen, més animosos s'estimen" (pg. 76).

Son Isabel deia així: "E vos, senyor, sou aquell qui heveu elegit les coses flaques del mon, ço es les dones, per posar en elles la amor vostra, a gran confusio dels cavallers mundanals, qui aço atenyer no han pogut" (cap. CXVIII, ed. Miquel i Planas II, pg. 92, l. 2961 i ss.).

-Les dones dolentes ho són més que els homes, degut precisament al contrast amb la seua virtuosa natura: "...no volem ignorar en extrem és pitjor que el mal home, la no virtuosa dona. E açò ésser senyal de nostra major perfecció mostra, com aquell naturalment sia millor, que, mal obrant, pot ésser pus mal." (pg. 78).

Eva diu a la Vita Christi: "...feu me tanta merce les mies filles no.s sien desconexents, car pus culpables seran que.ls homens, puix les heveu creades pus amables e sentides que ells, si en vos, Senyor, no posen tota la sua amor." (ibid., cap. CCIIV, pg. 58, l. 1804 i ss.)

Una altra concordança podem trobar entre les dues obres: la importància donada no sols a Maria, sinó també a la Magdalena, lloada de manera molt especial -recordem que el mestre en teologia redactà una vida de la santa-, de la qual Corella diu que Jesús era "enamorat espós de la sua ànima" (pg. 78). És aquest desposori místic el que es veu a tota la relació de Jesús i la pecadora penedida (símbol per tant de l'ànima devota, i en especial de la vida religiosa femenina) dins l'obra de l'abadessa.

En un debat en què és fórmula usual l'enumeració de dones de l'antiguitat (ho havia fet Metge al Somni, i al XV ho feien en castellà Diego de Valera, Pedro de Portugal, i

el mateix Rodríguez del Padrón al Triunfo de las donas), potser sobtarà l'actitud de Corella de bandejar-les totalment, per ser paganes (pg. 78), i limitar-se a les bíbliques i santes. No és ignorància; les faules ovidianes que l'autor redactà mostren que no li faltaven punts de referència. Corella es nega a emprar una altra de les fórmules consagrades pel gènere. Res de paganisme no destil·la aquesta defensa, i sí, en canvi, referències religioses abundants: s'hi veu la mà del teòleg.

La qüestió ens porta a un altre interrogant: ja qui anava destinat el Triunfo de les dones? Les concomitàncies amb l'obra de sor Isabel ens inclinen a pensar en un públic comú a l'un i l'altra -si no és que, anant més lluny, es compongués la de Corella per contentar la pròpia abadessa. Que tenien diversos factors en comú i devien ser coneguts és cosa sabuda: pensem per exemple que Corella tradueix el famós Cartoixà, l'obra de Ludolf de Saxònia, i que sor Isabel es basa en aquesta obra per redactar la part corresponent a la Passió i mort de Jesús (1).

Potser el detall que acabaria d'embastar les semblances entre l'abadessa i el mestre en teologia seria la influència sobre ambdós de la "devotio moderna", d'aquest estil diferent de religiositat basat en la simplicitat devocional i la contemplació, en la imitació de Crist i els apòstols (2). Recordem, per cert, con Veritat al Triunfo de les dones s'escandalitza per la comparança de l'orde de la "Garrotera" amb el dels seguidors de Jesús (pg. 77).

A aquest propòsit, Riquer (HLC III pg. 284) assenyala

(1) Hauf, "L'espiritualitat catalana" pg. 112-3.

(2) Hauf, "L'espiritualitat catalana" pg. 92-3.

la crítica del Triumfo de les dones als torneigs i batalles a ultrança (pgs. 76-7), i comenta: "Si poguéssim assegurar que el Triumfo de les dones és posterior al 1490, hauríem de veure en el paràgraf transcrit una certa actitud adversa al Tirant lo Blanch." No era aquest, però, l'Únic llibre de cavalleries en català que hi havia aleshores. També el Curial ho és. I l'atac a la cavalleria que ens trobem és insòlit al nostre debat, i més propi de l'antic entre els clergues i els cavallers. D'altra banda, cap dels dos textos citats no són antifeministes d'una manera militant.

Sí que ho era, però, l'Espill, del qual desconeixem amb seguretat les reaccions que suscità. Igual com podem suposar que en la Vita Christi es conté una defensa femenina, contestació a la literatura misògina del moment -i, molt possiblement, a Roig en particular-, de la mateixa manera es podria considerar el Triumfo de les dones.

També, però, pogué tenir per finalitat la contentació d'un determinat públic corellian, entre el qual hi havia moltes dames valencianes. Corella dedica la Història de la gloriosa santa Magdalena a "la molt magnífica, virtuosa, honestíssima senyora, la senyora viuda Flors de Vallterra". Pel que ens ha quedat de la Letra que Honestat escriu a les dones (pg. 93-4), sabem que aquest era un plany per la mort de la viuda de mossèn Joan Fabra, el mateix "cavaller valent" a qui Jaume Roig dirigia l'Espill perquè l'esmenàs, si calia. "Tot fa pensar que Corella fou un escriptor mundà, amb un públic femení constant i admirador", diu Fuster (3).

 (3) Vid. Fuster, Joan, "Lectura de Roís de Corella", Obres completes I, eds. 62, Barcelona 1968. Pg. 300. La dedicatòria citada abans és extreta de Riquer, HLC III, pg. 266.

Que Corella pensava en aquest públic femení -potser incloent-hi la pròpia abadessa de la Trinitat- quan escrigué el Triumfo de les dones sembla evident. Si fou un acte gratuït cap a les seues lectores, o inspirat per una determinada provocació antifeminista, no és tan clar. De tota manera, es fa palès que, si el Triumfo de les dones potser fou una "obra de circumstàncies", no per això perd gens de l'originalitat que la destaca entre les altres del debat, i que revela un esperit diferent i modern.

D'aquest metge i prohoms de la ciutat de València (...1434-1478) només coneixem dues obres: l'Espill i una composició poètica religiosa que concorregué al certamen convocat a València el 1474 sobre la Mare de Déu, el qual fou publicat en incunable aquell mateix any amb el títol de Trobes en lahors de la Verge Maria. El poema no presenta característiques gaire particulars; és una lloa de Maria, en termes molt semblants als que es presenten a l'Espill (1).

Pel que fa a l'Espill, aquesta llarga obra de més de 16.000 versos tetrasíl·labs fou escrita, segons Riquer, entre 1460-2 (2). El fort hipèrbaton a què obliga la forma mètrica el fa un text de difícil lectura, causa que haja estat molt menys estudiat que altres del mateix període, com el Tirant lo Blanc o el Curial e Güelfa.

Iniciarem el seu estudi amb l'anàlisi per després afegir-hi diversos comentaris.

(1) Miquel y Planas, Ramon ed., Jacme Roig Spill o Llibre de consells, 2 vols. Orbis, Barcelona, 1929-50. Citarem sempre d'aquesta edició. Per consultar el poemeta de Roig, vid. vol. 1 pgs. XXX-XXXII.

(2) HLC III, pg. 220.

DESCRIPCIO DEL TEXT I DELS SEUS ELEMENTS

CONSULTA

S'inicia el text amb la consulta de l'autor al cavaller Joan Fabra, lloat "pel gentil atreviment/ que /e/ntre dones vos roman", vv. 3-4, deixant-li la prerrogativa de modificar-ne la redacció si així ho creu convenient. Explica les circumstàncies que generaren l'obra: refugiat per una epidèmia en Callosa, "oçios, trist, sens fer fruyt", U.11, decideix escriure sobre la natura i voluntat de les dones, per més destacar el valor d'una, excepcional; així també ensenyarà que cal menysprear-les, suportar-les amb valor, estimant-ne només la que és llir entre espines. L'autor, però, es considera "llech" v. 26, inexpert en la redacció, motiu pel qual n'ofereix el resultat a la benevolència del cavaller Fabra.

L'endrega ofereix com a model als homes l'actitud de Joan de deixar l'esposa. Sens dubte es refereix l'autor al passatge dels evangelis apòcrifs que identificava el nuvi de les noces de Canà amb Joan l'evangelista, el qual hauria abandonat allí mateix la muller per seguir Jesús. Es torna sobre el tema als vv. 15116-27, llibre 3 part 4.

La tornada afegeix un consell a les dones: si fan el contrari del que en conta l'autor, s'assemblaran a la Flor de Llir.

L'entrada es refereix a l'obra en si, a través del seu títol: l'espill, que serveix per a posar en ordre els homes, i per a posar en evidència les dones; per a coronar el Llir -la Mare de Déu- i cremar els cards.

Quant al tema que ve a continuació, figurava al manuscrit separat de la resta de composicions breus, en la pàgina següent, encapçalant el Prefaci. A la primera

PART 1

Uv.47-159. S'inicia amb una invocació a la divinitat, recordant els manaments d'estimar Déu i el proïsme, i confiant que aquell "m.endreçara/ e mostrara/ les seues vies", vv.83-5.

El narrador Iloa, entre totes les obres de misericòrdia, la d'ensenyar al qui no sap. Qui s'absté "de be preycar" v.99, és com el servent de la paràbola que amagà el seu talent. El que escriu, que té una gran experiència, vol remeiar els errors dels joves, malgrat que el seu enteniment -ja "mig perdut" v.124- no siga suficient per a l'empresa. El fil del seu pensament és fràgil; quan fallarà, recorrerà al manlleu. El narrador demana que es respecte (que siga remès amb fiança) el text: que no siga destruït ni escapçat, "mas sols pinçat/ e corregit" vv.154-5; que s'accepte amb benignitat.

PART 2

Vv.160-239. El narrador és un vell centenari que ha renunciat al món, envellit i carregat de malalties, però es preocupa pels joves i també per alguns majors que van cridant l'atenciō; que interpreten composicions, cuiden l'aspecte personal i passegen incessantment per carrers i cantons: sōn com la papallona de llum que, a força de girar al voltant de la flama, acaba cremant-s'hi. Sōn temeraris i es guien pel nas, com els gossos. Es barallen, despenen i pateixen. Vetlen de nit seguint una caça que, aconseguida, resulta ser una mala llebra, una serp verinosa, una febra aguda. La ignorància fa que pensen que sōn caçadors, i que en realitat siguen caçats. Per orientar-los, l'autor escriu "est doctrinal/ memorial" vv.237-8, és a dir, una obra que és alhora enumeraciō de preceptes que cal seguir i d'advertències que cal recordar. El sentit del nom que li adjudica, "Spill" v.239, ja ha estat exposat a l'entrada que presentava el llibre.

En aquesta seqüència, malgrat que encara no ha aparegut la paraula dona, ja n'hi ha hagut al·lusions diverses. La imatge de la papallona que es crema al foc té llarga tradiciō. L'Évangile as fames deia de la dona: "Et aussi sagement se pourvoit et conseil/ com fet li paveillons qui s'art a la chandaille" (Jubinal Jongleurs et trouvères pg.29). I l'Amorosa visione (s. XIII): "...gittate via la vostra gran beltade/ che mi fa forsenar, quando vi miro,/ sī come il parpaglion che fere al foco/ veggendo il gran splendor de la lumiera..." (Pasquini, La letteratura didattica, pg.81-2).

La comparança de la dona amb la serp també és antiga;

ja la vèiem als Blastange i Blasme des femmes, i al Roman de la Rose (vid. comentaris a Cerverí, Mig vers car e vil, vv.4-5). Quant a la febra, recorda un joc de paraules eminentment català, emprat per Eiximenis i que aquest remet al Fabulari: "...car lo seu títol és fembra, que aitant vol dir com febre, car directament perseverar ab fembra és perseverar ab fort febre contínua (...). Vet, doncs, què ha en fembra de veritat, ço és, lo títol, qui és apellada fembra, ço és febra, segons lo Fabulari." Terc del Crestià (cap. CMXLVII, ed. Hauf pg. 171). També el Matheolus prefereix la febra a la dona: "Sic conturbatur, opprobria tot paciendo,/ cum cunctas febres superent rixe muliebres?", vv, 513-4; "Car les tençons des males gloutes,/ des mal paisibles presque toutes/ sermontent fievre continue;/ leur riote trop continue" l.1, vv. 1193-6 ed. Van Hamel pg. 36.

El perill del caçador caçat per la dona igualment té precedents. Destaque, en català, la dita de Jafuda Bonsenyor al seu Paraules e dits. A la versió transcrita per Bofarull diu així: "Viu /Plato/ I casador qui parlave ab la fembra e dixli -casador guardet que no sies casat" (1). A la transcrita per Balari: "Item veu /Plato/ un caçador qui parlava ab una fembra, e dix lo caçador: guardat, no caçes." (pg. 29).

També té els seus precedents l'advertència als joves dels perills de l'amor i de les dones. Al s. XIII, Guiardin de Laon es dirigia així a un jove: "Si iuvat atque placet scrutari scripta priorum,/ ex his qualis sit femina scire datur./ Si veteres non vis attendere, quere modernos:/ femineas artes insidiasque docent."(2). Molt més proper a

(1) CBIACA n.XIII, 1857, pg. 177. Pròsper de Bofarull els dóna el nom de Máximas morales.

Roig, Boccaccio acabava així el seu Corbaccio: "Piccola mia operetta, venuto è il tuo fine e da dare è omai riposo alla mano; e perciò ingegnera' ti d'essere utile a coloro, e massimamente a' giovani, li quali con gli occhi chiusi, per li non sicuri luoghi, troppo di se fidandosi, senza guida si mettono..." (ed. Nurmela, pg.143).

Observe's la semblança d'aquest passatge amb el de l'Espill, pel que fa a la preocupació pel perill de la inconsciència juvenívola. Així mateix l'Arcipreste de Talavera escriu el seu llibre "...especialmente para algunos que non han follado el mundo, nin han bevido de sus amargos brevages, nin han gustado de sus viandas amargas..." ed. González Muela, pg. 41. I el Matheolus: "Ad mea, decepti juvenes, lamenta venite,/ vos, vos qui septi non estis adhuc..." vv. 70-1; "Venés, vous, jouvenceaus, venés,/ et de marier vous tenés!" l.1 vv. 231-2, ed. Van Hamel pg. 6

Uv240-322. Dedicava el llibre al seu nebot real (de Roig), Baltasar Bou, del caràcter i el nom del qual fa una lloa. Recomana al nebot la difusió del llibre entre els joves inexperts -que són com pollets- per tal que fugen de l'esparver; també entre els "vells gualans", v. 302, que competeixen amb aquells, i així mateix entre els mals religiosos i capellans que obliden els seus vots.

La comparança esparver-dona ja s'havia usat, però amb sentits diferents. Així el proverbi francès "Deux choses sont que pas ne quier:/ c'est jeune femme et esprevier;/ car il faut pour eulx trop veillier,/ et si les pert on de

(2) Pascal, C., Letteratura latina medievale: Nuovi saggi e note critiche Francesco Battiato, Catania 1909, pg. 115 nota 3.

legier" (Morawski, Ditz et proverbes pg.30). I els Proverbia quae dicuntur: "Lo gavinelo en le aire bate le ale al vento (...)/ lassa li boni auseli per le grili que va saiento./ Lo simele fai la femena q'è avinent e bela (...)/ avanti un fel rognoso se mete su la sela" (ed. Contini pg.554-5, vv.749-56).

Uv.323-39. El narrador es dirigeix ara al seu públic en plural, ja no al nebot. Comenta que la lectura del text servirà per a descobrir que l'amor viciós dels seus coetanis és més propi d'animals que d'homes, ja que sols és "per delit" v.335. Deixa de banda l'amistat "per profit" v.336, que és més pròpiament avarícia. Aquests darrers conceptes ens remetent al Trésor de Brunetto Latini, al qual inclou un capítol titulat "D'amistié qui vient par delit". L'autor hi exposa que qui estima per delit fa com el corb, que quan ha acomplert la seua voluntat carnal deixa la femella. Tanmateix, de vegades els que així actuen "abandonent et cuer et cors à l'amor d'une feme, et en ceste maniere perdent il lor sens, si que il ne voient goute, si comme Adans fist por sa feme..." (3). Per contrast, el capítol anterior parlava breument de l'amistat per interès. És sabut que aquesta obra abunda a terres catalanes des de l'època de Joan I (4). Al manuscrit català d'inicis del XV que edita Wittlin, aquests dos capítols es corresponen amb els CVII i CVIII del llibre segon, que justament porten com a títol "D'amistat qui és per profit" i "Qui parla de amistat que és per delit" (pgs. 121-2, vol.III 1986). És fàcil, doncs, que Roig conegués el Tresor i en tragués d'ací l'enunciació amistat per profit/ per delit.

(3) llibre II part 2, cap. LXXXIX, ed. Chabaille, P., Li livres dou Tresor par Brunetto Latini, "Collection de

Vv.340-81. El narrador apel·la a l'auditori; si l'obeeixen, optaran per no estimar mès ni intentar caçar el que és "d.infern portal" v.350: les malvades dones -i és la primera vegada que apareixen anomenades directament-, que porten el verí amb el qual va ser ferida Eva pel seu primer amic (el diable) al paradís, on va ser formada. Aquella errada ha marcat la perversitat del llinatge femení des del principi: per això ara totes "son diablesses" v.367, ja que "les primeres/ amors son veres/ e tostemps duren" vv.369-71. Elles estimen per això els diables; contra aquesta circumstància el baptisme és insuficient: cal recórrer mès aviat a l'exorcisme.

En aquest paràgraf apareix l'esment de les famoses paraules de Tertulià: "Tu, mulier, es diaboli ianua..." (5), com a forma d'introduir-nos en l'estretor de relacions dona-dimoni, el seu autèntic amor, l'"antich/ primer amich", v. 367-8. Naturalment, aquesta relació havia estat prou freqüent a la literatura: "si vous di-je trestout sanz fable,/ que fame ert pleine de dēable..." Elastange des fames (Jubinal, Jongleurs et trouvères pg.76). "Qui fame voudroit decevoir,/ je li faz bien apercevoir/ qu'avant decevroit l'anemi,/ le deable a champ arami." Rutebeuf (6); "E je vos dy tot sanz fable:/ femme scet d'art plus que le deable" Dit des femmes (Jubinal, Nouveau recueil de contes, pg. 333). És freqüent la seua representació a les portades d'esglésies medievals al costat del dimoni, manifestant així una aliança entre els dos, o una utilització de l'una

documents inédits sur l'histoire de France", Paris 1863, pgs.431-2.

(4) Wittlin, Curt ed., Llibre del Tresor, Barcino, Barcelona, vol.I 1971, pg. 16 i ss.

per l'altre.

Uv. 382-93. El narrador parteix de la pròpia experiència: "Be sap de maça/ qui n'es ferit" vv. 382-3. Ell ha hagut de patir-les durant vuitanta anys i només li han procurat perjudicis. El refrany de la maça ja havia aparegut al Maldit bedit. Vid. el comentari als vv. 4-5, "que çell sab de la maça/ qui n'es estat ferits", i ss. També al XU, Francesc Ferrer el posa en boca de Cerverí-presonatge, al Conhort: "Mas aquell sab de la massa/ qui n'es stat, senyor, ferit" (ed. Torres Amat, pg. 237). L'Arcipreste de Talavera utilitzava la imatge de la maça en un sentit aproximat: "/Dios/ consyente /e/ permite que.l malo sea ferido del maço a las vezes in puericia, juventud, mancebya o vejedat." (ed. González Muela, pg. 277).

 (5) Kroymann, Ae. ed., Tertulianus De cultu feminarum I, 1. Corpus Christianorum, Series Latina, t.I, Turnholti, 1954, pg. 343.

(6) La dame qui fit trois tours autour du moutier, vv. 1-4, Faral, E., Bastin, J. eds., Rutebeuf Oeuvres complètes, Picard, Paris 1959-60, vol. II pg. 293.

Vv.412-55. Comença el narrador a caracteritzar les dones, deixant ben explícit que es refereix a totes sense distinció de raça, credo o condició social. Llavors, "quant es son vives" v.430, creuen que allò que imaginem és la realitat. Jutgen allò que no han vist -no tenint en compte la defensa- i sentencien que és veritat sense saber-ho segur. Fanfarronegen mentint i "sempre varien" v.443: els seus sentiments són falsos, el seu riure és fingit, com el plorar. Es fingeixen greument malaltes quan són sanes; en canvi no en prenen cura si tenen una greu febra. La ficció del dolor els serveix "per dar color/ a ses empreses" vv.454-5.

Aquest darrer engany ja el posava de manifest el Sermó del bisbetó: "E fenyen se que no son sanes/ moltes vegades" (ed. Farauo pg. 32, vv.651-2). La popularitat de la creença la reforça el refrany castellà "Muxer se kexa, muxer se duele, muxer enferma kuando ella kiere" (Correas, pg. 563). Quant a la ficció dels desigs i actituds, vid. el Maldezir de Torroella: "Tenet aquesto concepto,/ amadores, vos supplico:/ con quien ringen en publico/ fazen la paz en secreto./ Dissimulan l'entender,/ denuestan lo que desean,/ fingen d'enojo plazer,/ lo que quieren, no querer,/ e dubtan quando más crehan." (IV, ed. Bach, pg. 202).

Vv. 456-77. No accepten ser corregides: ho neguen tot. Quan es confessen, excusen els vicis propis i en canvi narren en detall els d'altri. Fan creure que volen una cosa i en prenen una altra. La negativa femenina a reconèixer els propis errors ha aparegut diverses vegades: a la composició de Cerverí En mal punh fon creada; als vv. 61-72

del Maldit bedit, al Capellà de Bolquera, poema XIX del C Ripoll, i també al Somni, pg. 308 l.18 i ss. (vid. els comentaris corresponents).

Uv.478-505. La seua aspiració és poder gastar molt, presumir i elevar-se socialment. Per això, quan busquen marit, només volen que siga noble, encara que no tinga fortuna o que siga boig o jugador: tot ho disculpen si és "d.antiga raça" v.503. Segons Roig, doncs, el que més interessa a les dones com a marit és el noble, malgrat no tinga fortuna. Diferència substancial, doncs, amb el que afirma Tirèsias al Somni: "No.s poria trobar un veyll bavós (...) que ellas per marit rebugassen, solament que.l vegem rich e opulent." (pg. 304, l.14), fragment que ve del Corbaccio (ed. Nurmela pg. 78). Aquest judici suposava una preeminència de l'avarícia. En Roig, poden més la vanitat i l'orgull.

Uv.506-81. Una volta casades, estudien amb detall el caràcter del marit. Si és enèrgic, encara el respecten i el serveixen un poc. Si és dèbil, no li tenen cap consideració, i encara més si les complau. Llavors el tracten com un esclau, i li fan tenir "sens lum cresol" v.530 (vid. sobre aquesta expressió els comentaris als vv.74-5 del Maldit bedit). "Per reverdir/ en sech lo planten" vv.532-3, es burlen d'ell i disposen com volen de la seua bossa. L'envien a llocs difícils i mentrestant elles fan "sos tractes" v.554: quan el senten tornar, tot ho dissimulen. El qui els fa bé, "pigós les ha" v.562, el menyspreen i calumnien. Al qui les maltracta i les fereix -"qui.ls fa dur bona" v.572 (7)-, aquest estimen.

 (7) Miquel i Planas no sembla haver comprès el sentit del vers, ja que tradueix "a quien las hace ir con los ojos

L'expressió dels vv.532-3 figura, com indicà ja Miquel i Planas (ed. vol.II pg.268), a Les XV joies de mariage: "...et auxi qu'il la bat, qu'elle se va et plante son mari pour reverdir..." (8), i també a l'Arcipreste de Talavera: "...que desonrarlas ha quien cobro después non les darã synõn yrse a otra a plantarla por reverdir..." (ed. González Muela pg. 189).

Pel que fa al menyspreu de qui les estima, cfr. els Proverbia quae dicuntur: "Le done fai gran scherme de quili qe le ama,/ e queli que le serve, quili schirnir abrama:/ cui le ama e le serve, si tiese sença trama,/ e se mal li'nde prende, no sai de qe se clama" (ed. Contini, pg. 533, vv.237-40). Quant a l'estima de qui les maltracta, vid. el Maldezir de Torroella: "Por non ser poco 'stimadas/ de quien mucho las estima,/ faziendo d'honestad rima,/ fingen de mucho guardadas./ Mas con quien las tracta'n son/ de sentir lo que merescen,/ sin detener gualardõn,/ la persona y coraçõn/ abandonadas (se) ofrecen." (ed. Bach, U, pg. 203).

Vv. 582-619. No els molesta depilar-se i posar-se diversos afaits. D'estiu, volen el llit calent, i rebutgen el caliu en gener. Regategen molt per un diner, i en canvi despenen molts florins quan una cosa els agrada: "quant han darien/ pel que no tenen" v.598-9. Venen coses necessàries per comprar superfluitats; renoven les coses que els vénen bé, encara que saben que ixen perdent.

vendados" (El Espejo de Jaime Roig, Orbis, Barcelona, 1936-42, pg.14). Dur bona és, ací, estar ferit.

(8) Pg. 79, l.6 de Rychner, Jean ed., Les XV joies de mariage, Droz. Minard, Genève -Paris, 1967.

Com veiem, Roig no considera, com molts altres autors (vid. comentaris al Somni, pg. 304 l.10 i ss.), que la dona siga avara; més aviat posa peu fiter en l'altre aspecte: és malgastadora. Així, si el seu interès a no perdre un miser diner ens pot recordar l'Arcipreste de Talavera - "...una muger en conprar por una blanca més se farà de oyr que un onbre en mill maravedís", ed. González Muela pg. 124; ibid. el plany per un ou perdut-, en canvi el comentari sobre les despeses capricioses ens fa palès que el narrador continua insistint en la reversia femenina.

Ov.620-49. "Mes que.l penell/les muda.l vent" vv.620-1: la variabilitat de la dona fa que ni tan sols el vell narrador s'apiga predir la seua voluntat. No reposen ni un instant. La dona no mira allò que vol; desitja el que sembla refusar i avorreix allò que lloa. El seu cervell no s'atura, no deixa d'elaborar contradiccions; el que diuen i inventen és propi de diables.

La comparança del penell i la dona té una llarga tradició, i encara avui dia es diu en castellà que una persona variable és una "veleta". "Que fame a le cuer plus volage/ que ne soit nef qui par mer nage./ Cuers de fame est coches à vent,/ quar il se torne plus sovent/ que ne fet escuireus en bos..." Blastange des fames (Jubinal Jongleurs et trouvères pg. 75); "Un pense, autre dit; or veust, or s'en repent;/ en son propos se tient comme le crochet au vent." Évangile as fames (ibid., pg. 30). I en català: "E aytantes veus elle.s gira/ com pot fer lo panell al dia" "...car eu la say de tants talents/ com se poden girar los vents..." Facet (ed. Faraudo, vv.1655-6 i 1679-80, pgs. 65 i 66), i Torroella: "E movibles, certamente./ Bolven como foja al viento" (Maldezir VII, ed. Bach pg. 205). En la Glòria d'amor de fra Rocabertí es diu de Briseida: "en amor variable/ prompta en amar e mils

en desconèixer;/ mar o panell al vent no.s tant mudable" (9). Sobre el tema general de la variabilitat femenina, vid. comentaris al Somni pg. 306 l.1.

Fins ací, l'exposició del pervers caràcter femení. Dos motius destaquen particularment: la dona fa el contrari del que cabria esperar, i això és manifestació de la seua natura diabòlica. Curiosament, de la reversia femenina no s'explota la tendència a contravenir prohibicions o a desobeir, sinó el caràcter il.lògic de la seua actitud.

Uv. 650-71. La tercera part del prefaci acaba amb l'excusació per no continuar amb el relat: per molt que hom pogués dir, emprant totes les llengües del món, i acudint a diversos autors i vocabularis (el Catholicon, el d'Uguccione di Pisa, el Pàpias, les Etimologies) no es trobarien suficients paraules per contar les maldats femenines. L'apel.lació a la impossibilitat de contar-ho tot era un tòpic retòric; de tota manera, i pel que fa a les dones, hi ha el precedent del Corbaccio: "E vegniamo all'altre loro cose, o ad alcuna di quelle, per ciò che volere dir tutto non ne basterebbe l'anno..." "...nē altre cose assai, le quali, molto piū e piū dispiacevoli che le narrate, se ne potrebbono contare; nē intendo al presente di dirleti, chē troppa sarebbe lunga la storia." Sobre la

 (9) Citat per Farinelli (Note sulla fortuna del Corbaccio", pg. 33 i n.2), el qual opina que el motiu apareix en Roig, Torroella i Rocabertí per influència del Filostrato (I, estr. 22): "Che è a porre in donna alcuno amore?/ Che come al vento si volge la foglia/ così in un dì ben mille volte il core/ di lor si volge." Tanmateix ja veiem que el tema venia de molt lluny, i no podem donar per segura aquesta asseveració.

000392

viuda, "Se io volessi ogni cosa contare, oppure le piū
notabili de' suoi fatti, e' non ci basterebbe il tempo."
(ed. Nurmela, pgs. 72, 84 i 108).

PREFACI
PART 4

Vv. 672-690. Ací s'acaba de presentar l'obra. El narrador es queixa del seu discurs "curt, flach, fallent" v.676, i en presenta les característiques: l'obra serà en romanç, i en forma de "noves rimades/ comediades" vv.681-2. Respecte del darrer qualificatiu, el DCVB aventura una possible derivació de comēdia. Tanmateix aquesta paraula no era molt emprada al XV, i Coromines en recull al DECLC la definició del Liber elegantiarum (c. 1472): "est villanus cantus, vel qui tractat de rebus rusticanis". Hi veiem l'accepció amb un cert matís de menyspreu que de segur Roig no volia donar a la seua obra. M'incline, doncs, més aviat per la interpretació del qualificatiu que dóna Miquel i Planas (ed., vol.II pg. 271): "comediades, disminuïdes de la meytat", i que es referiria així al metre del vers. Les noves rimades solien compondre's en versos octosil.làbics, mentre que els de l'Espill són tetrasíl.labs, és a dir, la meitat.

Aquestes noves rimades són a més "aphorismals,/ ffaçessials" vv.683-4: contenen, d'una banda, màximes, i de l'altra, facècies. Es tracta doncs d'un discurs que ensenyarà, però que també farà riure. L'autor hi està manifestant els seus propòsits; caldrà tenir molt en compte aquests dos versos quan intentem penetrar en la intenció de Roig a l'hora de redactar l'Espill.

Amb modèstia, el narrador afirma que la versificació no està escandida en detall, i afegeix que redacta a la manera "dels de Paterna,/ Torrent, Soterna" vv.689-90 (1).

Vv.691-711. Continua el narrador parlant de la voluntat d'escriure per salvar "los qui treballen,/ juguen e fallen" vv.697-8. Novament ens explica en un parèntesi qui són

aquests , bé que ja ho havia fet a la segona part: "huns mates baten,/ los altres maten" vv.699-700. Miquel i Planas vol veure-hi una variant del refrany "Uns tenen la fama y altres carden la llana" (ed., vol. II pg. 272). L'autèntic sentit s'hi aproxima, però no hi coincideix. Aquella dita figura al Facet més desenvolupada, per la qual cosa podem copsar-ne el significat: "Diu hom que tu batras les mates,/ los romanins e bufalagues/ e altre aura los coniylls" (ed. Faraudo, pg. 61, vv.1545-7). Es tracta d'una referència al món de la cacera: uns ajudants batien la vegetació baixa del terreny de caça per dirigir les llebres i altres animalets cap a on es trobaven els caçadors amants per disparar. El sentit és evident: mentre uns fan l'esforç, són altres els que cobren la peça. Recordem, d'altra banda, que aquestes metàfores de la cacera aplicada a l'esforç per aconseguir la seducció de les dones ja havien aparegut a la segona part del prefaci. Una variant d'aquesta expressió, de sentit idèntic, la trobem en un vers d'Ausiàs March: "sembren los bons, cullen los mals e molen"(p. 51, v.32, ed. Bohigas III, pg. 22). Al Libro de Buen Amor apareix una dita semblant, però no igual, a propòsit del missatger Ferrand Garçia, qui fa d'intermediari però se'n porta la peça: "¡Non medre Dios tal conejero/ que la caça así aduz!" (ed. Blecua pg. 25, quart. 120).

Ara el narrador hi insisteix; aquests van enganyats, pensen trobar festes i només aconsegueixen la mort.

(1) Són bàsicament dues les interpretacions donades a aquests versos: la major part dels estudiosos solen seguir Miquel i Planas (ed., vol. II pg. 271), el qual considera que s'hi fa referència al tipus de registre lingüístic, més aviat col.loquial -o dialectal- que no culte. Victorio G. Agüera en canvi, vol veure-hi la confessió del model literari de Roig: la magama (Un pícaro catalán del s.XV. El

Vv.712-92. Amb una apel·lació al nebot, comença a presentar-se el contingut de l'obra: "ma negra vida/ de mals fornida/ vull reïtar" vv.717-9; serà un document per a molta gent que així escarmentarà. La narració és dividirà en quatre apartats que, com el pròleg (es refereix al prefaci), se subdividiran respectivament en quatre parts més menudes. Diu al nebot que podrà així escollir "de que menjar/ a ta comanda" vv.746-7. Compara així els diversos temes que s'inclouran amb les viandes que hom escull per menjar segons l'ocasió. Els lectors podran agafar-ne "Ffllors, fruyt o fulles,/ rahels o fust" vv.750-1, segons el que busquen. Recomana al possible receptor de l'obra llegir-la tota "ans que murmure" v.758, és a dir, abans de protestar. L'autor es cura en salut; compta ja amb una possible desaprovació de certs lectors, i per això prega de jutjar sobre el text en conjunt, i no sobre fragments aïllats.

Començarà narrant els seus patiments de joventut "essent libert" v.761, quan era fadrí. Després parlarà dels seus casaments "negres, dolents" v.768, que li ocuparen cinquanta anys. La tercera part correspon a "una cortesa/ instruccio" vv.754-5. És rar el qualificatiu, si tenim en compte que el sentit primitiu de cortesia implicava un

'Spill' de Jaume Roig y la tradició picaresca, Hispam, Barcelona, 1975. Esp. pgs. 73 i ss.). "Si Roig había tejido su discurso en la 'aljamía' de los de Paterna, se refería con ello a la forma y el fondo, es decir, a la tradición de las magama-s con las que pudo haberse familiarizado mediante el trato y convivencia con los judíos y moriscos de aquella población", pg. 90. Com que no he considerat l'estudi de fonts no cristianes, no entraré a discutir la qüestió.

enorme respecte per la figura femenina. És, tal vegada, una ironia? També és qualificada aquesta part de lliçó "speritual/ hi divinal" vv.777-8.

La quarta part acabarà la narració, amb el protagonista apartat ja de les dones, deixant l'odi per l'amor, i dedicant els seus darrers vint anys a servir Déu.

PART 1 .- De la fadrinea ab sa mare.

Vv.793-1189. El narrador inicia la història de la seua vida començant per la joventut, quan son pare morí. Sa mare no volgué mantenir-lo i el llançà de casa, demanant-li que es guanyàs ell la vida. Cau malalt i fa cap a l'hospital d'en Clapers, on "la spitalera" v.925, li digué que no el cuidaria debades. Per fi guarit, va a Catalunya i es posa a servir com a patge de "un cavaller/ (molt) gran bandoler/ d.antic linatge" vv.971-3. Amb ell es fa home i s'educa en diversos sabers: aprén a caçar, a cavalcar, "de çetreria" v.991, nocions de veterinària, "sonar, ballar" v.993, i servir a taula.

Una dona, però, intervé complicant-li la vida: l'esposa del cavaller, que està gelosa del protagonista perquè el seu propi fill no és tan hàbil com aquell. L'incita a assassinar-lo , però, covard, no s'atreveix. Llavors ella el difama, bē que el cavaller descobreix l'engany i li dōna un fort càstig físic. De tota manera, aquest recomana al protagonista d'anar-se'n. Així torna a València, a casa de sa mare, però ella no s'alegra de veure'l, sinō que li mana que se'n vaja abans que no el trobe "lo seu senyor" v.1101. El protagonista pregunta qui és, i sa mare contesta amb orgull que té un nou marit, mēs honrat que l'anterior. El narrador s'allunya, i ara ens conta quē fou de sa mare. Ella, rica i lliure, trobā un jove galant, que adquirí amb ella bēns i honors. Feren noces secretes, i ella li ho donā tot. Pensava que "lo guay solas"v.1160 duraria per sempre, però aviat ell començā a maltractar-la. El marit jove que pega a l'esposa vella "ffa lo que deu" v.1167 -segons el narrador-, i mēs si ella és rica. Ella s'ho mereix per

deixar-se guiar per la carn, i no recordar la seua decrepitud. L'aspecte físic de la vella ens és explicat amb detalls repugnants als vv. 1177-87. Aquesta descripció, però, té precedents. Roig l'ha presa, o bé del De Vetula en llatí, el text pseudo-ovidià tan popular a l'Edat Mitjana, o bé de la seua versió catalana -tal vegada l'Ovidi enamorat de Metge-, o bé del mateix Somni, i potser en part del Corbaccio. Vegem-ho.

- "Tendra la panxa/ ab plechs com mancha" vv.1177-8: cf. amb De Vetula "venter sulcatus aratro" (Riquer Obras de Bernat Metge, pg. 105 n.19), Ovidi enamorat "e en lo ventre havia tals rucs que apparia solchs de camps" (ibid., pg. 104); Somni "Del ventre, que ha solcat de lonchs e spessos solchs" (ibid., pg. 318); Corbaccio "la ventraia, la quale di larghi e spessi solchi vergata come sono le toricce..." (ed. Nurmela pg.113).

- "Ab semblant pell/ com terçanell/ o chamellot" vv.1179-81. Somni "e ab la carn crostuda e rascosa" (ibid., pg. 316), Corbaccio "grinza e crostuta e tutta cascante" (ibid. pg.111).

- "Parra bossot/ buyt la mamella" vv.1782-3. De Vetula "non uber, sed tam vacuum quam molle velunt/ sunt burse pastorum" (ibid., pg. 104-5 n.19), Ovidi enamorat "e les mamelles eren buydes e ruades axí com són les bosses dels pastors" (ibid. pg.104), Somni "Les suas mamellas, ¿quinas penses que sien? Cert, blanques com a cotó, grans entrò al lombrígol e buydes com bossa de pastor." (ibid. pg. 316).

- "Cap alquenat,/ ffront estirat;/ no tendra dens" vv. 1185-7. El precedent es troba en un altre lloc: el Sermó del bisbetó, parlant de les viudes velles: "Viudes, qui son finestreras/ e remendades,/ e van ab les celles pinsades/ e.lls fronts luents,/ e tenen ja grogues les dens/ per sobre d'anys" (ed. Faraudo pg. 37, vv.779-84). També l'Arcipreste de Talavera censura la relació de la dona

vella amb l'home jove: "Esta tal madre bendita, con sus rugas en el vientre, ¿qué espera? Que con lo suyo della tenga el moço una o dos más enamoradas a su ojo cada día (...). Aconórtese con la mala vejedad, con su cuero curtido, su vientre rugado, su boca fedionda e dientes podridos..." (ed. González Muela, pg. 199-200).

Vv.1190-1288. Després d'aquest parèntesi descriptiu, continua la relació del mal comportament de la vella: d'entre els malfainers, agafa el "menys verguonyos/ he pus ronyos" vv.1193-4, com la lloba, i degut a la diferència d'edat i voluntat, acaba rebent els colps. La comparança entre la mala elecció de la vella i la de la lloba ens remet a un motiu aparegut molt abans, als bestiaris (vid. comentaris al Sermó de Bernat Metge, vv.148-51), però que en aquest segle seguirà repetint-se, i es popularitzarà enormement en castellà a través del Maldezir de Torroella: "De natura de lobas son/ ciertamente 'n escoger" (III, ed. Bach, pg. 201).

La vella s'ha buscat la pròpia desgràcia, en renunciar a la seua llibertat i allunyar-se dels familiars. Quan morirà, si alguna cosa queda de la fortuna, la deixa al que l'ha maltractada. Ella busca l'esclavitud i, per tant, s'ha de conformar amb ser esclava. No pot aportar el seu cos per a parir ni pel plaer, només pot oferir els seus béns. Ell, que es casà per la seua riquesa, la fruirà, mentre ella viurà amb pena veient com es malgasta el que era seu. El segon marit, amb els seus maltractes, venjarà així el primer. En poc de temps va despendre tota la fortuna, jugant-se moltes propietats. Fugiren els dos i acabaren la vida de criats d'un cavaller.

PRIMER LLIBRE

PART 3. Continua los actes fets en Paris.

Uv.1512-1799. Un gener, el protagonista guanya el premi en una justa, a requesta d'una bella i gentil burgesa parisenca. La cambrera, "ffalsa tercera" v.1534, concerta un encontre entre els dos. La burgesa intenta narcotitzar el seu marit però acaba matant-lo. Quan és trobat el cos, ella ho atribueix a l'apoplexia, però la sospita queda. Un fill il.legítim del mort ho aprofita i aconsegueix que la condemnin a ser soterrada viva i després cremada per metzinera. El narrador sembla, per un instant, commoure's davant el valor i la resignació de la condemnada; li arriba a dir "jove tendra" v.1632. Però açò no dura gens, el següent comentari que fa és aquest: em vaig aconsolar pensant que, a mi, també m'hauria acabat enverinant.

El dia de cap d'any, el protagonista convida els amics a un sopar. En un dels pastissos apareix un dit humà. Es descobreix que la tavernera, famosa pels seus delicats plats de carn, ajudada per dues filles, matava alguns clients i en feia embotits i pastissos. El narrador opina que sens dubte els ajudava el diable, però reconeix que no havia tastat mai carn tan fina. Elles foren esquarterades i s'enderrocà la casa.

El narrador confessa el seu grat pel país francès: no hi havia divisions ni bregues; els homes eren rics, pacífics, benignes. Les dones malvades eren condemnades sovint, segons ell veia. Així, conta el cas d'una fetillera, escorxada viva: el seu delicte era arrancar les dents dels penjats, protegint-se amb una fantasmagòrica olla il.luminada.

PRIMER LLIBRE

PART 4. Clou son viatge tornant a València.

Uv. 1800-1954. Tornat l'estiu, continuen la guerra. El rei francès li dóna en premi un ostatge: una duquessa que pagà molt alt el seu rescat. El protagonista, enormement enriquit, pren camí de tornada a València, passant el límit de Gascunya amb Catalunya -lloc on viuen dones fetilleres. En Lleida veu la tortura i mort d'una alcavota que comerciava amb el seu fill. En Morvedre conta d'un pagès que, havent descobert l'adulteri de la seua esposa, li introduí en el sexe una rella al roig ardent. El narrador il·lustra calorosament l'acció.

Arriba a València i s'instal·la a casa del seu parent, però l'esposa d'aquell pensa que pot ser-ne fill il·legítim, i s'hi oposa. El protagonista la guanya pagant la seua estada i regalant-li un robí.

PART PRIMERA. Com pres donzella.

Vv.1955-2207. El protagonista ja té trenta-dos anys, i compra una casa on s'instal·la. La dona del seu padrí descobreix les dimensions de la seua riquesa, i pensa de casar-lo amb una cosina d'ella. Li envia així la mitjancera que en lloca el llinatge i riquesa, bondat i bellesa. Ell consulta amb el padrí i la muller, i ho decideix. La donzella l'apressava, i per fi es desposaren. Ella no aportà garanties del seu dot; ell, en canvi, li regala joies i robes, que ella menysprea. Ell esperà debades els béns d'ella: en realitat, no tenia diners i els seus béns estaven hipotecats.

Ella era una bellesa rossa, efectivament. Quan ell no era present, cordial i parladora; tanmateix, amb ell callada, limitant-se a murmurar. Un dia la donzella plorava i ell li preguntà el motiu. Ella l'acomia sense dir-li-ho. Ell, llavors, li compra tota mena de regalets per al seu tocador i vestuari, però ella no li ho agrai gens, sempre callada. Un altre dia, el veu i l'insulta, lamentant veure's unida a ell, i l'acusa de ser vulgar. Ell pensa que aqueixa actitud es deu a l'educació consentida que ella ha rebut, i es proposa esmenar-la en el futur.

Miquel i Planas ja va assenyalar (ed. II, pg. 289) que els vv. 2144 i ss. "Un jorn plorava, / dix-li 'per que?..." recorden un passatge semblant de l'Arcipreste de Talavera: "'¿Què has, amiga?' Ella responde: 'Non nada'. 'Pues dime, señora, ¿por qué lloras, que goze yo de ty?' Responde: 'Non, por nada'. 'Pues ¿qué cosa es esta?..." (ed. González Muela, pg. 192), bé que en aquest darrer text ella acaba explicant-ho, i a l'Espill no.

Cf. també el clar paral·lel dels vv. 2182 i ss. -"dix: 'Huna y mala! / dolent catiu, / yo mala.t viu! ..."- amb els laments de la muller reproduïts al Somni: "Maleyt sia lo jorn que yo primerament me acosté a vós! (...) Que yo no feya per vós, ni vós per mi..." (pg. 302-4). Sobre els afaits, regalets i robes femenins es torna als vv. 2152-76, 2518-9, 3068-78, i 2945-69. Vid. sobre la qüestió els comentaris als Somni pgs. 288 l.5 i ss. a 292 l.17. Al s. XU també ho comenta l'Arcipreste de Talavera en una llarga seqüència (ed. González Muela pg. 133-5).

Uv.2208-321. Ell proposa a la parenta, per estalviar, de fer les noces al gener, de matí, amb sols alguns convidats. La tia i les familiars s'ofenen: el casament s'ha de preparar amb molt d'honor, gran vestuari, músics, ornaments i gran convit, com correspon a la categoria de la donzella. Així contesten elles: "¿Hix de la rocha / que ab tan poca / honor se façen?" vv.2221-3. Miquel i Planas comenta el possible significat de l'expressió "eixir de la roca" (ed. II, pg. 292): indicaria 'ser de baixa extracció'. Cf. una expressió de sentit idèntic en el monòleg de l'esposa, al Somni: "No.ych ha dona menys honrada que yo. No.m havets treta de çocha de roure, no!" (pg. 302 l.25). Procedir de la roca, o de la soca d'un roure indicaria, així, ser d'ascendència rústica.

El protagonista cedeix, i les noces se celebren "al temps de roses" v.2271, amb un elevat nombre de convidats i unes despeses extraordinàries. Tothom es diverteix, excepte ell: a través d'unes metàfores referides a la jardineria (v.2290 i ss.) ens dóna a entendre que se'n dugué una decepció sexual -la comprovació que ella no era verge?-, bé que ho dissimulà.

Uv.2322-73. Acaben les festes i comença la

quotidianitat de la parella. Ell ens assegura que feia molts esforços per mantenir amor i concòrdia (v.2332 i ss.), però ella no ho permet; contestava com un eriçó a la demanda d'afecte. En gitar-se, començava a parlar. Si ell no contestava, ella s'enfadava molt. Sobre les queixes nocturnes de la muller al marit, vid. els comentaris al monòleg de l'esposa queixosa del Somni, pgs. 300-4.

Uv.2374-417. Aquesta dona era absolutament bruta: a banda de roncar, s'orinava sovint al llit. Encara pitjor, el narrador descriu amb detall les seues menstruacions, que ella no feia per dissimular (v.2383 i ss.). Conservava la mateixa camisa sense llavar-la durant mig any, de manera que se la treia podrida (v.2402 i ss.) i se'n posava una de nova, que no cosia ella.

A propòsit de la bruta natura femenina, i en especial de la menstruació, vid. el comentari a la pg. 286, l.21 i ss. del Somni. Ni tan sols Boccaccio havia arribat a presentar tan cruament la brutícia menstrual. Afegiré a aquells testimonis un del Libre de tres, per la semblança dels temes: "Tres coses fan dona sutze: camisa trapada, detras cuncagada e pixar al lit banyada" (ed. Faraudo pg. 237, n.82).

Uv.2418-505. El protagonista passava així males nits, i tampoc de dia podia descansar. Quan arribava a casa a dinar, era ell qui manava preparar-lo als esclaus. Ella, en canvi, no feia mai d'administradora de la casa. Quan s'asseia a dinar -i ja havia estat esmorzant abans-, mostrava poc apetit i demanava altres menjars impossibles de preparar. Un dia, sopant sola, caigué el canelobre en la taula, i ella deixà que es cremassen les estovalles per no tocar-ho. Ella tenia els seus atifells de menjar a part, i demanava aviram particular que es coïa a la seua cambra.

Cf. el Sermō del bisbetō: "Puys quan ve hora del dinar,/ si les conviden/ lavors veurets que elles reviden/ e mouen raxa,/ dient tot pla: "Que Deus la fassa,/ no manyere."/ E tenen ja lo ventre ple/ de lapolies." I el Breviari d'amor: "se fenhon dissaboradas,/ per so qu'om lur aia cabrits (...)/ o fenheran desmanjamen,/ quar a part amagadamen/ auran menjat pro e de bo" (vv. 18651-6, ed. Azais pg. 106). Tambē Lo Somni: "Perō bē guardaran que no vindran dejunas a taula, car adēs brous ben spessos (...) e ab bon vi pruent, beuran." (pg. 312, 1.16 i ss.). Sobre l'aficiō al menjar, vid. comentaris a aquesta pàgina i l'anterior. Al XV, tambē ho recorda l'Arcipreste de Talavera: "Non quiere comer nin beber de pesar -pero mientras él está delante, que después come como ravisosa-; demás, non quiere cenar nin se quiere con él acostar." (ed. González Muela pg. 173).

Uv.2505-17. Entre setmana, amb l'excusa d'estar malalta, no s'alçava del llit fins a les deu. Ni cosia ni filava; ni tan sols es llevava els guants. És evident que el narrador vol marcar la seua peresa.

El filat era un treball femení per excel·lència, bē perquè fos necessari realitzar-lo per a l'economia familiar, bē perquè filant -o cosint- es combatia la perniciosa ociositat de la dona. Eiximenis, a aquest propòsit, conta una petita història segons "Tul·li": una dona que desaconsellava a les altres filar, anà a visitar l'emperadriu romana. Aquesta, que treballava amb la filosa, la convidà a filar, cosa que ella refusà. L'emperadriu respongué: 'Cert que creu que digues veritat, per tal has tu tan mala fama e totes aquelles qui ab tu conversen sovín. Car dona qui no fil, ja sab hom per qui és tenguda' (...) e féu fer crida que dona qui en Roma no volgués filar, que fos gitada de Roma e col·locada ab aquelles qui

no filen, qui estan al bordeyll" Ldones (cap. XVII, I, pg. 33-4). Respecte de l'atribució a les dones del treball de filar, diu Boccaccio d'Hèrcules: "fortitudinis omnia argumenta deposita, nens muliebre officium exerceret"; 'messa da canto tutta la sua forza, filando si occupò in lavori donneschi', De Casibus virorum illustrium (cap. XVIII, ed. Ricci -Zaccaria, pg. 94-5).

Uv.2518-45. El narrador descriu a continuació els diversos afaits que ella tenia dins d'un cofre. Quan s'ho posava, a ell li provocava fàstic. Vid. Lo Somni, quan es parla dels afaits que es posen després del bany, pgs. 294-6, l.24 i ss.: "Puys, si per ta mala ventura les besas, jamay oçell no fou pus envescat per indüstria de cassador que tu seràs entre.ls lambrots." També al Corbaccio (ed. Nurmela pg. 94). Sobre els afaits del tocador, cf. també el Matheolus: "Pingit se, croceat peplum; vestis renovatur (...)/ cujus enim thalami latebras si scire labores,/ pixidas invenies et rerum mille colores." vv. 1684-9; "En ses chambres, en plusieurs boistes/ trouveroit on ointures moites/ et choses de plusieurs couleurs." l.2 vv. 2483-93 (ed. Van Hamel, pg. 114).

Uv.2546-602. Els dies festius, en canvi, s'alçava de matinada per perfumar-se i arrear-se, i entrava en missa al sermó, molestant la gent i saludant les amigues. Tornava molt tard, quan ja el menjar s'havia cremat. De res no li valia a ell protestar; només ho empitjorava. Ell li descobrí un dia estris d'escriure (v. 2589 i ss.), però ella negà cridant que fossen seus. Tanmateix, ell observava sovint les seues mans tacades de tinta: no aconseguí de saber què escrivia. Sobre els recels i sospites de la dona i la lectura-escriptura, vid. els comentaris a la Canço del comte de Cerverí.

Uv.2603-49. A la tardor igual eixia ella de casa; junt amb altres amigues -inclosa una monja que no mostrava més seny- passejaven pel mercat i els seus carrers, fent festes a tots i gastant en això grans sumes de diners. No tornava fins a després de completes. Respecte del fet de regalar diners als qui les cortegen, el retret ja és al Corbaccio: "...donando a ruffiane e spendendo in cose ghiotte e in lisci, usava la tua nuova donna la magnificenzia egregia" (ed. Nurmala, pg. 102).

Uv.2650-707. De nit solia anar amb les amigues als banys, on elles, després de despullar-se, ballaven, jugaven i es feien banquets opípars amb tota mena de carns, vins i refrescos, i de bell nou el narrador es queixa que en pagar això i la banyadora d'ella, despenia en excés. Ella tornava després de la una, amb un seguici de músics fent festa pel carrer. Sobre l'afició femenina als banys, vid. comentaris al Somni, pg. 294 l.21 i ss.

Uv.2708-96. Si el narrador intentava esbrinar d'on venia, la dona li contestava amb moltes ofenses. Hi ha en aquesta seqüència un llarg parlament d'ella, exemplificador del menyspreu que li inspira el seu marit. Ell no sap apreciar els esforços d'ella per semblar bonica: igual li tindrien una vilatana o una serrana. L'acusa d'estar antiquat: "Del temps de chapes/ sou e de /a/ntany" v.2736-7, i de tenir un aspecte i costums ridículs. El marit davant aquests menyspreus plora, però ella no té compassió i continua acusant-lo a través de metàfores, del que podria ser defalliment o impotència sexual (així ho veu Miquel i Planas, ed. II pg. 297), cosa que explicaria la referència a "la cort de Roma" v.2772, que hauria de separar una parella tan diferent, segons la muller: ella

bonica i ben plantada i ell petit, raquític i mesquí. Acaba el parlament amb una al·lusió velada a la possibilitat de ser infidel al marit.

En realitat, el que tenim en aquest llarg paràgraf és el desenvolupament d'un altre vell motiu: el refús de la dona a acceptar les reprovacions, tal com succeïa al Somni pg. 308 l.18 i ss., al Maldit bedit vv.61-8, i a la darrera cobla de En mal punh fon creada. Uid. els comentaris respectius.

Uv.2797-817. Les al·lusions a la insatisfacció de l'esposa apareixen reforçats per la seua negativa a respectar la continència sexual de Quaresma: segons ella, cal espolsar la roba "un.ora.l dia" v.2817.

Uv.2818-79. Un altre aspecte de la vida de la muller: rebia en un saló ("strado") de vesprada. Hi acudien "moltes enteses/ (o so cuydaven),/ les que filaven/ (com diu la gent)/ ab fus d'argent" vv.2824-8. Miquel i Planas tradueix aquest enteses per 'sabidillas' (Especjo, pg.49). L'expressió "filar ab fus d'argent" no sabem quin significat específic tenia: potser era una referència a la posició elevada, a l'exquisitesa social d'aquestes dones -o bé en canvi a la impropietat del material (potser l'argent no era adequat per fer fusos de filar) que remetria a un treball absurd.

També van a les reunions uns joves desvergonyits que feien pessigolles a les senyores. Ells contaven moltes fetes falses i elles xarraven, queixant-se i burlant-se dels seus marits. Jugaven a diversos jocs i feien comentaris literaris: "qui menys sabia/ mes hi mentia,/ he tots parlaven,/ no se scoltaven" vv.2873-6. Aquest paràgraf en què s'anomenen diversos tipus de lectures, recorda un altre de semblant al Somni, pg. 310 l.11 i ss., on Tirèsias

retrau els gustos culturals i literaris femenins. Vid. els comentaris corresponents.

Uv.2880-908. El protagonista vol guanyar-la mostrant-li confiança i fent-la partícip dels seus secrets. Prompte aquests foren pregonats per ella, amb exageració. Si hagués estat un heretge o un traïdor, ella l'hauria denunciat.

Evidentment, el protagonista no tingué en compte una recomanació elemental, repetida pertot i àmpliament difosa: una dona no és digna de confiança, no pot callar un secret. "Uxoris linguam, si frugi est, ferre memento;/ namque malum est, non velle pati nec posse tacere" Disticha Catonis (l. III n.23, ed. Nève pg. 30). I el De Amore: "Praeterea nulla novit mulier aliquod occultare secretum (...) Nec potuit usque ad haec tempora femina inveniri quae aliquid sibi in secreto positum reservaret occultum, quamvis illud sit magnum, vel inde videatur alicui mortis interitus evenire." ('Además, ninguna mujer sabe guardar un secreto (...) Y hasta ahora no se ha podido encontrar a ninguna que haya mantenido oculto lo que se le ha confiado en secreto, aunque el asunto fuera importante o aunque se viera que su revelación iba a causar la muerte de alguien') ed. Creixell, pgs. 406-7. El Liber de consolatione: "Quarta vero ratione, quia, si uterer consilio tuo, quandoque oporteret, ut secretum haberetur, donec illud patefieret foret necessarium, quod a te fieri non valeret; scriptum est enim: 'Garrulitas mulierum id solum novit celare, quod nescit' /Seneca, Controv. II, 13,12 (Portius Latino)/" (ed. Sundby, pg. 12-3), "...cor ab tu no puria celar alcun secret, axí com és escrit: 'Parlaria de fembra solament cela ço que no sap'" (ed. Sansone, pg. 43). Cf. el paral·lel de la citada frase de Sèneca amb el refrany castellà "La muxer y el niño sólo kallan lo ke no an sabido" (Correas, pg. 204) i amb la Doctrina moral de Pachs "Pero guardatsvos de

secreteiar ab fembra, que secret de fembra solament cela ço que no sap, car natura es de fembra e cosa comuna que no saben callar ni cobrir les coses secretes, e en aço semblen en part la segonya..." (ed. Bofarull pg. 250). Altres textos proverbials catalans s'encarreguen de recordar-ho: "Be es orbs qui orbs guia, e orbs qui orbs enten,/ e orbs qui.n femnas fia: tall m.au qui no.m enten" Proverbis de Cerverí (ed. Llabrés pg.4 n.49). "Tres coses son perilloses de fer: beure tuxech per assaig, e anar per mar per guanyar; e descobrir son secret a fembra." Jafuda Paraules e dits (ed. Balari pg.23), idèntica frase al L saviesa del rei Jaume (ed. Solà-Solé, pg. 141). "Fermes sont et estables, et bien savent celer;/ de chose c'om leur die ne se covient douter/ nient plus que s'on estoit en I panier en mer" Evangile as fames (Jubinal, Jongleurs et trouvères pg. 30). "Nus hom (...) ne doit a fame reveler/ nule riens qui face a celer (...) car s'il i a perill de cors,/ el le dira, bien le recors..." Roman de la Rose (ed. Lecoy vv. 16317 i ss., pgs. 246-7). "Ne.lls revelets,/ poch ni molt, vostres secrets" Sermô del bisbetô (ed. Faraudo, vv.724-5, pg.35); "Ne secrets no.t celaria,/ ans diu tots mals antichs,/ si morir ne sabia", Capellâ de Bolquera (ed. Badia, C Ripoll, pg. 285, p. XIX vv. 15-7). A aquests testimonis s'uneix Eiximenis, segons havïem vist en estudiar el Crestiã, especialment al Ierç: "car fiblar-vos ha ab la llengua vituperant-vos, o difamant, o revelant secrets e vostres misèries, e fer-vos ha una confusiô que no volrïets èsser viu" ; "...de continent que pensa una cosa, tantost la volria dir; e aquesta és la raô per què la fembra no pot res tenir secret sinô ab dificultat" (ed. Hauf, caps. CMXLVII pg. 173, i CMXLVIII pg. 174). I Matheolus: "Vere prius taceant volucres, estate cycade/ quam sit in hoc mundo mulier lingue sine clade" vv. 720-1; "Certes ainçois se cesseront/ les oiseaux, plus ne

chanteront,/ (...) que femme ait telle poësté/ que sa langue puist retenir,/ quel mal qu'il en doye avenir." 1.2 vv. 177-82 (ed. Van Hamel pgs. 51-2). Al llibre tercer, primera part, de l'Espill (v. 7828 i ss.), es torna, més en general, sobre el motiu, i se n'addueixen curiosos exemples.

Vv.2909-3039. El protagonista decideix guanyar-la fent-la hereua de tots els seus béns. Però ella no li ho regracià i, al contrari, pensava que seria la mestressa una volta mort ell. Llavors abusà molt més que abans: disposà i vené el que li semblava dels objectes de casa, però quan hi havia compres, qui pagava era ell. Encara intentà de fer jocs per esquivar el malhumor d'ella: la baralla, les birles i altres; ella seguia igual d'agressiva. Per no res que digués ell, fos "buf" o "baf", hi havia discussió. A aquest propòsit diu el Matheolus: "Alget amor, crescit odium, michi parcere nescit./ Si sibi dicam 'bo!' dicit 'beu!' 'sic sumus ambo/ concordet!" vv. 320-1; "Se je di bo, elle dit beu;/ nous sommes comme chien et leu" 1.1 vv. 713-4 (ed. Van Hamel, pg. 22).

Vv.3040-145. El marit veu que no tenen remei les oradures d'ella, i llavors canvia radicalment de mètode: revoca el testament, reclama judicialment el dot, trenca tots els seus afaits i revèn joies i vestits. Ella, però, no canvià, i el denuncià per repudi. Tanmateix, es demostrà que ella havia estat esposada i casada abans amb un altre, i el protagonista queda així lliure, com si l'haguessen tret de l'infern, deslliurat "d'aquell diable/ incomportable" vv. 3133-4.

Uv. 3146-874. Decideix acomplir un vot anant a "Sent Jaume" (Compostela), i deixa l'administració de sa casa a una beguina que vivia prop. Pres ja el camí, serà testimoni de fets relacionats amb dones al llarg de la ruta. A Requena, el d'una nūvia que, no essent verge, fingí que era endimoniada i que el diable li eixia pel sexe, desflorant-la. A Sant Domingo de la Calçada, una posadera, furiosa amb un pelegrí que havia refusat els seus requeriments, l'acusà de robatori i aquest va ser penjat, però per miracle de sant Jaume es mantingué viu, i llavors fou ella l'executada.

El protagonista arriba a Compostela i acompleix el seu vot. En el camí de tornada, troba una vila on una dona és acusada d'adulteri i sotmesa al judici de Déu: es cremà la mà i va ser degollada pel marit. En Olit veu el soterrar d'una dona que havia tingut vint-i-cinc marits. En Saragossa visita diversos "estrados" on acudeixen les dames, que viuen ocioses. En aquella ciutat hi ha una condemnada que ha aconseguit lliurar-se de la mort quatre vegades quedant prenyada. Després de ser penjada, descobreixen que novament havia quedat embarassada. Un nou cas a Saragossa: el d'una dona que furta una hōstia i l'entrega a un fetiller moro; però la neula s'ha convertit en un nadó incombustible, i els sacrílegs acaben entregant-se. En Terol és padrí d'un bateig: la padrina, una noble, és l'autèntica mare, i el pare, el capellà.

Uv. 3875-4007. Ja prop de València, en Sogorb, pensà de casar-se amb la beguina: dona religiosa, no seria malgastadora i tindria millor caràcter. Tanmateix, decideix

d'observar-la primer. Llavors veu que es confessa sovint, que no mostra autèntica humilitat i que sempre està visitant convents. Comença a sospitar. A l'església, la beguina seu als últims llocs i riu amb molts. Crida l'atenció agenollant-se quan els altres seuen, o molestant els que volen passar, barallant-s'hi. Fingeix que llig un llibre d'hores, quan en realitat no coneix les lletres.

Cf. un comportament femení semblant, a l'Évangile as fames: "Volentiers en va oïr messe,/ jēhir au prestre sa confesse,/ et s'ele set son sautier lire;/ et s'il est hom qui le require,/ de mal bien se set escondire" (Jubinal Jongleurs et trouvères pg. 24-5).

Vv.4008-208. Un capellà li donava hōstia sense consagrar, ja que eren amants. Un frare menor anava a visitar-la amb l'excusa d'ensenyar-li mūsica i meditaciō. Pel que feia a les coses mundanes, ella parlava baixet i portava vestits senzills, però la roba interior era rica. Fabricava cilicis, però no se'n posà mai un. Eixia a la professō de natzarena, però el llit el volia blanet i perfumat, i no feia dejuni ni abstinēncia.

El protagonista s'adonà així que era una hipōcrita, i a més descobrí que havia avortat. Llavors, discretament, l'acomiadà, i ella se n'anà a un altre barri. Quan era interrogada, responia que ell la requeria, i que se l'havia deixat per mantenir els seus vots. Anys després, de vella, feia d'alcavota; va ser denunciada i assotada.

De crítiques a les beguines en conté també, en català, el Sermō del bisbetō, v.835 i ss. (ed. Faraudo, pgs. 39-41), en una línia ben semblant a aquesta: se'ls retrau bàsicament "que son falses e stucioses" v. 855, i que "son axi com sordes limes/ que fan e calen" vv. 867-8.

LLIBRE SEGON

TERCERA PART. Com pres viuda.

Uv. 4209-411. Un capellà amic li parla molt bé d'una viuda i ell la pren com a esposa, però aquesta li complica l'existència. Des del primer dia es queixa d'ell, comparant-lo amb el seu primer marit, del qual va tenir fills. El passatge en recorda un altre de signe contrari al Somni, on, reprenent el mal comportament dels vidus, Metge reproduïx les seues queixes: "iHa, tant bona dona era aquella que terra podrex! (...) Gran és la administració que ella havia (...) Servie'm axí com si yo fos rey (...) Yamay no hisquere de casa, ni volguera haver res fet, sens licència mia." (pg. 358-60, l.30 i ss.). I Eiximenis: "...car qui's parteys de viudage ou sovín retret del marit o mugller primera que aquell o aquella valia e avia estes condicions tan bones, mas açõ d'ara no és sinõ mort e tribulació" Ldonez cap. XCVI (I, pg. 146.).

A l'hora de dormir, lamentava que ell no li confiàs l'administració dels diners ni els seus secrets. Era malvada, envejosa i orgullosa. "Lo capella/ quant me.n parla/ be dix: 'Barbuda';/ 'lluny la saluda',/ diu la referta" vv. 4407-11.

Era una dita ben popular en l'àmbit hispànic, la que recorda Roig. "Mulier barbata, longe salutetur" (Walther, Proverbia sententiaegue, II/8, n.384f); "Femina barbata, non dat mihi oscula grata" (ibid., II/7, n.892a1); "Muxer barbuda, de lexos me la saluda, kon dos piedras ke no kon una" (Correas, pg.563). El DCVB recull en l'entrada barbut,-uda, el refrany: "A dona barbuda, de lluny se la saluda".

Uv. 4412-63. Era discutidora, no havia estat mai

subordinada per ningú. El protagonista, que ja era vell, preferia apartar-se'n. Ella bregava amb les esclaves d'ell i afavoria les pròpies. Tampoc estimava els amics i parents d'ell, pels quals no portava dol i als quals impedia l'entrada a casa. Si ell arribava tard, ella, gelosa, s'enfadava; si ell romania a casa, havia de suportar el turment de sentir-la amb ganes de baralla.

Quant a l'antipatia per tots els pròxims al marit, recorda un passatge molt semblant al Somni: "Puys, ab contínua rumor e brogit, barallen-se ab los scuders e serventes e catius, e ab los germans e fills del marit qui aquí stan, volent mostrar que són gordadores de assò que desigen despendre e fondre e destrouir" (pg. 294, l.17 i ss.). També s'anomenava la qüestió al Maldit bedit vv.35-8. Però la idea venia de ben abans. Els Disticha Catonis deien: "Nil temere uxori de servis crede querenti:/ semper enim mulier, quem coniux diligit odit" (ed. Nève, pg.23 n.8), motiu que el Matheolus desenvolupava: "Quos diligit ipse maritus/ odit eos penitus. Super hiis vult Cato requiri./ Hic inquit: Mulier quos coniux diligit odit" vv. 873-5; "D'autre part tout li est amer/ quanque son mari veult amer,/ et het ceulx qu'il tient en chierté;/ tant est pleine de grant fierté./ Des meurs des femmes Cathon dit:/ quem coniux diligit, odit." l.2, vv.623-8 (ed. Van Hamel pg. 63). És el Matheolus, a propòsit, l'obra que més desenvolupa el motiu que les dones són incansables discutidores, ja que així és la muller del narrador, Petra/ Perrette -també una viuda-, i les queixes a aquest propòsit s'estenen per l'obra sencera.

Uv. 4464-525. A la viuda li molestava que es parlàs de la seua edat. No concebia; quan es va casar, ja tenia més de quaranta anys, bé que no havia arribat a la menopàusia. Llavors, el motiu de no concebre no era un defecte físic o

una malaltia; era, senzillament, que ella, sempre desagradable i irada amb ell, arribava al coit sempre a desgrat: "lo que.s fa /a/b lluyta/ may ha saho." vv. 4514-5.

Vv. 4226-720. Ella, desitjosa de concebre, visitava tota mena d'endevinadores i apotecaris. Així, coneguè el cas d'una dona de Bigorra, que remeiava aquests problemes amb afrodisíacs i joves de bons renyons. Però la viuda no ho volguè fer "sols aquell dia/ ffon hun poch bona" vv. 4578-9, i li ho contà al marit, i aquest al governador. Decidiren ofegar-la de nit, per evitar l'escàndol d'un procés públic.

La viuda continua despenent en metges i astròlegs. Cada un donava un diagnòstic i tractaments diferents, que sumats tots la van posar en perill de mort. El marit la fa romandre en una alqueria per reposar. Passat un any, però, ella torna a la seua obsessió. Fa promeses, es dedica a anar als santuaris i regalar moltes coses a l'església. Tanmateix Déu no ho volguè, perquè ella no deixava el seu odi i no s'asserrenava.

Vv. 4721-811. Llavors canvià de tàctica i planejà un crim: es va fingir prenyada. Els seus comentaris així ho mostraven, i també els seus aparents desigs d'embarassada. Per fi, fingí el part en absència d'ell: en comptes d'això, es donaren un banquet amb la mare i la padrina. Convingueren que la dida seria l'autèntica mare.

Roig recull en aquesta seqüència un fet menys estrany del que ens pot semblar avui. Ja Metge ho havia comentat al Somni: "E si per ventura no.s poden empenyar, fan semblant que sien parteres e han fills supposats..." (pg. 304, l.19 i ss.). En castellà hi havia un refrany: "La muxer madrigada, el hixo lleva en la manga; o lo hixos lleva en

la manga: kuando se kasa en edad entera, no muchacha, es mui ordinario hazerse luego preñada i tener hixos" (Correas, pg.207).

Uv. 4812-915. Continuant l'engany, rebategen el xiquet, fent gran festa. Però Déu els tenia preparat el càstig. Dormint amb elles el nadó, s'asfixià entre els seus cossos. Llavors elles es barallaren i tot el veïnat s'enterà de l'afer. El marit ho agafà amb paciència, reprenent-les severament, però va veure que el melic estava assecat de molt dies, i descobrí l'engany. La feta es va divulgar ràpidament, i ella va fugir a Benaguasil, on, desesperada, es penjà.

LLIBRE SEGON

QUARTA PART. De monges.

Uv. 4916-5044. Decideix, aconsolant-se, prendre nova esposa. Li parlen d'una jove, criada al convent durant vint anys. Li sembla un partit agradable i es casen. N'havia conegut de totes menes de dones; li'n faltava una monja. Encara passà més afront que amb les anteriors, diu ell.

Ens conta el que la monja havia après al convent. Inutilitats: sabia fer confitures, i altres llepolies, perfums i altres cosetes. Tanmateix no sabia dur una casa, ni estalviar, cosir, servir ni complaure; només sabia passar el dia sense fer profit. Tenia una particularitat molt especial: no malparlava. No discutia, sinó que tenia bon caràcter -així ho creia el protagonista-, i evitava les baralles. Ell la mimava, perquè veiés que era afectuós.

Uv. 5045-213. Tot va canviar quan ella va parir un xiquet ben semblant a son pare. Ell li demana que l'allete, però ella reacciona pitjor que molts animals amb la seua criatura: respon que no vol fer els seus pits malbé, i tampoc vol patir les incomoditats de la criança (plors de nit, netejar-lo...). Que el donen a una dida; ella ja ha fet prou parint-lo, i comprèn que el marit tinga fama d'avar. Aquest, en sentir tot això munta en còlera, i veu que el nou orgull i la grosseria li vènen d'haver-li donat un fill. Ell s'hi resigna i disposa un salari per criar el xiquet. El canvi de caràcter d'ella és complet; es lleva la brida i agafa les regnes.

Uv. 5214-349. No estava mai contenta amb les dides, i contínuament canviava de persona per un motiu o altre. El xiquet es posà malalt, i llavors va fer cridar moltes

comares, que canviaven de criteri contínuament. Així, va acabar provocant-li la mort.

Quan ella es veié sense el fill, i avorrida pel marit, reconegué el seu error, i ho lamentà molt. Va tornar a ser humil amb ell, i li explicà que la culpa la tenien les monges pels consells que li havien donat. El marit es commou i decideix escoltar-la: "de mot a mot/ m.o conta tot" vv. 5345-6.

Vv. 5350-483. Comença el llarg parlament (quasi mil versos) en boca de l'ex-novícia. Aquesta diu que, "puys m.an trayda" v. 5359, contarà la vida d'elles, que coneix bé. Un incís, que no figurava al manuscrit de l'Espill ni a la primera edició, fou inclòs en les posteriors: "sols de les males/ per que de tales/ no es dir falsia" vv. 5363-5. Sens dubte el retocament pretenia suavitzar -amb aquesta excusa tantes voltes emprada a textos misògins- la diatriba contra les religioses que ve a continuació.

Així, elles s'alcen ben tard del llit; el primer que consulten és l'espill, i les seues maitines consisteixen a maleir els que les posaren al convent. El que canten és: com que hem estat empresonades a la força, continuem la nostra vida sense fer cas dels vots, forçats. Van al jardí, i després eviten tornar a la seua habitació; se'n van al mirador, i passen molt de temps al locutori, on preparen els seus "casaments" i negocis: baraten torrons per capons, i altres coses per l'estil, i cada dia canvien de "tudor/ he comprador" vv. 5429-30: es venen a tots els que hi acudeixen. No toquen els devocionaris, i consumeixen el temps escrivint i rebent cartes, i entregant-se a qui ho desitja.

Amb l'excusa de tenir més sol, demanen als obrers que els facen ponts, finestres, entrades... Es disfressen i, armades, ixen de nit per la ciutat, o van a prendre el bany

a la mar, i tornen jugant. A l'endemà canten com si no hagués passat res.

Uv. 5484-97. Si queden embarassades i arriben a donar a llum, juguen als daus sortejant qui és el pare. Però generalment no apleguen a parir perquè avorten abans.

Respecte d'aquest passatge, Miquel i Planas (ed., II, pg. 319) hi vol veure una paràfrasi, acomodada als versos, d'un fragment de l'Arcipreste de Talavera: "E sy por ventura se empreña la tal donzella del tal loco amador, vía buscar con qué lance la criatura muerta. ¡O cuántos males destos se syguen, asy en donzellas como en viudas, monjas, e aun casadas..." (ed. González Muela, pg. 49).

Tanmateix, no hi puc veure un paregut major que el que ofereix un fragment del Somni: "O quantes infanten abans de lur temps, tements que no vengan a vergonya! (...) ¿Quants te penses que sian los parts qui a mal lur grat són vengutz a bé, e ellas los giten a fortuna?" (pg. 298, l.4 i ss.). Prové directament del Corbaccio (ed. Nurmela, pg. 75). Una pareguda semblança presenten els altres textos que ofereixo en comentari a aquest passatge del Somni.

Uv. 5498-627. Sempre burlant, enganyen l'abadessa. Si aquesta no els és benèvola i les guarda, llavors s'enrabien, la insulten i "axi la fiçen/ com bou en plaça" vv. 5528-9; o, si no, l'enverinen, o se'n queixen al visitador. Quan se n'ha d'elegir de nova, no en busquen una temerosa de Déu i bona, sinó alguna estúpida que no veja ni senta.

El pobre religiós que els fa de pastor no té més que preocupacions: les més velles ensenyen les joves. Moltes d'elles quasi no saben resar, però coneixen bé la hipocresia, i fan caure en els seus paranyts tota mena d'homes. És més virtuós que el Papa qui se sostreu a les

seues seduccions.

Uv. 5628-921. Història del jove que, per respecte a Déu, no volgué jaure amb una monja, i al qual saludà el crucificat. Història del confessor que va resistir-ne una altra: sant Vicent Ferrer. Històries del metge amb les monges falsament malaltes -¿pretenia Roig donar a entendre que eren anècdotes personals?

El verí d'elles és com el basilisc; es necessita molta ajuda de Déu per substreure-se'n: "De mil, hun fuig" v.5908.

És sabut que al basilisc s'atribuïa el poder de matar amb la mirada. Cf. els Proverbia quae dicuntur, on ja es compara aquest animal fabulós amb la dona: "Lo basalisco en li ogli sī porta lo veneno:/ col vardar alcī li omini, de questo non ē meno./ E l'oclo de la femena, ē de luxuria pleno:/ vardando l'om, confondelo e'l secca como feno" vv. 469-72 (ed. Pasquini, pg. 543). I també el Matheolus: "Hortor eam caveas, cum sit similis basilico..." v. 681; "Elle ressemble au basilique/ c'est un serpent dont Dieu te gart;/ les gens occist de son regart." l.2, vv. 90-2 (ed. Van Hamel, pg. 49).

Uv. 5922-73. Tenen també un altre recurs: aconseguir dels seus amants butlles i, per diverses argücies legals, al·legant diverses malalties, exclaustrear-se. Les que així ho fan, van de llit en llit, d'un lloc a un altre, fins i tot a terres musulmanes, parint, apostatant... escandalitzant, en summa.

Uv. 5973-6129. La monja conta ara els consells que li donà la priora: ensenyorir-se quan parís un fill, ben orgullosa. Ja que tindrà com a marit un vell, almenys que se n'aprofite de governar-lo. La sacristana hi afegeix de

no fer mai cas del que vulga el vell, i que per res del món no allete el fill. L'abadessa continua recomanant-li que fingesca alguna malaltia de quan en quan, explicant-li detalladament argücies per ser creguda, i com elegir un metge jove que no les puga descobrir. Una altra monja vella li ensenyà fetilleries, a fer avortaments i a "saber fingir/ virginitats" vv. 6124-5, dient-li que no era pecat.

Ès sabut que les velles personifiquen a la literatura medieval les arts de la fetilleria, i que coneixen els misteris de l'anticoncepció, d'ací el perill que puguen alligonar les joves. Ho conta el Matheolus, a propòsit de la història de Galatea: "Cum galla pelles rupte reparantur./ Herbas posque parat anus et medicamina plura,/ que Galathea bibit pro vitanda genitura./ Sic nostre vetule consueverunt operari." vv. 1413-6; "Après li fist on faire estuve (...) pour les peaulx routes reparer/ et pour la roye mieulx arer (...)./ A Galatee en fist buvrage,/ afin que par son fol ouvrage/ ne peüst enfant concevoir (...)/ les enfants es ventres esteignent/ et destournent que on n'engendre" l.2, vv. 1941-55 (ed. Van Hamel pg. 98).

Vv. 6130-312. L'encarregada de l'hort, una antiga apòstata de passat tērbol, també l'alligona: l'important és créixer i multiplicar-se, així que ha de tenir fills com siga. Si aquell vell, amb qui es casa per diners, no li'n dóna, ella ha de provar amb d'altres més joves. Com a "niu" li ofereix la pròpia cambra, a l'hort del convent.

D'altra banda, la cellerera també hi diu la seua: des del principi ha de vèncer el seu marit, mostrant-li, almenys en aparença, estimació, però evitant que ell es fique en la seua intimitat volent saber què fa i on va.

La tornera afegeix més: ha de fer donacions al convent ara que entra a una casa rica. I, donat que el vell és capaç de no deixar-li res en testament, ella ha d'aprofitar

per anar furtant-li ara el que puga. Les monges li ho guardaran.

Una altra li escriu que no ha de servir al marit, sinó recelar-ne. Ell juga amb un dau fals; cal, doncs, contradir-lo. Si ella s'acorda amb ell, ho pagarà i plorarà.

Acaba l'antiga novícia confessant que, en canvi, plora ara justament per haver-los fet cas.

Uv. 6313-74. Després d'escoltar tot el que li digué la muller, el protagonista se n'apartà, escandalitzat. Ella no va esmenar la seua conducta mai, ni de més major, ja que li pesava l'educació del convent: era ociosa i pereosa. Queda després novament embarassada, i pren la mania de beure vi, per desig o per l'embaràs. Un dia pujà al trull, ficant-hi el cap; begué massa vi, i, amb el cos sobre la vora, va morir sense arribar al part.

Ell, fart i enutjat, la féu soterrar al convent. No es posà dol, ja que no se'n dolgué.

LLIBRE TERCER
 PRIMERA PART. De la lliçó de Salamo.

Vv. 6375-458. El protagonista, cansat, es gita prompte, però al poc temps es desperta. Pensa en els seus patiments, plora i es meneja, desficiōs. Llavors, reflexiona sobre la falta de fills, per perpetuar-se, i se li ocorre pensar que, a tal fi, pot escollir alguna de les seues moltes parentes, la que veiēs mēs humil. S'anima pensant que el parentiu afermarā l'afecte entre els dos. A continuaciō, pensa en la bogeria femenina i es fa endarrere. Finalment, es decideix a casar-se, projectant ja les despeses que calguen per a la dispensa del matrimoni entre parents.

Vv. 6459-621. Així endormiscat, sent de colp un gran brogit; es desperta, mira i no veu res, però sent una veu que comença a parlar. Ací s'inicia la lliçō de Salomō, que s'estēn per espai de quasi nou mil versos, i constitueix així mēs de la meitat de l'obra.

La veu insulta el protagonista, acusant-lo de decrepitud. Feia un moment que plorava recordant el que havia patit per causa de les dones, però aixō ell s'ho havia buscat per no obeir els ensenyaments de sant Pau (la continēncia). Ja que es va lliurar de la primera dona, per quē hi va reincidir, sabent on es ficava? I, damunt, ara encara hi torna a pensar, i vol casar-se de nou. Com el carnisser que, agafant confiança, acaba sent mort per un bou, així finirā ell la vida. El gat escaldat, el pardal que se salva del filat, el xiquet que es crema, escarmenten per sempre. En canvi ell, "socarrat/ pelat e sech" vv. 6604-5, encara ho vol. Si es torna a casar, de bell nou tindrā una senyora que manarā sobre ell i que no el temerā.

Vv. 6622-706. La bona esposa només es pot aconseguir de Déu. I només sant Josep va obtenir aquest do. La dona sàvia, assenyada i virtuosa no existeix. Alguna vegada, rarament, se'n troba una curosa i mansa, "pero regida/ per lo marit" vv. 6652-3. No n'existeix, ni n'existirà, cap que puga dur el nom d'esposa bona sense reticències: és dita bona la menys dolenta, i aquesta la dōna Déu si li plau, no hi té res a veure el parentiu.

Vv. 6707-75. L'home intel·ligent i valerós és capaç de dominar grans territoris, de capitanejar exèrcits, de domesticar animals salvatges i ensinistrar-los: no existeix cap animal que no puga ser domtat per l'home. Però és impossible corregir la malvada dona; el seu poc seny no és amansit pels instruments de disciplina. Encara menys per un home vell.

La comparança entre els animals salvatges (dominables) i la dona (incorregible), es veu en aquestes mostres: "Sav/i'/ omo con lo freno destrençe lo cavalo/ e menalo lâ o'vole, quest'è ver sença falo,/ e l'orso con manace l'om fai andar en balo;/ mai çamai per pregantego no fai del negro çalo./ La femena no pōi destrençere nē per ben nē per male,/ per les nē per manace qe tu li saipi fare,/ e se tu la castig/h/e de lo mal q'ela fase,/ se t'amerā da sera, no farā da domane." Proverbia quae dicuntur vv. 453-60 (ed. Pasquini, pg. 542). "Hours, lyon, chat, singe et chien,/ ces U bestes aprent on bien;/ mais on ne puet par nul engien/ mauvaise femme aprenre bien." Dits et proverbes des sages (ed. Morawski pg. 47); variant: "Quatre bestes dompte(s) lon bien:/ ung hours, ung chat, singe et chien;/ mais la femme par null moyen/ de mal on ne la tire a bien" (ibid.). La semblança mēs significativa, però, es dōna amb el Matheolus, on al costat dels animals domesticats es parla, com a l'Espill, de territoris conquistats: "Junge

serpentem potius tibi sive leonem/ quam contendentem
 sponsam. Probo per rationem,/ ecce: domare feram quamcunque
 tua potes arte,/ sed non pestiferam sponsam, licet omnia
 marte/ viceris ipse tuo. Scripturaque testificatur/ istud
 idem. Non est homo quin illam vereatur..." vv. 692-7; "Trop
 plus asseür est li hom/ avecques serpent ou lion/
 qu'avecques femme qui estrive;/ je le preuve par raison
 vive:/ tu pues toutes bestes sauvages/ donter par lyens ou
 par cages,/ par art ou par subtilité/ et mener a humilité./
 Ce ne pues faire de t'espeuse,/ car son viës ploy a pris la
 heuse./ Se tu pouoies un empire/ par ta bataille
 desconfire,/ ne pourroies tu femme vaintre; ce vois es
 histoires du paintre,/ et l'Escriture le tesmoigne;/ il
 n'est hom qui ne la ressoigne." 1.2, vv. 95-110 (ed. Van
 Hamel, pgs. 49-50).

Vv. 6777-865. Per això el que parla s'admira que el protagonista encara crega que pot vèncer a la muller. És semblant a la història de la filla de Raguel, que tingué set marits i tots foren trobats morts. Cada un d'ells ho sabia, però no deixaren de casar-se. Si ell contrau matrimoni, aviat tindrà malalties i morirà. Si la causa és el desig dels fills, no és segur que en tinga. A més, ell morirà abans de veure'ls majors, i els tutors s'apoderaran dels seus béns i la muller, si coneix algun vell enemic del difunt, amb aquell es casarà.

Cf. sobre açò darrer el Matheolus: "Hec ostendo, quia, celebrata morte mariti,/ hec solet expropria natura nubere niti/ hosti nanque viri." vv. 870-2; "La femme est de telle nature,/ quant son mari est trespasé,/ n'avra paix tant qu'elle ait brassé/ a espouser son ennemi,/ et n'atent ne jour ne demi." 1.2, vv. 618-22 (ed. Van Hamel, pg. 63).

Vv. 6866-971. La veu ara comenta les múltiples maneres

de furtar els béns del marit difunt. Recorda que la que comet adulteri perd el seu dret al dot, i lamenta que, mentre a Castella l'adúltera mor lapidada i a Aragó penjada, el fur valencià es limite a posar-li una multa. Continua amb els subterfugis legals per apoderar-se de la riquesa del mort, que ha de ser amortallat amb roba comprada perquè a casa no es troba res -tot ha estat furtat. Ella, la dona, és la pitjor enemiga.

Cf. a aquest propòsit el Matheolus: "Caveas! tibi dico./ Est inimica viro mulier." vv. 895-6; "Or te garde, par saint Remi!/ Car ta femme est ton ennemie." 1.2 vv. 700-1 (ed. Van Hamel pg. 65).

Així, conclou la veu, no hi ha corsari o saltejador pitjor que elles; si no poden fer el que s'ha dit, com a mínim deshereten els fills en benefici de les filles.

Uv. 6972-7021. Nous retrets al protagonista. Li demana que renunciï a les dones: encara que en buscàs entre mil (al·lusió a l'Eclesiastés, VII, 28), totes les trobaria iguals, perquè els seus defectes són incorregibles, i no hi pot bastar el treball d'ell, com tampoc el del que parla. La intenció femenina és més difícil de descobrir que el camí de la nau per mar, o de l'ocell per l'aire. No hi ha cap instrument que pugui donar la mesura del seu fons.

Com que és Salomó el que parla, no ens ha d'estranyar veure ací algunes de les seues dites, en particular aquesta: "Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro: viam aquilae in caelu, viam colubri super petram, viam navis in medio mari, et viam viri in adolescentia" (Proverbis, XXX, 18-9). Al text bíblic, però, no s'hi feia al·lusió a la dona. Tanmateix, ja vam veure en estudiar Cerverí que desenvolupava aquests motius al Vers de la falsa femna, com a termes de comparació amb el comportament d'aquesta: "Greu pot /nuyll/ hom conoixer en la mar/ camí,

si be se'n passon leyn e naus" vv. 1-2; "E qui l'auzel ve contra.l cel volar,/ greu pot saber lo loch on s'an ne.s paus" vv. 7-8; "encara menz crey que ses dan escap/ qui femna vil acuyll dins en son trap" vv.11-2 (pg. 215). Un d'aquests dos motius apareix també als Proverbis de Cerverí: "Hom no sab de l'auçell volan o.s pausara,/ ne.l fat del jovençell si bos o mals sera" (ed. Llabrés pg. 31, n. 426), però, com veiem, sense al.lusió a la dona. Possiblement, doncs, Roig conegués el Vers de la falsa femna, o, com a mínim, els Proverbis de Cerverí, tot i saber que els dits motius procedien de Salomó (és a dir, dels Proverbis bíblics). També el Tirant lo Blanc, en la discussió sobre les dones, inclou el proverbi citat de Cerverí, al cap. CLXXII (ed. Riquer 1979, pg. 590-1).

Vv. 7022-161. El seny femení està fet de trenta campanes sonant alhora; no es pot entendre la seua actitud, i menys encara quina és la seua intenció. La veu es presenta com el que millor coneix les dones: Salomó, que va tenir set-centes esposes i tres-centes concubines: "mil enemigues!" v.7052, cosa que li costà ben cara perquè gastaven entre totes moltíssim en menjars, arreaments i vigilància. Tot això només li serví per aprendre com són: vanitat de vanitats.

Pels seus pecats envià Déu el diluvi; en Isaïes (III, 16-24) es pot llegir el que espera a les ciutats que consenten a les dones ser orgulloses, dominadores i coquetes. Llarga enumeració de ciutats caigudes, inclosa València la vella, per la llicenciositat dels seus costums.

Vv. 7162-407. Salomó comença ara a contar la història de "l.altra València/ dita vellarda". Fundada pels romans, es mantingué sempre fidel. En arribar els moros "tota Spanya/ fou calçiguada" vv. 7206-7, per culpa de "na Cava"

v. 7209. Conquistaren la ciutat el Cid i, més tard, "Jaume.l bo" v. 7221, que la repoblà amb gent valenta. Suportà el setge de Pedro el Cruel i li foren donats privilegis pel Cerimoniōs, així com una bandera particular. El riu Guadalaviar es desbordà i la destruï, però fou reconstruïda i protegida. Tanmateix, el millor barri de la ciutat va tenir un mal començament per un trist cas: es narra la història d'una comtessa que abandonà el marit i es prostituï. L'home la trobà venent peix al mercat i manà construir per tancar-la, emparedada (1), un convent per a "dones errades/ d.incontinència/ ffent penitència" vv. 7386-8. Amb el temps es va convertir en convent dels dominics. Ara és buit, han desaparegut els forrellats i allí "s.i justa/ e corren puntes" vv. 7404-5.

Vv. 7408-649. Continua amb la descripció del barri del mercat, anomenant primer el carrer del Trenc, "hon Deu no.l volen/ dones, ni.l colen/ manades festes" vv. 7409-11. Aquestes tenderes, a banda d'enganyar en el pes, no respecten el diumenge, i sí el dissabte. El detall, unit a l'enumeració dels seus menjars, entre els quals figuren els "hammins" v. 7427, típic plat jueu, ens indica que Roig ara ataca unes dones particulars: les converses, que continuen

(1) L'emparedament -generalment voluntari- era un tipus de reclusió per tota la vida en una habitació sense porta. Sobre aquesta institució vid. Paulette L'Hermite-Leclercq, "La reclusion volontaire au moyen âge: une institution religieuse spécialement féminine", a Fonquerne, Yves-René i Esteban, Alonso eds., La condición de la mujer en la Edad Media. Actas del Coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984. Casa de Velázquez - Univ. Complutense. Madrid, 1986, pgs. 135-54.

amb els seus hàbits. Així ho assenyalà ja l'estudiós Jordi Ventura (2). Enganyen també les peixcateres, que venen peix dolent per bo, i es burlen de l'autoritat. Entre totes dominen el mercat, i llancen fora les venedores eventuais que han de vendre a l'engròs. Per tot això i pel poc respecte que tenen a Déu, aquest va permetre que un incendi cremàs mig mercat l'any 1446. S'aplacà per la intercessió dels dos sants Vicents i per l'execució el dia abans d'una dona.

La ciutat mereixia la desgràcia per revocar els establiments que limitaven la pompa en la vestimenta, i per deixar que elles vagen orgulloses, exhibint els seus vestits. A Mallorca la inundació es degué a la mateixa causa.

En efecte, els jurats de les ciutats solien publicar ordres limitant el luxe en les robes -generalment les prostitutes n'estaven exemptes-, però sembla que no es respectaven gaire, ja que periòdicament s'han de tornar a recordar (2 bis)

Uv. 7650-827. Després de la història de València, en

 (2) Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià, Tres i Quatre, València, 1978. Pgs. 23-4: "Per això no és gens estrany que (...) Roig es burlés, amb un to lliure que no hauria estat possible en un autor d'època posterior, del criptojudaisme i la pràctica d'algunes cerimònies mosaïques per part de les dones de la seva ciutat natal."

(2 bis) Vid. algunes mostres a Manuel Carboneres, Picaronas y alcahuetes, pgs. 26-8, 36-40 i 44-6.

perill per la influència femenina, Salomó fa un atur i recapitula: no es poden contar tots els seus mals, perquè no bastaria tota la nit. En resum: són "superbes, vanes/vils, inhumanes" vv. 7657-8. Entre mil homes, si n'hi ha algun de vil és per culpa d'una dona.

Ara Salomó es proposa mostrar les arts femenines "curt, en semblançes" v. 7693: comença per comparar-les amb una llarguíssima sèrie de bèsties de tota mena (vv. 7698-729). Elles consideren, al contrari, que reuneixen les millors virtuts d'altres animals. Continuen les "semblançes" de Salomó: són com la balança del carnisser, com un rem torçut; també són "munts de fem" v.7766, i s'assemblen a les "lludries, vebres" v.7776, animals que només tenen de bo la pell. Les comparances, variadíssimes, continuen fins al v. 7827.

Els darrers versos citats ens remetent a un tema antic: el munt de fem que s'amaga rere la superficial bellesa femenina. Així ho cantava Rogen de Caen al seu De Contemptu mundi: "Sed clara facie satis est, et forma venusta/ et tibi non minimum lactea tota placet./ Viscera si pateant, pateant et caetera carnis,/ cernes quas sordes contegat alba cutis./ Si fimum vilem praefulgens purpura velet/ ecquis ob hoc fimum vel male sanus amet?" (citada a Bultot, La doctrine du mépris tom IV vol.2 pg. 64). L'origen del motiu prové del malentès medieval en la interpretació d'un passatge de la molt coneguda De Consolatione Philosophiae de Boeci: "quod si, ut Aristoteles ait, lynceis oculis homines uterentur, ut eorum visus obstantia penetraret, nonne introspectis visceribus, illud Alcibiadis superficiei pulcherrimum corpus, turpissimum videretur?" (III, pr.8). Com assenyala l'editor de Boeci a la Patrologia Latina (LXIII c. 579 i ss.), "Alcibiades non fuit mulier pulcherrima, quemadmodum ait Thomas Anglicus, auctor comentariorum Boetii, sed imperator Atheniensium".

Aquest motiu apareix també al Matheolus: "Vestibus ornata mulier nive stercus opertum/ est; cum, sublata nive, vile sit id quod apertum/ est, utrinque veto ne credas vestibus ejus;/ quod si, me spreto, facias, dic, quid tibi pejus?" vv. 1973-6; "Femme de vestement parée/ a un fumier est comparée/ qui de noif fait sa couverture;/ au découvrir appert l'ordure" l.2, vv.3095-8 (ed. Van Hamel, pg. 132). Més endavant, als vv. 10010 i ss., Roig torna sobre el tema.

Vv. 7828-94. Es reprén ací un motiu exemplificat al segon llibre, en el comportament de la primera esposa, i ja comentat allà (vv. 2880-908): la incapacitat femenina per guardar un secret. Com a mostra, uns exemples evangèlics. Jesucrist, que volgué mantenir en secret la revelació del mont Tabor, només hi convidà homes. En canvi, en l'hora de la resurrecció, com que desitjava que la notícia corregués, començà apareixent-se a dones, "car be sabia/ tost correrien/ hi.u preycarien" vv.7874-6. Igual propòsit duia en l'encontre amb la Samaritana, que contà tota la conversa i féu que tots ixqueren a rebre'l.

El que trobem ací és el capgirament d'un tòpic profeminista: el que afirmava que les dones eren millors que els homes perquè Jesucrist s'aparegué primer a elles en la resurrecció. Ja figurava al manuscrit Gg 1.1 de Cambridge (principis s. XIV) segons recollí Meyer (Romania XV pg. 321): "Mulier preferetur viro, scilicet: (...) Apparicione. Quia Christus primo apparuit mulieri post resurrectionem, scilicet Magdalene." Així mateix al Liber de Consolatione: "Et etiam Dominus noster, Jhesus Christus, propter bonitate mulierum, post resurrectionem suam prius dignatus est se manifestare mulieribus quam viris, quia prius se ostendit Mariae Magdalene quam apostolis" (ed. Sundby, pg. 14); "E nostre senyor Jesucrist, per la bonitat

X

de la fembra, après la resurreccion, primerament se volch manifestar a la fembra que a hòmens, cor primerament se demostrà a Macdalena que als Apòstols." (ed. Sansone pg. 45). Tomàs d'Aquino interpreta també aquest fet: diu que les dones foren les primeres a veure Jesùs ressucitat perquè el seu amor era més persistent, però afegeix que la dona va ser la primera a anunciar la resurrecció com va ser la primera a portar la mort a l'home (Summa Theologica, 3 q.55, a.1). Al XV se seguia repetint l'argument; al Tirant lo Blanc: "...Jesucrist, com ressuscità, primer aparegué a dona que no a home; per què raonablement seria la dona de major excel.lència, coneixent la divina Bondat que per la molta virtut de vosaltres éreu mereixedores de tanta honor. Car primer aparegué a la sacratíssima mare sua e a la Magdalena que no als apòstols, per ço com coneixia que no eren mereixedors de preceir a les dones, e per causa d'açò tostemps seríeu jutjades per les millor e de major dignitat" (cap. CLXXIII, ed. Riquer 1979, pg. 592). Isabel de Villena dedica un capítol sencer de la Vita Christi a la qüestió, explicant-ho amb detall i adduint diverses autoritats: "Primo mulieres merentur audire avete, ut maledictum Eve mulieris in mulieribus solveretur (...) ço es: 'Avete' mostrant lo Senyor clarament que la maledictio donada a la primera dona, qui fon Eva, era ja, del tot, de les dones apartada." "...yo vull, per singular excellencia, que vosaltres, dones, siau denunciadores de la resurreccio mia (...) e conega tot lo mon que qui pus fervent es en amor, mereix esser primer en les alegries e consolacions e favors..." "E quanta gracia es aquesta que la dona, qui en lo comensament del mon fon porta e entrada de mort, e ara, per gran dignitat, la hajau feta novella preycadora de la vostra meravellosa resurreccio!" (cap. CCXLIII, ed. Miquel i Planas, vol. III pgs. 192-3. Vid. supra més àmpliament l'apartat dedicat a aquesta obra).

Tanmateix, hi havia qui es resistia a acceptar aquest privilegi femení; Pere Bohigas cita un manuscrit català del Breviari d'amor en què apareix un capítol anomenat "De l'escrit de Nicodemus qui sabolli lo cors de iesuchrist", on es diu: "Ja hoys com vos diguem dessus com iesuchrist, apres que ffo resucitat aparech primerament a iozep abarimatia, e dir-vos he en qual manera" (3).

Com hem vist, però, la interpretació de Roig pel que fa al motiu és inversa: accepta que les primeres foren les dones, però la motivació no seria de concedir-los un privilegi, sinó d'utilitzar en profit propi aquesta debilitat femenina. Té un únic precedent: el Matheolus. "Ecce solet queri, quare Dominus mulieri/ se prius ostendit surgens in Paschate Lendit?/ Ut certe verum quod, cum mos sit mulierum/ cuncta revelare, mox ut vivus publicetur,/ se premonstrare mulieri velle videtur." vv. 1594-8; "Quant Dieux a Pasques suscita,/ le'n demande qui l'excita,/ ne pour quelle raison c'estoit,/ que premiers se manifestoit/ a femme qu'il ne fist a homme (...)/ Dieux ne vout leur us oublier;/ dont, pout soy faire publier,/ les femmes visita premieres;/ car de jangler sont coustumieres." 1.2 vv. 2309-22 (ed. Van Hamel, pg. 109). A més, la versió llatina d'aquesta obra afegeix a continuació l'exemple de la Samaritana, igual com fa Roig: "Sic summus sapiens dixerit Samaritane/ pleraque mira, sciens quod diceret illico. Sane,/ hec se celare non possunt: subula sacco,/ bumbi acqua, cor femineum, mens devia Bacco." vv. 1599-602 (ibid.). Sens dubte, doncs, l'autor valencià agafà el motiu

(3) Bohigas, Pere, Sobre manuscrits i biblioteques, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985. Pg. 100. El manuscrit pertany a la Bibliothéque Nationale de Paris.

000436

del Matheolus llatí.

Vv. 7895-918. Un nou exemple de la parleria femenina és un conte situat al món romà i que prové, segons Miquel i Planas (ed. II, pg. 337) de la narració LXVII de les Cento novelle antiche o Novellino. Roig al·ludeix un parell de vegades a una obra denominada Cent novelles (vv. 2864 i 8801); tal vegada fos aquella, si és que l'autor no es referia al Decameron.

Vv. 7919-54. A més, qui confia en les dones és enganyat "com l'oricorn/ qui pert lo corn" vv. 7921-2: es refereix l'autor a la llegenda que figurava als bestiaris, segons la qual els caçadors de l'unicorn utilitzaven una dona verge per aconseguir la seua banya.

Continua Salomó indicant que comportar-se així és suïcida, i comencen els exemples: Samsó fou enganyat per elles, i també "rey Ypocras,/ ffilosof vell,/ poeta /a/quell,/ en alt puiat,/ restant peniat" vv. 7934-8.

Ypocras és el metge -i no rei- Hipòcrates, la història del qual era molt coneguda -figura, per exemple, al Libre dels set savis de Roma -: va morir enverinat per la muller. El filòsof vell deu ser Aristòtil -el Filòsof per antonomàsia-, que es deixà cavalcar per l'amant d'Alexandre segons el popular Lai d'Aristote. Quant al poeta penjat, és clara la referència a la llegenda medieval sobre Virgili, qui, enganyat per una dona, romangué penjat en una cistella a la vista de tothom. Vid. a aquest propòsit l'obra de Comparetti Vergil in the Middle Ages, pg. 326 i ss. El Tirant lo Blanc cita també tots aquests noms en el mateix context (cap. CLXXII, ed. Riquer 1979, pg. 590).

Una història més afegeix Salomó: la de Sisara, personatge de l'Antic Testament (Jutges, IV, 21) a qui Jael travessà el cap amb un clau.

Pel que fa a la llista de víctimes de la dona, ja la veiem a l'àmbit català en Cerverí, Maldit bendit vv. 97-9

(vid. comentaris), i és un dels motius més repetits als textos misògins a través dels segles. L'Arcipreste de Talavera ho comenta al l.1 cap. V (ed. González Muela pg. 55) i també li dedica sencer el cap. XVIII, l.1: "Cómo los letrados pierden el saber por amar" (ibid., pg. 76-81). El castellà no cita el cas de Sisara, però sí que ho feia el Somni en el seu desenvolupament del motiu, pg. 370 l.12 i ss. (vid. comentaris).

Vv. 7957-8015. És absolutament inútil intentar corregir-les: el cas de Sòcrates a qui la dona i la filla llançaren aigua bruta. El cas de sant Joan Baptista a qui Herodies féu tallar el cap.

Respecte de sant Joan com a víctima de la dona, ja el trobador català Paude Bellviure l'incloïa a la llista: "e sent Ioan perdē lo cap per llor" (Milà i Fontanals, De los trovadores, pg. 435), en un fragment que reproduïa Francesc Ferrer al seu Conhort (ed. Torres Amat Memorias pg. 236). I també el Matheolus: "Scelerose decapitari/ fecit Baptistam" vv. 1699-700; "Par femme fu decapités/ Saint Jehan, qui Dieu baptisa/ et qui de luy prophetisa./ Herodias le despisoit/ pour ce que verité disoit." l.2 vv. 2528-32 (ed. Van Hamel pg. 115).

Quant al tema de la impossibilitat d'esmenar-les, era popular i havia donat peu a molts comentaris humorístics. Recordem com es nega a acceptar la reprensió per una falta evident la dona que descriu Cerverí al Maldit bedit vv. 61-72, i com el mateix autor redacta En mal punh fon creada amb la mateixa finalitat (vid. comentaris a una i altra obra). Hi afegim altres exemples: "Quar on la puet aussi reprendre et chasteier,/ que l'en porroit la mer d'un tamis espuisier" Evangile as fames (Jubinal, Jongleurs et trouvères pg. 27); "En lui chastoier pas n'estuet/ soi travailler, qui que nous die,/ je le tenroie a grant

follie,/ car à ce frère rien ne vaut" Contenance des fames (Jubinal Nouveau recueil de contes pg. 173). "La femena è contraria d'ogno castigamento,/ pessima e orgoiosa e de forte talento:/ anci poris-tu volçere rea ploça o forte vento/ che femena traçesi de lo so plaquimento" Proverbia quae dicuntur (ed. Pasquini vv. 465-8, pg. 543). El Capellà de Bolquera hi insistia: "de res no la castichs,/ que a mal fer se'n pendria" (ed. Badia CRipoll pg. 285, p. XIX vv. 9-10). I el Sermō del bisbetō: "Mas los marits afeminats/ no.ls gosen dir/ so que mal lurs sta, per no bastir/ plet inmortal, / ans les lexen per lur caball/ en tot mal gany" (ed. Farauo pg. 32, vv. 643-8). Al Somni, Tirèsias ironitza: "Un bē han, a la veritat, que passientment sofferen èsser de lurs defalliments castigades, e singularment de las cosas que hom ab los propis ulls veu..." pg. 308 l.18 i ss.

Vv. 8016-84. Qui segueix els consells femenins -continua Salomō, amb ironia- no mor de fam: així li ocorreguē a Adam. És absurd fer-ho, perquè la seua retōrica és ben obscura i equívoca; només cal veure com parlen del marit una vegada mort. Com a model d'enredradora es presenta Rebeca, que aconseguí per a Jacob la primogenitura. També Saul sucumbí per seguir un consell femení, i el propi narrador, Salomō, va ser idōlatra per elles.

Sobre el fet de seguir els consells de la dona, vod. comentarís al Somni, pg. 294 l.14 i ss. "...car los desestruchs no.s gosen alegrar ni enfellonir, donar, prestar, vendre o alinear sinō tant com elles ordonen." A aquest propōsit, Metge contestava: "Si Ector, Julius Cesar e Pompeu haguessen cregut consell de dones, lur vida no fōre stada tant breu: les istōrias claras sōn." (pg. 348, l.14 i ss.).

Quant a la idolatria de Salomó, Miquel i Planas (Espelo, pg. 129) assenyala que aquest mateix motiu apareix a l'Arceipreste de Talavera: "¿Quién oyó dezir un tan syngular onbre en el mundo syn par en sabiesa como fue Salamón cometer tan grand ydolatría como por amores de su coamante cometyó?" (ed. González Muela pg. 76). Igualment al Matheolus: "Ad metam ducit inopini, vah!, Salomonem,/ qui statuas coluit contra legis rationem" vv. 447-8; "Les femmes Salemon vainquirent (...)/ hors de loy le firent vuidier/ pour les idoles aourer" l.1 vv. 1043-9 (ed. Van Hamel, pg. 32). Però en realitat poc pot demostrar aquest paral·lelisme, ja que Salomó era un home imprescindible entre les víctimes de la dona des de feia segles, i els testimonis eren pertot.

Uv. 8085-280. Es conta ara el seu comportament quan tenen cura dels malalts: els farceixen de menjar i no fan cas del metge mai; així maten els marits sense que ningú no les condemne. Però si no els volen matar, tampoc se'n preocupen; els demanen que s'alcen del llit i no hi donen importància. Algunes, per cobrir les aparences, criden els metges, però després no segueixen els seus consells, i regategen a l'hora de pagar el tractament. A més, fan comèdia contant com se sacrifiquen, i per això s'alimenten bé i dormen bona cosa. L'afer s'agreuja quan ells han testat a favor d'elles, i és pitjor encara si no són les hereues. Moltes rabien quan, en llegir el testament, veuen que estan obligades a no tornar-se a casar. Contradiu així Roig un argument profeminista apuntat per Metge al Somni: "No ignores que quant hom és sa o malalt, ellas servexen pus diligentment e mils e pus netament que hòmens.", pg. 348, l.13-4 (vid. comentaris).

Uv. 8281-380. En canvi, quan són elles les malaltes,

per poca cosa que siga, de seguida fan acudir les parentes i amigues; tota cura els sembla poca i s'alimenten ben bé. Quan han tingut part o avort, reben les visites en llits ben paramentats. "May res los fall,/ cost que costas" vv. 8330-1; els agraden les pells bones, els ornaments i les pedres precioses, a les quals atribueixen diversos poders. En fi, "may se moren/ ffins destruit/ han lo marit" vv. 8378-80.

El passatge de la diferència en el tractament de la malaltia del marit i de la muller apareix també al Matheolus: allí, elles no deixen descansar el marit, lleven importància a la malaltia i clamen pels seus fills deseparats. De malaltes, en canvi, demanen que ells estiguen vetlant-les nit i dia, i es queixen de les seues atencions (llatí vv. 2199-228; francès l.2 vv. 3573-638, ed. Van Hamel pgs. 147-8).

Vv. 8381-569. El cavaller que defèn una causa femenina en combat, està destinat a morir, ja que elles menteixen "sa malvestat/ volent cobrir" vv. 8390-1. Això li passà a sant Jordi. L'impostor que es fa passar per gran senyor, aquest obté l'amor d'elles. En canvi, a l'enamorat que s'envelleix, es desgasta i els és lleial fins a la mort, no el recorden ni li ho agraeixen. Intentar unir-s'hi és suïcida. Qui pensa folgar amb elles no descansa un instant. Esperar bé d'elles és creure que el riu pot córrer amunt. Qui busca el foc de l'infern? És millor fugir d'aquestes sirenes que "a tots encanten/ qui no se spanten/ del llur moral!" vv. 8567-9.

El tema del desagraïment amorós és un lloc comú en la lírica. Ja ocupava bona part de l'argumentació al "Perilhos tractat" dins el Breviari d'amor de Matfre Ermengaud. D'entre les diverses queixes dels trobadors, destaque la de Peire Cardenal: "D'ar mantas, falsas en pès,/ fan estar los

descortès/ e dan penas tota vès/ als leials amanz confès;/
 perqu'om lor deu frèi/ metre, quar s'eschai/ que aion
 esmai." (ed. Lavaud, pg. 18-9, p. III vv. 37-43). Els
Proverbia quae dicuntur deien: "Le done fai gran sc/h/erne
 de quili qe le ama,/ e queli qe le serve, quili sc/h/irrir
 abrama;/ cui le ama e le serve, si tiese sença trama,/ e se
 mal li'nde prende, no sai de qe se clama." (vv. 237-40, ed.
 Pasquini pg. 533). "No es hom qui puxa satisfacer/ a llurs
 demandes", Sermō del bisbetō (ed. Faraudo pg. 39, vv.
 827-8). Tanmateix, si al XV hi ha un referent principal per
 al tema de l'enamorat consumit pels patiments d'amor i pel
 desagraiment de la dama, aquest és l'obra d'Alain Chartier
La Belle dame sans merci, la influència de la qual es
 projecta sobre el Conhort de Francesc Ferrer, que conté
 moltes cites sobre la qüestió.

Quant a la comparança dones-sirenes amb quē acaba el
 paràgraf, no és tan corrent com pogués suposar-se. N'he
 trobat una referència, als Proverbia quae dicuntur, més en
 concret a la veu de les monges: "Lo canto de la serena
 tant'ē dolz e soave,/ ke fa perir li omini qe per mar va ē
 nave:/ quand vol, canta le moneche canti dolci e soave,/
 ch'apre'nde'l cor ai omini con seratura e clave." (ed.
 Pasquini pg. 551, vv. 661-4).

Vv. 8570-985. Salomō opina que sovint la malaltia
 d'amor guareix si a l'enamorat se li fa notar la fisiologia
 femenina, i per aixō ara la descriurā per al protagonista.
 Les femelles dels animals no sōn geloses, i només fastidien
 els mascles "cert temps del any" v. 8585, per quedar
 prenyades. En canvi, a les dones els dura tot l'any el "bon
 temple" v. 8609, i els agrada que el seu armari siga obert
 sovint; elles diuen que és per tenir fills: les filles de
 Lot enganyaren el seu propi pare. Judā ("Iudes" al text, v.
 8640), importunat per la seua nora, la fēu concebre bessons

(Gènesi, XXXVIII, 15-30). Averrois ("Aben Roys", v.8660) conta una història -que Salomó no creu- d'una que quedà prenyada per banyar-se als banys públics. N'hi ha qui són verges "de dit,/ no d'esperit" v.8667-8, i que tot i així saben quedar embarassades. Altres mostres: l'enginy de Maria de Montpeller, esposa de Pere el Catòlic (es refereix a l'argúcia contada per les cròniques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner), que concebé Jaume I. Sara oferí l'esclava Agar perquè Abraham tingués un fill. Saben fingir parts -el protagonista ho sap per l'experiència amb la viuda. Noemí induí a concebre Rut.

Pels fills o pel plaer, "totes hi dançen/ e may se.n cansen" vv. 8767-8. Conta ara nous casos de parts extraordinaris, entre ells la història de Godofred de Bouillon, que Salomó considera "pohesia,/ fficta falsia" vv. 8799-800. Una parí nou porcells; una altra avortà setanta fetus de colp, etc.

Moltes engendren monstres per diverses raons: les que no es llaven, conceben llebrosos; si veuen pintures lletges, pareixen fills deformes. L'ànim s'imposa a la natura, i així hi ha xiquets que no se semblen als pares i altres que naixen invàlids. Les imprudents es cengeixen massa estant embarassades, ballen i van amb tapins i tenen desigs estranys. Per no abstenir-se del coit en l'embaràs, de vegades avorten.

Fan temeritats si el seu desig és avortar; una monja s'enverinà i morí. Les morisques també tenen les seues arteries; una, separada set anys del marit, li assegurava que el fill era d'ell.

Sobre les acusacions de pràctiques avortives, hi ha al respecte una llarga tradició, i són presents al Corbaccio i al Somni (vid. comentaris a aquest darrer, pg. 298 l.4 i ss.). També apareix a l'Arcipreste de Talavera: "E sy por ventura se enpreña la tal donzella del tal loco amator, vïa

buscar con qué lance la criatura muerta." (ed. González Muela, pg. 49).

Quant al part, elles criden exagerant els seus dolors. Les criatures, en nàixer, "a o e ploren/ pel peccat d'Eva" vv. 8984-5.

Es refereix ací l'autor al motiu que utilitzà per primer cop Pere Comestor (Historia scolastica, PL CXCUIII, c. 1070-1) que deriva de la paraula Eva el tipus de plor del xiquet quan naix: si és baró, crida a; si és femella, e: "Omnes dicunt e vel a/ quotquot nascuntur ab Eva". Innocenci III també difongué la dita, citant-la a De miseria humanae conditionis: "Omnes nascimur eiulantes ut nature miseriam exprimamus. Masculus enim recenter natus dicit 'A', femina 'E'. 'Dicentes E vel A, quotquot nascuntur ab Eva'. Quid est igitur 'Eva'? Utrum dolentis est interjectio, doloris exprimens magnitudinem." (ed. Lewis, prima pars, 6: "De dolore partus et eiulatu nascentis", 1.1 i ss.). En català ho desenvolupà Eiximenis: "E quan neixen /les dones/, la primera cosa que dien és 'e', qui és lletra reganyada e reversa; reganyada, apar per tant cor comunament, quan vol contrastar a l'altre, primerament li dóna hom de la 'e' per la cara dient: "Eh, sēnyer!", etc. És encara reversa, car gira l'esquena de tots punt a la 'a', qui és la primera lletra que l'hom diu quan neix; així que les lletres aquestes s'estan de broncs, e per lo contrari es giren les esquenes..." Terc del Crestià (cap. XCIII, ed. Hauf, pg. 103).

Vv. 8986-9265: Així, el nadó és bolcat per la comare de mala manera, i mama la llet que li donen. Aviat tindrà malalties. Però hi ha mares que no volen que visca, i el fan morir de diverses maneres. Després de parides, no descansen gaire i es tornen a quedar embarassades, com les conilles.

000445

Moltes busquen dides per alimentar els xiquets, sense vigilar com són aquestes dones -fartones, borratxes... Si el nadó pren llet d'algun animal, acabarà semblant-s'hi. Descurades, sovint acaben matant-lo per asfíxia al llit. El judici de Salomó. Hi ha altres mares que són capaces de baldar els fills per tal de traure'n diners enviant-los a captar.

Uv. 9266-505. A propòsit d'açò, Salomò fa un incís per contar la crueldat de què sòn capaces. Així, narra la història de Semíramis i de com aquesta matà el seu fill per no voler cedir a les seues proposicions. La mateixa versió de la narració figura al Matheolus, però només en la traducció francesa: "La royne Semiramis/ fist la loy a toutes commune/ que des femmes preïst chascune/ tel mari come il luy plairoit/ (...) car son propre fils espousa..." 1.2 vv. 1578-88 (ed. Van Hamel, pg. 86). També la inclou el Curial e Gúelfa: "Ni havets fet axi com feu Semiremis, Reyna de Babilonia, qui pres Nino, fill seu, per marit, e feu ley que cascuna dona pogues casar ab son fill." (ed. Miquel i Planas, 1.3 cap. 59, pg. 382 l. 12929 i ss.)

Assenyalem que la mateixa Semíramis apareix a les defenses de la dona en el seu altre vessant: el valor en combat. Així la citava Metge al Somni (pg. 326 l.6 i ss.) seguint a parts iguals Petrarca en l'epístola a l'emperadriu Anna i Boccaccio en De Claris mulieribus. Rodríguez del Padrón atribueix la llegenda del desig incestuós a "fiçiones falsas" dels poetes, que tergiversaven la veritat, al Iriunfo de las donas (ed. Hernández pg. 249).

Continua la narració de crueldats amb diverses anècdotes de mares antropòfagues, inclòs el miracle de sant Vicent Ferrer que ressucità un xiquet després de rostit. El cas d'Atalia que féu matar la prole reial (Reis, XI). El cas de "na Tamar" v. 9375 (segons la tradició, Tamiris), la que va vèncer al rei Cir, i de les Amazones. Els dos exemples figuraven a les enumeracions profeministes com a mostra del valor de la dona en combat: al Somni (pg. 326 l.2 i ss., l.16 i ss.), provinent de l'epístola de Petrarca a Anna i -en el cas de Tamiris- també del De Claris mulieribus de Boccaccio. Rodríguez del Padrón inclou el cas de la vencedora de Cir i de les reines amazones al seu

Triunfo de las donas (ed. Hernández pg. 246-7).

Continua l'enumeració de dones cruels: l'emperadriu Justina (mare de Valentiniã), que, apõstata, fèu una matança de cristians. També la incestuosa mare d'un seguidor de sant Andreu. En la llista figura "na Lleunor/ reyna chiprana" v. 9478-9, és a dir, Elionor de Xipre, lloada per Metge al Somni però que, com detalla Riquer en nota, tingué fama de sanguinària pels fets que es narren (pg. 340 l.4 i ss., i nota 28). La darrera de la llista és una antiga reina de Castella que intentã enverinar al seu fill per amor d'un moro. Miquel i Planas (ed. II, pg. 351) la identifica amb la mare del comte Sancho García. Es tracta de la llegenda de la "Condesa traidora".

Vv. 9506-73. Una mostra més de la seua malignitat: tendeixen a malcriar els seus fills, i quan els pares els volen corregir, pegant-los, elles els defenen i no ho permeten. Així els converteixen en males persones. Ara bē, quan sōn elles les que s'enfaden amb els xiquets, "pus fort los firen/ he sens raho" vv. 9552-3; els apliquen tortures esgarrifoses per pur plaer. Cf. el Maldezir de Torroella: "Comete cualquier maldat/ muger encendida en ira" (ed. Bach, VIIIb pg. 209). I el Bendir de dones, de Moner: "Sa ira no s'acompara/ a les feres mēs yroses./ Mil crueldats te'n comptara" (ed. Coccozella, vv. 451-3, pg. 204).

Vv. 9574-727. Acabat el parèntesi sobre la crueldat de les dones, torna Salomō a reprendre el fil de la descripció de la naturalesa i fisiologia femenines. El que ve a continuació sembla més fruit de la recollida de variades llegendes entorn del tabū de la sexualitat femenina que no les creences d'un metge; qui parla -i l'autor pot així disculpar-se'n- és el savi Salomō.

Atribueix a les dones la "invenció" de la sodomia, i

suggereix que, com a conseqüència, es formen en el cos d'elles reptilets i altres petits animals repulsius. Aquesta sí que és una acusació estranya al debat: l'Església solia considerar la sodomia com una pràctica d'homosexualitat masculina, i per tant estava lluny d'atribuir-la a les dones en particular. Així, Pere Torroella deia al seu Razonamiento en defensi6n: "Mas di, ombre no ombre, 'si cargo de mugeres te plaze, puesto que verdaderos fuessen quantos crímenes de donas porías pensar, es ninguno de igualar aquell por el qual dixo Dios: 'Yo me arrepiento de haver fecho hombre'" (ed. Bach, pg. 305).

El narrador considera que, a més, "son ventosas" v. 9626, és a dir, flatoses, i es queixa dels sorolls de les ventositats. Aquesta acusació només s'havia atrevit a fer-la abans Boccaccio: "Che ti dir6 adunque pi6 avanti del borgo di Malpertugio (...) del quale alcuna volta, quando con tuoni grandissimi e quando senza (...) spira un fumo sulfureo s6 fetido e s6 spiacevole che tutta la contrada d'attorno appuzzola?..." Corbaccio (ed. Nurmela pg. 114).

Queda la menstruació, de la qual ja s'havia parlat al text a prop6sit de la primera esposa (vv. 2383-401), i a la qual al·ludia també el Corbaccio (ed. Nurmela, pg. 112); Boccaccio s'havia limitat a al·ludir a un vague desgrat. En canvi, ac6 el narrador es dedicar6 a explicar els suposats poders mal6fics mensuals: els draps gastats resulten verinosos; la presència d'una menstruosa davant un malalt retarda la curació; la seua saliva mata els escorpins...

Uv. 9728-801. Es fan bruixes i adoren un boc. Moltes han estat cremades en Catalunya. El narrador comenta amb satisfacció que el diable, que les capta, les desempara una vegada captives, i ja no els valen les seues arts; al contrari, el dimoni se'n burla. Tanmateix, elles estan inclinades a les fetilleries i endevınacions.

Aquesta tendència ja l'assenyalava el De Amore: "Praeterea nulla vivit in hoc femina mundo, non etiam imperatrix neque regina, quae totam vitam suam more gentilium non consumat auguriis et variis divinationum haruspiciis /et, dum vivit, mente credula infinita maleficia non committat" ('Ademàs, no vive ninguna en este mundo, ni reina ni emperatriz, que no consume su vida consultando los augurios, como hacen los paganos, y entregándose crèdulamente a las distintas clases de adivinaciòn, y tampoco hay ninguna que no practique asiduamente los infinitos maleficios de la magia') ed. Creixell, pg. 406-9. El Corbaccio es limitava a mostrar-les com a clients dels fetillers i endevins (ed. Nurmela pg. 77 i 78), i així ho feia també el Somni (pg. 300 l.4 i ss., 304 l.22 i ss.). L'Arcipreste de Talavera adverteix que és una perillosa inclinaciõ: "Asy que començaràs en una fojuela de oliva, o en un estornudo o sueño a creer; e despuès, de paso en paso, fazerte ha venir a nigromanso e encantador, fechizero e agorero e adevinador" (ed. González Muela, pg. 144).

El paràgraf acaba advertint que les dones no són dignes que s'hi acoste l'home: ell deu "ser oste/ de sols migdia" vv. 9794-5, i anar-se'n després.

Uv. 9802-54. Recapitula ara el narrador: són inconstants en els seus afectes; parleres, descobreixen secrets i diuen mentides. Ja que no estimen, ùnicament poden sentir afecte pel nadõ quan l'alleten; després, ja no.

Uv. 9855-961. El darrer fragment de la primera part va dirigit a mostrar per què la jerarquia eclesiàstica aparta la dona de les dignitats: com que la seua companyia és perjudicial, el papa Calixte vetà el matrimoni als

capellans. Una es va fer passar per home i fou elegida papa, però Déu la matà i es veié que era dona. Per això es fa tocament quan s'escull papa. Déu volgué que manàs l'home, sense influència femenina. Ella no pot fer sermons -és massa parlera- ni oir confessions -no en respectaria el secret. Van fer bé els Pares de l'Església quan la deixaren de banda.

Una explicació ben diferent al mateix fet donava Rodríguez del Padrón: "Et de aquesta depende una de las razones por que el sacerdocio es al onbre, e non a la muger, encomendado, es a saber porque el Salvador nuestro, eterno sacerdote, segund la orden de Melchisedech, non de Aarón, en la humanidad representó al primero onbre, segund nuestra Señora representó a la primera muger; et así es que todo sacerdote representa en el sacrificio al nuestro Salvador; por consiguiente, todo saçerdote de necessario conviene que sea onbre. (...) Así que manifiesto paresçe, non por defecto de dignidat, mas por convinçia del misterio, el sacerdocio a los apóstoles, non a nuestra Señora, más digna de todos ellos, aver seido encomendado." Iriunfo de las donas (ed. Hernández pg. 237-8).

SEGONA PART

Uv. 9962 -10175. Salomó torna a increpar el protagonista per no haver-se penedit dels seus errors. El compara amb l'alquimista i el jugador d'escacs, que tornen al vici per molt que perden. Li suggereix maneres d'evitar la temptació: si els afaits femenins el sedueixen, "dins que son pensa" v. 10010; es tracta d'imaginar-les per dins, i veure-les fetes malbé per l'ús d'aquestes pintures. Una volta la cara llavada, només queda "Hun vell monet" v. 10035. Aquesta argücia l'hem comentada a propòsit del v. 7766, en què eren comparades a un munt de fem, i prové de Boeci i Roger de Caen, i és present al Matheolus.

Així, inflamar-se per aquest aspecte exterior és convertir-les en deesses, fer "ydolatries", v.10059. Sobre l'amor a les dones i la idolatria, vid. els comentaris al Somni pg. 316 l.1 i ss.: "Aquexa ydola -dix ell- que tu adores..."

Una altra manera de resistir els impulsos de la carn és mortificar-la: ortigues, sarments, cilicis, bangs, sagnies, menjar frugal... Aqueix foc si no s'apaga creix, com ocorregué a Amon per Tamar (Reis II i Samuel XIII, 1-29).

Uv. 10176-276. Salomó es mostra ara en aparença concessiu: si malgrat tot no pots evitar la inclinació, torna't a casar. Però no "com mul, cavall" v. 10189, sinó venerant el sacrament, per tenir fills, refredar passions, evitar un pecat pitjor o ser servit: de tota manera, te'n penediràs, perquè tindràs molts més dolors que plaers.

Per acabar de convèncer-lo, el narrador anuncia que contarà quin és l'origen de la maldat femenina. Així mateix

a saber, que después que una mujer se oviere la faz o manos con diligencia lavado, quantas vezes después re vista lavarse, tantas quedará simple el augua, como en su principio clara; e por el contrario el onbre ene, el qual, si vezes se lavare innumerables, siempre más el augua deverná turvia, como sea criado del non pio vapor de la tierra, e la muger de la carne limpia yificada." (ed. Hernández pg. 219)..

Així mateix s'expressava Torroella al Razonamiento en tensión: "Aquel justo repartidor de las gracias formó am del vil limpio /limo?/ de la tierra y Eva de la más bla parte del hombre" (ed. Bach pg. 297).

Uv. 10339-56. Déu va fer la llengua a la dona enent-la d'una cua de cabra. Això ja ho havia explicat ximenis, i sembla que tenia una base popular: "...així m la cabra contínuament mou la coa per tal can l'ha poca ab prou humiditat e ab calor temprada, així la fembra ntínuament mouria la llengua a parlar, si trobava qui li ngués corda." Eiximenis hi afegeix aquesta anècdota de la reació, segons "digueren alguns poetas": Déu va fer la ona sense llengua, i Adam se'n queixava fins que li la va er de la cua de cabra; acte seguit, la dona va parlar amb a serp i amb l'home i els va condemnar. Déu diu a l'home, an aquest es queixa: "E no t'havia jo dit que mala arlaria a tos ops, si parlava? Ara, doncs, guarda't que no oges pus d'aquí avant..." (Terc del Crestià, cap. MXLVIII, ed. Hauf, pgs. 173-4). Hi torna al Ldones: "Lo fabulari diu que axí meteys hi ajudava car Déus fèu lur engua de coha de cabra, que tostemps se mou. Emperò açò òn truffes, ne negū no.u deu creure" (cap. XI, I, pg. 21). id. supra l'apartat corresponent a Eiximenis dins el cap.

Continua la narració del Gènesi amb la imposició de

"d.ell no reneguen/ ne li deneguen/ la senyoria" vv.
10547-9.

Vv. 10564-12075. A partir d'aquest moment i fins al final de la segona part, Salomō dedica el seu discurs a parlar sobre la Mare de Dēu, excepció ũnica entre el conjunt del seu sexe.

Diverses lloances a la seua excel.lēncia (10564-665). La Immaculada Concepciō: uns consideren que es donā i una altra escola, molt respectable, creu que no existí (10666-783). A la primera ediciō, aquesta opiniō present al manuscrit ēs substituïda per una abrandada defensa d'aqueixa idea que no seria dogma fins al s. XIX (vv. 10784-889). Mēs justificacions de la Immaculada Concepciō (10890-11055). Vida de Maria: naixement, educaciō, casament amb Josep (11056-329). De l'Anunciaciō a l'Ascensiō (11330-806). Ocupa una posiciō privilegiada al cel. ēs la mēs excelsa criatura humana que ha existit. Intercessora dels pecadors (11807-12075).

En tot aquest extens parlament, els arguments del nostre debat sōn ben poc presents, a banda el fet general de considerar Maria una excepció i no un model:

-v. 10576, "ffenix insigne". D'igual manera ēs qualificada Maria al Somni: "...ēs stada un sol ffēnix en virtuts e.n sancta vida" (pg. 324 l.18). Sobre la tradiciō del motiu del fēnix aplicat a la dona bona, vid. comentaris al Somni pg. 322 l.11.

-v. 10890-907. L'āguila de Patmos (Apocalipsi, VIII, 13) cridā Uel (vae) tres vegades, lamentant-se pels homes. L'āngel en l'Anunciaciō diguē Ave; aquesta paraula, capgirant Eva, ens lliura del vae.

El joc de paraules havia aparegut molt al s. XIII i

abans, en textos llatins antics, però és ja poc usual al XV. Uid. diversos testimonis als comentaris dels vv. 439-50 al Maldit bedit de Cerverí, que jugava amb Ave/ Eva/ a, ve!/ avē.

Quant a la contraposició dona condemnadora/ dona salvadora, vid. també el Tirant lo Blanc: "E per ço com dona era estada causa de la perdició de natura humana, la immensa saviesa de Nostre Senyor Déu dispensà que la reparació fos feta per dona per ell preeleta, tal que fos sens màcula d'algun pecat actual, mortal, venial ni original, e en lo ventre d'aquella volgué pendre humana carn..." (cap. CLXXXIII, ed. Riquer 1979 pg. 610). Fixem-nos que també al Tirant es fa professió de fe en la concepció sense pecat.

Recordem, per acabar, que també al Somni véiem reunits el tema de la Immaculada Concepció (llibre 2) i el debat sobre les dones (llibres 3 i 4).

Aquest fragment, tot i ser llarg (tres mil versos) conté en proporció ben poques referències al nostre tema.

Uv. 12076-382. Salomó ordena al protagonista que s'alce del llit, on jau afectat de molt diverses malalties. Només se'n pot curar girant-se envers Déu i tenint fe, i Ell el curarà com féu amb tants d'altres mentre va viure a la terra. Ha de renunciar al diable i a les seues filles, però en comptes de fer-ho ha continuat amb les seues passions. Li recomana també de seguir l'exemple de diversos homes bons: ha d'alçar-se del llit, és com un porc en el fang.

Uv. 12383-93. Les dones són més insadollables que la mar, més que el foc de l'infern; "Chuquer llus clots/ no.ls ompliria/ ni.y bastaria/ Ebro tanpoch" vv. 12390-3. La comparació de l'apetit -principalment sexual- de la dona amb els grans cabals d'aigua apareixia al De Amore: "Eius frustra quaeris amorem, nisi te in Veneris opere tam potentem agnoveris ut eius valeas libidinem saturare, quo tibi facilius esset aquis penitus maria dissecare" 'Por ello, en vano pretenderás su amor a menos que te sientas tan potente sexualmente que te veas capaz de saciar su apetito, cosa que te será más difícil que vaciar de agua los mares.' (ed. Creixell, pgs. 278-9). I al Chastie-Musart: "Ausi fait cil qui aime; il verse en la fontaine/ oū toujours puet verser: ne sera jamais plaine" (ed. Jubinal, OCR III, pg. 384).

Uv. 12394-895. Continuen les recomanacions: fugir de les dones i renovellar-se, sense mirar endarrere com la

ller de Lot. Ha de caminar buscant la terra promesa com isès i Josué, i deixar els vells hàbits com molts altres; pensar en Déu i fer obres de caritat, invertir s seus talents i separar-se totalment de les dones, udant-se de l'oració, canviant de camí i refugiant-se en Mare de Déu.

Uv. 12896-13035. Lloances a Maria; es repeteix el joc de paraules: "Eva /a/1 reves/ en ave gira" vv. 12932-3, que havíem vist als vv. 10350-6 i als 10890-907. El convidat a banquet celestial i a prendre l'hòstia consagrada que venem a Jesucrist i la seua redempció. Anuncia que es disposa a "arromançar" "l.alt misteri/ del enfornar" vv. 3028-30.

Uv. 13036-15001. El que conta Salomó a partir d'ara és la història de la Passió i Ressurrecció, la institució de l'Eucaristia i la creació de la nova Església front a la llei jueva; acaba amb una nova invocació de Maria. És una llarga relació -quasi dos mil versos- en què el tema emenit s'oblida quasi per complet, i que més aviat sembla una pura declaració de fe cristiana. Interessa particularment als estudiosos d'un possible origen convers de l'autor. En destaquem, pel que fa al nostre debat, dues qüestions:

13835-71. Advertència contra les dones converses: cal cautela en administrar-los l'Eucaristia, perquè aquestes, malgrat estar batejades, són "contumaces" v. 13839 i encara esperen el Messies; "ni son ihuyes/ ni cristianes,/ hoc son barranes" vv. 13850-2.

A les beguines al.ludeix vāries vegades:

Aquestes, "ffictes devotes" v. 13828, no han estat

cridades al sacerdocí, vv. 13826-33.

.14606-705: Crítica les beguines que fan preguntes compromeses sobre la voluntat de Déu. Jesucrist reprengué les dones que no confiaven cegament en el que deia. Déu sap per què fa les coses i no ha de donar explicacions.

.14814-29: Després d'haver parlat de la gràcia i del lliure albir, torna a blasmar les beguines que volen demostracions clares dels fets de Déu i no saben cuinar, ni cosir, ni filar, "ni menys llegir" v. 14822.

TERCER LLIBRE
QUARTA PART.

v. 15002-153. Salomō ha estat enviat per ajudar el protagonista. S'acaba el temps i veu que aquest intenta respondre al seu parlament. Si el que vol argüir en contra d'ell és el manament del Gēnesi ("Creixeu i multipliqueu-vos"), Salomō li respon que aixō fou al principi del mōn; Adam tenia l'obligaciō de procrear, com altres que vingueren després. No és un manament general, sinō, com l'acte de consagrar, reservat a alguns. Jesūs no tinguē esposa; beneí les noces de Canā, però després se'n duguē el nuvi, el "cosingerma" v. 15119 (sobre açō darrer vid. l'Endreça que precedeix l'inici de l'Espill). El casament és voluntari, no obligatori. Si hom imita Jesucrist, no necessita casar-se.

La referēncia al manament bīblic i la seua refutaciō provenen de l'Adversus Jovinianum de sant Jeroni. Eiximenis, al Ldonez, l'extractā, però va trabucar els termes i atribuïa a "uns heretges" les proposicions amb quē sant Jeroni refutava la conveniēncia del matrimoni: "E lavors /Dēu/ creā la dona e la li donā per companyia, e. ls manā que engenrassen e faessen fills e muntuplicassen sobre la terra. Açī responien aquests /els "heretges"/ que en aquell temps que no havia en lo mōn sinō un hom tot sol, lavors era cosa covinent e necessāria que l'hom aguēs companyia, e que ab aquella faēs infans e multiplicās lo mōn. Mas ara no és aixī. (cap. XXXIV, I, pg. 60). Tambē fa referēncia a aquest argument -la instituciō del matrimoni per poblar el mōn- el Matheolus, per justificar la col.locaciō dels casats al cel en un lloc privilegiat, al costat dels märtirs (llatī vv. 3509-12; francēs l.3 vv. 2795-800, ed. Van Hamel pg. 236). Aquesta és també

l'excusa que donava fra Bernat per justificar les seues aventures libidinoses: "e par-me que vos no cregats/ los mants de Dēu,/ mostrant en l'avangeli seu,/ e diu així:/ Crescite multiplicamini./ Adoncs apar/ que vōs no volets observar/ la Scriptura." Libre de fra Bernat vv. 332-9 (ed. Pacheco pg. 55).

Uv. 15154-301. Algunes dones han estat especials, com la reina de Saba, sàvia, que profetitzà la Passiō. Però, per bona que fos, "no.m cal desdir/ per pocha streta;/ hun/a/ oroneta/ cert no fa stiu" vv. 15238-41, i a més acabà esposa d'un infidel.

Quant a l'expressiō per indicar l'excepciō, recordem que al Somni Tirèsias deia de Maria: "és stada un sol ffēnix en virtuts e.n sancta vida, e una flor no fa primavera." (pg. 324, 1.18).

Salomō es torna a avançar a les possibles protestes del seu interlocutor: si aquest vol replicar que hi ha hagut moltes dones canonitzades, i d'altres il.lustres en temps antic, aquesta és la resposta: Dēu va formar la dona; com que serveix per a la reproducciō, ha de ser suportada, com la gallina pels ous.

Uv. 15302-81. També vol respondre a un altre argument que diu que "les dones/ fforma Deu bones" 15305-6. Es refereix al passatge del Gēnesi en quē Dēu mirà el que havia creat i va veure que era bo, inclosa per tant la dona (vid. el comentari al Libro de Buen Amor, quart. 109). És cert que la divinitat els va donar bondat, però "sols la comuna" v. 15308, res d'especial. Una petita part del conjunt femení pren aquesta bondat, però la majoria "la.s despullen" v. 15314. Per aixō les poques que fan "qualque bē" v. 15317 són estimades, com el tort entre els cecs. Cal apreciar d'elles no tot, sinō tan sols la virtut per la

qual destaquen: la fortalesa de Judit, la complacència d'Estér, etc.

Així es desmunta l'argument de les dones preclares que havia emprat Metge al Somni (pgs. 326-46) seguint Petrarca en l'epístola a Anna, i que tant d'èxit tindria al s.XV en Castella.

Uv. 15382-407. Darrers consells: evitar les dones vives, i, en tot cas, llegir les vides d'aquelles il.lustres mortes. Així, refutades les possibles protestes, Salomó acaba i s'acomiada.

Uv. 15408-592. El protagonista, que se sentia confortat per les paraules de Salomō, ara, en quedar sol, experimenta una forta desolaciō. Recuperat, reflexiona sobre el llarg parlament que ha escoltat, del qual reconeix que no ha entēs les parts mēs subtils; el recorda per al seu nebot Baltasar Bou -que no havia tornat a ser anomenat des del prefaci.

Alçat del llit, dōna grācies a Dēu i a Maria. Fa solemne vot de no casar-se mai ni tenir contacte amb dones. Peregrina a diversos monestirs on aprēn una nova forma de vida, i s'hauria ordenat frare si no haguēs estat per la "biguamia" v. 15633 -en el sentit que havia estat casat vāries vegades, i aixō li impedia ordenar-se.

Vv.15593-16015. El protagonista té ja noranta-cinc o cent anys, dels quals n'ha passat en pena cinquanta o seixanta. Ha modificat la seua vida, que ara és molt frugal, ocupada en obres de caritat, si el necessitat és home. A les dones no les ajudaria ni si les trobàs moribundes. Donar-los res és com llançar-ho. Continua lamentant que no es matassen dones pèrfides, com Vasti o Dina, i aprova la mort violenta de la Madianita, de l'esposa del comte de Tolosa i d'altres. S'alegra que la famosa Lucrècia (citada en català al Somni, i abans al Valeri Màxim l.VI, I,1, al De Claris mulieribus cap. XLVI, i a l'epístola de Petrarca a Anna) després de ser violada es donàs mort. Si "tal deport" v. 16005 (el suïcidi) el practicassen més sovint, "millos serien" v. 16010; ell les ajudaria, diu referint-se a "les males/ (totes son tales/ les que conech)" vv. 16013-5.

El nom més inusual dels que apareixen en aquesta sèrie, el de Dina, filla de Jacob que fou desponzellada, apareix també al Matheolus: "egrediens Jacob ad Sichem filia Dina/ que corrupta fuit; fit sepius ista ruina" vv. 1937-8; "Digne,/ fille Jacob le petriarche (...)/ car elle y fu despucellée..." l.2, vv. 3059-70 (ed. Van Hamel pg. 130-1).

Vv. 16016-135. El protagonista canvia d'actitud: com que també són proïsmes, es penedeix si ha dit alguna falsedat sobre elles. Que no li tinguen por, "car no /e/s tan brau,/ fer ni fello/ cert, lo lleo,/ com pintat par" vv. 16028-31. A favor d'elles dirà una cosa: entre totes les que ha conegut, només una era virtuosa, ben considerada, devota i treballadora; "a tots paria/ la llur persona/ mes hom que dona" vv. 16086-8. Va morir, deixant desconsolat al seu espòs. Dóna de forma encoberta els noms (Jaume Roig i Isabel Pellicer). Per ella li plau signar la pau amb les dones.

La qualificació del caràcter de la dona excepcional com a "viril" apareix més d'una volta. Al Corbaccio, parlant-se de l'excepció de les santes, es deia així: "E se onestamente si potesse accusare la natura, maestra delle cose, io direi che essa fieramente avesse in così fatte donne peccatto, sottoponendo e nascondendo così grandi animi, così virili e così costanti e forti, sotto così vili membra e sotto così vile sesso come è il femminile" (ed. Nurmela, pg. 83). Pere Torroella, en un plany en prosa per la mort d'Agnes de Cleves, princesa de Navarra, la lloa així: "Honestat e belleza, joventud e seso, festear e temprança, muger e firmeza, comunmente enemigas, en su bivar s'acordavan. ¿Què os dirè de aquesta muger no muger?" (ed. Bach, pg. 293).

QUART LLIBRE
PART QUARTA

Vv. 16136-359. Prega sempre a la Mare de Déu, a qui té gran devoció. Pensa en el purgatori i demana que li siguen preses a compte les penes que passà per les dones; té el cos ja molt dèbil. De manera pareguda, al Matheolus Déu anuncia al protagonista que, essent el matrimoni el pitjor purgatori, quan aquell morirà anirà directe al cel (llatí vv. 3030-8; francès l.3 vv. 1708-20, ed. Van Hamel pgs. 206-7).

Dirigint-se a Baltasar Bou, li recomana apartar-se de les disquisicions teològiques del moment, que no fan profit. Així, ell ha recollit del que va escoltar només les coses que el seu esperit grosser entengué. I si alguna cosa ha redactat que no concorde amb la fe, se n'esmena. Amb una darrera advertència al nebot perquè s'aparte de les dones i siga devot de la Mare de Déu, acaba l'obra.

Els estaments femenins

Al llibre segon, el protagonista de l'Espill passa per tots els possibles estaments femenins, a la recerca de matrimonis. Roig es proposava així de blasmar les dones de tota condició.

Quan es critica el sexe femení en general, es dóna per suposada la desaprovació a donzelles (sovint acusades de 'falses', de no ser-ho) i casades. Hi ha, però, altres estaments que necessitaven un blasme particular, i açò ocorre amb beguines, monges i viudes.

La crítica a les beguines la vèiem ja al Sermó del bisbetó (vv. 835-78, ed. Faraudo pgs. 39-41). Les acusacions: anar molt pel carrer, insubordinació, astúcia i hipocresia -els mateixos defectes que són assenyalats en la possible promesa del protagonista de l'Espill. A més, "Dells fets de Déu parlen e ralen/ molt volenteres" (vv. 869-70), que és justament el que els retrau Salomó al llibre tercer, queixant-se per les compromeses preguntes teològiques que fan aquelles.

Però és el Matheolus el text que exposa, a més de les característiques anomenades, una altra també present al personatge de la beguina a l'Espill: la luxúria. Segons l'autor francès, elles són particularment hipòcrites sota els seus hàbits; per fora són àngels i tortres, però amaguen un drac al seu interior. Cadascuna escull un pare franciscà o un jacobí (vv. 1247-62, francès 1765-84, ed. Van Hamel pg. 90-2). Recordem el "confessor" de la beguina valenciana, i el frare menor que li deia "mare" (vv. 4008-61). El text del Matheolus és el més dur en el judici de les beguines, i també s'apropa molt a la novel·lació que

fa l'Espill en aquell personatge (1).

Quant a les monges, hem de reconèixer que la crítica de Roig és ferogte. El convent és un lloc on les dones, si aprenen alguna cosa, són inutilitats -confitures, treballs artístics... És on van a parar les velles alcavotes i fetilleres, i on es practica la prostitució en la forma més descarada.

Al Libre de fra Bernat, la intriga burlesca gira al voltant d'un convent i d'una monja que molts tracten d'aconseguir amb regals. L'escriptor Antoni Vallmanya dedica gran part de la seua producció poètica a les monges (1 bis). Jaume Roig, que tenia una filla clarissa al convent de la Trinitat de València, del qual era benefactor, inventa una burda mentida, una absoluta ficció a la seua obra, o bé fa un retrat que vol aproximar-se a la realitat?

Se'ns ha conservat un document interessant: una carta de 1440 del visitador Gil de Molina, al monestir cistercenc de la Saldia de València, prohibint a les monges realitzar una sèrie d'actes i estipulant-ne els càtigs corresponents. Sorpren que, entre les prohibicions, calga explicitar que

 (1) Sobre la realitat del beguinatge es pot consultar el treball de Bolton, Brenda M., "Mulieres Sanctae", a Stuard, Susan Mosher ed., Women in Medieval Society, Univ. of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1976. Pgs. 141-58.

(1 bis) Vid. Riquer, HLC, III, pg. 187 i ss., i molt especialment Auferil, Jaume, "La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella", a Studia in honorem prof. M. de Riquer, I, Quaderns Crema, Barcelona, 1986, pgs. 37-77.

les monges no deuen portar afaits a la cara, que determinades teles estan prohibides en la indumentària monacal per excessivament luxoses, i que les monges no han de tenir en les seues cambres animals de companyia, entre altres coses. Un document dóna notícia que la monja Isabel de Sant Jordi, germana del poeta, tenia un papagai de la infanta Elionor al convent de la Saïdia de València (2).

Però encara n'hi ha més. Una carta dels jurats de València de 1414 deia així:

...com vagas per visitacio de les monges de Sen Julia, construit fora.ls murs de Valencia, a atroba.s aqui algunas jovens e poques donant-se en avols comercis e infeccionant les altres. E vees per veridica investigacio precedent donar causa al acte vil la inhabilitat de una que.s pretenia abadessa molt vella e construïda en edat e decrepita, no havent sentiment de la infancia del dit monestir publicat per viltat de alcunes e poques, les quals (...) han treyt a sa favor e oblectacions la dita (...) prioressa... (3)

Naturalment, els delictes citats no poden menys de

 (2) Cabanes Català, Marisa, "El Spill de Jaume Roig y las monjas valencianas de su época", Ligarzas, 4, 1972. El document del papagai, on Alfons el Magnànim el reclama a l'abadessa de la Saïdia, és del 7 de març de 1428, A.R.U. Reial, Reg. 232 fol. 156 v. (notícia donada per Riquer - Badia eds., Jordi de Sant Jordi, pg. 15 nota 2 i pg. 52).

(3) Transcrit per Carboneres, Manuel, Picarones y alcahuetes o La Mancebía de Valencia, València 1876 (reprint Bonaire, València 1978). Pgs. 56-7, nota 4.

X

Recordar-nos les maldats de les monges a l'Espill i el seu criteri a l'hora d'escollir com a abadessa "qualque abota, / ni.s ou ni.s veu" (vv.5562-3), és a dir, una vella "decrepita", com és anomenada a la carta dels jurats.

Amb aquests testimonis pretenc deixar constància que el discurs de Roig sobre les monges no era una fantasia completa; que tenia uns fonaments en la realitat -bè que podria ser que els casos de corrupció conventual fossen l'excusa i no la regla. No oblidem, però, el que diu l'abadessa a Güelfa:

Senyora, si be les monges estan apartades, empero alguna volta son requestes per alguns homens que han poch negoci, e yo en mon jovent he hoyda aquesta liço mes de quatre vegades...(Curial e Güelfa, ed. Miquel i Planas, pg. 75 l. 2477 i ss., l.1 cap. 30).

Requerir les monges, com ho testimonien també Vallmanya i el libre de fra Bernat, no era inusual. El que no sabem és fins a quin punt responien aquestes a les proposicions. El Serré del bisbetó deia d'elles:

Puys, ab lur art e parlaria,
saben tirar
dells qui les van a visitar
e y perden temps (vv. 831-4, ed. Faraudo pg. 39).

Aquesta obra els retreia també que es pintaven i que eixien sovint del convent:

Van mes per vila cavalcant
ab los fadrins
qui ls porten detras los tapins
e les grans faldes (vv. 801-4 ibid. pg. 38).

I així ho feia igualment, a l'Espill, la monja amiga de la

primera esposa, que l'acompanyava en els passeigs per la plaça (vv. 2616-19).

El Matheolus acusa les monges de luxúria. Segons el seu autor, les religioses es donen aires d'espiritualitat, però el seu gènere de vida desperta els apetits carnals. Inventen mil pretextos per eixir del claustre; una volta eixides, busquen el seu plaer pertot, tenint cura de fer-se pagar bé. Elles us furtaran més que els lladres. Com més humils són els hàbits, més amaguen sota la roba l'amor il·lícit (llatí vv. 1221-62, francès 1.2 vv. 1719-64, ed. Van Hamel pgs. 89-90). Una vida ben semblant a la que retrata l'Espill.

He deixat per al final les viudes. Possiblement siguen el grup particular de dones més "literari" de l'Edat Mitjana, tal vegada perquè poden ser les més independents. Sovint se les acusa de luxurioses, com ocorre al Corbaccio (ed. Nurmela pgs. 103-6). La causa l'expressa la Iriste delectaçiõ prou clarament:

...que la viuda, por los plazerres del marido perdidos, con el deseo de sentirlos, viéndose suelta y sin temor de ninguno, qu'es la cosa que menos sus deleytes ocupa, salvo una poca verqüença; la qual presume con su discreto comunicar remediar aquélla (ed. Gerli, pg. 57).

Les viudes eren freqüentment d'edat madura, però no solien evitar els afaits i, per tant, mantenien el desig d'agradar. Això és el que els retrau el Sermõ del bisbetõ (vv. 777-94, ed. Faraudo pgs. 37-8).

Eiximenis dedica, al Ldones, uns capítols a aquest estament (XCVI a C, I, pgs. 146-53). Ell explica bé que l'Església recomanava no fer un segon casament. En el cas dels clergues, la recomanaciõ es convertia en norma: el que

casàs amb dona viuda havia de renunciar al clergat sota la pena de ser declarat bigam. Això li ocorregué a Matheolus, i és l'origen de les seues lamentacions. El que l'autor retrau a Perrette, però, no és la luxúria, i en això insisteix (vid. p. ex. llatí vv. 1213-6 i francès 1.2 vv. 1703-6, ed. Van Hamel pg. 89), sinó l'esperit de contrarietat i els desigs de baralla contínua (p. ex. llatí vv. 28-41, francès 1.1 vv. 154-72, ed. Van Hamel pg. 4).

Així mateix és la viuda de l'Espill: irosa, contrariosa, però no inclinada al plaer carnal. Quan coneix el comerç de la vella tercera (vv. 4538-81) no se n'aprofita, sinó que ho denuncia al marit. El mateix narrador explica que, si no concebia, era per no venir de grat a l'ajustament carnal (vv. 4494-525).

En conclusió, Roig fa un retrat crític de les diverses condicions femenines, seguint textos anteriors (com el Sermó del bisbetó) i inspirant-se particularment en el Matheolus. La finalitat n'és, sens dubte, d'il·lustrar més en detall, i sobre anècdota argumental, aqueixa maldat femenina ja anunciada al prefaci.

Farinelli, a "Note sulla fortuna del Corbaccio", parlava de Roig en aquests termes:

I libri sulle donne che affluivano a' suoi di, le dispute del Serveri, le divulgatissime "Lamentations de Matheolus", il "Libre de les dones" dell' Eximeniz, la satira del Boccaccio, la "Reprobación" dell' arciprete di Talavera soccorrevano le invenzioni ed esperienze proprie, offrivano nuovi esempi ed ammaestramenti (pgs. 34-5).

Segons l'estudiós italià, doncs, a l'Espill es trobarien rastres de totes les obres esmentades. Pel que fa a Cerverí, no fóra gens estrany que Roig conegués el Maldit bendit, directament o a través d'Eiximenis al Terc del Crestià. Tanmateix el registre i motius lírics del trobador no esqueien excessivament a la línia de Roig. Una altra cosa, però, són els seus Proverbis, que el valencià mostra conèixer.

Quant al Libre de les dones del franciscà, i al mateix Crestià, hi apareixen diversos llocs comuns, però provinents de fonts populars i, per tant, de difícil filiació. Tanmateix, seria estrany que un prohoms valencià del XU no conegués Eiximenis.

Amb més deteniment estudiarem les relacions de l'Espill amb els altres textos esmentats: el Matheolus, l'Arcipreste de Talavera i el Corbaccio, en correlació amb Lo Somni.

Ja vam esmentar com E.R. Curtius considerava que "la obra mäs expresamente misögina de la Edad Media son las Lamentationes Matheoli (siglo XIII)." (1)

(1) Literatura europea , vol. 1 pg. 225 nota 31.

A banda de Farinelli, altres estudiosos han assenyalat la possible influència de l'obra francesa sobre la valenciana. Així, Menéndez y Pelayo:

Tampoco hay relación ninguna directa entre los dos Corbachos y la sátira valenciana de Jaime Roig contra las mujeres (Libre de les dones), que si tiene algún modelo conocido es el poemita latino de Matheolus. (Orígenes I, pg. CXVIII)

I Barbara Matulka: "Indeed, his bitter complaints of married life often follow Matheolus the Woman-hater quite closely" (The Novels, pg. 34).

També Miquel i Planas parla breument d'aquesta influència (Espejo, LXIX - LXX).

Per veure'n la possible projecció, cotejarem els motius comuns. Cite, com sempre, per les edicions de Miquel i Planas i Van Hamel, respectivament.

-Discòrdia conjugal. Amb la primera esposa, el protagonista discuteix contínuament: "Si responia/ sols digues 'buf',/ avia xuf;/ si deya 'baf',/ tantost lo çaf/ al cap sentia" vv. 3034-9, pg. 49.

Matheolus parla de Perrette: "Alget amor, crescit odium, michi parcere nescit./ Si sibi dicam 'bo!' dicit

'beu!' Sic summus ambo/ concordet!" vv. 320-1; "Se je di
 pg. elle dit beu; / nous sommes comme chien et leu" 1.1,
 vv.713-4, pg. 22.

-Les dones amb el segon casament entreguen al nou marit els béns que corresponen als hereus legítims, i aquell els dilapida. Així li ocorre a la mare del protagonista de l'Espill, vv. 1120-219 pgs. 21-2.

Matheolus també ho adverteix: "Et si forte sui pueri querant sibi rerum/ patris semissem, fit eis contraria mater/ (...) Mox capit unum/ non opportunum, sed qui bona dilapidabit,/ nummum post obolum, terras et tigna domorum" vv. 956-63; "Se ses enfans veulent avoir/ leur part des biens et de l'avoir/ (...) elle leur est du tout contraire/ (...) Un a mari en prendera/ (...) qu'elle en prent un qui tout li gaste,/ ses biens despent et dilapide/ (...) n'y lait ne maille ne denier,/ terre ne vigne qu'il ne vende..." 1.2 vv. 853-76, pgs. 69-70.

-Les velles coneixen l'anticoncepció i saben reparar virginitats. A l'Espill, una monja vella ensenya a la tercera esposa: "Me feu apendre/ saber d.ullpendre,/ de fitillar/ he de lliguar;/ ffer avortir;/ saber fingir/ virginitats" vv. 6119-25 pg. 93.

I Matheolus, a propòsit de la història de Galatea: "Cum galla pelles rupte reparantur./ Herbas postque parat anus et medicamina plura,/ que Galathea bibit pro vitanda genitura./ Sic nostre vetule consueverunt operari." vv. 1413-6; "Après li fist on faire estuve (...) pour les peaulx routes reparer/ et pour la roye mieulx arer (...)./ A Galatee en fist buvrage,/ afin que par son fol ouvrage/ ne peüst enfant concevoir (...)/ les enfans es ventres esteignent/ et destournent que on n'engendre" 1.2, vv. 1941-55 pg. 98.

-Inclinació femenina a la fetilleria i endevinació. A l'Espill apareix sobretot en anècdotes narratives. Així, la de la dona que furta una hōstia per al fetiller, vv. 3524-692, pgs. 56-8, i la de la bruixa que arrancava els queixals dels penjats, vv. 1759-99, pg. 30.

Matheolus: "...predatur corpora bustis/ infantum (...)/ altarisque sacrum furatur perditionis/ femina, suspensi laqueum crinesque latronis/ surripit, ut per ea magicum scelus experiatur" vv. 1455-60; "Par les tombeaux emblent les corps/ des enfans et des hommes mors (...)/ au moustier emblent la sainte hoiste (...)/ Elles vont au gibet de nuys/ prendre les cheveux et la corde/ du pendu, c'est chose trop orde" l.2 vv. 2027-36, pgs. 100-1.

-Aparició de Jesucrist a les dones, per ser xarradores. Il·lustrant la parleria femenina, Salomō exposa que l'aparició de Jesucrist a les dones en la resurrecció només fou motivada per la coneixença de la seua natura: "car be sabia/ tost correrien/ hi.u preycarien/ res no tement/ publicament"; per aixō també va parlar amb la Samaritana, la qual es convertí en pregonera de la seua arribada, vv. 7855-94, pg. 118-9.

Al Matheolus és a l'Únic text on he trobat coincidència amb aquesta curiosa interpretació: "Ecce solet queri, quare Dominus mulieri/ se prius ostendit surgens in Paschate Lendit?/ Ut certe verum quod, cum mos sit mulierum/ cuncta revelare, mox ut vivus publicetur,/ se premonstrare mulieri velle videtur." vv. 1594-8; "Quant Dieux a Pasques suscita,/ le'n demande qui l'excita,/ ne pour quelle raison c'estoit,/ que premiers se manifestoit/ a femme qu'il ne fist a homme (...)/ Dieux ne vout leur us oublier;/ dont, pour soy faire publier,/ les femmes visita premieres;/ car de jangler sont coustumieres." l.2 vv. 2309-22 pg. 109. És

només la versió llatina d'aquesta obra la que hi afegeix l'exemple de la Samaritana: "Sic summus sapiens dixerit Samaritane/ pleraque mira, sciens quod diceret illico. Sane,/ hec se celare non possunt: subula sacco,/ bumbi aqua, cor femineum, mens devia Baccho." vv. 1599-602 ibid.

-Es poden conquistar els regnes, es poden domtar els animals més salvatges, però no la dona. Ho diu Salomó, parlant de molt diverses bèsties (elefants, lleons, toros, cavalleries, falcons...), vv. 6724-75 pgs. 102-3."Junge serpentem potius tibi sive leonem/ quam contententem sponsam. Probo per rationem,/ ecce: domare feram quamcunque tua potes arte,/ sed non pestiferam sponsam, licet omnia marte/ viceris ipse tuo. Scripturaque testificatur/ istud idem. Non est homo quin illam vereatur..." vv. 692-7; "Trop plus asseür est li hom/ avecques serpent ou lion/ qu'avecques femme qui estrive;/ je le preuve par raison vive:/ tu pues toutes bestes sauvages/ donter par lyens ou par cages,/ par art ou par subtilité/ et mener a humilité./ Ce ne pues faire de t'espeuse,/ car son viés ploy a pris la heuse./ Se tu pouoies un empire/ par ta bataille desconfire,/ ne pourroies tu femme vaintre; ce vois es histoires du paintre,/ et l'Escriture le tesmoigne;/ il n'est hom qui ne la ressoigne." 1.2, vv. 95-110 pgs. 49-50.

-La dona és l'enemiga de l'home. Diu Salomó: "Ha.y enemigua/ al mon maior?" vv. 6944-5 pg. 105.

Matheolus: "Caveas! tibi dico./ Est inimica viro mulier" vv. 895-6; "Or te garde, par saint Remi!/ car ta femme est ton ennemie" 1.2 vv. 700-1 pg. 65.

-Les viudes casen amb els enemics del primer marit. "He ta muller/ marit çerter,/ ton enemich/ si.t sap antich,/ aquell pendra/ e.s paguara/ de dot e crex" vv. 6955-61 pg.

104.

"Hec ostendo, quia, celebrata morte mariti, / hec solet expropria natura nubere niti / hosti nanque viri." vv. 870-2; "La femme est de telle nature, / quant son mari est trespasé, / n'avra paix tant qu'elle ait brassé / a espouser son ennemi, / et n'atent ne jour ne demi." 1.2, vv. 618-22 pg. 63.

-Diferent comportament davant la malaltia. Salomó es queixa que, quan el marit és malalt, elles el deixen morir i no en tenen cura, com correspon. En canvi, si les malaltes són elles, tota atenció els pareix poca, vv. 8085-380.

Al Matheolus l'exposició és semblant: malalt ell, elles no el deixen descansar ni creuen en la importància de la malaltia. Malaltes elles, exigeixen les atencions del marit i les critiquen; llatí, vv. 2199-228; francès 1.2 vv. 3573-638, pgs. 147-8.

-El matrimoni és un purgatori. El protagonista demana la reducció de penes per a l'altra vida, a compte dels patiments que ha passat per les dones, vv. 16194-211, pg. 240.

Déu anuncia a Matheolus que, essent el matrimoni el pitjor purgatori, quan morirà anirà directe al cel; llatí vv. 3030-8, francès 1.3 vv. 1708-20, pgs. 206-7.

-L'aparició meravellosa que porta la salvació. En ambdues obres, el protagonista és al llit i sobrevé una aparició. Al cas de l'Espill és Salomó, que l'alliçona perquè no torne a caure en mans de les dones, al llibre tercer. En Matheolus, és el propi Déu qui se li apareix, bé que en aquest cas parla més el protagonista, amb preguntes i retrets. Correspon als vv. 2329- 3767 de la versió llatina, i al tercer llibre sencer, de la francesa.

-Esment de Dina, filla de Jacob: "Tanbe na Dina/ morir deguera/ per ser vayvera" vv. 15850-2.

"Egrediens Jacob ad Sichem filia Dina/ que corrupta fuit; fit sepius ista ruina" vv. 1937-8; "Digne,/ fille Jacob le petriarche (...)/ car elle y fu despucellée..." l.2, vv. 3059-70 pg. 130-1.

-Comparança dona-febra. "Qual, qui l.acaça,/ pren mala llebra,/ vibra, culebra/ e febra /a/guda" vv. 216-9 pg. 7. "Cum cunctas febres superent rixe muliebres?" v. 514; "Des mal paisibres presque toutes/ sermontent fievre continue" l.1 vv. 1194-5 pgs. 36-7.

Cal tenir en compte, però, que el motiu és també en Eiximenis (vid. comentaris al passatge de l'Espill).

-Perniciositat de la parleria femenina. Sobre la primera esposa: "Tots mos secrets/ ague.ls retrets/ tost en poblich/ (...) en eretgia/ rebellio/ o traçio,/ ella sabes/ que y cabes,/ cert, no.u çelara/ ans m.acusara" vv. 2895-908 pg. 47.

"Vere prius taceant volucres, estate cycade/ quam sit in hoc mundo mulier lingue sine clade" vv. 720-1; "Certes ainçois se cesseront/ les oiseaux, plus ne chanteront,/ (...) que femme ait telle poësté/ que sa langue puist retenir,/ quel mal qu'il en doye avenir" l.2 vv. 177-82, pg. 51-2.

Tanmateix és un motiu tan comú (vid. comentaris corresponents) que resulta difícil establir-ne una connexió clara.

-Comparació de la dona i el fem. "Son munts de fem", diu Salomó, v. 7766 pg. 117.

"Vestibus ornata mulier nive stercus opertum/ est; cum,

sublata nive, vile sit id quod apertum/ est, utrinque veto
ne credas vestibus ejus;/ quod si, me spreto, facias, dic,
quid tibi pejus?" vv. 1973-6; "Femme de vestement parée/ a
un fumier est comparée/ qui de noif fait sa couverture;/ au
descouvrir appert l'ordure" 1.2, vv.3095-8 pg. 132.

Però el motiu era també en Roger de Caen (vid.
comentaris).

-Sobre el manament bíblic "Creixeu i multipliqueu-vos". A
l'Espill, Salomó el refuta, vv. 15045-135. Al Matheolus
s'utilitza per justificar l'estament matrimonial, col.locat
al costat dels màrtirs, llatí vv. 3509-12; francès 1.3 vv.
2795-800, pg. 236.

Tanmateix, la frase és emprada en molts altres textos
(vid. comentaris).

Abans havíem vist la semblança entre les dues obres
quant al retrat dels estaments femenins. Ara hem oferit
dotze motius realment comuns, a més de quatre possibles.

El metge valencià coneixia bé el Matheolus, en el qual
s'inspirà -només parcialment- per redactar l'Espill.

Una altra pregunta queda, però: ¿Manejà Roig la versió
llatina, o la francesa? Les concordances entre les dues
deixen poques possibilitats d'esbrinar-ho. El fet que
l'Espill seguisca l'anècdota de la Samaritana -no present
als textos francesos coneguts- ens fa pensar, o bé que Roig
coneixia el text llatí, o bé que seguia una versió francesa
-recordem que l'aparició meravellosa es dona en la de
Lefèvre i la del valencià al llibre tercer- no coneguda
actualment i que sí que inclouria l'anècdota en qüestió.

Arcipreste de Talavera

Des de Farinelli -que ho indica a les "Note sulla fortuna del Corbaccio", pg. 35 n.5- s'ha vingut creient que Roig devia conèixer l'obra d'Alfonso Martínez de Toledo i que, per tant, aquesta presenta diverses analogies amb l'Espill, el qual, en ser posterior, estaria així influït per ella. L'única excepció entre els estudiosos fou Menéndez y Pelayo, del qual ja hem citat l'opinió que Roig tingué en compte el Matheolus, però no els dos Corbachos (Orígenes I, pg. CXVIII).

Miquel i Planas fou qui donà cos a la idea de la influència de l'AI sobre l'Espill, en presentar el cotejament de diversos passatges suposadament anàlegs (Espejo, pgs. XLVI - LXII).

Ací analitzarem aquestes suposades semblances, per veure si alguna d'elles pot demostrar inequívocament la familiaritat entre les dues obres (les pàgines de l'AI procedeixen de l'edició González Muela).

-Alliçonament dels inexperts. AI pg. 41, Espill vv. 94-7. Però la idea és també present al Corbaccio i al Matheolus; és més, és un lloc comú per justificar la posició antifeminista (vid. comentaris als vv. 160-239, on concreta la qüestió).

-Divisió de l'obra en quatre parts. AI pg. 41, Espill vv. 734-6. També el Matheolus francès té divisió quatripartita.

-Predestinació i lliure albir. AI pg. 42 i pg. 212-3; Espill vv. 6400-11, 16242-55, 16275-85. És un tema molt viu i polèmic en aquesta època que, recordem-ho, precedeix immediatament l'era de la Reforma. Ausiàs March tracta

també la qüestió, però abans ja hi havia el precedent català d'Eiximenis, que havia parlat llargament de la predestinació al primer llibre de la seua Vita Christi. I, precisament, aquesta obra del franciscà és citada a l'AI, pgs. 212-3. Roig no tenia, doncs, cap necessitat d'inspirar-se en una obra forana quan a València hi havia tradició i ambient cultural-religiós sobre el tema.

-Avortaments provocats. AI pg. 49, Espill vv. 5484-95 (i, també, més explícitament vv. 8915-34). Era un motiu típic de la misogínia, present entre altres al Corbaccio i al Somni. Vid. comentaris als vv. 8915 i ss., i també al Somni, pg. 298 l.4 i ss.

-Homes cèlebres que sucumbiren a l'amor. AI pgs. 55, 76, 77; Espill vv. 8016-18, 7930-33, 7040-8083, 7936-8. Un dels motius més freqüents, si no el més, en el debat. Vid. comentaris als vv. 7919-54 i als vv. 8016-84. Més al Maldit bandit vv. 97-9 i al Somni pg. 370 l.12 i ss.

-Calamitats provocades per estimar. Vegem-ne els passatges: "...quanto por desordenado amor de amantes muertes infinidas (...) se syguen, guerras ynumerales; e muchas pases se quebrantan por esta razón. E vimos cibdades, castyllos, logares, por este caso destruydos." pg. 68. "Quantes çiutats/ son deruydes/ he subvertides/ per ses hufanes,/ pomposes, vanes!" vv. 7124-8.

El passatge, a l'Espill, dóna com a causa no el fet de l'amor, sinó la permissivitat amb les dones respecte de la seua vanitat i desig de senyoria. En qualsevol cas, el tema també té precedents. Vid. comentaris al Maldit bendit vv. 365-80.

-Llinatges irregulars. AI pg. 70, Espill vv. 7659-77. És

una al·lusió, en AI, als fills bords, i a l'Espill, a les diferents classes de mals homes per culpa de les dones (bastards, cornuts, afeminats...). Però, donat el tema dels dos textos, era natural que aquests comentaris apareguessen. També Eiximenis fa diverses al·lusions als il·legítims al Ldones.

-Recomanacions per a la continència. AI pg. 70-1, Espill vv. 10070-142. La mortificació de la carn per evitar la luxúria era una recomanació comuna de l'Església.

-Atavismes. AI pg. 85, Espill vv. 9099-172. Miquel i Planas es refereix a la creença que s'hereten les característiques físiques i psíquiques del pares o de la dida. A l'AI, és la vilania i la noblesa el que es transmet; a l'Espill, els nadons que s'han criat amb llet d'animal s'assemblen a la vaca, la gossa, la truja, etc. Açò sembla correspondre, però, a una creença popular general.

-Afaits i robes femenins. AI pg. 133-5; Espill, vv. 2062-85, 2152-76, 2518-9, 3068-78, 2545-69. Un altre tema ben conegut a la majoria de textos antifeministes. Vid. comentaris al Somni, pgs. 288 l.5 a 292 l.17.

-Condicció de les monges. AI pg. 145-6, Espill vv. 5366-424, i 8935-49. El contingut és ben diferent. L'AI posa l'accent en el patiment d'estar subjectes a unes regles rígides, de vegades contra la pròpia voluntat. L'Espill, en canvi, denuncia la rebel·lia i desobediència de les ordenacions, i la seua vida dissipada.

-Religiositat atrabiliària. AI pg. 159, Espill vv. 3056-71. Continguts diferents. AI parla de les dones que busquen, amb l'excusa de visitar esglésies, ser mirades. L'Espill fa

referència a la hipocresia de la beguina, que no és tan santa com vol aparentar.

-Fingida inapetència. AI pgs. 173-4, Espill vv. 2446-63. Certament, hi ha una coincidència, però aquesta astúcia apareix també al Somni i al Sermó del bisbetó (vid. comentaris a l'Espill). L'altre paràgraf citat per Miquel i Planas, vv. 2180-91, no hi té res a veure.

-La dona vella que pren home jove. AI pgs. 199-200, Espill vv. 1164-210. Però la descripció del cos femení vell com a repulsiu arranca del De Uetula i es dona també al Corbaccio i al Somni (vid. comentaris a l'Espill).

-Judicis temeraris sobre la divinitat. AI pgs. 209-10, Espill vv. 14678-93, 16264-85. En ambdós textos es recomana al llec no disputar sobre qüestions teològiques. Tanmateix, aquest havia de ser un consell que els clergues donassen ben sovint.

-La sodomia. AI pgs. 233-4, Espill vv. 9589-625. El contingut és diferent. AI fa un parlament contra els homosexuals masculins, mentre que Roig atribueix la "invenció" de la sodomia a les dones. En altres dos fragments, vv. 10185-202, 11484-95, Salomó condemna la sodomia molt de passada.

-Plors sense sentit. AI pg. 192, Espill vv. 2144-51. Realment, sense sentit ho són únicament al cas del text valencià, on es deixen sense explicació narrativa. A l'AI són simplement un pròleg a les lamentacions per injúries de la dona.

Un altre apartat de les analogies, sempre segons Miquel i Planas, s'estableix per l'ús comú de determinades paraules o expressions. Tanmateix, no veig la significació específica en el fet d'emprar l'adjectiu exquisit / exquisito, com tampoc de l'expressió mala / noramala. També rosega altars / roedores de altares, AI pg. 233, Espill v. 4121, pot respondre a un acudit popular, semblant al més modern rata de sagristia o de biblioteca. Quant a l'expressió plantar per reverdir, AI pg. 189, Espill vv. 532-3, figura també, com indica el propi Miquel i Planas en un altre lloc (ed., vol. II, pg. 268): a les Quinze joies de mariage: "...et auxi qu'il la bat, qu'elle se va et plante son mari pour reverdir...", mostra que era una dita molt estesa.

Miquel i Planas, acabat el cotejament, deia així:

"Tales analogías, tanto por su número como por su contexto, es imposible que fueran obra de la ciega casualidad" (Espejo, pg. LXVII).

No és casualitat aquesta concordança, és cert: dues obres que volien entrar a fons en el tema del nostre debat, i en la posició antifeminista, no podien deixar de tractar la majoria de temes que el comentarista veu comuns (homes decebuts, afaits i robes, conseqüències calamitoses, falsedat, petites argücies quotidianes...). Però aquests temes tenen una tradició darrere, i ben sòlida en el cas català. Per què havia de buscar Roig el tema en una obra forana, fent abstracció del que tenia a l'abast, quan podia acudir a testimonis de tota mena sorgits d'una tradició autòctona?

Tenint en compte que Alfonso Martínez de Toledo havia sojornat a Barcelona i València, ¿no és més lògic suposar que la semblança de la seva obra amb l'Espill li vingués de

la consulta de fonts comunes, i, en molts casos, pròpiament catalanes? Eiximenis en seria una prova, potser la més important.

No hem de menysvalorar, però, altres semblances entre les dues obres. Ambdues responen a l'estructura del sermó en el seu desenvolupament, i no són rares les apel·lacions a un auditori concret o indeterminat; en ambdós casos, també, els autors gaudeixen amb l'exposició d'anècdotes diverses que funcionen a tall d'exempla. Ara bé, l'arxiprest vol fer un tractat -i, com a tractat, necessàriament en prosa-, en què s'hi mostre una "reprobació de loco amor" (pg. 41). Les dones hi són criticades, i molt, però el blasme està en funció de l'objectiu esmentat. La institució matrimonial és absolutament respectada. Precisament l'amor hi és condemnat com una de les causes per les quals el matrimoni pot anar en orris (pgs. 56-7, 61 i 69), ja que el marit beneficia l'amiga a expenses de l'esposa i els fills. I si es critiquen determinats emparellaments -vell amb jove, jove amb vella, etc.) és per destacar més el matrimoni escaient, entre joves (pgs. 199-203).

A l'Espill no és l'amor el criticat. És més, l'amor no té lloc en aquesta obra. Són les dones les radicalment dolentes, i per això lligar-s'hi, fins i tot per matrimoni, és considerat una condemna. Aquest sacrament no resulta ben parat, a l'obra del valencià.

Corbaccio - Somni

He reunit en un mateix apartat els dos textos, ja que Roig podia conèixer l'obra de Boccaccio directament o bé a través de la de Metge. Presentaré els passatges semblants Somni - Espill, assenyalant-ho quan es tracte d'un manlleu del Corbaccio (cite respectivament de l'ed. Riquer i la de Nurmela).

-Indignació de la dona que es considera menystinguda. Somni pg. 302 l.25, Espill vv. 2221-3: "No.m havets treta de cocha de roura, no!"; "¿Hix de la rocha/ que ab tan pocha/ honor se façen?" En ambdós casos l'expressió sembla indicar procedència rústica.

-Falsos fills. Somni pg. 304 l.19 i ss.: "E si per ventura no.s poden emprenyar, fan semblant que sien parteres e han fills supposats, per tal que, romanents viudas, puxen viure opulentment a massió dels pubils." Espill vv. 4721-811: això és justament el que acabarà per fer la viuda que es casa amb el protagonista.

-Gustos literaris i entreteniments. Somni pg. 310, l.12 i ss. A les dones els agrada "...saber parlar diverses lengatges, recordar moltes cançons e novas rimades, al.legar dits de trobadors, e las Epístolas de Ovidi, recitar les ystòrias de Lançelot, de Tristany, del rey Artús (...), argumentar, offendre, deffendre e rahonar un fet..." A la tertúlia de la primera esposa del valencià també tenen gustos literaris: "De Cent Novelles/ he Fassesies,/ filosofies/ del gran Plato,/ Tuli, Cato,/ Dant, pokesies,/ he tragedies,/ tots altercaven/ he disputaven;/ qui menys sabia/ mes hi mentia..." Espill vv.

2864-76. I al Corbaccio: "...le sue orazioni e i suoi paternostri sono i romanzi franceschi e le canzoni latine, ne' quali ella legge di Lancelotto e di Ginevra e di Tristano e d'Isotta..." (pg. 120).

-Enemiques dels Intims del marit. Somni pg. 294 l.17 i ss.: "...barallen-se ab los scuders e serventes e catius, e ab los germans e fills del marit qui aquí stan..." La viuda fa igual: "...he bregues braves,/ ab les esclaves/ que foren meues;/ (...) he avorria/ tots mos parens/ he ben volens/ amichs antichs/ (...)May se dolia/ ne duya dol/ si qual sevol/ dels meus moria..." Espill vv. 4429-51. Corbaccio: "...in continui romori co' servi, colle fanti, co' fattori, co' fratelli e figliuoli de' mariti medesimi stanno..." (pg. 73-4).

-Indiferència als incendis. Somni pg. 314 l.7-8: "...e si foch se prenia en lur cambra, no exirien entrō que sien bē reperades." La primera esposa del valencià no intenta apagar l'incendi que es produeix sopant sola: "Lexa.y fer falles/ he flamejar/ per no tocar/ lo seu de ma..." Espill, vv. 2462-77.

-El cas de Sisara. Somni pg. 370 l.14. Entre els decebuts per les dones, Tirèsias inclou "Sisara, trahit e mort ab un gran clau." Roig en desenvolupa la història en setze versos, Espill vv. 7939-54, més extensament que les precedents de Samsō, Hipòcrates, Aristòtil i Virgili. Hem d'assenyalar que, així com aquests darrers noms són molt freqüents en aquest tipus d'enumeració, el de Sisara és insòlit.

-Dones il.lustres. D'entre les moltes dones preclares

citades per Metge -amb la intenci6 de lloar-les-, Roig n'utilitza algunes per als seus fins particulars. Així, Semiramis (Somni, pg. 326 l.6 ss., Espill vv.9271-300), de la qual Salom6 conta la versió dolenta -l'incest-, és lloada com a valenta per Metge, com també les Amazones i Tamiris, vencedora de Cir (Somni pg. 326 l.1 i ss., l.16 i ss.). El valencià les blasma per cruels (Espill vv. 9388-431 i vv. 9375-87).

Unes altres dames més properes al públic català apareixen en ambdós textos: Sibil·la de Fortià, lloada per Metge per "la fortalesa de cor e esfors e gran paciència", pg. 340, l.9 i ss., tenia un passat tērbol, ja que en l'agonia de Pere el Cerimoni6s, marit seu, fugí amb béns i joies i fou capturada (vid. Somni pg. 341-2, nota 29). Metge ho "oblida", però Roig no, i en detalla la captura i procés que el narrador presencia (Espill, vv. 1332-81).

Elionor de Xipre, de qui Metge valora l'"animositat" (Somni pg. 340, l.4 i ss.), també havia viscut una vida arriscada, venjant de forma cruel la mort del seu marit. Roig recorda la seua hist6ria, considerant-la una traïdora àvida de sang (Espill vv. 9476-93).

Roig cita una altra reina que Metge hauria pogut lloar -si no fos perquè, segons sembla, preferí lloar les reines encara vives-: Maria de Montpeller, la mare de Jaume I. L'argúcia de quē se serví, segons la llegenda, per quedar embarassada de Pere el Cat6lic, apareixia a les cr6niques de Bernat Desclot i Ramon Muntaner. A l'Espill il·lustra amb la seua hist6ria el boig desig femení de l'embaràs (vv. 8691-720).

Altres característiques comunes es podrien citar, però són massa generals com per poder demostrar res: els comentaris sobre els afaits, la glotonia femenina, els

banys, l'afecció a encantaires, fetilleres i endevins...

Els últims tres motius desenvolupats mostren una semblança exclusiva entre el Somni i l'Espill (i no el Corbaccio). És més, en el cas de les reines catalanes sembla com si Roig tornàs la broma a Metge, despullant-ne les faltes que aquest tan hàbilment cobria.

No em cap dubte que el metge valencià coneixia Lo Somni -i potser també el Corbaccio. Hom pot pensar que, si el coneixia, el va aprofitar ben poc. Però hem de comprendre que la posició d'ambdós front al fet literari és ben diferent. El valencià bandeja sistemàticament l'alta cultura, mantenint-se sempre en un registre popular -excepte en els casos en què es parla de teologia, l'única qüestió que realment sembla interessar-lo seriosament.

De Bernat Metge sabíem moltes coses en proporció a allò que coneixem de Roig. Si del barceloní hem pogut arribar a captar-ne els interessos literaris, i a apreciar com era capaç de manipular la literatura, del valencià no tenim més base per valorar aquests aspectes que la seua pròpia obra.

Què és l'Espill? A primera vista, un llibre sobre les dones. Però és realment això?

Sovint el títol determina el punt de vista del lector front a una obra. És per açò que exposem breument els de les edicions que ha tingut el llibre:

- A.-Llibre de consells... València, 1531.
- B.-Llibre de consells... Barcelona, 1561.
- C.-Llibre de les dones, mes verament dit de consells... València, 1561.
- D.-Lo llibre de les dones e de concells, ed. Ros, València 1735.
- E.-Lo llibre de les dones e de concells, ed. Pelay, Barcelona 1865.
- F.-Spill o Llibre de les dones, ed. Chabàs, Barcelona-Madrid 1905.
- G.-Llibre de les dones o Spill, ed. Almela i Uives, Barcelona, 1928.
- H.-Spill o Llibre de consells, ed. Miquel i Planas, Barcelona 1929-50.
- I.-Espill o Llibre de les dones, ed. Gustà, Barcelona, 1978.
- J.-Espill, reproducció de l'ed. Gustà, introducció Escrivà, València 1981.

És destacable la variació de títols, si tenim en compte

que Roig es va preocupar de deixar ben clar a l'obra l'escollit per ell: "Haura nom Spill" v. 239. La paraula no apareix fins a l'edició Chabàs, ja al segle XX. Sembla que, per als editors anteriors, no definia prou bé el seu contingut.

Les cinc primeres edicions destaquen que es tracta d'un llibre de consells; és a dir, segueixen l'autor quan aquell defineix la seua obra com un "doctrinal/ memorial", vv. 237-8, com un llibre de doctrina, doncs.

Però és ja amb l'edició de València, 1561, que hom comença a dir-li "de les dones". El fet és important, perquè l'aparició d'aquesta paraula al títol ha de marcar, per força, la recepció pel lector de l'obra. La modificació indica que es comencen a valorar més les parts dedicades a les anècdotes sobre el sexe femení i ja no tant la dedicada a l'excepció, la Mare de Déu.

Les edicions del XX deixen d'assenyalar els "consells" a l'encapçalament -amb l'excepció de la de Miquel i Planas. En l'actualitat no se sol dubtar que aquest siga un llibre "de les dones".

Efectivament, s'hi parla del sexe femení extensament, però per què? És l'objectiu primordial de l'obra fer un retrat de les dones? El mateix Roig ens contesta, a la Consulta a Joan Fabra:

Empres he, no sens treball,
de dones scriure llur tall
natural he voluntari,
per Una, qui te.l contrari,
descrivir pus fàcilment (vv. 12-6).

És a dir, que l'ampla relació de la natura i el caràcter femenins està al servei d'una major brillantor en l'exposició sobre Maria i, en particular, sobre el tema de la Immaculada Concepció. Per si no estigués suficientment

clar, el "tema" de l'obra hi insisteix: Sicut liliū inter spinas, sic amica mea inter filias.

De fet, de l'apartat a què l'autor dóna major importància, la lliçó de Salomó o llibre tercer -uns nou mil versos-, les parts segona i tercera estan dedicades a temes religiosos en general -la Creació, la Passió i el naixement de l'Església...- i a la Mare de Déu en particular, amb un total d'uns cinc mil versos. La part primera -tres mil cinc-cents versos- és una mena d'introducció a la maldat femenina, i la quarta es dedica a rebatre alguns arguments profeministes però és més conciliadora. En realitat, doncs, la lliçó de Salomó sembla la reproducció en petita escala de l'obra completa: el blasme inicial del prefaci, la conciliació final del quart llibre, i l'argumentació narrativa dels llibres primer i segon.

Ja el mateix Roig temia que la seua obra es malinterpretés, i per això prega, al prefaci, que no es partisca l'obra (vv. 144-59) i també, que el lector espere a formar-se'n el seu judici després d'haver-lo llegit en la seua totalitat: "Veure.l tot cure/ ans que murmure" (vv. 757-8). L'Espill, segons el seu autor, només pot ser comprés contemplant-lo com una estructura unitària.

Cal tenir en compte que el narrador no és el mateix que el personatge protagonista dels llibres primer i segon. Aquest és un xiquet primer, jove i adult després. L'altre és un ancià centenari que ha tingut l'oportunitat de sentir el convincent discurs de Salomó. Qui escriu, qui relata des del prefaci, és el vell desenganyat. Per això resulta difícil a primera vista -des del punt de mira de la versemblança- creure que l'home que sap veure tants defectes en la seua primera dona intente casar-se quatre vegades més. Però és comprensible quan recordem que el narrador rememora aquelles experiències des de l'amargor de

la seua vellesa. En aquest recurs l'Espill s'anticipa al mecanisme de la novel·la picaresca: el narrador vell contempla viure el personatge jove.

Una altra qüestió que han lamentat molts dels que s'han apropiat a l'obra: per què l'autor, en l'època de Tirant lo Blanc i de Curial e Güelfa, no va triar la prosa? Si volia fer un llibre de doctrina, un tractat sobre la Immaculada Concepció, res més fàcil que escriure-ho directament en prosa, com feia Eiximenis. Al cap i a la fi l'Espill és un sermó que conté un altre sermó. Recordem que, com les dissertacions convencionals, l'obra s'inicia amb l'enunciació d'un tema, que, a més, va en llatí, tal com s'acostumava fer. I a continuació, els primers versos de l'obra són una mena d'oració, entre parenostre i credo, paral·lels als avemaries que s'havien de resar abans de seguir el desenvolupament del sermó. Per últim, en acabar la segona part del prefaci el narrador anuncia que farà un "exordi" -tecnicisme de l'oratòria- constituït per la tercera part, on es dóna una primera caracterització femenina. Quant al sermó interior, correspon, òbviament, a la lliçó de Salomó.

Tornem a la qüestió de la tria del vers. Aquesta pot ser l'explicació: perquè l'autor, al mateix temps que volia fer una exposició religiosa, també desitjava fer "literatura". Una literatura fàcil, això sí, "amphorismal" (v. 683); els versos curts queden en la memòria amb gran facilitat. L'Espill és als antípodes de la prosa corellana, però precisament per representar un extrem literari -l'extrem oposat a Corella-, s'apropa per al lector modern, com aquella, a la inintel·ligibilitat.

A més de fer literatura aforismal, l'autor vol, també, considerar la seua obra com a "ffaçessial" (v. 684). La facècia hi té el seu paper, i ben important. Recordem que

l'obra l'escriu un refugiat de la pesta, un avorrit que emprèn el projecte per deixar d'estar "oçios, trist, sens fer fruyt" (v. 11). ¿Tindria en compte el metge valencià que l'excusa del molt facecial Decameron era també la fugida de la pesta? Un parell de vegades, per cert, són citades les Cent novelles (vv. 2864 i 8801), que segons vam veure per Ramon Boter era el títol que es donava a l'obra de Boccaccio (1). No podem confirmar-ho, però.

Les facècies, les gràcies, no podem anar a buscar-les als continguts doctrinals. Es troben, justament, en els comentaris sobre les dones. La crítica al sexe femení és tan exagerada, arriba a tal límit, que no podem considerar que Roig militàs cabalment en el que anava escrivint. Sens dubte aqueixes exageracions, aquelles anècdotes esgarriofoses, no pretenien més que entretenir d'una manera plaent, i no poden llegir-se més que amb el somriure escèptic als llavis. L'acumulació d'anècdotes argumentals -moltes amb tradició popular- és immensa. Un refutador seriós de les dones, amb els arguments de la tercera part del prefaci ja n'hauria tingut prou.

Per acabar assenyalaré que cal redescobrir en la redacció de l'Espill l'important valor que l'autor assigna a la part doctrinal-religiosa del text, i especialment a Maria i la Immaculada Concepció, tema candent al s. XU valencià (2). Aquest és l'autèntic nucli de l'obra, però està envoltat i amenitzat per comentaris i anècdotes de tota mena sobre la maldat femenina. La funció que aquests tenen és d'entretenir el lector proporcionant-li estones de diversió a expenses d'un tema-comodí poc compromés, i que

 (1) Riquer - Badia, "Les poesies de Ramon Boter" pg. 271, p. II v. 25: "Johan Toscha, quant feu les Cent Novelles".

contrasta amb la gravetat que té a l'època la qüestió de la Immaculada. La combinació d'ambdós aspectes pot desconcertar el lector modern, acostumat a la diferenciació de gèneres, i a qui costa l'assimilació d'un registre de tractat moral amb un altre de pur divertiment. Però assenyalem també, com a justificació, que el públic medieval està acostumat a la combinació dels dos aspectes dins els sermons, de les tècniques dels quals beu a bastament l'autor de l'Espill.

(2) Vid. una història de la qüestió a Miquel i Planas, ed., I, pgs. XLII a L.

Els motius i els gèneres:

El conjunt d'arguments profeministes és ben reduït, quan el comparem amb la multitud dels misògins. Tanmateix, varien lleugerament segons el gènere emprat.

Així, la defensa de la dona al terreny líric es basa fonamentalment en l'argument que l'amor femení dignifica el destinatari. Naturalment, aquesta és una premissa de les relacions de cortesia, i per això el trobem més al XIII i en l'univers dels trobadors. La fossilització dels costums cortesos a mesura que desapareix la societat que els havia creats, fa que aquest valor entre parcialment en crisi, i que al XIV i el XV es reduisca la seua utilització. Ja no serà tant l'amor de les dames en general el que resulte beneficiós per a l'enamorat, sinó l'amor en particular d'una dama determinada, considerada extraordinària entre el col·lectiu femení.

Aquesta excepcionalitat del valor de la dama cantada és paral·lela a la consideració de la Mare de Déu. Com Maria, la dama del poeta pot representar amb la seua particularitat la redempció de les misèries femenines, o bé, al contrari, distanciar-se per contrast de la resta del seu sexe, ser l'excepció i no el model.

Quant als arguments profeministes als textos no lírics, -o que no tenen un valor exclusivament líric-, són de diversa mena i adquireixen diferent importància segons les èpoques.

En un principi existeix un conjunt d'arguments de base religiosa i de desenvolupament escolàstic, representats en

conjunt en el petit text en llatí d'inicis del XIU registrat per Meyer (1). Segons aquest, hi hauria cinc motius fonamentals a favor de la dona front a l'home: les diferents condicions de creació; Eva d'una matèria més noble (l'os front al fang), i en un lloc millor (el paradís front al camp de Damasc). La concepció de Jesucrist per part d'una dona (Maria). La seua aparició en primer lloc a les dones, després de la resurrecció, i el fet que una dona (Maria) és exaltada al cel part damunt de tots els altres humans.

Aquest conjunt d'arguments hauria nascut per oposar-se amb les mateixes armes -el raonament escolàstic de fons religiós- a les acusacions de la culpabilitat femenina en la caiguda de la humanitat, representada en el comportament d'Eva al Gènesi.

Amb el temps, els arguments profeministes aniran enriquint-se amb una major varietat de motius, en especial un que es difon al mateix temps que els textos dels protohumanistes: l'enumeració de dones il·lustres en la història de la humanitat, que intentaria contrarestar la popular acusació que les dones havien enganyat els majors savis del món -i, per tant, sempre haurien estat dolentes.

És poc freqüent l'aparició d'un altre motiu profeminista: el que exposava els defectes masculins per indicar que els homes no eren millors. En català apareix al Somni, i parcialment al Triumfo de les dones.

Aquest argument s'oposaria de manera efectiva a les acusacions de defectes concrets, i aparentment específics, del sexe femení: luxúria, vanitat, orgull, parleria, inconstància...

(1) Romania, XV, 1886, pg. 321.

Com veiem, les argumentacions profeministes ho són a la defensiva; hi ha sempre una acusació prèvia a la qual contesten.

Si fins ara hem observat una diferència en la utilització d'arguments profeministes segons que els textos fossen lírics o no, aquesta mateixa distinció es dona, paral·lelament, quan s'empren motius misògins.

Així, l'acusació preferida de la lírica és la de la inconstància femenina. No ens ha d'estranyar si considerem que el blasme a la dona ve motivat -almenys literàriament- per un desengany amorós, bàsicament concretat en el fet que l'estimada del poeta regale els seus favors a un altre home. D'ací que, de vegades, la denúncia de la variabilitat vaja complementada per les acusacions de luxúria i caràcter enganyador.

A les obres no líriques, ja siguin tractats moralitzadors, o bé narracions serioses o satíriques -on de tota manera preval el pes de la norma moral-, els motius de blasme són molt més variats. Naturalment, no s'exclouen els arguments emprats a la lírica, i el caràcter variable de la dona també ací apareix denunciat, però més diluït per situar-se entre un munt de reptes afegits.

Així, és freqüent parlar de les misèries del matrimoni, tema totalment exclòs de la lírica. El menyspreu de la condició matrimonial està assenyalat des dels temps de sant Jeroni -amb l'Adversus Jovinianum- dins la història de l'Església. Justament pel gran valor assignat per la tradició cristiana al celibat, la vida en parella -per bé que haja estat consagrada eclesiàsticament com a sacrament- ja implica unes cotes de virtut molt menors que les de la virginitat.

El blasme al matrimoni, per les raons que acabem d'assenyalar, sol anar paral·lel a la condemnaició del caràcter femení, com a mètode dissuassori. La dona que

se'ns presenta en aquesta mena de textos no gaudeix de l'aura de respecte necessària a la lírica, sinó que és vista molt de prop, i els defectes assenyalats pertanyen a la seua quotidianitat, per tal d'evidenciar a l'home els perills de la vida en parella: parleria, impossibilitat de guardar secrets, avarícia o -per contra- tendència a la dilapidació, enganys, glotonia, vanitat, luxúria...

Llavors, segons el que hem vist podem fer una distinció parcial per gèneres: la lírica empra pocs motius, que giren al voltant de dos bàsics: en contra, la inconstància; a favor, la influència benèfica de l'amor de la dama, sempre especial.

En altres tipus de textos, narratius o doctrinals, els motius són molt més variats, depenent de l'època i de les intencions, i no és estrany el blasme a la dona com a forma de dissuadir del matrimoni.

El fet que una gran part de la literatura medieval antifeminista -o simplement amorosa- mantinga com a tesi el rebuig o la condemna del matrimoni, determinarà el seu propi futur.

A la introducció al segle XV vèiem com els humanistes quatrecentistes mamprenen una revaloració del matrimoni com a institució model de la societat. Apostar a favor del matrimoni implica, lògicament, acceptar que la dona tinga un paper social, més que siga com a suport del baró i com a generadora de noves vides per a la col·lectivitat en què viu.

No només això: també naixia a Itàlia una poesia conjugal, representada en primer lloc pel Pontano (De amore coniugali), on l'amor matrimonial és lloat com a alternativa a la tradició de l'amor cortès.

La perspectiva, doncs, que molts renaixentistes prenen front al matrimoni és una total novetat respecte de la tradició medieval, on tant la ideologia eclesiàstica com l'amor cortès donaven la coartada per relegar a un lloc secundari la institució conjugal.

La nova valoració del matrimoni, com a nucli de la societat civil i com a alternativa amorosa estable a l'amor cortès, s'anirà estenent a partir d'aquest segle XV, i modificarà els termes a la tractadística i la narrativa, i també a la lírica.

Al s. XV català hi ha un indicatiu d'aquesta nova perspectiva: el Despropriament d'Amor de Romeu Llull (segona meitat de segle). El protagonista, després de molts patiments al servei del déu d'Amor, renuncia als hàbits d'aquest orde i opta finalment pel matrimoni com a alternativa sentimental estable i tranquil·la (2).

L'Espill, la darrera obra important del nostre debat a l'àmbit català, seria també la darrera que -almenys en apariència- condemnaria la institució conjugal. Ara bé, com ja apuntàvem a les conclusions d'aquella obra, la seua mateixa virulència fa que sospitem en aquesta posició una gran broma quan, a la quarta part, l'única dona que l'autor salva, junt amb la Mare de Déu, siga la pròpia esposa de Roig, l'única cònjuge real que apareix al llibre.

Amb l'arribada del Renaixement, i la difusió de la defensa del matrimoni, hi haurà una atenuació en la producció de les obres de contingut misogin, que no abundaran en la mateixa proporció que als ss. XIII, XIV i XV. Com que, tal com hem explicat, els textos profeministes

(2) Per veure més detalladament la qüestió, remet al ja citat treball de Jaume Turró, Text i context (en premsa).

sorgeixen com a r plica a aquells, en reduir-se els atacs es produirà, també, una reducció consegüent de les defenses, i el nostre debat anirà extingint-se com a tal.

Però si la societat civil mostrava ja la fatiga de la condemna sistem tica que s'havia donat del matrimoni i de la dona, a l'àmbit eclesiàstic aquests atacs no desaparegueren -no han cessat a cap  poca. El nou poder inquisitorial de la Contrareforma tridentina escollí una acusació que a l'Edat Mitjana havia funcionat quasi anecdòticament, l'atracció femenina pels encanteris i fetilleries, que unida amb el tradicional motiu de l'aliança dona-dimoni, convertia tot ésser femeni en susceptible de rebre l'acusació de bruixeria. Al costat del nou Malleus maleficarum, resorgeix una antiga obra que no sembla haver tingut massa influència fins al pas del XV al XVI: el De planctu ecclesiae (1330) d'Alvaro Pelayo. Recordem que a la seua segona part presentava un catàleg de cent dos vicis i defectes femenins. El llibre fou impr s a Ulm en 1474, i reeditat a Lyon el 1517, i a Venècia el 1560 (3). Però els avatars femenins a l' poca de la cacera de bruixes són ja una altra història.

(3) Per una primera aproximació a aquests textos i la seua projecció sobre la dona, vid. Jean Delumeau, La Peur en Occident, "La diabolisation de la femme", pgs. 411 - 21.

Vam emprendre aquesta obra amb la finalitat que pogués ser útil a tres línies d'investigació.

En primer lloc, a l'estudi de la història de la cultura. Confiem que el nostre treball podrà ajudar a esbrinar el tipus de formació i les lectures dels escriptors medievals.

En segon lloc, a donar eines per a una investigació sobre l'educació femenina, tenint en compte els punts de partida del pensament religiós i moral.

Per últim, a la recerca dels conceptes amorosos de l'època, per una definició de la idea d'amor, molt sovint lligat estretament amb el concepte de dona.

000505

BIBLIOGRAFIA

AA. UU., Las mujeres medievales y su ámbito jurídico. Actas de las segundas jornadas de investigación interdisciplinaria, Seminario de estudios de la mujer, Univ. Autónoma de Madrid, Madrid, 1983.

Adão da Fonseca, Luís ed., Obras completas do condestável dom Pedro de Portugal, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa 1975.

Agüera, Victorio C., Un pícaro catalán del s.XV. El 'Spill' de Jaume Roig y la tradición picaresca, Hispam, Barcelona, 1975.

Albertano da Braccia

Albistur, M. - Armogathe, D. Histoire du féminisme français, Eds. des femmes, Paris 1977.

Alcover, Moll i Sanchis Guarnier, Diccionari català-valencià-balear (DCVB), ed. Moll, ^{Palma de} Mallorca, 3ed. 1980, 10 vols.

Alonso, Dámaso, "El Arcipreste de Talavera, a medio camino entre moralista y novelista", a De los siglos oscuros al de Oro, Gredos, ^{Madrid} 1958, pgs. 125-36.

Amaturo, Raffaele, Petrarca, Laterza, Bari, 1971.

Andrea Capellani De amore, vid. Creixell ed.

Arcipreste de Hita, vid. Blecua ed.

Arcipreste de Talavera, vid. González Muela ed.

Ariès, Philippe, "Saint Paul et la chair", Communications, 35, 1982, pgs. 34-7.

Aubert, Jean M. La mujer, antifeminismo y cristianismo, Herder, Barcelona, 1976.

Auferil, Jaume, "La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella", a Studia in honorem prof. M. de Riquer, Quaderns Crema, Barcelona, 1986, pgs. 37-77.

Azaïs, Gabriel, ^{ed.} Le Breviari d'amor de Matfre Ermengaud. Societè Archéologique, scientifique et littéraire de Béziers. Béziers-Paris, vol. I 1862, vol. II 1881 (Reprint Slatkine, Genève, 1977).

Albertano da Brescia, Liber - Llibre: vid. Sundby ed., i Sansone ed. } a es. anterior

Bach y Rita, Pedro ed., The Works of Pere Torroella, Instituto de las Españas en los Estados Unidos, New York 1930.

Badia, Lola, "A propòsit del models literaris lul.lians de la dona: Natana i Aloma", Estudi General (Rev. del Col. Univ. de Girona), n.II, 1981, pgs. 23-8.

"Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana, amb notes sobre les traduccions de les Heroides i de les Metamorfosis al vulgar" Studia in honorem M. de Riquer, Quaderns Crema, Barcelona, vol.I 1986, pgs. 79-109.

"Poesia catalana del s. XIU. Edició i estudi del "Cançoneret de Ripoll". Quaderns Crema, Barcelona, 1983.

"L' 'humanisme català': Formació i crisi d'un concepte historiogràfic", a Bruguera, J. i Massot, J. eds., Actes del V CILLC, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pgs. 41-70.

Balari i Jovany, Joseph, Sentències morals per Jafuda juheu de Barcelona. Fidel Giró, Barcelona, 1889.

Baradat, A., "Qui a inspiré son livre à l'^{Archevêque} Archevêque de Talavera?", Mélanges offertes à Henri Gavel, Toulouse 1948, pgs. 3-12.

Barbey, Léon, Martin le Franc prévôt de Lausanne, avocat de l'amour et de la femme au XV siècle, Editions Universitaires Fribourg Suisse, Fribourg 1985.

Bédier, Joseph, Les Fabliaux, Bouillon, Paris, 4ed.1925.

Beltrán LLavador, Rafael, "Tirant lo Blanc", Evolució i revolta en la novel·la de cavalleries, "Col·lecció politècnica" n.12, Alfons el Magnànim, València, 1983. Pgs. 13-72.

Benoît de Sainte-Maure, Le Roman de Troie, vid. Constans, ed.

Bernat Metge, vid. Riquer ed.

Beysterveldt, Ant^ony van, "Revisión de los debates feministas del siglo XV y las novelas de Juan de Flores", Hispania LXIV, 1981, pg. 1-13.

Biffi, Inos, ed., Dhuoda, Educare nel medioevo. Per la

Formazione di mio figlio. Manuale, "Biblioteca di cultura medievale", Jaca book, Milano, 1982.

Blecua, Alberto ed., Arcipreste de Hita Libro de Buen Amor, "Clásicos universales", Planeta, Barcelona, 1983.

Blum-^{Erhard} ~~Erhard~~, A.^{nna}, ^{n.57} "Christine de Pisan. Un pioniere del lavoro intellettuale femminile", a De Mattsis, M.C. ed., Idee sulla donna nel Medioevo, Pátron editore, Bologna 1981, pgs. 305 - 13.

Blumstain, A. Kahn, Misogyny and Idealization in the Courtly Romance, Bouvier, Bonn, 1977.

Boase, Roger, The Origins and Meaning of Courtly Love: a Critical Study of European Scholarship, Manchester Univ. Press, Manchester 1977.

Boeci, Manli Severi, De consolatione philosophiae, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 63, col. 579 i ss.

Bofarull, Prósper de ed., Máximas morales, CDIACA n.XIII, 1857, pgs. 177 -85.

Bofarull, Prósper de, Sentències morals (Doctrina moral d'en Pachs), CDIACA n. XIII, Barcelona, 1857, pgs. 186-302.

Bohigas, Pere ed., Ausiàs March Poesies, 5 vols., "Els Nostres Clàssics" Barcino, Barcelona, 1952-3.

" Sobre manuscrits i biblioteques, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985. Pg. 100.

Bolgar, Robert R., The Classical Heritage and its Beneficiaries, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1954.

Bolton, Brenda M., "Mulieres Sanctae", a Stuard, Susan Mosher ed., Women in Medieval Society, Univ. of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1976. Pgs. 141-58.

Borresen, Kari E., Natura e ruolo della donna in Agostino e Tommaso d'Aquino, Cittadella Editrice, Assisi, 1977.

Brullet, Tina i Torns, Teresa, La dona: repertori bibliogràfic 1970 - 82: documentació en castellà, català, gallec i basc, Seminari d'estudis de la dona, Univ. Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1983.

Bruni, F., "Dal De vetula al Corbaccio: l'idea d'amore e i due tempi dell'intellettuale", Medioevo Romano, I, 1974, pgs. 1-216.

Buceta, Erasmo, "Sobre una paronomasia en Gonzalo de Berceo", RFE, VIII, 1921, pgs. 63-4.

Bugge, John, Virginitas. An Essay in the History of a Medieval Ideal, Nijhoff, The Hague, 1975.

Bullough, Vern L., "Medieval Medical and Scientific Views of Women", a Viator, 4, 1973, pgs. 485-501.

Bultot, Robert, La doctrine du mépris du monde, en Occident, de s. Ambroise à Innocent III, Béatrice-Nauwelaerts, Paris-Louvain, 1963-4. 6 toms (11 vols.)

Cabanes Català, Marisa, "El Spill de Jaume Roig y las monjas valencianas de su época", Ligarzas, 4, 1972. pgs.

Campaux, A., La Question des femmes au XV siècle. Société Littéraire de Strasbourg-Lectures publiques. Paris, 1864.

Cantavella, Rosanna, "Isabel de Villena, la nostra Christine de Pisan", Encontre, 2, hivern-primavera 1986. Pgs. 80 - 86.

Carbonell, Jordi ed., Joan Roís de Corella Obra profana, 2 ed., Tres i Quatre, València, 1983 (1 ed. Albatros, València 1973)

Carboneres, Manuel, Picaronas y alcahuetes o La mancebía de Valencia, València 1876 (reprint Bonaire, València 1978).

Càtedra, Pedro, "La mujer en el sermón medieval (a través de textos españoles)", a Fonquerne, Y-R. ^{as ent} i Esteban, A. ^{abus} eds., La condición de la mujer en la Edad Media. Actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de noviembre de 1984, Casa de Velázquez - Univ. Complutense, Madrid, 1986, pgs. 39 - 50.

Cejador, Julio ed., Fernando de Rojas La Celestina, "Clásicos castellanos", Espasa-Calpe, Madrid, 1968, 2 vols. ^{reimp.}

Cerverí de Girona - Guillem de Cervera, Proverbis. Vid. Llabrés ed.

Chabaille, P. ^{ed.}, Li livres dou Tresor par Brunetto Latini, "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris 1863.

Chabàs, Roc, "Estudio sobre los sermones valencianos de san Vicente Ferrer, VI, Invectivas contra las mujeres" RABM, Any VII, abril 1903, n.4, pgs. 291-5.

Ciceri, Marcella, ed., Alfonso Martínez de Toledo, Arcipreste de Talavera, 2 vols. ^{Modena, 1975.}
STEM-Mucchi

Cocozzella, Peter ed., Francesc Moner Obres catalanes, "Els Nostres Clàssics", Barcino, Barcelona, 1970

Combet, Louis ed., Correas, Gonzalo, Vocabulario de refranes u frases proverbiales (1627), Fêret et fils, Bordeaux, 1957.

Comparetti, Domenico, Vergil in the Middle Ages, Swan Sonnenschein & Co., London, 1895.

Constans, L. ed., Le roman de Troie, Societè des anciens textes français, Paris, 1904-12.

Contini, Gianfranco, "Proverbia quae dicuntur super natura feminarum", a Poeti del Duecento, tom I, R. Ricciardi, Milano, 1960, pgs. 521-55.

Coromines, Joan, ed., Cerverí de Girona, I Narrativa, Curial, 1985.

Correas, Gonzalo, Vocabulario de refranes u frases proverbiales. Vid. Combet ed.

Creixall Vidal-Quadras, Inés, ed., Andrea Capellani De amore, ed. bilingüe, El festín de Esopo - Quaderns Crema, Barcelona, 1985.

Cummins, John G., "Methods and Conventions in the 15th Century Poetic Debate", Hispanic Review, XXXI, 1963, pgs. 307-23.

"The Survival in the Spanish Cancioneros of the Form and Themes of Provençal and Old French Poetic Debates" Bulletin of Hispanic Studies, XLII, 1965, pgs. 9-17.

Curtius, Ernst Robert, Literatura europea y Edad Media Latina, F.C.E., México, 1955, 2 vols.

Dalarun, J., "Robert d'Abrissel et les femmes", Annales E.S.C. 1985, pgs. 1140-60.

D'Alverny, M. Thérèse, "Comment les théologiens et les philosophes voient la femme", CCM, XX Année, 1977, pgs. 105-29.

De la Via, Francesc, Libre de fra Bernat. Vid. Pacheco ed.

De Matteis, Maria Consiglia ed., Idee sulla donna nel Medioevo: fonti e aspetti giuridici, antropologici, religiosi, sociali e letterari della condizione femminile, Pàtron, Bologna, 1981.

Dejeanne, J.M.L., Poésies complètes du troubadour Marcabrun Privat, Bibliothèque meridionale, XII, ~~Toleza~~ ^{Toulouse}, 1909 (Johnson reprint, New York 1971).

Delbouille, Maurice ed., Henri d'Andeli, Le lai d'Aristote, Les Belles Lettres, Paris, 1951.

Delhaye, Philippe, "Le Dossier ~~Anti-~~Matrimonial de l'Adversus Jovinianum et son influence sur ~~Q~~ ⁷ quelques écrits

Latins du XII Siècle", Mediaeval Studies, XIII, 1951, pgs. 65-86.

Delumeau, Jean, La peur en Occident. XIV - XVIII siècles. col. "Pluriel", Fayard, Paris, 1978.

" Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIII - XVIII siècles). Fayard, Paris, 1983.

Deyermond, Alan D., "El hombre salvaje en la novela sentimental", Filología X, 1964, pgs. 97-111.

" Edad Media, vol. 1 de Rico, Francisco ed., Historia u crítica de la literatura española, Crítica, Barcelona, 1980.

" "Spain's First Women Writers", a Miller, Beth ed., Women in Hispanic Literature, Univ. of California Press, Berkeley, 1983, pgs. 27-52. **Icons and Fallen Idols*

" "The Text-Book Mishandled: Andreas Capellanus and the Opening Scene of La Celestina", Neophilologus, 45, 1961, pgs. 218-21.

" "Las relaciones genéricas de la ficción sentimental española", a Symposium in honorem prof. M. de Riquer, Univ. de Barcelona - Quaderns Crema, Barcelona, 1986, pgs. 75-92.

Doctrina moral d'en Pachs. Vid. Bofarull ed.

Dow, Blanche Hinman, The Varying Attitude Towards Women in French Literature of the Fifteenth Century, Institute of French Studies, New York, 1936.

Dronke, Peter, Women Writers of the Middle Ages, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1984. *→: A Critical Study of texts from Perpetua (+ 203) to Marguerite Borée (+ 1310)*

Du Ménil, Edélestand, Poeseos popularis ante saeculum duodecim - Poésies populaires antérieures au ^{du} dixième siècle, Paris, 1843.

^KEricson, C. i Casey, K., "Women in the Middle Ages: A Working Bibliography", Mediaeval Studies, 37, 1975, pgs. 340-59.

Ernaud, Hexaemeron, a Migna, Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 189, cols. 1534 i 1548.

Facet, vid. Faraudo ed.

Faral, Edmond, Les arts poétiques du XII et du XIII siècles. Recherches et documents sur la technique littéraire du Moyen Age, Champion, Paris, 1971. *reimpr.*

Faraudo, L., ed. Facet, co es Libre de corteria. Recull de textes catalans antichs, III, Barcelona 1912.

" ed., Sermó del bisbetó. Recull de textos catalans antichs, III. Barcelona 1910, pgs. 9-41.

Farinelli, Arturo, Italia e Spagna, Torino, 1929, 2 vols.

Favez, Charles, "Les opinions de Sénèque sur la femme", Revue des études Latines, XVI, 1938, pgs. 335-45.

Ferrando, Antoni ed., Breviari d'amor (Manuscrit català del XV). Vicent Garcia Eds., València 1981, 2 vols.

000516

Ferrante, Joan M., Women as Image in Medieval Literature,
Columbia University Press, N York, 1975. *From the Twelfth Century
to Dante*

"The Education of Women in the Middle Ages in Theory,
Fact and Fantasy", a Labalme, Patricia H. ed., Beyond their
Sex: Learned Women in the European Past, New York, 1984.

"Male Fantasy and Female Reality in Courtly
Literature", Women's Studies, II, 1984, pgs. 67-97.

Forcadas, Albert M., "Implicaciones de la 'afinidad de los
opuestos' entre el acto 1 de La Celestina y el Triunfo de
las donas", a Torres Alcalá ed., J.M. Solá-Solá: homage,
homenaje, homenatge, Puvill, Barcelona, 1984. *195* -

Francesc Eiximenis, Llibre de les dones, vid. Naccarato ed.

Frapplier, Jean, Amour courtois et table ronde, Droz,
Genève, 1973.

Fuensanta del Valle, Marqués de, Sancho Rayón, José, eds.
Cancionero de Stúñiga, Colección de Libros Españoles Raros
o Curiosos, IV, Madrid 1872.

Fuster, Joan, "Lectura de Roís de Corella" a Obres
completes, vol. I, eds. 62, Barcelona, 1968, pgs. 285- 315.

Fuster, Joan, "Jaume Roig i sor Isabel de Villena", dins
Obres Completes vol. I, eds. 62, Barcelona, 1968, pgs.
175-210.

Fuster, Joan, Poetes, moriscos i capellans, Tres i Quatre,
València, 1986, 2ed.

000517

G. de Luaces, Juan, trad., Chaucer, Cuentos de Canterbury, Planeta, Barcelona, 1984.

García Solalinde, A. Antología de Alfonso X el Sabio, Colección Austral, Espasa-Calpe, Madrid, 3ed. 1943.

Gargano, Antonio, "Stato attuale degli studi sulla novela sentimental" Studi Ispanici 1979, pgs. 59-80, i 1980, pgs. 39-69.

Gerli, E. Michael, "La 'religión del amor' y el antifeminismo en las letras castellanas del siglo XV", Hispanic Review XLIX, 1981, pgs. 65-86.

" ed., Iriste delectación. An Anonymous Fifteenth Century Castilian Romance. Georgetown Univ. Press, Washington 1982.

" Alfonso Martínez de Toledo, Twayne Publishers, Boston 1976.

Gimeno, Rosalie, "Women in the Book of Good Love", a Miller, Beth ed., Women in Hispanic Literature, Univ. of California Press, Berkeley, 1983, pgs. 84-96. Icons and Fallen Idols

Goldberg, Harriet, "Two Parallel Medieval Commonplaces: Antifeminism and Antisemitism in the Hispanic Literary Tradition", a Paul E. Szarmach ed., Aspects of Jewish Culture in the Middle Ages, State University of New York, Albany, 1979, pgs. 85 - 119.

" "Sexual Humour in Misogynist Medieval Exempla" a Miller, Beth ed., Women in Hispanic Literature, Univ. of California Press, Berkeley 1983, pgs. 67-83. Icons and Fallen Idols

González Muela, Joaquín ed., Alfonso Martínez de Toledo Arcipreste de Talavera o Corbacho, Clásicos Castalia n.24, Madrid 1982. Pgs. 280-1.

González Palencia, A. ed., Versiones castellanas del Sendebar, CSIC, Madrid, 1946.

González Simón, Angela ed., Juan de Espinosa Diálogo en laude de las mujeres, "Biblioteca de Antiguos Libros Hispánicos", CSIC, Instituto Nicolás Antonio, Madrid, 1946.

Gorce, M. ed., Guillaume de Lorris - Jean de Meun, Le Roman de la Rose. Texte essentiel de la scolastique courtoise préfacé et commenté, Montaigne, Paris, 1933.

Gorra, Egidio, "Il Reggimento e costume di donna del Barberino ne'suoi rapporti colla letteratura provenzale e francese", dins Studi di critica letteraria, Zanichelli, Bologna, 1892, pgs. 354 - 88.

Grabmann, Martin, Die Geschichte der Scholastischen Methode, 2 vols., Freiburg 1909-11 (trad. italiana, Storia del metodo scolastico, La Nuova Italia editrice, Firenze 1980).

Grupo de estudios sobre la mujer. Depto de sociología ed., El sexismo en la ciencia, Instituto de Ciencias de la Educación, Univ. Autónoma de Barcelona, Barcelona, 1982.

Gschwind, Ulrich ed., Le roman de Flamenca, Eds. Francke, Berna, 1976, 2 vols.

Haacke, Hrabanus ed., Rupertus Tuitiensis De Sancta Trinitate et Operibus Eius. Corpus Cristianorum Continuatio

Medievalis, vol. XI, Turnholti, 1971.

Haskins, C.H., The Renaissance of the 12th Century, Harvard, 1927 (reprint Cleveland-New York, 1968).

Hauf, Albert ed., Francesc Eiximenis Lo Crestià, MOLC, eds. 62 i "La Caixa", Barcelona, 1983.

"Fr. Francesc Eiximenis, O.F.M., De la predestinación de Jesucristo y el consejo del Arcipreste de Talavera 'a los que deólogos mucho fundados no son'", Archivum Franciscanum Historicum, 76, 1983, pgs. 239-95.

"L'espiritualitat catalana medieval i la 'Devotio moderna'", a Bruguera, J., i Massot i Muntaner, J. eds., Actes del 5 col.loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra 1979. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1980, pgs. 65-121.

Hays, H.R., The Dangerous Sex: the Myth of Feminine Evil, Methuen & Co., London 1964.

Heaton, Harry Clifton ed., The "Gloria d'Amor" de Fra Rocabertí, Columbia Univ. Studies, New York, 1916.
"Columbia Univ. Press"
"A Catalan Vision - Poem of the 15th Century"

Hentsch, Alice, De la littérature didactique du Moyen - Age s'adressant spécialement aux femmes, Cahors 1903 (reprint Slatkine, Genève, 1975).

Hernández Alonso, César, ed., Juan Rodríguez del Padrón Obras completas, Editora nacional, Madrid 1982.

Hicks, Eric ed., Le debat sur le Roman de la rose, Champion, Paris, 1977.

000520

Highet, Gilbert, La tradición clásica, 2 vols., F.C.E., México 1954.

Hildebert de Lavardin, "Quam periculosa" i De perversa muliere, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 171 cols. 1428-9.

Hug de Folieto, De nuptiis, a Migne, Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 176 col. 1206-9.

Hug de Sant Víctor, De sacramentis christianae fidei, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 176, col. 315-6.

Innocenci III, De miseria conditionis humanae, vid. Lewis ed.

Irizarry, Estelle, "Echoes of the Amazon Myth in Medieval Spanish Literature", a Miller Beth ed., Women in Hispanic Literature, Univ. of California Press, Berkeley 1983, pgs. 53-66.

James, M.R., Dissuasio Valerii ad Ruffinum Philosophum ne uxore ducat, dins Walter Map, De Nugis Curialium. Clarendon Press, Oxford, 1983, pgs. 288 -313.

Jean de Meun, Roman de la Rose, vid. Lecoy ed.

Jeanroy, Alfred, La poésie provençale dans le sud-ouest de la France et en Catalogne, a Histoire Littéraire de la France, vol. XXXVIII, Paris, 1941.

Jeanroy, Alfred i Langfors, eds., Chansons satiriques et

bachiques du XIII siècle, "CFMA", Champion, Paris, 1921.

Jeroni, sant, Adversus Jovinianum, a Migne, J.P.,
Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 23, col. 298.

Jubinal, Achille, ed., Jongleurs et trouvères. Paris, 1835.

" ed., Oeuvres complètes de Rutebeuf. Paris, 1874 -5, 3 vols.

" ed., Nouveau recueil de contes, dits et fabliaux. Paris, 1839 -42, 2 vols.

Keller, John Esten ed., El Libro de los Engaños, Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill, 1959. *2^a ed. revisada (1^a 1953)*

Kelly, Joan, "Early Feminism and the Querelle des Femmes",
Signs, 1982, pgs. 4-28.

Koehler, Erich, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours" CCM, VII, 1964, pgs. 27-51.

Kretzman, Norman, Kenny, Anthony, i Pinborg, Jan eds., The Cambridge History of Later Medieval Philosophy, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1982.

Labriolle, P. i Villeneuve, F. eds., Juvenal, Satires, Les Belles Lettres, Paris, 1957 (6 ed.).

Lacarra, María Jesús, "Algunos datos para la historia de la misoginia en la Edad Media", Studia in honorem M. de Riquer, Quaderns Crema, Barcelona, vol. I 1986, pgs. 339-61.

Laidlaw, J.C. ed., The poetical Works of Alain Chartier,
Cambridge Univ. Press, Cambridge 1974.

Langlois, Charles-Victor, La Vie en France au moyen-âge, de
la fin du douzième au milieu du quatorzième siècle, d'après
les moralistes du temps, Hachette, Paris, 1925.

Lavaud, R. ed., Poésies complètes du troubadour Peire
Cardenal. Tolosa, 1957 (Reprint Slatkine, Genève).

Lecoy, Felix ed., Guillaume de Lorris- Jean de Meun, Le
Roman de la Rose, "CFMA" ns. 92 - 95 - 98, Champion, Paris,
1979-82, 3 vols.

Lefranc, Abel, "Le tiers livre de Pantagruel et la querelle
des femmes", a Revue des études Rabelaisiennes, II, 1904,
pgs. 1-10 i 78-109.

Lejeune, Rita, "La Femme dans les littératures française et
occitane du XI au XIII siècle". CCM XX Année, 1977, pgs.
201-17.

Lewis, C.S., La alegoría del amor: estudio de la tradición
medieval, Eudeba, Buenos Aires, 1969.

Lewis, Robert E. ed., Lotarius/ Innocentius III, De miseria
conditionis humanae, Univ. of Georgia Press, Athens, 1978.

L'Hermite-Leclercq, Paulette, "La reclusion volontaire au
moyen âge: une institution religieuse spécialement
féminine" , a Fonquerne, Yves-René i Esteban, Alonso eds.,
La condición de la mujer en la Edad Media. Actas del
Coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, del 5 al 7 de
noviembre de 1984. Casa de Velázquez - Univ. Complutense.

Madrid, 1986, pgs. 135-54.

Libre de paraules e dits de savis e filosofes vid. Balari ed.

Libre de saviesa del rei Jaume vid. Solà-Solà ed.

Libre de tres vid. Morel-Fatio ed.

Lida de Malkiel, M. Rosa, Dido en la literatura española; Tamesis books, London, 1974.

*no retiro
y de leuca*

"Juan Rodríguez del Padrón. Influencia", a Estudios sobre la Literatura Española del Siglo XV, Porrúa - Turanzas, Madrid, 1977, pgs. 79-135.

"La dama como obra maestra de Dios: esbozo de un estudio de topología histórica y estructural", Estudios sobre la literatura española del siglo XV Porrúa - Turanzas, Madrid 1977, pgs. 179-290.

"Notas para la interpretación, influencia, fuentes y texto del Libro de Buen Amor", a Juan Ruiz. Selección del "Libro de Buen Amor" y estudios críticos, Eudeba, Buenos Aires 1973, pgs. 153 - 202.

Linn, Irving, "If All the Sky Were Parchment", PMLA LIII, ③, 1938, pgs. 951-71.

Livre des manières vid. Lodge ed.

Llabrés, Gabriel, Proverbis de Guillem de Cervera, a Cançoner dels Comtes d'Urgell, Barcelona 1906. pgn. 1-88.

Llinarès, Armand, "La Femme chez Raymond Lulle", a AA.UU.

La Femme dans la pensée espagnole, eds. CNRS, Paris 1984,
pgs. 23-37.

Lodge, Anthony, ed. Etienne de Fougères, Le livre des manières, Droz, Genève, 1979.

Lot-Borodina, Myrriha, "L'Eve pécheresse et la rédemption de la femme dans la Quête du Graal", apêndix a Lot, Ferdinand, Etude sur le Lancelot en prose, Champion, Paris 1918, pgs. 418-42.

Mc Vaugh, Michael R. ed., Arnaldi de Villanova Tractatus de amore heroico, "Opera medica omnia" vol. III, Univ. de Barcelona - Univ. of North Carolina, Barcelona, 1985.

Marbodi de Rennes, De matrona i De meretrice, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 171 cols. 1701 i 1698.

Martorell, Joanot, vid. Riquer ed.

Matulka, Barbara, The Novels of Juan de Flores and Their European Diffusion. A Study in Comparative Literature. New York 1931 (Reprint Slatkine, Genève, 1974).

" "An Anti-Feminist Treatise of Fifteenth Century Spain: Lucena's Repetición de amores", Romanic Review, XXII, 1931, pgs. 99-116.

Menéndez Pidal, Ramón, "Elena y María (Disputa del clérigo y el caballero). Poesía leonesa inédita del s. XIII", RFE I, 1914, pgs. 52-96.

Menéndez y Pelayo, Marcelino, Orígenes de la novela, I,

Madrid, 1943, pg. CXVIII i n.4.

" ed., Alvaro de Luna Libro de las virtuosas e claras mujeres Sociedad de bibliófilos españoles, Madrid, 1891.

Meyer, Paul, "Plaidoyer en faveur des femmes", Romania, VI, 1877, pgs. 499-503.

" "Le Chastie-Musart", Romania XV, 1886, pgs. 603-10.

" Le Blâme des femmes, dins "Manuscrits français de Cambridge (Gg 1.1)", Romania XV, 1886, pg. 339.

" La Bonté des femmes dins "Manuscrits français de Cambridge (Gg 1.1)", Romania XV, 1886, pgs. 316-20.

" Salut d'amour (Nouvelles catalanes inédites, II), Romania XX, 1891, pgs. 193- 209.

" "Deux nouveaux manuscrits de l'évangile des femmes", Romania XXXVI, 1907, pgs. 1-11.

" "Une définition de l'amour", Romania IV, ¹²⁷⁵ pg. 382-4.

Milà i Fontanals, Manuel, De los trovadores en España, ~~X~~
(Martínez C. i Manrique, F. R/ico/ eds), Obras de Manuel Milà i Fontanals, II, CSIC, Barcelona, 1966.

Miquel i Planas, Ramon ed., Jaume Roig, Spill o libre de consells, Biblioteca catalana, ed. Orbis, Barcelona, 1929-50, 2 vols.

" ed., El Espejo de Jaime Roig, Orbis, Barcelona, 1936-42.

000526

" ed., Isabel de Villena Vita Christi, 3 vols.,
Biblioteca Catalana, Barcelona, 1916.

Miquel i Planas, Ramon, i Par, Anfós, eds., Curial e
Güelfa, Biblioteca Catalana, Barcelona, 1932.

Monnier, Philippe, Le Quattrocento, Perrin, Paris, 1901.
Vol. I.

Montaignon, A. de - Raynaud, G., Recueil général et complet
des fabliaux des XIII et XIV siècles, Paris, 1872-90, 6
vols.

Morawski, Joseph, ed., Dits et proverbes des sages, P.U.F.,
Paris, 1924.

" Proverbes français antérieurs au XV siècle, Champion,
Paris, 1925. Pg. 26.

Morel-Fatio, Alfred, "Le Livre des trois choses", Romania
XII, 1883, pgs. 230-42.

" "Le Livre de courtoisie. Mélanges de littérature
catalane, III", Romania XV, 1886, pg. 192 -235; en apèndix
presenta l'original llatí (Facetus).

Morreale, Margherita ed., Enrique de Villena Los Doze
trabajos de Hércules, "Biblioteca selecta de clásicos
españoles", Real Academia Española, Madrid, 1958.

Naccarato, Frank ed., Francesc Eiximenis Lo Libre de les
dones, "Biblioteca Torres Amat", Curial, Barcelona, 1981. 2
vols.

Neff, Theodore Lee, La Satire des femmes au Moyen-Age, Paris, 1900.

Näve, Joseph ed., Disticha Catonis, Vaillant-Carmanne, Liège, 1926.

Newman, Francis X. ed., The Meaning of Courtly Love, State Univ. of New York Press, Albany, 1968.

Nicolau d'Olwer, Lluís, "Sobre les fonts catalanes del Tirant lo Blanch" Revista de Bibliografia Catalana, V, 1905, pgs. 27-35.

Novati, Francesco, ed., Carmina Medii Aevi, Firenze, 1883.

" Attraverso il Medio Evo, Bari, 1905.

Nurmela, Tauno ed., Giovanni Boccaccio Il Corbaccio, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1968.

Ornstein, Jacob, "La misoginia y el profeminismo en la literatura castellana", RFH III, 1941, pgs. 219-32.

" ed., Luis de Lucena Repetición de Amores, ^{"UNCSRL"; 23} Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill, 1954.

Ors i Muntanyà, Joan, Els Saluts d'amor provençals: estudi i edició del Salut-lai del còdex de Carpentras, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985. En premsa a Quaderns Crema.

Owst, G.R., Literature and Pulpit in Medieval England. A Neglected Chapter in the History of English Letters & of

000528

the English People, Basil Blackwell, Oxford 1966 (1 ed. 1933).

Pacé, Antonio ed., Antonio Pucci Il contrasto delle donne George Banta Publishing Co., Menasha (Wisconsin), 1944.

Pacheco, Arseni ed., Francesc de la Via, Libre de fra Bernat, a Obres, vol. II, Biblioteca catalana d'obres antigues, Barcelona, 1968.

Padoan, Giorgio ed., Boccaccio Esposizioni sopra la Comedia, a "Tutte le opere" vol. 6, Mondadori, Verona, 1965.

Pagès, Amadeu, Les cobies de Jacme, Pere i Arnau March, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana, 1934.

" "Le Fabliau en Catalogne", EUC, XIV, I, 29, pgs. 311-22.

Paré, Gerard, Les Idées et les lettres au XIII siècle. Le Roman de la Rose, Université de Montréal, Montréal, 1947.

Pascal, Carlo, Poesia latina medievale (Saggi e note critiche), Concetto Battiato, Catania, 1907.

" Letteratura latina medievale: Nuovi saggi e note critiche Francesco Battiato, Catania 1909.

" "Misoginia medievale", Studi medievali, II, 1906, pgs. 242 i ss.

Pasquini, E., La letteratura didattica e la poesia popolare

del Duecento, Laterza, Bari, 1971.

Paul, Jacques, Histoire intellectuelle de l'Occident médiéval. Armand Colin, Paris, 1973.

Penna, Mario ed., Diego de Valera Tratado en defensa de virtuosas mugeres, a Prosistas castellanos del s. XU, vol. I, "BAE" tom CXVI, Atlas, Madrid, 1959, pgs. 55-76.

Pere Abelard, Sermo in assumptione B. Mariae, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 178, col. 542.

Pere Comestor, Historia scolastica, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 198, col. 1070-1.

Pereira, Michela, "L'educazione femminile alla fine del medioevo. Considerazioni sul De eruditione filiorum nobilium di Vincenzo di Beauvais", a Quaderni n. 23, 1983, pgs. 109-23.
dato per lettura Gian Giacomo Tellinielli

"Imperfetta e impura: testi filosofici sulla donna fra il XII e il XIII secolo", conferència llegida al debat Il mostro donna come segno letterario e antropologico nella cultura dell'Occidente cristiano, Venezia, 12 maig 1984. Dec el text a Lola Badia.

"Maternità e sessualità femminile in Ildegarda di Bingen: proposte di lettura" Quaderni Storici n. 44, agost 1980, pgs. 564-79.

"Le visioni di Ildegarda di Bingen" Memonia. Rivista delle donne n.5, nov. 1982, pgs. 34-45.

000530

" ed., Né Eva né Maria: condizione femminile e immagine della donna nel Medioevo, Zanichelli, Bologna 1981.

Pernoud, Régine, Christine de Pisan, "Le livre de poche", Calmann-Lévi, Paris, 1982.

" La mujer en el tiempo de las catedrales, "Colección Plural-Historia", Granica, Barcelona, 1982.

Perry, Ben Edwin^{v.} ed., Secundus the Silent Philosopher, The American Philological Association, Cornell Univ. Press, Ithaca, New York, 1964.

Petrarcha, Opera omnia, Venetia 1554, 2 vols.

Piaget, Arthur ed., Alain Chartier La Belle dame sans mercu et les poésies luriques, Girard-Droz, Lille-Genève, 2ed. 1949.

" "La Belle dame sans mercu et ses imitations", a Romania XXX, 1901, pgs. 23-48 i 314-51; XXXI, 1902, pgs. 315-49; XXXIII, 1904, pgs. 179-208, i XXXIV, 1905, pgs. 421-560 i 575-88.

" Martin le Franc, prévôt de Lausanne, Lausanne 1888

Ponte, Giovanni ed., Francesco Petrarca Opera, Mursia, Milano, 1968.

Power, Eileen, "The position of Women", a Crump, C.G. i Jacob, E.F. eds., The Legacy of the Middle Ages, Clarendon Press, Oxford 1969 (1 ed. 1926) *pgs 401-30*

000531

" Mujeres medievales, Encuentro, Madrid, 1979.

Proverbia quae dicuntur..., vid. Contini ed.

Querá-Jaulmes, France, La Femme, les grands textes des Pères de l'Église, Grasset, Paris, 1968.

Raby, Frederic James Edward, History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages, Clarendon Press, Oxford, 1934, 2 vols.

Rand, E.K., "The Classics in the Thirteenth Century", Speculum, IV, 1929, pgs. 249-69.

Ricci, P.G. i Zaccaria U. eds., Boccaccio De Casibus virorum illustrium, "Tutte le opere", vol. 9, Mondadori, Milano, 1983.

Richthofen, Erich von, "Alfonso Martínez de Toledo und sein Arzkipreste de Talavera, ein Kastilisches Prosawerk des 15. Jahrhunderts", Z R Ph, LXI, 1941, pgs. 417-537.

" "Zum Wortgebrauch des Erzpriesters⁷² von Talavera" Z R Ph LXXII, 1956, pgs. 108-14.

" "El Corbacho: las interpolaciones y la deuda de La Celestina", Homenaje a Rodríguez-Moñino, Castalia, Madrid, 1966 vol. II pgs. 115-20;

Ricketts, Peter I. ed., Le "Breviari d'amor" de Matfre Ermengaud, Brill, Leiden, vol. V, 1976.

Rico, Francisco, "Petrarca y el 'humanismo catalán'", a Tavani, G. i Pinell, J eds., Actes del VI Col.loqui

Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Roma, 1982, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1983, pgs. 257-291.

" Primera cuarentena y tratado general de literatura, El Festin de Esopo - Quaderns Crema, Barcelona, 1982.

" Lectura del "Secretum", vol. 1 de Vida u obra de Petrarca, "North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures", Univ. of North Carolina, Chapel Hill, 1974. *Coord. amb Este i Història de l'Abadia de Montserrat, "Estudi del Petrarca", 4, Esteiro, Padova, 1976*

Rius Serra, A., "Refranes del s. XIU", RFE, XIII, 1926, pgs. 364-72.

Riquer, Martí de, Història de la literatura catalana, Ariel, Barcelona, 2ed., 1980, 3 vols.

" ed., Alain Chartier, 'La belle dame sans merci', amb la traducció catalana del segle XV de fra Francesc Oliver, Quaderns Crema, Barcelona, 1983.

" ed., Obras completas del trovador Cerverí de Girona, Instituto español de estudios mediterráneos, Barcelona, 1947.

" "Para la cronología del trovador Cerverí", a Estudios dedicados a Menéndez Pidal, CSIC, Madrid, vol. 3, 1952, pgs. 361-412.

" Los trovadores, *historia literaria y textos*, 3 vols., Planeta, Barcelona, 1975.

" "La personalidad del trovador Cerverí", BRABLE, XXIII, 1950, *pgs 91-102*

000533

" ed., Joanot Martorell ^{Martí Joan de Galba} Tirant lo Blanc, "Clàssics Catalans", Ariel, Barcelona, 1979.

" Obras de Bernat Metge, "Biblioteca de autores barceloneses", Univ. de Barcelona, Barcelona, 1959.

" "Boccaccio nella letteratura catalana medievale", dins Boccaccio nelle letterature nazionali, Firenze, 1976.

" ed., Joanot Martorell - Martí Joan de Galba, Tirant lo Blanch, Ariel, 1979.

Riquer, Martí de, i Badia, Lola eds. Les Poesies de Jordi de Sant Jordi, cavaller valencià del segle XU "Biblioteca d'estudis i investigacions" n.7, Tres i Quatre, València 1984.

Riquer, Martí de i Badia, Lola, "Les poesies de Ramon Boter i l'herència d'Ausias March", a Badia, Lola i Massot, Jaume eds., Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras vol.II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Universitat Autònoma de Barcelona-AILLC, Barcelona, 1986. Pgs. 253-93.

Roger de Caen, Carmen de mundi contemptu, a Migne, J.P., Patrologia latina, Paris, 1845 - 1904, vol. 158, col. 687-706.

Rogers, Katharine M., The Troublesome Helpmate. A History of Misogyny in Literature, Univ. of Washington Press, Washington, 1966.

Seattle

Roig, Jaume, Espill vid. Miquel i Planas ed.

Roís de Corella, vid. Carbonell ed.

Romano, David, "La versió catalana del De mulieribus claris de Boccaccio", (Miscel.lània Aramon i Serra, I) EUC, XXIII, 1979, pgs. 507-11.

Rossi, U. i Bosco, U. eds., Petrarca, Familiarum rerum libri, vol. IV, Edizione Nazionale, Firenze 1942.

Roy, Maurice ed., Christine de Pisan Oeuvres poétiques, Societé des anciens textes français, Paris 1886 - 96, 2 vols.

Ruiz Domènec, José Enrique, La mujer que mira, "Biblioteca Filológica", Quaderns Crema, Barcelona, 1986.

Rupert de Deutz, De sancta Trinitate, vid. Haacke ed.

Rychner, Jean ed., Les XV joies de mariage, Droz. Minard, Genève -Paris, 1967.

Sansone, Giuseppe ed., Albertano da Brescia, Llibre de consolació i de consell, ENC Barcino, Barcelona, 1965.

" ed., Francesco da Barberino Reggimento e costumi di donna, Loescher-Chiantore, Torino, 1957.

Scholberg, Kenneth R., Sátira e invectiva en la España medieval, "Biblioteca Románica Hispánica", 163, Gredos, Madrid, 1971.

Sermó del bisbetó. Vid. Faraudo ed.

Siciliano, Italo, Francois Villon et les thèmes poétiques du Moyen-Age, Armand Colin, Paris, 1934.

Skeat, Walter W. ed., Chaucer, Complete Works, Oxford Univ. Press, London, 1912.

Solà-Solà, J.M. ed., El llibre de doctrina del rei Jaume d'Aragó (Libre de saviesa), Hispam, Borràs eds, Barcelona, 1977.

Spitzmuller, Henry, Poésie latine chrétienne du Moyen Age (III -XV siècles). Desclée de Brouwer (Bibliothèque européenne), Paris, 1971.

Sponsler, Lucy A., Women in the Medieval Spanish Epic & Luruc Traditions, Univ. Press of Kentucky, Lexington, 1975.

Sundby, Thor ed., Albertani Brixiensis Liber de Consolatione et de Consilio. Host & filium/ Trübner & Co. London, 1873.

Tartaro, Achille, La letteratura civile e religiosa del Trecento, Laterza, Bari, 1972.

Thiolier-Mejean, Suzanne, Les poésies satiriques et morales des troubadours (XII- fin du XIII). Nizet, Paris, 1978.

Thomas, Antoine, Francesco da Barberino et la littérature provençale au Moyen Age, Paris, 1883.

" ed., "Les Proverbes de Guylem de Cervera, poème catalan du XIII siècle", Romania, XV, 1886, pgs. 25-110.

Tobin, Rosemary Barton, Vincent of Beauvais' 'De Eruditione

Filiorum Nobilium, The Education of Women. Peter Lang, New York, 1984.

Topsfield, L.T., "The Theme of Courtly Love in the Poems of Guilhem Montanhagol", French Studies, XI, 1957, pgs. 127-34.

Torres Amat, F., Memorias para ayudar e formar un diccionario crítico de los escritores catalanes. Barcelona, 1836 (Reprint Curial, Barcelona-Sueca 1973), pgs. 229-37.

Torretta, Laura, "Il 'Liber de claris mulieribus' di Giovanni Boccaccio", Giornale storico della letteratura italiana, XXXIX, 1902, pgs. 252-92.

Torroella, Pere, vid. Bach ed.

Tricotel, J., ed., Jean Lefevre, Le livre de Matheolus, Bruxelles, 1864, 2 vols.

Turmeda, Anselm, Disputa de l'ase. Versió per E.N.C.; "Els nostres clàssics", Barcino, Barcelona 1928. *[Euxi usat d'ed]*

Turró, Jaume, Text i context del "Despropriament d'Amor" de Romeu Llull, vol. 8 de "Stelle dell'Orsa", en premsa.

Utley, Francis Lee ed., The Crooked Rib: An Analytical Index to the Argument about Women in English and Scots Literatures to the End of the Year 1568, "Contributions in Languages and Literature", 10, English Series, 3, Columbus, 1944. *Ohio State Univ. Press*

Van Acker, L. ed., Petri Pictoris carmina, "Corpus Christianorum Continuatio Medievalis", 1972.

Van Hamel, A.-G. ed., Les Lamentations de Matheolus et le Livre de leasce de Jehan Le Fèvre de Resson, Bibliothèque de l'École des Hautes études, Bouillon, Paris 1892 - 1905, 2 vols.

Ventura, Jordi, Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià, Tres i Quatre, València, 1978.

Viera, David J., "El Llibre de les dones de Francesc Eiximenis y el Corbacho del Arcipreste de Talavera. ¿Influencia directa, indirecta o fuentes comunes?" Estudios Franciscanos, 81, 1980 pgs. 1-31.

Villena, Isabel de, vid. Miquel i Planas ed.

Waley, Pamela ed., Juan de Flores Grimalte u Gradissa, Tamesis Books, London, 1971.

Walther, Hans , Proverbia sententiaeque latinitatis Medii Aevi, II/1 (1963), II/2 (1964), II/7 (1982), II/8 (1983), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Warner, Marina, Alone of All Her Sex: The Myth and Cult of the Virgin Mary, ^{deit} Weinfeld and Nicholson, London, 1976.

Whinnom, Keith ed., Diego de San Pedro Obras completas: Cárcel de Amor, vol.II, Clásicos Castalia, Madrid, 1979.

Wittlin Curt, ed., Francesc Eiximenis De sant Miquel Arcàngel. El quint tractat del Libre dels àngels. Curial, Barcelona, 1983

Wittlin, Curt ed., Brunetto Latini Llibre del Tresor,
Barcino, Barcelona, 3 vols., 1971-86.

" i altres, eds., Francesc Eiximenis, O.F.M., Dotzè
llibre del Crestià, Col.legi Univ. de Girona - Diputació de
Girona, Girona, 1986.

Whitbourn, Christine J., The "Arcipreste de Talavera" and
the Literature of Love, "Occasional Papers in Modern
Languages", 7, Univ. of Hull, Hull 1970.

Wulf, A. Die frauenfeindliche Dichtung in den romanischen
Literaturen des Mittelalters bis zum Ende des XIII
Jahrhundest, Max Miemeyer ed., Halle, 1914.

Zaccaria, U. ed., De Mulieribus claris, "Tutte le opere",
vol. 10, Mondadori, Verona, 1967.

Zink, Michel, La prédication en langue romane avant 1300,
Champion, Paris, 1976.